

**ARHIVELE NAȚIONALE
JUDEȚUL MUREȘ**

**ASOCIAȚIA ARHIVIȘTILOR „DAVID PRODAN”
FILIALA TÎRGU – MUREȘ**

**ANUARUL
ARHIVELOR
MUREȘENE**

Serie Nouă

Nr. III (VII)

**Tîrgu – Mureș
2014**

**ANUAR EDITAT DE
ARHIVELE NAȚIONALE JUDEȚUL MUREȘ
ȘI
ASOCIAȚIA ARHIVIȘTILOR „DAVID PRODAN” FILIALA ȚIRGU – MUREȘ**

COLEGIUL DE REDACȚIE

**Prof. Dr. LIVIU BOAR – redactor șef
Dr. BEATRICE MILANDOLINA DOBOZI
RAMONA CARMEN PĂCURAR
Dr. LÁSZLÓ MÁRTON
Dr. PETER MOLDOVAN**

**CONSILIUL ȘTIINȚIFIC
(În ordine alfabetică)**

ANGHELESCU HERMINA G. B., Prof. Univ. Dr., School of Library and Information Science, Detroit, Michigan, U.S.A.
BERENY MARIA, Doctor în istorie, Director, Institutul de Cercetări din Gyula al Românilor din Ungaria
BOCȘAN NICOLAE, Prof. Univ. Dr., Universitatea „Babeș – Bolyai”, Cluj - Napoca
BOLOVAN IOAN, Prof. Univ. Dr., Prorector, Universitatea „Babeș – Bolyai”, Cluj -Napoca
DOBRINCU DORIN, Doctor în istorie, cercetător, Institutul de Istorie” A.D. Xenopol, Iași
DRĂGAN IOAN, Doctor în istorie, Directorul Arhivelor Naționale ale României, București
EDROIU NICOLAE, Prof. Univ. Dr., Membru al Academiei Române, director, Institutul de Istorie și Arheologie „G. Bariț”, Cluj - Napoca
FENEȘAN COSTIN, Doctor în istorie, medievist, București
FLOREA PAVEL-MIRCEA, Prof. Univ. Dr., Facultatea de Arhivistică, București
GRĂF RUDOLF, Prof. Univ. Dr., Prorector Universitatea „Babeș – Bolyai”, Cluj-Napoca
NAGY MIHÁI ZOLTÁN, Doctor în istorie, Vicepreședinte, Institutul Cultural Român.
PÁL – ANTAL SÁNDOR, Doctor în istorie, arhivist, membru extern al Academiei Maghiare din Budapesta, Țirgu - Mureș
PLATON FLORIN ALEXANDRU, Prof. Univ. Dr., Universitatea „Al. I. Cuza” Iași
POP IOAN AUREL, Prof. Univ. Dr., Rectorul Universității „Babeș – Bolyai”, Cluj - Napoca, Membru al Academiei Române
SIGMIREAN CORNEL, Prof. Univ. Dr., Președintele Senatului Universității „Petru Maior” din Țirgu - Mureș, directorul Institutului de Cercetări Socio - Umane „Gheorghe Șincai” al Academiei, Țirgu - Mureș

**Tehnoredactare: Liviu Boar, Firuța Achim
Coperta și grafica: Liviu L. Boar jr., Traducerea în lb. engleză: Alina-Olivia Șuta**

ISSN 1583 – 1337

**Copyright © Arhivele Naționale Serviciul Județean Mureș
Adresa pentru corespondență: mures.an@mai.gov.ro**

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor

CUPRINS / CONTENU / INHALT / CONTENTS

ARHIVISTICĂ

PÁL-ANTAL Sándor

Sigiliul "Națiunii" secuiești 9

Milandolina - Beatrice DOBOZI

Un Regulament de la 1851 pentru ordonarea arhivelor judiciare.....25

Laurențiu - Ștefan SZEMKOVICS

Trei matrice sigilare ale Prefecturii județului Mureș (1921-1948).....37

Milandolina - Beatrice DOBOZI

Arhive și arhiviști mureșeni în Revista Arhivelor (1958-1985).....45

Ramona-Carmen PĂCURAR

Asistența de specialitate după inundațiile din 1970 în județul Mureș.....53

Constantin CHERAMIDOGLU

Eșantionarea ca tehnică de lucru în arhivele administrative.....65

Florin VLAȘIN

Câteva aspecte privind aplicarea ISDIAH (Standard internațional pentru descrierea instituțiilor deținătoare de arhivă).....77

Iulian BADEA

Descentralizarea în România, între concept și realitate.....99

ISTORIE

OBORNI Teréz

- A marosszéki Iszló/ Isla falutörvénye - 1625.....111
Regulamentul satului Isla din Scaunul Mureș - 1625

BICSOK Zoltán

- Csik-, Gyergyó- és Kászonszék nemességének hozzájárulása a csíksomlyói Pretórium felépítéséhez (1828–1842). (Forrásközlés)
Izvoare privind aportul nobilimii scaunelor Ciuc, Giurgeu și Casin la ridicarea Casei Pretoriale din Șumuleu Ciuc (1828-1842)123

Nicolae TEȘCULĂ

- Asociaționismul economic săsesc și publicistica.
Suplimentele economice.....169

Florin BENGHEAN

- Preocupări filantropice ale ortodoxiei transilvănene față de preteșele văduve, la sfârșit de secol XIX și început de secol XX.....177

Ioan Eugen MAN

- Bogdan - Cornel Șildan - Un arhitect mai puțin cunoscut
la Tîrgu-Mureș.....187

Ionela NIȚU

- Hotel PALACE - 100 de ani de existență (1914-2014).....205

Ionela NIȚU

Dan Ovidiu PINTILIE

- Stațiuni climaterice și balneare din județele Argeș și Muscel
(1924-1940).....214

DARLACZI Timea

Adrian ONOFREIU

- Două misiuni imposibile din Transilvania în septembrie 1940.....226

Alin SPÂNU

- Propaganda revizionistă ungară în analiza Secției a II-a Informații din Marele Stat Major. Studiu de caz: volumul Erdély Képek (Imagini ardelenene) de Cholnoky Jenő (1941).....241

Tudor RĂȚOI

Intelectuali din zona Mureșului în arhiva Revistei ”Izvoarașul”
din Bistrița - Mehedinți.....247

Ioan Silviu NISTOR

Centenar Ștefan Pascu (1914-2014).....257

DOCUMENTE

Milandolina - Beatrice DOBOZI

Inedit - Mihai Viteazul și Tîrgu-Mureș.....271

Costin FENEȘAN

Acte românești de judecată din Regimentul I Românesc de
Graniță din Transilvania (1793-1796).....275

ARHIVIȘTI ARDELENI

Liviu BOAR

Ioan Eugen Pușcaș (1929-1989).....287

Milandolina - Beatrice DOBOZI

Traian Bosoancă (1946-2005).....295

RECENZII305

AUTORII, LES AUTEURS, DIE VERFASSER, THE AUTHORS338

ARHIVISTICĂ

SIGILIUL „NAȚIUNII” SECUIEȘTI¹

PÁL-ANTAL Sándor

Stema și sigiliul, ca simboluri, au avut importanță juridică și socială încă din evul mediu și continuă să aibă și astăzi. Stema este o insignă (un simbol) – de obicei în formă de scut – care își are originea în utilizarea armelor medievale și care se folosea ca semn distinctiv de către persoane fizice sau organizații. De fapt, sigiliul nu este altceva decât însemnul voinței posesorului, care a exprimat și exprimă foarte clar – și pentru neștiutorii de carte – autenticitatea manifestării sale, formulată în scris. Pentru a-și atinge scopul, ca emitentul documentului să fie identificabil și autenticitatea documentului să fie de necontestat, în câmpul sigiliului, prin care se autentifică un înscris, se află insigna, adică stema posesorului. Prin urmare sigiliul cu stemă este simbolul emitentului de documente. Și acest simbol, a cărui valoare publică de autentificare este în mod universal recunoscută, devine sursa valorii juridice a documentelor.

Vechiul sigiliu secuiesc

Cel mai vechi sigiliu cu stemă din Ținutul Secuiesc este cel al „națiunii” secuiești. Secole de-a rândul, secuii au avut două steme și două sigilii „naționale”, cele vechi și cele noi. Primele au fost folosite în evul mediu, ultimele, de la sfârșitul secolului al XVI-lea, în cazul stemei, și din anul 1659, în cazul sigiliului. Istoria stemei și a sigiliului vechi secuiesc, în lipsă de date, nu este clarificată, în mod satisfăcător, nici astăzi. Nu se cunoaște nici data începerii folosirii lor, nici fazele evoluției ulterioare. Istoriografia mai veche și tradiția – în lipsa unor date suficient de convingătoare – considera că vechea stemă, care se compune dintr-un braț armat având în mână o sabie ridicată, străpungând o inimă și un cap de urs, a fost folosită până în anul 1437, când Sigismund de Luxemburg a donat secuilor o nouă stemă, soarele și semiluna, în semn de recunoștință pentru apărarea cu devotament a hotarelor țării. Schimbarea stemei, cu siguranță, a însemnat și înlocuirea sigiliului, în cazul în care a existat vreun sigiliu înainte de data susmenționată.

Istoricii au început să se ocupe cu stema veche a secuilor și, implicit, cu sigiliul vechi în secolul al XVIII-lea.² Primul dintre ei, care a scris despre stema veche a secuilor, era István Lakatos, protopopul romano-catolic al Ciucului și paroh

1 Am pus cuvântul națiune în ghilimele, pentru a semnala că nu este vorba de națiune în sensul de astăzi al cuvântului, ci de „natio”-ul, națiunea stărilor din evul mediu – epoca modernă timpurie.

2 Prima trecere în revistă, mai cuprinzătoare, a literaturii de specialitate timpurie, referitoare la stema și sigiliul „națiunii” secuiești, vezi: Szekeres Attila István, „A székely címer” (Stema secuilor), în *Jelképek a Székelyföldön. Címerek, pecsétek, zászlók*. Szerk. Mihály János. Kiadja Hargita Megye Tanácsának Közzolgálatá et alii, Csíkszereda, 2011, p. 15–28.

în localitatea Cozmeni. Lakatos, în lucrarea sa intitulată *Siculia* (Ținutul Secuiesc), scrisă în 1702 și rămasă nepublicată, face scurte referiri la această chestiune. În pasajul scris despre Odorheiu Secuiesc menționează faptul că simbolul vechi al „națiunii” secuiești este păstrat de acest oraș și acesta este un sigiliu pe care este gravat un braț armat ținând în mână o sabie dreaptă, iar pe sabie se află o inimă, un cap de urs și o coroană.³ O descriere asemănătoare se poate citi și în lucrarea lui János Szegedi, publicată în 1734 la Trnava (Nagyszombat – azi în Slovacia), în care tratează simbolurile „națiunilor” din Transilvania.⁴

Un alt istoric, călugărul iezuit Samuel Timon, în lucrarea sa din 1754, spune că în câmpul sigiliului se află legenda *Arma trium generum Siculorum*, precum și un braț armat, care ține în mână o sabie ce străpunge o inimă, și că acest sigiliu a existat deja în jurul anilor 1500, dar reprezintă mai degrabă scaunul Trei Scaune, decât întreaga „națiune” a secuilor.⁵

Un alt călugărul iezuit, canonicul și episcopul onorific de Kalocsa, Francisc Carol Palma, menționează un alt sigiliu. Conform descrierii lui, vechiul sigiliu al secuilor s-a folosit până în anul 1437, având legenda: *Arma trium generum Schytulorum*, iar simbolurile conținute sunt: un braț armat cu sabie în mână, cu o coroană, o inimă și un cap de urs străpuns.⁶

József Benkő, în voluminoasa și foarte bine documentată lucrare consacrată descrierii Transilvaniei, în partea generală, publicată în 1778, în legătură cu structura socială a secuilor, face precizări și cu privire la vechiul sigiliu secuiesc și combate afirmația lui Timon, făcută pe marginea legendei de pe vechiul sigiliu secuiesc, arătând, pe bună dreptate, că legenda *Arma trium generum Siculorum*, adică „Stema celor trei neamuri (adică stări) secuiești”, încrestată pe o matrice sigilară recent descoperită, datată în jurul anilor 1500, nu se referă la stema scaunului Trei Scaune, compus din scaunele Sepsî, Kezdi, Orbai, cum afirma Simon, ci la cele trei stări secuiești.⁷

Descrierea vechii steme a secuilor făcută de András Dugonics, călugăr piarist și istoric, publicată în anul 1801, este similară cu cea a lui Szegedi, menționată mai sus, fiind completată cu unele informații noi. „Despre stema veche a secuilor – scrie Dugonics – Farkas Cserey de Nagyajta spune următoarele: până în 1437, pe scut se afla un braț armat, ținând în mână o sabie, care sabie a străpuns un cap de urs și

3 . Lakatos, Stephanus, *Siculia delineata et descripta accuratius...*, 1702, mss.

4 . Szegedi, Johannes R. P., *Cerographia Hungariae seu Notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-Apostolici*. Tyrnaviae, 1734, p. 65–66.

5 . Timon, Samuele, *Imago antique Hungariae, representans terra, adventus, et res gestas gentis hunnicae*. Vindobonae, 1754, p. 13.

6 . Palma, Francisco Carolo, *Haeraldicae regni Hungariae specimen, regia, provinciarum, nobiliumque scuta complectens*. Conscriptum a Vindobonae, 1754, p. 74–76.

7 Benkő, Josepho, *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus olim Dacia Mediterranea dictus*. Auctore ... Tom. I. Vindobonae, 1778, p. 423.

o inimă, având pe vârful o coroană. Domnul menționat a văzut cu ochii lui și a ținut în mână acest sigiliu vechi, care a avut ca legendă inscripția: *Arma trium generum Scythulorum*, deci stema celor trei stări ale secuilor.⁸ În completare, explică de ce, în 1437, a schimbat regele Sigismund stema: dând dovadă de devotament, atât în luptele împotriva turcilor, cât și cu ocazia răscoalei țărănești din 1437–1438, li s-a dat ca semn de recunoștință un nou simbol, soarele și semiluna, care veghează, asemenea lor, din ceruri.

Mai târziu, peste o jumătate de secol, este abordată din nou problema stemei și, implicit, a sigiliului vechi secuiesc. Cei care repun pe tapet acest subiect sunt Elek Jakab, Dezső Hattyuffy și, mai târziu, István Biás jun.⁹ Din păcate, cu toții s-au inspirat din lucrarea lui Dugonics, fără să completeze cu noutăți informațiile deja cunoscute. Menționăm că Biás, la sfârșitul lucrării sale, îi critică pe heraldiștii maghiari, Albert Nyáry și Oszkár Bárczay, pentru neglijarea efectuării unor noi cercetări cu privire la vechea stemă a secuilor.

Lucrările mai sus prezentate, chiar dacă sunt sumare și lacunare, dovedesc existența incontestabilă a vechii steme secuiești, a cărei descriere s-a făcut pe bază de sigiliu. Dar a rămas nerezolvată problema dacă a existat un singur sigiliu sau două și dacă ambele au aparținut „națiunii” secuiești sau nu, deoarece descrierile se deosebesc în privința însemnelor gravate pe câmpul sigilar. În anumite cazuri, se vorbește de o inimă străpunsă de sabie, iar alteori de o sabie care străpunge o inimă, un cap de urs și o coroană (sau coroană, inimă și cap de urs). Și după cum se poate observa, inima, capul de urs și coroana apar în descrierile care leagă existența sigiliului de Odorheiul Secuiesc, iar cele care vorbesc doar de inima străpunsă de sabie nu sunt localizate, însă cu toții consideră că au prezentat sigiliul „națiunii” secuiești și nu altceva.¹⁰

În legătură cu descrierile sus-menționate, se pot observa diferențe nu numai în cazul simbolurilor, ci și în legenda sigiliilor. În unele locuri apare națiunea, adică denumirea „Siculorum”, în altele „Scythulorum” (secuiesc și respectiv scit). Astfel, în mod automat se pune întrebarea, dacă avem de a face cu descifrări corecte

8 Dugonics András, *A magyaroknak uradalmaik mind a régi, mind a mostani időkben*. (Domeniile ungarilor, atât în trecut, cât și timpurile mai recente), Pest–Pozsony, 1801, p. 54–55.

9 Jakab Elek, „Az erdélyi országos czimerek története.” (Istoria stemelor naționale din Transilvania), în *Századok*, 1867, p. 339; Hattyuffy Dezső, „A hazai vármegyék és városok czímerei.” (Stemele comitatelor și ale orașelor din țară), în *Erdélyi Múzeum*, VIII/2 (1881); Biás István, ifj., *A Székely nemzet czímere*. (Stema națiunii secuiești) Marosvásárhely, 1905, p.1-8.

10 Pe lângă lucrările menționate la notele 4–9, vezi și Jakó Sigismund, „Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea)”, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, Editura Academiei R. P. R., București, 1956, p. 603–604; Mihály János, „A régi székely címer udvarhelyszéki emlékei.” (Vechea stemă a secuilor și urmele acesteia în scaunul Odorhei), în *Székely szimbólumok nyomában*. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület kiadása, Székelyudvarhely, 2009, p. 67-68.

sau incorecte de text, sau este vorba de două sigilii diferite. În cazul în care este vorba de două sigilii diferite, atunci descrierile pot fi considerate corecte, dar dacă interpretările diferite se referă la un singur sigiliu, atunci o parte a acestora este inexactă, deci incorectă. Dacă ne referim numai la legendele sigiliilor, atunci pare plauzibil că este vorba de o singură matrice sigilară, deoarece în lucrările scrise în limba latină, în secolul al XVIII-lea, secuii sunt denumiți „sciți” (cum a procedat și Parma); deosebirea poate fi rezultatul unei descifrări superficiale.

În cazul în care comparăm descrierea simbolurilor de pe câmpul sigilar, deosebirea sunt esențiale. Unul dintre sigilii – cel devenit cunoscut datorită lui Dugonics – include toate simbolurile stemei vechi secuiești. Din păcate, matricea acestui sigiliu – adică cel amintit de István Lakatos, ca fiind păstrat la Odorheiu Secuiesc – nu s-a păstrat și nu se cunoaște nici o amprentă a acestui sigiliu. Astfel, existența acestuia nu poate fi verificată, dar nici negată. Celălalt sigiliu însă, la care sabia are străpunsă doar o inimă, fără cap de urs și coroană, a fost identificată de noi în legătură cu orașul Tîrgu-Mureș. Este adevărat că, între timp, și matricea acestui sigiliu a dispărut, însă amprenta sa s-a păstrat pe câteva documente din acea epocă, descoperite în timpul efectuării cercetărilor privitoare la istoria orașului Tîrgu-Mureș. Am reușit să identific patru astfel documente, emise, între anii 1564-1610, de acest oraș. Probabil, inițial au existat mai multe, dar numeroase documente din acea epocă au sigiliile rupte, iar altele nu se mai păstrează. Sigiliul depistat de noi este rotund, având diametrul de 28 mm; în câmpul sigilar, pe un scut renascentist, se află *un braț armat, având în mână o sabie cu o inimă străpunsă*, iar legenda așezată în jurul scutului sună astfel: „ARMA TRIVM GENERVM SICVLORVM”.¹¹

Potrivit legendei, acest sigiliu a fost inițial al „națiunii” secuiești și nu al orașului. Fără îndoială, este o curiozitate din punct de vedere heraldic, că o localitate autentifică documentele emise cu un sigiliu confecționat pentru o comunitate superioară acesteia, de care aparține, și că alte autorități recunosc autenticitatea unor astfel de acte, cum s-a întâmplat în anul 1564, când Tîrgu-Mureșul a trimis orașului Bistrița, o adeverire autentificată cu acest sigiliu.¹² Nu-i exclus ca orașul să fi fost însărcinat cu păstrarea sigiliului și nu un funcționar oarecare, pe care să-l fi folosit ca instrument propriu, în cazuri autentificării unor documente importante. Dar, nu se poate înlătura nici posibilitatea ca orașul să fi gravat legenda și însemnele „națiunii” secuiești pe propriul sigiliu, atrăgând atenția asupra apartenenței sale jurisdicționale la secuime.

Nu am reușit să clarificăm data confecționării sigiliului utilizat de către urbea Tîrgu-Mureș. Pe baza modului de executare, a stilului – comparat cu alte sigilii din

11 . SJAN Cluj, Primăria orașului Bistrița, nr. 2800/1564. SJAN Mureș, Primăria orașului Tîrgu-Mureș, Acta Politica, nr. 25/1576.; Asociația industrială a cojocarilor din Tîrgu-Mureș, nr. 13/1608; Episcopia Reformată a Transilvaniei, Arhiva Colectoare din Tîrgu-Mureș, Fondul Parohia reformată Tîrgu-Mureș, nr. 6/1606.

12 . Primăria orașului Bistrița, nr. 2800/1564.

acea vreme – se poate considera a fi din primul deceniu al secolului al XVI-lea. Deci, opinia lui Samuel Timon și József Benkő, privind datarea lui la începutul anilor 1500, este corectă. Dacă, inițial, sigiliul a fost al „națiunii” secuiești, atunci apariția lui se poate lega de înființarea, în 1506, a Curții de Apel a „națiunii” secuiești, hotărârile acesteia fiind autentificate cu acest sigiliu; și cum acest organ se întrunea destul de rar și din anul 1562 deloc, orașul putea uza de folosirea lui, fără îngrădiri.

Sigiliul a fost folosit până în anul 1620, când, în urma obținerii, la data de 29 aprilie 1616, a statutului de oraș liber regesc, schimbându-și și denumirea din Székelyvásárhely (Târgul Secuilor) în Maros Vásárhely (Tîrgu-Mureș), a fost înlocuit cu o matrice nouă. Suntem convinși că o parte din istoricii din secolul al XVIII-lea au văzut și au descris acest sigiliu, ca fiind al „națiunii” secuiești, care în acea vreme se păstra încă în arhiva orașului de pe Mureș.

Literatura de specialitate consideră că stema veche (și sigiliul) națiunii secuiești coincide cu stema orașelor Tîrgu-Mureș și Odorheiu Secuiesc.¹³ În realitate, ele diferă, într-o anumită măsură, deoarece cea dintâi nu conține coroană, iar pe cea din urmă se găsesc și stele și cruci mici plutitoare. Și să nu uităm că acestea nu sunt de aceeași vârstă cu sigiliul vechi, cu stemă a secuilor, ci au o proveniență mai târzie, fiind din secolul al XVII-lea. Sigiliul, cunoscut și astăzi ca al orașului Tîrgu-Mureș, a fost confecționat și folosit începând din anul 1620, chiar dacă în legenda sa este gravat anul 1616, iar cel al orașului Odorheiu Secuiesc – în ciuda inscripției sale, care indică anul 1558 – a fost utilizat începând de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În amândouă cazurile, data indică anul obținerii unui privilegiu important de către orașele în cauză, și nu anul confecționării acestora. În același timp, sigiliul vechi al „națiunii” secuiești este asemănător și cu cel al scaunului Trei Scaune, mai precis, acesta a servit ca model pentru sigiliul scaunului Trei Scaune. Deosebirea dintre ele este că primul cuvânt gravat în legenda celui din urmă nu este ARMA, ci ARMATORUM, iar coroana este una de frunze și a fost utilizat – probabil – de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Noul sigiliu secuiesc

Pe baza unei hotărâri din anul 1659 a dietei din Transilvania, au primit sigilii proprii „națiunile”, mai bine zis stările privilegiate din principat, care formau dieta, organul legislativ al țării. Atunci au fost confecționate trei sigilii „naționale”, unul pentru nobilimea comitatelor, alte două pentru națiunile secuiești și săsești. Dar, înainte să ne aventurăm în prezentarea introducerii și folosirii, în timp, a noului sigiliu secuiesc, să trecem în revistă rezultatele de până acum a cercetărilor efectuate în domeniu.

Cu istoria sigiliului națiunii secuiești, reprezentând soarele și semiluna, de-a

13 . Biás, op. cit. p. 4–5.

lungul timpului s-au ocupat mai mulți. Și în scrierile mai sus-menționate, legate de vechiul sigiliu, găsim referiri la noua stemă și la noul sigiliu. Dar, preocupări mai substanțiale apar mai târziu, când, începând din anii 1790, mulți cercetători s-au aplecat asupra sigiliilor celor trei „națiuni”, între ele fiind și cel secuiesc. O tratare aparte doar a celui din urmă nu s-a făcut decât în anul 1905, obiectul fiind, de fapt, nu sigiliul, ci stema.

În lucrarea sa din [1793], intitulată *Az erdélyi három nemzet politikai egysége és mindháromnak pecsétje* (Unitatea politică a celor trei națiuni din Transilvania și sigiliile lor), între timp pierdută, József Benkő a tratat și noul sigiliu secuiesc, dar nu știm cât de aprofundat.

O tratare mai amplă a problemei sigiliilor „naționale” din Transilvania a fost efectuată de istoricul sas August Ludvig von Schlözer, care, în lucrarea sa în trei volume, despre originea și istoria sașilor din Transilvania, publicată în 1795-97 la Göttingen, trece în revistă, prima dată, și istoricul simbolurilor principatului. Cu această ocazie, el a susținut ideea că originea sigiliilor ar fi din anul 1538 și a prezentat eronat legenda acestora.¹⁴ A afirmat că cele trei națiuni din Transilvania au primit sigilii separate, pe baza unui ordin din anul 1538, a lui Ioan Zápolya. Conform opiniei lui, comitatele ar fi primit un sigiliu cu stemă reprezentând un vultur cu un singur cap și legenda „Sigillum X Comitatum Trans. Nemes ha”, sașii, o stemă care reprezintă șapte bastioane și legenda „Sigil. Nationis Saxonice. Rom. nemzetből ál”, iar secuii, o stemă care reprezintă soarele și semiluna și legenda „Sigil. Nationis Siculicae. **Lo Erély országa**”. Afirmția lui a fost preluată, fără a fi verificată, de mai multe persoane, răspândindu-se astfel informații greșite. Cu ocazia prezentării însemnele săsești, le-a așezat înaintea celor secuiești, subliniind astfel importanța națiunii săsești, astfel că lucrarea lui a primit și o conotație politică.

În anii 1830, a avut loc o dezbatere publică despre „sigiliile națiunilor din Transilvania”. Inițiatorul disputei a fost profesorul și politicianul Károly Szász, care – scriind sub pseudonimul Agrippa – în articolul său intitulat „Diplomaticai Különösség” (Curiozitate Diplomatică), publicat în numărul din 10 august 1833, al revistei *Nemzeti Társalkodó*, a solicitat clarificarea problemelor legate de deosebirile legendelor sigilare, în vederea combaterii interpretărilor greșite răspândite în literatura istorică. În articolul său, după formularea unor întrebări concrete, s-a adresat pentru răspuns, contelui József Kemény, cel mai de seamă istoric din Transilvania al acelei epoci și expert renumit în domeniul heraldicii.¹⁵ În răspunsul său mai detaliat, Kemény a analizat afirmațiile lui Schlözer și ale colegilor săi și a dezmințit cele scrise de acesta în legătură cu împrejurările introducerii celor

14 Schlözer, August Ludvig von, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen*. I, Göttingen, 1795, p. 645. Vezi, Kemény, *op. cit.*, p. 147.

15 . Agrippa [Szász Károly], „Diplomatikai Különösség.” (Curiozități diplomatice), în *Nemzeti Társalkodó*, 1833, II, p. 81-86.

trei sigilii.¹⁶ În sprijinul argumentării sale, a prezentat exhaustiv și a comentat hotărârea dietei (legea nr. 3) din anul 1659 de la Sebeș, referitoare la sigiliile țării. După prezentarea textului legii, a descifrat corect și a analizat textele legendelor, explicând și cauza diferențelor apărute între înscrisurile prestabilite prin lege, și cele gravate pe sigilii. A expus și motivele hotărârii dietei în legătură cu dotarea cu sigilii autentice a celor patru stări care o compuneau: comunitatea comitatelor, secuimea, săsimea și comunitatea părților ungurești, zise Partium. Cunoscând evenimentele din acea epocă, a explicat și motivul confecționării doar a trei sigilii în loc de patru. Deoarece, spunea el, părțile ungurești s-au rupt între timp de Transilvania – este adevărat că numai pentru o perioadă scurtă de timp –, iar după ce au fost re-anexate principatului, nu au mai solicitat acest instrument. În final, explică și de ce legenda sigiliilor secuiesc și săsesc diferă de cea a sigiliului comitatelor. Aceste deosebiri, cum se poate afla dintr-un raport trimis de sibieni principelui, se datorează faptului că sigiliul secuiesc și săsesc, din cauza împrejurărilor neprielnice, s-au pierdut și au fost reconfeccionate la ordinul noului principe, Mihai Apafi, de către sibieni, în anul 1661, cu unele adăugiri la textul legendelor. Apoi, indică și motivul gravării pe cele două sigilii noi, pe lângă legenda în limba latină, și cuvinte în limba maghiară – neprevăzută de lege –, împărțite în așa fel pe cele două tipare, încât să formeze împreună o informație clară și precisă, și anume: HÁROM NEMZETBŐL ÁLLO ERDÉLIORSZÁGAE. (adică „A țării Transilvaniei formată din cele trei națiuni”). Conform explicațiilor date de contele Kemény, completarea de mai sus a legendelor subliniază situația creată în rândul stărilor dietei, din cauza ieșirii din organul legislativ a reprezentanților din Partium, în urma separării zonei de principat, hotărârile și alte înscrisuri emise de dietă putând fi autentificate și în lipsa celei de a patra „națiuni”, doar cu sigiliile celor trei stări rămase ca părți componente ale organului decizional al țării. Și că a fost nevoie de acest demers pentru satisfacerea cerințelor prescrise de lege, care prevedea că autentificarea oricărui act al dietei este valabilă doar dacă poartă sigiliul tuturor părților.

În ediția din 29 aprilie 1834 a revistei *Nemzeti Társalkodó*, intervine în dispută și istoricul István Kovács de Nagyajta.¹⁷ În completare la articolul lui József Kemény, el publică textul legendei celor trei sigilii, împreună cu desene litografiate. Din păcate, reproducerile nu sunt exacte, în anumite detalii diferă de originale.

În lucrarea sa despre stemele și sigiliile principatului Transilvaniei, publicată în anul 1838, Joseph Bedeus menționează și sigiliul „națiunii” secuiești.¹⁸ Citează

16 . Kemény József, „Értekezés Erdélynek nemzeti pecsétjein található körül-írásokról.” (Cu privire la inscripțiile aflate pe sigiliile națiunilor din Transilvania), în *Nemzeti Társalkodó*, 1833, II, p. 150–156.

17 Nagy Ajtai Kovács István, »A magyar, székely és szász nemzetek pecsétjeik.« (Sigiliile națiunilor maghiară, secuiască și săsească), în *Nemzeti Társalkodó*, 1834, I, p. 287–290.

18 Bedeus, Josef, *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen standischen Nationen dieses Landes*. Hermannstadt, 1838, p. 33.

și din „accorda” (convenția) „națiunilor” din anul 1692, pe baza cărora publică și desene despre sigiliile în cauză.

În anul 1867 Elek Jakab publică, în revista de istorie *Századok*, un studiu mai amplu despre stemele principatului Transilvaniei.¹⁹ În acesta menționează pe scurt și sigiliul „națiunii” secuiești și, pentru a dovedi originea acestuia, publică integral – ca și Kemény – textul hotărârii dietei din anul 1659. Apoi, enumeră mai multe documente pe care a găsit amprente sigiliilor celor trei „națiuni”, constatând că acestea au fost folosite continuu, până în anul 1848. În legătură cu începuturile folosirii sigiliului comitatelor însă, consideră că acesta datează din secolul al XV-lea și nu din secolul al XVII-lea. Această opinie separată o argumentează cu gravarea aparte a literei „e” în loc de „ae” în cuvântul „Transilvanie” de pe legendă. Menționează și faptul că sigiliul aflat în colecția contelui József Kemény, considerat de unii sigiliul vechi al „națiunii” secuiești, este, cum susține și contele Kemény, într-adevăr al scaunului Trei Scaune.²⁰

În 1905, István Biás jun., arhivist din Tîrgu-Mureș, se ocupă pentru prima oară, exclusiv, cu stema secuilor. În lucrarea sa de câteva pagini, acuză literatura maghiară de specialitate pentru neglijarea cercetării vechilor simboluri secuiești. După ce face unele referiri la lucrările lui Bedeus și Farkas Cserey, reia problema atât a vechiului, cât și a noului sigiliu secuiesc, iar ca noutate, vorbește și de sigiliul orașului Tîrgu-Mureș, care conține însemne identice cu vechile simboluri secuiești.²¹

Recent, în anul 2011, Jenő Zepezcaner, muzeograf pensionat din Odorheiu Secuiesc, efectuând o muncă de cercetare aprofundată, a reconstituit, în mare, drumul parcurs de sigiliul „națiunii” secuiești, cu soarele și semiluna, de la introducerea lui, până la scoaterea lui din uz. În baza rezultatelor de până acum, însumează circumstanțele apariției sigiliului, vorbește pe scurt despre disputa de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, prezentată mai sus, cât și despre hotărârile dietei din anii 1744 și 1791, referitoare la utilizarea și păstrarea sigiliilor. Pe baza însemnărilor de jurnal ale lui Gábor Daniel, prim-jude regal al scaunului Odorhei (din anul 1876 prim-comite, adică prefect), a schițat soarta matricei sigilare începând din anul 1848, până la depunerea ei la Muzeul de Istorie a Transilvaniei de la Cluj.²²

*

Cel de-al doilea sigiliu al secuilor are stema formată din soarele figurat (cu ochi, nas și gură) strălucind și semiluna crescândă, personificată. În continuare,

19 Jakab, *op. cit.* p. 336–352.

20 Desenul menționat a fost verificat și de autorul acestor rânduri; el reprezintă într-adevăr sigiliul scaunului Trei Scaune și nu al națiunii secuiești.

21 Biás, *op. cit.* p. 3–8.

22 Zepezcaner Jenő, „A székely nemzet pecsétje.” (Sigiliul națiunii secuiești.), în *Jelképek a Székelyföldön. Címerek, pecsétek, zászlók*. Szerk. Mihály János. Kiadja Hargita Megye Tanácsának Közzolgálatá et alii, Csíkszereda, 2011, p. 73–80.

încercăm să expunem un istoric al acestui sigiliu, luând în considerare rezultatele cercetărilor menționate mai sus, cu completările de rigoare. În ciuda faptului că tradiția consideră că noua stemă a fost donată secuilor de către regele Sigismund de Luxemburg, în 1437, până la sfârșitul secolului al XVI-lea aceasta nu apare pe sigilii. Cert este că elementele stemei noi au apărut, prima dată, pe medalia comemorativă bătută în cinstea lui Cristofor Báthori, în anul 1580,²³ împreună cu simbolurile sașilor și nobilimii comitatelor, apoi, în 1595, pe sigiliul princiar al lui Sigismund Báthori. Acesta din urmă conține, pe lângă simbolurile celor „trei națiuni” din Transilvania, și stemele Moldovei și ale Țării Românești. Și înaintea anului 1659, simbolul secuiesc nu apare individual pe nici un sigiliu, ci numai ca parte componentă a sigiliilor princiare, împreună cu simbolurile celorlalte două națiuni.

În legătură cu împrejurările înzestrării dietei cu instrumente proprii de autentificare a documentelor emise, istoricii evocă împrejurarea favorabilă creată prin slăbirea puterii princiare, pe care stările privilegiate au exploatat-o și în această privință. Față de stări, principele dispunea de autoritate considerabilă, avea competența să decidă în dispute, în contradicțiile ivite. Formal, acesta s-a manifestat și prin faptul că hotărârile dietei au fost autentificate cu sigiliile princiare. Profitând de slăbirea temporară a puterii centrale, în anul 1659, stările au modificat uzanța autentificării actelor dietale, în favoarea lor. Printr-o lege votată la dieta ținută la Sebeș, în primăvara anului 1659, reușesc să introducă o nouă practică și anume autentificarea hotărârilor și a altor acte emise de dietă, cu sigiliile stărilor componente ale adunării țării. În practică, acest lucru s-a realizat în așa fel, încât fiecare „națiune” și-a aplicat propriul sigiliu pe actul emis. În lipsa oricăruia dintre acestea, documentul a fost considerat invalid.

Textul dietei sună astfel: „Vedem noi, Măria Ta, întreaga țară, marea noastră lipsă și din faptul că neavând un anumit sigiliu, constatăm mai nou păgubirea noastră datorită inexistenței acestuia deosebit de necesară. Ca din aceasta în viitor să nu mai urmeze neajunsuri mai mari, am decis, cu încuviințarea Măriei Tale, să fie gravate patru feluri de peceți, potrivit celor patru mai mari stări din țară, dintre care una, cea a comitatelor ardelenesti să stea la președintele țării (adică a dietei – n. n.) sau la protonotarul Transilvaniei, a doua care, fiind a secuilor, [să stea] la prim-căpitanul scaunului Odorhei, a treia, a națiunii săsești, la primarul Sibiului, iar a patra, cea a părților Ungariei incorporate de Transilvania, să fie la protonotarul acelor părți. Iar, dacă într-un anumit timp nu ar exista în Partium protonotar, să stea la comitele comitatului Bihor, care, cu credință creștină, să fie obligați la păstrarea acestora în așa fel încât să nu le predea niciodată și la porunca nimănu, doar cu ocazia adunării ordinare și extraordinare a țării. În acele cazuri să se prezinte cu acestea ori ei, ori

23 Szekeres, op. cit. p. 22.

să le trimită prin oamenii lor împuterniciți, dacă ei nu se pot prezenta nici cum. Și dacă dintre ei careva va fi răpit de moarte, urmașii lor să le predea de îndată și cu grijă ori vreunui capitolu, ori protonotarului, preluând pentru aceasta adeverință, altfel de la ei le vom revendica. Iar sigiliile să fie astfel: insigna gravată pe sigiliul comitatelor ardelenești va fi un vultur pe jumătate, legenda scrisă împrejur va fi: *Sigillum Comitatum Transilvaniae*; a secuimii să fie semiluna și soarele, legenda scrisă împrejur: *Sigillum Nationis Siculicae*; a săsimii să fie șapte orașe cu cheie, legenda scrisă împrejur: *Sigillum Nationis Saxonicae*; părțile Ungariei încorporate Transilvaniei să fie patru ape curgătoare și cruce dublă, legenda scrisă împrejur: *Sigillum Partium Hungariae Transylvaniae annexarum*.” În legătură cu cea din urmă, se specifică faptul că „în cazul în care (lucru de care să ne ferească Dumnezeu) părțile ungurești s-ar despărți de Transilvania, chiar și pentru un anumit timp, după cum, spre exemplul nostru trist, s-a mai întâmplat de câteva ori, în acest caz, cele trei națiuni ardelenești formând în sine un corp unitar, pot autentifica doar cu trei sigilii în numele întregii țări și pot expedia [înscrieri] oriunde, cum ar proceda atunci când părțile ungurești constituiau cu ele un corp unit. Fără aceste sigilii, dar și fără doar al unuia dintre acestea, cu excepția cazului de mai înainte, actele emise în numele țării vor fi fără putere și neautentice.”²⁴

Conform hotărârii dietei, cele trei sigilii simbolizau, împreună, Transilvania. În legătură cu utilizarea lor, s-au hotărât următoarele: „Am hotărât ca după încheierea tipăririi articolelor scrise și sigilate, dintre care un exemplar va fi reținut de frații protonotari, articolele tipărite să fie date în mâna fraților protonotari și acolo confruntate cu exemplarul rezervat, ca în cazul în care se constată vre-o nepotrivire în exemplarul tipărit, aceștia, în baza datoriei lor din oficiu, să efectueze corecturile cuvenite, și numai după aceea să fie distribuite articolele tipărite.”²⁵ În același timp, în anumite cazuri, părțile puteau folosi sigiliile proprii, dacă documentele autentificate cu acestea se refereau la probleme interne ale „națiunii” respective. Astfel, deputații dietali puteau trimite acasă copiile hotărârilor, autentificate cu sigiliul lor.

Sigiliile celor trei „națiuni” au fost confecționate încă în anul 1659, fără cel pentru Partium. În urma schimbărilor intervenite în situația politică a țării, cei din Partium au fost separați, pentru o vreme, de Transilvania, astfel nu a mai fost nevoie de executarea sigiliului lor. Între timp, în 1660 sau la începutul anului 1661, sigiliile secuilor și ale sașilor, în împrejurările vremurilor vitrege, s-au pierdut. La ordinul noului principe Apafi Mihály, în 1661, acestea au fost refăcute. Executantul noilor sigilii a fost antistia orașului Sibiu. Acest fapt este demonstrat și de raportul descoperit de către contele József Kemény, în 1831 sau 1832, adresat lui Mihail Apafi de către conducerea orașului Sibiu, la 27 septembrie 1661. „În ceea ce privește

24 Kemény, *op. cit.* p. 150–152. Este vorba de legea nr. III a dietei din 1659 mai 24 – iunie 15, ținută la Sebeș.

25 *Erdélyi törvények.* (Legile transilvane) *Compilatae Constitutiones*, partea III, art. XII, pct. 1.

sigiliile pierdute în timpul vremurilor confuze și războinice trecute – scriu raportorii – pe acelea aici le-am gravat deja, și potrivit poruncii Măriei Tale, le-am trimis mai demult la Sighișoara, domniei sale domnului Péter Deák de Buda, ca dânsul să le predea, adresate țării, ori Măriei Tale, ori domului protonotar, de aceea ne miră faptul că acestea încă n-au ajuns în mâna Măriei Tale, doar n-a apucat domnul Péter Deák de Buda să le folosească în paguba țării. Pe al treilea sigiliu, și anume cel al nobilei națiuni maghiare din Transilvania, nu l-am gravat încă, deoarece știm că acesta există, pe care l-a și văzut la recenta adunare unul dintre blajinii noștri deputați con-civili. Pe sigiliul nostru, rugăm umil pe Măria Ta, să dispuneți să ne fie retrimis, deoarece articolul țării prevede ca acesta să se țină la primarul nostru, care se va prezenta cu acesta la dietă de fiecare dată, numai să-l reprimim o dată ori de la Măria Ta, ori de la domnul protonotar, ori de la domnul Péter Deák de Buda, pentru că nu-i bine să fie lăsat pe mâini străine, fiindcă omul răuvoitor îl fură cu ușurință sau îl pierde din nou.”²⁶ Așa cum se poate citi în raport, principele este informat nu numai despre executarea gravării și trimiterea la destinație a celor două sigilii noi, dar și despre circumstanțele dispariției celor originale.

Sigiliul este confecționat din argint, are formă rotundă, cu diametru de 35 mm, gros de 3 mm, în greutate de 31, 90 gr. fără mâner. În câmpul sigilar este gravat un scut oval în cartuș, în partea dreapta a scutului se află soarele zâmbind și cu raze, iar în stânga semiluna personificată crescândă. Legenda este bilingvă, textul în limba latină este: SIGIL[LUM]. NATIONIS SICULICAE, iar cel în maghiară: LO ERDELI ORSZAGAE HA. Între începutul și sfârșitul textului se află o floare cu cinci petale. (Reproducerea vezi în anexă)

Cu păstrarea sigiliului „națiunii” secuiești a fost însărcinat prim-căpitanul scaunului Odorhei, care a purtat această sarcină până la desființarea funcției sale în anul 1711. În legătură cu păstrarea și utilizarea lui, aflăm și dintr-un raport al contelui Lőrinc Pekry, prim-căpitan al scaunului Odorhei, din 16 iulie 1703, înaintat Guberniului la rescriptul acestuia. În rescript el a fost chemat să se prezinte pe 14 iulie al aceluiași an, la Alba Iulia, cu sigiliul națiunii secuiești. Din răspunsul trimis de la Aiud, rezultă că el a trimis sigiliul cu un împuternicit de-al lui, dar protestează împotriva utilizării sigiliului pentru autentificarea unor convenții care împovărează stările din Transilvania. „...Fiind desemnat din partea stărilor ca împuternicit anume al nobilei națiuni secuiești în legătură cu banii voievodului Duca, am trimis sigiliul cu următorul protest: 1. Să nu se sigileze nici o înțelegere în numele și cu sigiliul stărilor, cu voievodul Duca ori cu altcineva, potrivit căreia stările să fie datoare a achita banii voievodului Duca, dispersați în Transilvania. 2. Dacă pe înțelegerea, indiferent unde anume se pune sigiliul, în legătură cu banii voievodului Duca, stările să nu fie obligate la achitarea acelei datorii, pentru că, în calitate de împuternicit al stărilor în această chestiune, protestez până când stările nu vor fi

declarate datornice în mod legal, în acest caz al banilor dispersați, pentru că ele nu se consideră datornice și nu vor plăti.”²⁷

Referitor la actul care consemnează datoria față de Duca,²⁸ voievodul Moldovei, Elek Jakab menționează, în studiul lui despre stemele principatului Transilvaniei, că pe documentul original, emis pe 5 aprilie 1703, în legătură cu revendicările față de Transilvania, se află sigiliile cunoscute ale celor trei „națiuni”.²⁹ Comparând data documentului cu scrisoarea lui Pekry, este posibil să fie vorba de două hotărâri referitoare la aceeași problemă. Dar din scrisoarea lui Pekry reiese că de data aceasta sigiliile nu au fost folosite pentru autentificarea hotărârilor dietei convocate, ci pentru întărirea unui act al organului principal de guvernământ al imperiului habsburgic, instalat în acea perioadă în Transilvania. Acesta a fost motivul pentru care Pekry a protestat în numele secuilor, dar așa cum s-a dovedit, în zadar.

După desființarea funcțiilor de prim-căpitani ai scaunelor secuiești (1711), păzitorul sigiliului națiunii secuiești a devenit prim-judele regal al scaunului Odorhei. Dietele din secolul al XVIII-lea s-au ocupat, de mai multe ori, cu problema păstrării sigiliilor „națiunilor”, deoarece în această perioadă au avut loc schimbări și în privința funcțiilor celor însărcinați cu păstrarea acestora. Așa s-a întâmplat, de exemplu, la dieta din anul 1741, în cadrul căreia s-a stabilit că sigiliul comitatelor va fi păstrat de către prim-comitele comitatului Alba (de Jos) și nu de președintele dietei sau protonotar, ca și până atunci, cel al sașilor de către judele primar al orașului Sibiu, care era și comitele sașilor, cel al secuilor de către prim-judele regal al scaunului Odorhei (și nu prim-căpitanul, funcție deja inexistentă).

În ciuda hotărârii dietei, în 1745, după numirea contelui László Gyulaffy, prim-judele regal al scaunului Odorhei, în funcția de cancelar aulic, sigiliul „națiunii” secuiești a ajuns la contele Ferenc Kálnoky, prim-judele regal al scaunului Ciuc-Giurgeu-Casin. După alegerea, apoi numirea baronului István Daniel, în funcția lăsată vacantă de Gyulaffy, acesta a fost nevoit să solicite intervenția Curții de la Viena pentru reprimirea sigiliului, deoarece păstrătorul interimar al acestuia nu l-a restituit nici la ordinul Guberniului, care – după cum argumenta pretendentul, „potrivit dreptului consfințit de vechile legi și a obiceiului, îi revine prim-oficialului scaunului Odorhei, deoarece în rang este primul între scaunele secuiești.”³⁰

După evenimentele revoluționare din 1848–1849, când comitatele și scaunele au fost desființate și înlocuite cu administrația habsburgică, matricea sigilară a „națiunii” secuiești a fost preluată și păstrată în arhiva Guberniului. În 1861, după

27 Arhiva Națională Ungară, Guberniul Transilvaniei (in Politicis) – Acta generalia, nr. 252/1703.

28 Constantin Duca, voievodul Moldovei între anii 1700–1703.

29 Jakab, *op. cit.* p. 345. Documentul conținând sigiliile vezi Arhiva Națională Ungară, Guberniul Transilvaniei – Acta generalia, nr. 128/1703.

30 . Jakab Elek–Szádeczky Lajos, *Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig.* (Istoria scaunului Odorhei din cele mai vechi timpuri, până în 1849), Budapest, 1901, p. 536.

reînființarea administrației anterioare anului 1849, deci și a scaunului Odorhei, prim-judele regal al acestei jurisdicții teritoriale a reprimis sigiliul de la Guberniu. „Am primit din arhiva Guberniului în data de 30 iunie, însoțit cu rescriptul președintelui Guberniului nr. 937 din data de 25 a aceleași luni – scria Gábor Dániel în memoriile sale – sigiliul națiunii secuiești, care întotdeauna a fost în posesia prim-judeului regal al scaunului Odorhei.”³¹

Daniel a considerat și în anul 1865 că este important să poarte sigiliul cu el, cu ocazia dietelor, ceea ce indică faptul că acesta a mai fost folosit pentru autentificarea documentelor emise de dietă până la dizolvarea definitivă a acesteia, în anul 1867. Amprenta în ceară sau timbrată a sigiliului, împreună cu sigiliile celorlalte două „națiuni”, se regăsește pe numeroase documente, toate aplicate mai ales în scopul autentificării articolelor de legi, dar și a altor hotărâri. În anumite cazuri, sigiliul „națiunii” secuiești a fost folosit și individual. Așa s-a întâmplat, de exemplu, în 1791, când articolele de legi referitoare la scutirea de taxe a armaliștilor (nobilii cu blazon) și a primipililor secuici au fost trimise scaunelor secuiești în copie, autentificate doar cu sigiliul „națiunii” secuiești.³²

După pactul dualist austro-ungar din 1867 dieta Transilvaniei și-a încetat activitatea și sigiliile națiunilor și-au pierdut oportunitatea. Dániel Gábor, devenind, din anul 1876, prim-comite al comitatului Odorhei, prețuind foarte mult acest vestigiu național, păstrat cu grijă timp de atâția ani, a făcut demersuri reușite în vederea depunerii acestuia într-un loc convenit. În data de 12 februarie 1877, s-a adresat comitetelor județene ale comitatelor secuiești nou înființate (Ciuc, Mureș-Turda și Trei Scaune), pentru alegerea instituției corespunzătoare „plasării sigiliului națiunii secuiești”. Ca urmare, în baza hotărârii majorității, a depus matricea sigilară la Societatea Muzeului Ardelean de la Cluj, în vederea păstrării ei în continuare.³³ Deoarece n-a fost predat ca donație, ci numai ca depunere, acolo nu a fost inventariat și luat în evidență. Mai târziu, după desființarea Societății în 1950, a ajuns la Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei. Obiectul, considerat între timp pierdut, a fost identificat și prezentat într-un articol publicat în 1967, în anuarul Muzeului regional din Tîrgu-Mureș, de către muzeograful Pál Gyulai.³⁴ Din 1950 înapoi, sigiliul este păstrat la muzeul sus-menționat. În 2010, datorită demersurilor făcute de Jenő Zepezaner, a fost împrumutat muzeului din Odorhei Secuiesc, pentru a fi expus în cadrul unor expoziții. De atunci, este obiectul considerat perla expozițiilor organizate în vederea prezentării simbolurilor istorice și a relicvelor de muzeu, din Ținutul Secuiesc.

31 . Dániel Gábor, *Udvarhelyszéki események*. 1861–1898; mss. la Muzeul „Haáz Rezsó” din Odorheiul Secuiesc, I, p. 28–29.

32 . SJAN Mureș, fond familial Toldalagi, nr. 72, p. 66.

33 . Daniel, *op. cit.* I, p. 56.

34 . Gyulai Pál, în legătură cu un tipar de sigiliu considerat pierdut, vezi *Studii și materiale*, Tg. Mureș, vol. II, 1967, p. 99–104.

PLANȘA I.

SIGILIILE „NAȚIUNII” SECUIEȘTI

1. Sigiliul orașului
Târgu Mureș, 1606

2. Sigiliul orașului
Odorheiu Secuiesc, 1701

3. Medalionul voievodului
Cristofor Báthori, 1580

4. Sigiliul principelui
Sigismund Báthori, 1595

5. Sigiliul principelui
Gheorghe Rákóczi I., 1634

6. Sigiliul atârnat al principelui
Mihail Apafi, 1662

PLANȘA II.

SIGILIILE „NAȚIUNII” SECUIEȘTI

1. Matricea sigilară a „națiunii” secuiești, 1661

2. Sigiliul „națiunii” secuiești, desen din 1838

3. Sigiliul „națiunii” secuiești, 1791

4. Stema Transilvaniei, desen din 1801

5. Sigiliile celor trei „națiuni” [1700]

SEALS OF THE SZEKLER „NATION” (SUMMARY)

The author sums up the history of the use of the Szekler „nation” (by „nation” meaning the „natio” of mediaeval and early modern orders) seals. Szeklers have used for centuries two seals with coats of arms they considered „national”. The first was used in the 15th and 16th centuries, but there is very little information about it. However the author has discovered a few imprints of the seal on documents found in the archives of Târgu Mureș și Bistrița.

The so-called „new” seal – presented in detail since the beginning of its use and until it was decommissioned – was manufactured in 1659, based on a decision of the Diet (legislative assembly) regarding the creation of seals with coats of arms for the orders that made up the Transylvanian Diet. These were to be used for the authentication of the Diet’s decisions.

The engravings on the older seal - which was probably introduced at the end of the 15th or the beginning of the 16th century and used until the beginning of the 17th century – represented the traditional Szekler symbols: an arm holding a sword that pierces a heart and a bear’s head. The newer seal’s symbols include a smiling sun with rays and a rising half-moon with a human face. The latter was made of silver and was entrusted to the royal first- judge of the Odorhei County. It was used – together with the seal of the counties’ community and that of the Saxon community – until 1867. After the Transylvanian Diet was dissolved, the seal was donated to the Transylvanian Museum Society in Cluj and later, after the Society’s disestablishment in 1950, it was taken over by the Museum of Transylvanian History where it is preserved to this day.

Copies of the two seal imprints are attached to this paper, as annexes.

Translated by Alina Olivia-Șuta

UN REGULAMENT DE LA 1851 PENTRU ORDONAREA ARHIVELOR JUDICIARE

Milandolina-Beatrice DOBOZI

La sfârșitul celor doi ani fierbinți, 1848/1849, monarhia habsburgică a inițiat implementarea unor importante modificări politico-legislative, organizatorice și de altă natură, având ca principal scop reformarea statului, mai precis, transformarea acestuia într-o formațiune statală centralizată și uniformizată în întreg teritoriul grănițuit al imperiului. Una dintre modificările esențiale, cu efecte deosebite pentru organizarea prezentă și viitoare a societății, a reprezentat-o delimitarea strictă a două domenii structurale principale: justiția și administrația. Separarea lor era prevăzută în Constituția octroiată din 4 martie 1849, „una dintre cele mai complexe expresii ale ideii de stat unitar”,¹ procesul în sine impunând, firesc, o reorganizare a puterii judecătorești în toate provinciile, inclusiv Transilvania, parte integrantă a statului centralizat, ca țară de coroană, sub numele de Mare Principat. La instalarea guvernatorului militar și civil, locotenent-mareșalul Ludwig Wholgemuth (19 iulie 1849), în Transilvania funcționau doar instanțele de judecată ale Universității săsești, respectiv tribunalele militare care „împărțeau dreptatea” în baza stării de asediu, acestea din urmă având competențe numai în cauze penale de natură politică sau militară. Pentru delictele de drept comun și cauze civile nu existau instanțe. Nici Tabla regească din Tg-Mureș, cea mai înaltă instanță, nu-și mai desfășura activitatea. O primă măsură de redresare a situației a fost decretul guvernatorului, din 20 noiembrie 1849, prin care s-au înființat „tribunale ad interim”, adică provizorii, formate din câte un președinte, 3-4 asesori și personal de serviciu. Ulterior s-au înființat și tribunalele ambulante.²

Reglementarea organizării justiției, în noul cadru politic, a fost un proces destul de lung și anevoios, desfășurat în mai multe faze. Anii 1849-1850 au însemnat o etatizare a justiției.³ În acest scurt interval de timp, justiția de stat s-a extins și acolo unde, înainte de revoluție, actul de distribuire a dreptății se împlinea prin stăpânii de pământ sau prin magistratele orașelor. Inițial, după împărțirea politico-administrativă a Marelui Principat în șase districte, nu s-a luat nici o măsură pentru reorganizarea instanțelor judecătorești la nivelul noilor unități teritoriale, stipulându-

1 Loránd Máldy, *De la privilegiu la uniformizare – Sașii transilvăneni și autoritățile austriace în deceniul absolutist (1849-1860)*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 44.

2 George Bariț, *Pagini alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, ediția a II-a, Inspectoratul pentru cultură a județului Brașov, 1994, vol. II, p. 595.

3 Georg Seiderer, „Liberálizmus és neoabszolutizmus - Alkotmánypolitika” és igazgatás reform a Habsburg Birodalomban Alexander Bach minisztersége idején 1848-1859” (Liberalism și neoabsolutism – Politica constituțională și reforma administrativă în Imperiul Habsburgic în perioada ministeriatului lui Alexander Bach 1848-1859), în *AETAS*, nr. 1/2012, p. 27.

se numai că, într-un viitor neprecizat, se vor da instrucțiuni provizorii în acest sens. Însă realitățile „penale” din societate au impus alți pași pe tărâmul judiciar. La 13 martie 1850, au fost organizate comisii criminale ambulante pentru cauzele penale ce nu intrau în competența tribunalelor militare (omor, tâlhării etc.); comisiile în cauză judecau cazurile deținuților civili din închisori. A urmat publicațiunea guvernatorului din 16 august 1850, referitoare la principiile organizării judecătorești în Transilvania. Se prevedea înființarea următoarele instanțe: judecătorii cercuale (germ. Beczikgerichte, mag. járás bíróság), tribunale provinciale (germ. Landesgerichte, magh. megyei törvényszékek), tribunale superioare/de apel (germ. Oberlandesgerichte, magh. megyei főtörvényszékek) și Tribunalul suprem (curtea supremă) de la Viena.⁴ Proiectul amintit a rămas doar... proiect. În 1851, chestiunea organizării justiției transilvane intră în discuția consiliului ministerial de la Viena, una dintre propuneri fiind aceea de a se înființa secții separate pe naționalități în cadrul Curții Superioare. În aprilie 1851, a fost prezentat proiectul definitiv al organizării juridice, cu un Tribunal de Apel la Sibiu și alte cinci instanțe inferioare. Reforma justiției nu s-a definitivat la acel moment, ci a continuat în anii următori, cu alte decizii ce nu intră în aria noastră de interes la acest moment.

Separarea administrație-justiție, amintită mai sus, a adus în atenție chestiunea actelor create și păstrate de organele administrativ-judiciare anterioare anului 1848. Arhivele acestora păstrau documente procesuale, încheiate deja prin sentințe sau aflate pe rol. Era necesar ca acestea să ajungă în păstrarea și gestionarea instanțelor. Astfel, s-a născut cerința imperioasă de a se stabili o procedură clară în cazul acestei importante categorii de documente. Regulamentul, dat publicității acum pentru prima dată, în integralitatea lui, a fost emis de Comisia c.c. de Organizare a Tribunalelor în Ardeal, cu sediul la Sibiu, la data de 7 iulie 1851. Era destinat comisiilor înființate în scopul organizării arhivelor viitoarelor instanțe, aflate în stadiul incipient. Conținutul acestui document, elaborat sub forma a 23 de paragrafe, demonstrează, indiscutabil, interesul profund al autorităților sibiene de a stabili reguli clare, detaliate, despre cum să se procedeze cu diferitele categorii de acte procesuale sau juridice. Chiar din primul paragraf se precizează necesitatea de a se face o separare între actele privind „chestiuni judiciare”, pe de o parte, și cele administrative, respectiv civile, pe de altă parte. Pentru a nu exista nici o îndoială, sunt înșirate toate genurile de documente „extra-judiciare” (§. 2), asupra acestora fiind oprită orice operațiune; acestea trebuiau încredințate persoanei desemnate în funcția de comisar administrativ (§. 3). Toate celelalte paragrafe detaliază procedura de urmat în cazul actelor procesuale sau de altă natură juridică. Este vorba atât de procesele aflate pe rol, cât și cele încheiate prin sentințe, definitive sau nu, emise de vechile instanțe. În fiecare caz sunt indicate locurile de predare. Atenție trebuia acordată tipului de proces – penal sau civil – fiind obligatorie o separație de acest

4 Loránd Máldy, *op. cit.*, p. 87

fel a documentelor în cauză (§. 5). Un accent deosebit se punea asupra evidențelor ce trebuiau întocmite. Se preciza faptul că procesele penale neîncheiate trebuiau ordonate în funcție de localitatea de domiciliu a acuzatului, existând deja o arondare a localităților la una sau alta dintre tribunalele înființându-se (§. 14). O altă deosebire se face între procesele civile, în funcție de „valoarea” pusă în joc, calculată în bani – până, respectiv peste 500 florini (§. 12). Se vorbește în regulament și despre ceea ce numim astăzi „selecționare”, în cazul condamnărilor penale decise deja, caz în care se întocmea o evidență doar cu numele celor condamnați și statutul lor social, actele respective păstrându-se în aceleași spații de arhivă până la emiterea unei instrucțiuni de distrugere.

Se indică, de asemenea, cum să se procedeze cu acele cauze ce vor intra în sfera de activitate a viitoarelor tribunale și care nu sunt nici civile, nici penale, cum ar fi chestiunile orfanale, tutelare, de emigrare etc. (§. 18). Aceștia li se aplicau operațiuni de separare pe specialități, de ordonare și luare în evidență pe baza criteriului cronologic.

Un paragraf special (§. 20) se referă la diferite instrumente de evidență existente (registre, indici, repertoare etc.) ce trebuiau și ele inventariate într-o ordine „rațională”, păstrarea lor asigurându-se în locul unde s-au găsit. Nu sunt trecute cu vederea nici cărțile „de întăbulare”, adică cele funciare de astăzi, deosebit de importante atunci, ca și acum, predarea lor urmând să se facă la momentul înființării tribunalelor competente, aducerea lor la zi fiind, în continuare, obligatorie.

Spre finalul regulamentului (§. 21) se menționează obligația comisiilor cărora le era destinat regulamentul, de a face rapoarte lunare de activitate la tribunalele în subordinea cărora se aflau.

Documentul a fost depistat în fondul „Colegiul Reformat Tg-Mureș”, seria „Chestiuni economice”, aflat în păstrarea arhivelor din Tg-Mureș.⁵ Face parte dintr-o unitate arhivistică ce conține, între altele, un regulament asemănător, emis în același an, a cărui publicare ne-o propunem cu alt prilej. Regulamentul nostru este scris în limba maghiară, în varianta gramaticală corespunzătoare epocii, pe 4 file față-verso. Nefiind vorba de un monument de limbă, am realizat transcrierea conform gramaticii actuale. Traducerea, ca și transcrierea documentului, a fost supervizată de d-l acad. dr. Pál Antal Sándor, căruia îi aducem, și cu acest prilej, mulțumiri.

5 SJAN Mureș, inventar 1496, poz. 440, f. 3-6

Transcriere

Alapszabályok

Melly szerint a Levéltár Rendező Bizotmányoknak a reájok bízott levél különítési foglalkozást folytatni kelletik.

§.1. Hogy jövendőre nézve a bírói hatóság önállólag, a törvényszékek által gyakoroltathassék, és a törvényesek a közigazgatási dolgoktól elkülöníttethessenek, mindenek előtt a törvényes dolgokra vonatkozó levelek a polgári és közigazgatásiaktól el kell hogy választassanak.

§.2. Az utóbbi (polgári és közigazgatási) levelek közé tartoznak mind azok, mellyek a népesség felügyeletet (evidents haltung), a statistikai adatok kikutatását és összeállítását, a születési, házassági és halálrólí lajstromok felügyeletét, a tábornak kiegészítésére, élelmezésére és elszállásolására való közre munkálást, az előfogati dolgokat gens d'armerie és más vigyázó testületek felhasználását, az egészségi ügyi körülményeket, útlevelet, honi és külügyeket, mesterségi és kereskedési ügyeket, a községi ügyeknek és a helységek politiáját érdeklő intézkedését és felügyeletét és nyilvános intéze[te]ket, a sajtó és egyetek felvigyázatát, a birodalmi és ország határáinak éber figyelemmel tartása gondját, és a száraz, és vízi utak jó karba tartását, az egyenes adónak kivetése, felszedése és felírása körüli közre munkálást, és az adó körüli tagoknak az adó és közjöveldemi törvények rendszabályai szerinti segedelmezését, az országos culturát, a kiváltsági dolgokat, a polgári igazgatást és államányi intézkedést érdeklő költségek előleges felszámításának elintézését tárgyazzák.

§.3. Mind azon (polgári és közigazgatási) levelek minden további részletes elkülönítés nélkül teljésleg a rendező bizotmányok mellé adott politicali biztostársnak további kezelés végett meghagyandók.

§.4. Ellenben minden törvényes ügyeket illető levelek az alábbi utasítás szerinti ügy elkülönítendők, elrendezendők és lajstromozandók, hogy azok a felállítandó törvényszékeknek külön mindeniknek kiszabandó hatosági körére való tekintettel annak idejében át adathassanak.

§.5. E szerint mindenekelőtt kiválasztandók a bűnvádi ügyekre vonatkozó levelek azok közül, mellyek polgári jogügyeket illetnek.

§.6. A mi a bűnvádi ügyekbeni leveleket illeti a mig a kerületi egyes, kerületi társas, és Tartományi Törvényszékeknek a kibocsáttandó büntető rendszer nyomán hatosági körök pontosan és szoroson meghatározatnak, ezen bűnvádi leveleknek az új Törvényszékeknek köre szerinti elkülönítése nem látszik megtörténhetőnek, előlegesen csupán csak a már telyesleg eldöntött hivatalos levelek és bűnvádi perek a még el nem döntettektől külön választandók.

§.7. A már eldöntött büntető törvényszéki hivatalos levelek és elítélt bűnvádi

perek csupán egy pontos, az illetők nevét és lakhelyét, valamint az állapotát magában foglaló kimutatásba írni, és a levéltárba tovább is jól rendezve mind addig jól őrizni, míg ezen levelekre vonatkozólag innen más rendbeli rendelés keletkezik, és ezen leveleknek leendő megsemmisítése aránt utasítás adatik.

§.8. A még el nem enyészett hivatalos bűnvádi levelek és perek, hogy ha ezek az első kérvényi helyen eldöntendők, az illető cs. k. ideiglenes büntető törvényszékeknek; hogy ha pedig ezek még az első kérvényben elláttattak az Erdélyi Cs. K. Fő Törvényszéki Bizottmánynak pontosan szerkesztett kimutatással további hivatalos kezelés végett átadandók.

§.9. A polgári törvényt kiszolgáltatót illető levelekre vonatkozólag határozatlik, hogy mindenekelőtt, a peres dolgok a több polgári jogi körülményeket illetőktől elkülönitessenek.

§.10. A már törvényszerűleg elényesztett perbeli benyújtványok, valamint a törvényesen eldöntött perek, az első vagy felsőbb kérvényi helyen történt eldöntetése szerénti különbség nyomán meg különböztetett kimutatásba sorozandók és illetőleg rendezendők, míg további rendelés és utasítás adatik ezen levelek megsemmisítése iránt a levéltárookban őrzendők.

§.11. A mi a többi még el nem enyészett perbeli benyújtványokat és pereket illeti, ezek közül azok, melyekre nézve bizonyos pénzösszeg forog fenn, már jelenleg az új törvényszékeknek leendő átadás végett a következő alapszabályok szerént előkészítettethetnek.

§.12. Minden még el nem enyészett, de az első kérvényi helyen eldöntendő polgári perek, melyek 500 forinton alóli pénzösszeget tárgyaznak, a cs. k. egyes bíróságok által, a melyek pedig 500 pengő forinton felüli pénzösszegre vonatkoznak a cs. k. testületi törvényszékek által eldöntendők.

§.13. A fekvő jök körüli jogegyenetlenség, valamint a kereskedési és váltó körülmények körüli viták a cs. kir. társas törvényszékek által fognak mint első kérvényi helyen eldöntetni.

§.14. Ezen alap szabályokra továbbá az inneni ezen esztendő június 6-ról 5. szám alatt, kelt hirdetményre, végre a rendező bizottmányokkal közlendő minden egyes külön bíróságokhoz beosztott helységeknek kimutatására való tekintettel, a még el nem döntött, de az első kérvényi helyen eldöntendő polgári perek, a helységek rendje szerént, hova a vádlott lakása esik, olly módon rendezendők és kimutatandók, hogy egyik vagy másik kér[ületi] egyes vagy ker[ületi] társas törvényszékekhez a maga idejében eldöntés végett átszállítandó perek az új törvényszékek megkezdetével, azonnal haladék nélkül átvétethessenek.

§.15. A már első kérvényi helyen eldöntött, de felsőbb kérvényi helyen eldöntendő polgári pereket, a melyek a 12. és 13. §-ban foglaltak közé sorozhatók, úgy kellekik kiválogatni, hogy a felsőbb kérvényi helyen eldöntendő polgári perek, melyek 500 forint összeg körül forognak, külön, és a többiek a

12. és 13. §-ban érintett perek hasonlólag külön tétessenek és kimutattassanak, azonban az elsőbök annak idejében a Tartományi Törvényszékeknek, az utóbbiak pedig a Cs. Kir. Fő Törvényszéknek Szebenbe tovább folytatás végett átadattassanak.

§.16. A még el nem döntött polgári perek, mellyek a 12. és 13 §-ban foglaltak egyik cathegóriájához nem számláltathatnak; mint az ősiség iránti perek, csőd kezelése, osztályos viták, ezen perek különböző nemei szerint elkülönítendők, külön teendők és kimutatandók, és a kétséges esetekben előre a cs. k. törvényszéki behozó Bizottmány utasítása kikérendő.

§.17. Az ügyvédek vagy jegyzők kezeinél találtató még kezelés alatt álló polgári perek, ha azok a rendező bizottmányoknak a tulajdonosok által a kiküldött előleges felszólítások nyomán önként átadatnak, hasonlólag a 12-16 §-ig adott alapszabályok szerint rendezendők és kimutatandók.

Azon perekre vonatkozólag, mellyek az ügyvédektől vagy jegyzőktől a rendező bizottmányoknak át nem adathatnak, vagy nem akarnak, az utasítás később fog következni; mindazonáltal már most is ezen perekre nézve az ügyvédek és jegyzőktől kimutatás kérendő, és az illyek a már minden eset szerint alkalmazandó törvényes előjegyzetek szerint kiigazítva összegyűjtendők.

§.18. A felállítandó cs. k. törvényszékek hatósága alá tarozó több tárgyak a pereken kívül – mint az árvai és gondnoki dolgok – fiúsítás (adoptio) szülöttek törvényesítése, kivándorlási dolgok, árvai kezelése, szakok szerint általában különbségek szerint elkülönítendők, rendbe szedendők, és kimutatandók anélkül, hogy azok már törvényesen elenyésztettek vagy sem, midőn az új törvényszékek hatásköre a pereken kívüli polgári jogi dolgokra állandólag még megállítva nincsen, ezen leveleknek további különválasztása az illető törvényszékek köre szerint mostan sem látszik meg teendőnek.

§.19. Ami különösen az előkerülendő, el nem enyészett árvai számodásokat illeti: a Cs. K. Fő Törvényszéki Bizottmány folyó év april 28-áról kelt rendelése azt tartja, mi szerint a számodások az illető cs. k. vidéki hivatalokhoz beküldessenek, ezennel előlegesen visszavonatik, mivel ezen tekintetben a Cs. K. Rendező Bizottmánytól más ajánlatok küldettek a Cs. K. Igazság Ügyi Ministeriumhoz, mindazonáltal, az árvai számadások, ha már a vidéki hivatalnak beadattak volna, ezen esetben, az ezekről kimutatások ide felküldendők.

§.20. A levéltárban találtató benyujtványi jegyzőkönyvek, mutatók, repertoriumok és más vezető könyvek, valamint az egykori törvénykönyvek illőleg rendbe szedendők a rá függesztendő kimutatással együtt, és ottan őrzendők, az egykori betáblázási könyvek pedig a maga idejében leendő átadás végett az illető cs. k. kerületi társas törvényszék számára készen tartassanak, anélkül mindazonáltal, hogy ezen könyvek vezetése ott, hol helye vagon, félbe szakíttatnék, azon esetében pedig, hogy egyik vagy másik vármegyeye

vagy szék levéltárban pénzbeli depositumok vagy érdekes portékák találtnak, ezek rendszerüleg kimutatandók, és azután a Cs. K. Büntető Törvényszék elöljáróságának őrzés végett átadandók, mindazonáltal ez utasítás a Szebeni Katonai Vidéki hivatalt jelenleg nem illeti.

§.21. A rendező bizotmányok kötelessége minden hóban a rendezkedési foglalkozás elő haladásáról az illető büntető törvényszék elöljárósága elibe tudósítást terjeszteni, amelly ezen tudósításokat a maga ajánlásával ide fog terjeszteni.

§.22. A bevégzett rendezkedési foglalkozás után az összekészített kimutatások a rendbe szedett levelekről a Cs. Kir. Törvényszéket rendező Bizotmány elibe terjesztendők, hogy a szerint meglehessen ítélni, hogy egyik vagy másik új törvényszék talán már hivatali köre kezdetével bizonyos jelentékeny régebbi hátrálékok sokasága által vételére mennyi munkáló segédkezek lennének szükségesekek.

§.23. A cs. k. törvényszékeket rendező bizotmány vigyázattal leend, hogy a beállott rendező bizotmányok rájuk bízott feladatokat lelkesen és lehető legrövidebb idő alatt végezzék, hogy az új törvényszékeknek kezdetével az illető levelek a maga idejében átadása által – azok hatásköre rögtön megkezdődhessék.

A Cs. K. Erdélyi Törvényszékeket rendező Bizotmánytól. Szeben, július 7^{én} 1851.

Traducere

Reguli de bază după care Comisiile de Organizare a Arhivei trebuie să desfășoare activitatea de separare a actelor încredințate lor

§. 1 Pentru ca în viitor autoritatea judecătorească să se exercite independent prin tribunale, și chestiunile judiciare să se deosebească de cele administrative, înainte de toate, actele referitoare la chestiunile judiciare trebuie separate de cele civile și administrative.

§. 2. De actele din urmă (civile și administrative) aparțin toate acelea care au ca obiect supravegherea populației (evidents haltung), cercetarea și strângerea datelor statistice, controlul registrelor de naștere, căsătorie și deces, conlucrarea în vederea completării, aprovizionării și cantonării armatei, problema cailor de transport, folosirea jandarmeriei și a altor corpuri pentru supraveghere, situația sanitară, pașaportul, afacerile interne și externe, chestiunile meșteșugărești și comerciale, măsuri și asigurări luate cu privire la chestiunile comunităților și la siguranța localităților, supravegherea instituțiilor publice, a presei și a asociațiilor,

ținerea în atenție trează a grijii pentru granițele imperiului și ale țării, întreținerea drumurilor pe uscat și pe apă, sprijinirea efectuării distribuiri, strângerii și înregistrării impunerilor directe și sprijinirea, potrivit reglementărilor legale privitoare la dările și veniturile publice, a membrilor care [se ocupă] de dări, cultura națională, chestiunile privilegiale și care se referă la calcularea anticipată a cheltuielilor în interesul administrației civile și a dispozițiilor referitoare la personal.

§. 3 Vor fi păstrate în întregime, neseperate în detaliu, toate actele (civile și administrative) care urmează să fie predate colegului comisar administrativ, desemnat pe lângă comisiile de organizare, pentru îngrijirea ulterioară a acestora.

§. 4 În același timp, vor fi separate, ordonate și luate în evidență, conform instrucțiunii de mai jos, toate actele în chestiuni juridice, astfel încât acelea să fie predate, la vremea potrivită, tribunalelor înființându-se, luând în considerare sfera de autoritate zonală a fiecăruia.

§. 5 În acest scop, vor fi separate, înainte de toate, actele referitoare la cauze penale, de cele referitoare la cauze civile.

§. 6 În privința actelor în chestiuni penale, întrucât, până când nu se va stabili precis și strict, pe baza sistemului penal aprobat, ariile jurisdicționale ale tribunalelor singulare, cercualo-colegiale și regionale, nu se întvede posibilitatea separării acestor acte penale potrivit jurisdicției noilor tribunale, în prealabil, vor fi separate acele acte și cauze penale pentru care au fost aduse decizii definitive, de cele în cazul cărora nu s-au pronunțat încă.

§. 7 Actele oficiale și procesele penale, cu condamnări deja decise prin tribunale penale, se trec într-o evidență în care se înscriu, punctual, numai numele respectivilor și domiciliu, precum și starea lor, și pe mai departe se păstrează în arhivă, ordonate, până când se va emite de aici altă dispoziție și se vor da instrucțiuni cu privire la distrugerea acestor acte.

§. 8 Actele oficiale și procesele penale încă neprescrise, dacă acestea vor fi definitive la primul for al cauzei, vor fi trimise la tribunalele c. c. provizorii competente; dacă însă acestea au fost deja rezolvate la primul for, se transpun cu un conspect exact redactat, la Comisia Supremă C. C. de Justiție a Transilvaniei, în scopul îngrijirii oficiale ulterioare.

§. 9 În legătură cu actele care se folosesc doar la servirea legislației civile, s-a hotărât ca, înainte de toate, actele procesuale să fie separate de acelea care privesc alte aspecte ale dreptului civil.

§. 10 Petițiile procesuale prescrise deja de lege, precum și procesele încheiate legal se clasifică în tabele diferite, separat, după locul deciziei, la prima instanță sau la cea superioară, se ordonează corespunzător și se păstrează în arhive, până când se dă o dispoziție și o instrucțiune ulterioară de distrugere a acestor acte.

§. 11 În ceea ce privește restul petițiilor procesuale și a proceselor neprescrise încă, acelea dintre ele, în care survin anumite sume de bani, pot fi pregătite deja

pentru predarea lor la noile tribunale, conform următoarelor reguli.

§. 12. Toate procesele civile neprescrise, dar care urmează să fie decise în primă instanță și care au ca obiect sume de bani sub 500 forinți, se decid de către judecătorii c. c. singulare, cele care se referă la sume de bani peste 500 forinți vor fi decise de tribunalele c. c. colegiale.

§. 13. Conflictele de drept imobiliar, precum și neînțelegerile de natură comercială și cambială vor fi decise la tribunalele c. c. colegiale, ca primă instanță.

§. 14. În legătură cu luarea în evidență a localurilor repartizate pentru fiecare judecătorie, în parte pe baza acestor reglementări, mai departe, conform anunțului numărul 5,⁶ emis de aici în 6 iunie anul curent, în sfârșit pe baza celor ce vor fi comunicate comisiilor de organizare, procesele civile neîncheiate încă, dar care se vor decide la sediul primei instanțe, vor fi ordonate și luate în evidență, în ordinea numelor localităților, unde se află domiciliul acuzatului, în așa fel încât, procesele care vor fi predate, la timpul lor, în scopul deciziei finale, la una sau alta dintre judecătoriile singulare sau la tribunalele colegiale cercuale, să poate fi preluate de acestea fără nici o amânare, la începerea activității noilor tribunale.

§. 15 Procesele civile decise deja în fața primei instanțe, dar care, apelate, urmează să fie decise în instanța superioară și care se pot clasifica între cele menționate în §. 12 și 13, trebuie astfel separate, ca procesele civile, de decis la instanța superioară, cu valoare în jur de 500 forinți, și celelalte prevăzute de §. 12 și 13 să se pună și să se evidențieze separat, dar primele vor fi predate, în scopul continuării, la timpul potrivit, tribunalelor regionale, ultimele la Tribunalul Suprem c. c. de la Sibiu.

§. 16 Procesele civile nedecise încă și care nu se pot încadra într-una din categoriile prevăzute în §. 12 și 13, cum ar fi procesele de avicitate, procedurile de faliment, controversile de partaj, aceste procese se vor separa, se vor păstra separat și se vor evidenția după spețe și, în cazuri de îndoială, se vor cere mai întâi instrucțiuni de la comisia de colectare (a actelor) a tribunalului c. c.

§. 17 Procesele civile încă pe rol, aflate la avocați sau la notari, dacă acestea trimise, la somarea prealabilă a posesorilor, vor fi predate benevol comisiilor de organizare, vor fi ordonate și luate în evidență conform regulilor prevăzute de §. 12-16.

În ceea ce privește procesele care nu se pot transfera sau nu vor să le transfere de la avocați sau notari la comisiile organizatoare, vor fi date reglementări mai târziu; cu toate acestea, se va solicita chiar acum o evidență de la avocați și notari cu privire la aceste procese, care, ajustate potrivit prevederilor legale aplicabile la fiecare astfel de caz, vor fi adunate.

§. 18 În afară de procese, celelalte cauze aparținând sferei de activitate a tribunalelor c. c. înființându-se – ca problemele orfanale și tutelare, adopție, legitimarea

6 Nu cunoaștem, deocamdată, despre ce anunț este vorba.

părinților, cauzele de emigrare, administrări orfanale, se vor separa, ordona și evidenția cronologic și, în general, pe specialități, fie că acelea s-au prescris legal deja sau nu; deoarece competențele noilor tribunale cu privire la problemele de drept civil neprocesuale nu au fost stabilite definitiv, separarea pe mai departe a acestor acte, conform sferei de activitate a tribunalelor competente, nu pare a fi posibilă nici acum.

§. 19 Ceea ce este îndeosebi de evitat se referă la gestiunile orfanale neprescrise: ordinul Comisiei Tribunalului Suprem c. c., din 28 aprilie anul curent, care prevede că bilanțurile vor fi trimise la serviciile regionale c. c. competente, prin prezenta, în prealabil, se revocă, deoarece în această privință, de la Comisia Organizatoare c. c. s-au trimis alte propuneri Ministerului c. c. de Justiție, iar în cazul în care bilanțurile orfanale ar fi fost deja predate serviciilor regionale, evidențele acestora se vor trimite aici.

§. 20 Registrele de intrare-ieșire, indicii, repertoarele și alte registre călăuzitoare precum și coduri de legi de odinioară, găsite în arhivă, se vor strânge într-o ordine rațională, și, împreună cu o evidență ce se va face asupra lor, se vor păstra acolo, iar cărțile de întabulare de odinioară vor fi păstrate gata pentru predare la tribunalul districtual colegial c. c. competent, fără ca totuși conducerea acestor cărți să se întrerupă; în cazul în care, în arhiva unuia sau altuia dintre comitate sau scaune, s-ar găsi depozite monetare sau obiecte interesante, acestea vor fi luate în ordine, în evidență, și apoi se vor preda pentru păstrare conducerii tribunalului penal c. c.; totuși această instrucțiune nu se aplică acum la Serviciul Districtului Militar Sibiu.

§. 21. Comisiile organizatoare au obligația să înainteze informări lunare privind progresul activității de ordonare către conducerea tribunalului penal competent, informări care, împreună cu propria recomandare, vor fi înaintate aici.

§. 22. După încheierea activității de ordonare, evidențele întocmite despre actele ordonate, se vor înainta Comisiei de Organizare a Tribunalului C. C., ca, după acelea, să se poată decide dacă, la unul sau altul dintre noile tribunale, poate chiar la începutul activității oficiale, de câtă mână de lucru este nevoie, pentru preluarea cantităților mai vechi rămase în restanță.

§. 23. Comisia de Organizare a Tribunalului C. C. va supraveghea atent ca sarcinile încredințate comisiilor organizatorice înființate să-și exercite, conștiincios și în cel mai scurt timp posibil, sarcinile primite, ca o dată cu deschiderea noilor tribunale, prin predarea la timp a actelor respective, activitatea acestora să poate începe de îndată.

De la Comisia C. C. de Organizare a Tribunalului din Ardeal. Sibiu, 7 iulie 1851.

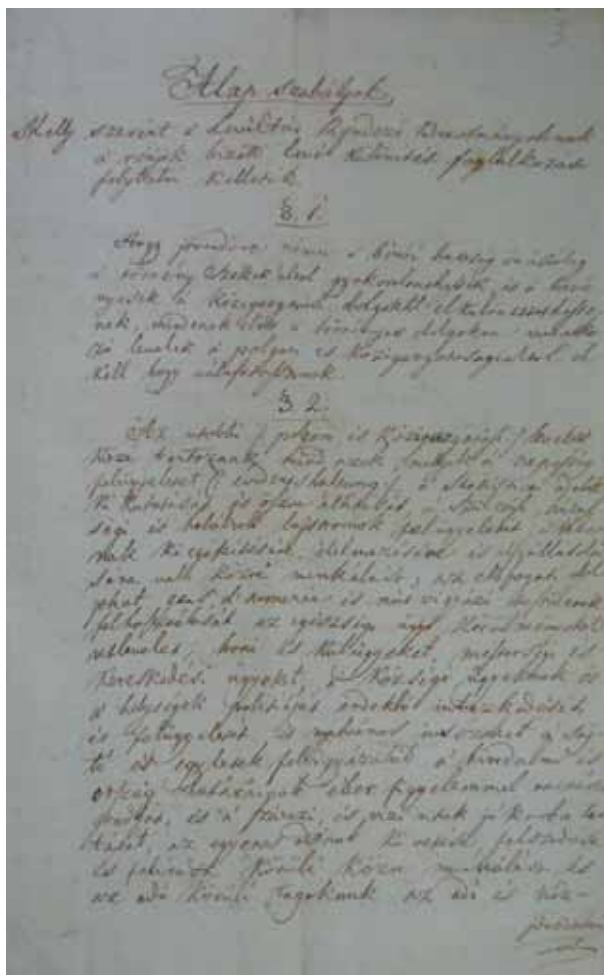
A 1851 RULE BOOK FOR THE ORDERING OF JUDICIAL ARCHIVES (SUMMARY)

After the troubled years of 1848 and 1849, the Habsburg monarchy initiated the implementation of significant changes, both political and legislative, as well as organizational, aimed at transforming the state into a centralized and uniform entity.

One of the most notorious reforms was the separation of the administration from the justice system, which had been mentioned in the Constitution of March 4, 1849, Transylvania being a part of the centralized Austrian state. The envisaged separation entailed a reform of the justice system. In 1851, the issue of the Transylvanian justice system reform was discussed by the ministerial council in Vienna. One of the proposals was to establish separate sections for the nationalities

within the Superior Court. In April 1851, the final draft of the judicial organization project was presented, which provided for a Court of Appeals in Sibiu and five lower courts. As the judicial archives were kept by local administrative bodies, the next step was to find viable solutions for the transfer of the archives to the future courts of law. The document we are hereby publishing was, in fact, such a „solution” as it establishes the procedure for the management of judicial files based on their type (criminal/civil), their subjects, their status (closed/pending). It is part of the „Tirgu Mures Reformed College” fund and was issued on July 7, 1851 by the Royal Commission for the Organization of Courts in Sibiu.

Translated by Alina Olivia-Șuta

TREI MATRICE SIGILARE ALE PREFECTURII JUDEȚULUI MUREȘ (1921-1948)

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS

La Arhivele Naționale Centrale din București, în colecția de matrice sigilare¹, se află trei piese care au aparținut, în perioada 1921-1948, Prefecturii județului Mureș. Aceste matrice, care imprimeau sigiliul² pe documente, au forma rotundă³, sunt confecționate din alamă, sunt gravate în incizie și excizie⁴ și le vom analiza, în mare măsură, cu ajutorul sigilografiei⁵ și heraldicii⁶. În câmpul sigilar⁷ al acestor vestigii se disting:

<> Matricea sigilară este obiectul confecționat din material dur care, având gravate o reprezentare și un text ce-l individualizează pe posesor, servește la realizarea amprente sigilare; Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, I, 1956, p. 245; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 5.

2 Sigiliul este amprenta rămasă pe suportul documentului (în ceară, hârtie, soluție de aur, tuș sau fum) în urma aplicării matricei sigilare ce poartă o emblemă și un text menit a individualiza posesorul; sigiliul este principalul mijloc de garantare a secretului și de asigurare a autenticității actului; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, colectiv de autori, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 213-218.

3 Sigiliile rotunde, cu forma considerată fundamentală, reprezintă autoritatea; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Maria Dogaru, *Tezaur sfragistic românesc. I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856) – Trésor sfragistique roumain. I. Les sceaux emis par la chancellerie princière de la Valachie (1390-1856)*, Edit. Ars Docendi, București, 2006, p. 64.

4 Gravarea sigiliilor se poate face în adâncime (*incizie*), pentru sigilarea în ceară sau cocă, ori în relief (*excizie*), pentru sigilarea în tuș sau fum; *Dicționar al științelor speciale*, p. 128.

5 Sigilografia a fost fondată în secolul al XVII-lea de Dom Mabillon, părintele erudiției moderne și dezvoltată în secolul al XIX-lea de către Louis-Claude Douët d'Arcq, un mare arhivist și istoric care, împreună cu echipa sa, a scos lucrarea *Collection des sceaux des Archives de l'Empire*. Franceză la origine, această disciplină nu a întârziat să se extindă în toată Europa, pretutindeni unde, încă din Evul Mediu, se impunea obiceiul de a valida documentele cu sigiliu; Jean-Luc Chassel, *Les sceaux dans l'Histoire, l'Histoire dans les sceaux*, în *Les sceaux, sources de l'histoire médiévale en Champagne. Actes des tables rondes de la Société française d'héraldique et de sigillographie (Troyes, 2003-Reims, 2004)* sous la direction de Jean-Luc Chassel, Paris, Société française d'héraldique et de sigillographie, 2007, p. 9.

6 Heraldica este disciplina auxiliară a istoriei care studiază stemele, blazoanele etc.; Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, Editura Saeculum I.O., București, 2000, p. 422.

7 Câmpul sigilar este suprafața pe care se gravează emblema și legenda unui sigiliu; *Dicționar al științelor speciale*, p. 71.

A. Stema României de la 1921⁸, pe care o redăm mai jos așa cum a fost descrisă în legea de la acea vreme și a cărei planșe color se găsește la Arhivele Naționale Istorice Centrale⁹, apare, cu mici modificări, în emblema primelor două piese.

Art. I. – Stema Regatului României, întregit cu țările surori unite, se compune din trei scuturi puse unul peste altul: scutul¹⁰ mare, scutul mediu și scutul mic (peste totul).

I. Scutul mare: pe albastru¹¹, o acuilă de aur¹² cu ciocul și ghearele roșii¹³, cu coroana¹⁴ regală de aur pe cap, ținând în cioc o cruce pedată (pattée) de

8 Promulgată prin *Legea pentru fixarea stemei Regatului României, întregit cu țările surori unite*, publicată în M. Of. nr. 92 din 29 iulie 1921, p. 3569-3573.; vezi și Constantin Moisil, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931 (extras din *Boabe de grâu*, II, 1931, nr. 2, p. 20-21); idem, *Stema României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, 1938, p. 70-71; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 162-163; idem, *Evoluția armelor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, traducere din limba franceză Livia Sîrbu, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2005, p. 413-416; Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 46-47; eadem, *Stemele României moderne*, în *Magazin Istoric*, 1993, p. 3-5; eadem, *Arta și știința blazonului. Album*, București, 1994, p. 38, poziția 45; eadem, *Din heraldica României*, JIF, 1994, p. 88, 95; eadem, *Tipare sigilare aparținând suveranilor României din perioada 1866-1947*, București, 1999, p. 14; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Simbolurile naționale ale României*, Editura Sylvi, București, 2003, p. 130-131; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Matrice sigilare aparținând Ministerului de Interne și unor structuri polițienești (1831-1931)*, Editura Ministerului Administrației și Internelor, 2012, p. 39-41.

9 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Comisia consultativă heraldică*, dosar nr. 3.

10 Scutul este partea centrală a unei steme, simbolizând arma de apărare a cavalerilor medievali, pe care aceștia își reprezentau blazonul. Scutul are forme variate după epocă și aria geografică unde a apărut; *Dicționar al științelor speciale*, p. 211.

11 Albastru (azur) este o culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii orizontale plasate la distanță egală. Semnifică loialitate, fidelitate, frumusețe (A. de la Porte, *Trésor héraldique d'après d'Hozier, Ménétrier, Boisseau, etc.*, Paris, Leipzig, H. Casterman, Tournai, 1861, p. 11). Începând cu secolul al XX-lea, culoarea albastră simbolizează Europa în seria celor cinci inele olimpice, iar din 1955 devine culoarea Consiliului Europei (mai târziu, a Comunității Europene); Michel Pastoureau, *Albastru. Istoria unei culori*, traducere din franceză de Em. Galaicu-Păun, Cartier, 2006, p. 224, nota 271.

12 Aurul este un metal utilizat în alcătuirea stemelor; este reprezentat convențional prin puncte plasate la egală distanță între ele (*Dicționar al științelor speciale*, p. 49); simbolizează bogăție, forță, credință, puritate, constanță, bucurie, prosperitate, viață lungă; G. Eysenbach, *Histoire du blason et science des armoiries*, Tours, MDCCCXLVIII, p. 370; H. Gourdon de Genouillac, *Les Mystères du blason de la noblesse et de la féodalité. Curiosités – bizarreries et singularités*, Paris, E. Dentu, Éditeur, Libraire de la Société des Gens des Lettres, 1868, p. 16.

13 Roșu este o culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale plasate la distanță egală. Semnifică curaj, dârzenie, îndrăzneală, dragoste, sacrificiu, bunătate, vigilență și justiție; A. de la Porte, *op. cit.*, p. 11; *Dicționar al științelor speciale*, p. 201.

14 Coroana este simbol al perfecțiunii; simbolizează o demnitate, o domnie, accesul la un rang și la niște forțe superioare. Simbol al victoriei, este un mod de a răsplăti o faptă deosebită

aur, ascuțită la extremitatea inferioară, în gheara dreaptă o spadă¹⁵, în gheara stângă un sceptru¹⁶ de aur cu vârful în formă de crin¹⁷, - acuila României, armele Regalității române.

II. Pe pieptul acuilei, scutul mediu, incuartat¹⁸ (ecartelé), cu insițiune¹⁹ între cartierele de jos (enté en pointe), cuprinzând armele țărilor surori unite:

1. Sus în dreapta, armele vechiului Principat al Țării-Românești: pe albastru, o acuilă de aur cu ciocul și ghearele roșii, ținând în cioc o cruce pedată de aur, însoțită de un soare de aur la dreapta, de o lună²⁰-nouă de aur la stânga.

2. Sus în stânga, armele vechiului Principat al Moldovei (cu Basarabia și Bucovina): pe roșu, un cap de bour²¹ negru cu gura închisă, însoțit de o stea²² de

sau merite excepționale. Coroana este un ornament al scutului care simbolizează demnitate, rang nobiliar, suveranitate. După formă, întâlnim coroane închise și coroane deschise; *Dicționar al științelor speciale*, p. 90; Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Edit. Artemis, București, I, p. 371-375.

15 Spada este simbolul stării militare, al vitejiei, al puterii. Poate fi aplicată nedreptății și poate stabili pacea și dreptatea. De asemenea, spada este și simbol al războiului sfânt. În tradițiile creștine, spada este o armă nobilă, a cavalerilor și eroilor creștini; Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, III, p. 246-247.

16 Sceptrul este o figură heraldică artificială, în forma unui baston având extremitatea superioară îngroșată, simbol și atribut al puterii suzerane. De obicei, sceptrul face parte din elementele exterioare ale scutului; *Dicționar al științelor speciale*, p. 205; simbolizează mai cu seamă autoritatea supremă. Sceptrul prelungește brațul, fiind un semn al puterii și autorității; Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, III, p. 208-209.

17 Crinul este o floare, eminentă regală, ce simbolizează deopotrivă puterea și rafinamentul, forța materială, dar și avântul spiritual; Olimpia Ungherea, *Dicționar explicativ masonic*, vol. 1 (A-L), Phobos, București, 2007, p. 296.

18 Scartelat înseamnă scut împărțit în patru părți egale printr-o linie orizontală și una verticală, perpendiculară pe prima; Florin Marcu, *op. cit.*, p. 775.

19 Insițiunea este o porțiune realizată în câmpul scutului, centrul vârfului inferior al scutului triunghiular. *Dicționar al științelor speciale*, p. 138.

20 Luna este o figură naturală, din categoria astrilor, reprezentată conform regulilor heraldice, printr-un disc de argint cu figură umană. În heraldica românească acest astru este, de obicei, înfățișat sub formă de crai nou (semilună) figurat. Poziția obișnuită a semilunii este culcată la orizontal, cu coarnele în sus; când este redată orizontal cu coarnele în jos se blazonează răsturnată; când este înfățișată vertical cu coarnele îndreptate spre flancul drept se definește semilună întoarsă; iar când este în poziție verticală, cu coarnele spre stânga, se descrie conturnată. Simbolizează veșnicie, nemurire, strălucire; *Dicționar al științelor speciale*, p. 159.

21 Bourul este purtător al lumii; simbol al abundenței (datorită cornului); Jean-Paul Clébert, *Bestiar fabulos. Dicționar de simboluri animaliere*, Edit. Artemis-Cavallioti, București, 1995, p. 294-306.

22 Steaua este simbolul manifestării centrale a luminii, a focarului unui univers în expansiune. Ea este, ca și numărul cinci, simbol al perfecțiunii; Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, III, p. 257-264.

aur (cu cinci raze) între coarne²³, de o roză²⁴ de aur (cu cinci foi) la dreapta, de o semilună de aur la stânga.

3. Jos la dreapta, armele Banatului cu vechiul Banat românesc al Severinului (fixate acum): pe roșu, peste valuri naturale, un pod de aur cu două deschideri boltite, construit din piatră cioplită (podul lui Traian), din care iese un leu²⁵ de aur.

4. Jos la stânga, armele vechiului Mare-Principat al Transilvaniei (cu părțile Crișanei și Maramureșului): albastru și aur, împărțit prin o fâșie îngustă roșie, din care iese o acuilă neagră cu ciocul de aur, însoțită de un soare de aur la dreapta, de o semilună de argint la stânga; jos, șapte turnuri roșii, câte patru și trei, cu câte două rânduri de crenele (sus trei, jos patru) și câte două ferestre, cu porțile închise.

5. În insițiune (enté), armele Dobrogei: pe albastru, doi delfini²⁶ de aur afrontați²⁷, cu cozile ridicate în sus.

III. Peste totul, scutul mic, incuartat de argint²⁸ și negru²⁹, armele Casei domnitoare de Hohenzollern.

Pe scutul mare, coroana de oțel a României³⁰.

23 Cornul este simbol al puterii; Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, I, p. 367-369.

24 Roza este o stilizare a florii de măceș, are cinci petale în jurul unui bumb central (stigmatul) și, de regulă, cinci sepale ascuțite între petale; I. N. Mănescu, *Stema Moldovei*, în *Magazin Istoric*, anul VI, 1972, nr. 5 (62), p. 39.

25 Leul este unul dintre cele mai nobile animale, fiind reprezentat din profil și stând pe labele de dinapoi. Gura larg deschisă îi arată dinții ascuțiți și o limbă recurbată. Coada sa se înalță dreaptă terminându-se printr-un smoc de păr întors spre spate. Este simbolul forței, al curajului și al generozității; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale du sud-ouest, 1901, p. 316-317; H. Gourdon de Genouillac, *op. cit.*, p. 22.

26 Delfinul este un pește cu capul îngroșat, reprezentat curbat în semicerc, din profil și în poziție verticală. Botul și coada sa sunt întoarse spre dreapta scutului. Indică un comandament pe mare. Delfinul este simbolul unei retrageri sigure la apropierea unor frământări și a unor furtuni. El poate personifica vreun mare personaj atașat de țara sa și care nu se poate îndepărta fără să moară. În vechime delfinul a fost mereu considerat un animal salvator; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 173-174.

27 Afrontat = se spune despre două animale care se privesc; W. Maigne, *Abrégé méthodique de la science des armoiries suivi d'un glossaire des attributs héraldiques, d'un traité élémentaire des ordres des chevalerie et de notions sur les classes nobles, les anoblissements, l'origine des noms de famille, les preuves de noblesse, les titres, les usurpations et la législation nobiliaires*, Paris, Garnier frères, Libraires-Éditeurs, 1860, p. 219.

28 Argintul este un metal utilizat în alcătuirea stemelor, reprezentat convențional prin câmp alb, respectiv suprafață liberă. Simbolizează puritate, nevinovăție, sinceritate; H. Gourdon de Genouillac, *op. cit.*, p. 16-17.

29 Negru este o culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale suprapuse pe linii orizontale. Semnifică știință, modestie, durere, prudență; *Dicționar al științelor speciale*, p. 173.

30 Vezi și Constantin Moisil, *Însemnele regalității române*, în *Enciclopedia României*, vol. I,

Scutul e ținut de doi lei de aur, stând pe arabescuri de aur.

Colanul ordinului „Regele Carol I”³¹.

Pe eșarpă albastră cu marginile de aur, de forma cordonului ordinului, deviza³² Casei domnitoare de Hohenzollern, în litere latine de aur: „Nihil sine Deo”³³.

Pavilionul³⁴ de purpură³⁵, cu marginile de aur, căptușit cu ermelin³⁶, timbrat cu o coroană regală de aur ornată cu nestemate.

Art. II. – Stema va fi întrebuințată în trei forme: 1-a, stema cea mare, cum e descrisă mai sus; a 2-a, stema cea medie, fără pavilion; a 3-a, stema cea mică, compusă din cele trei scuturi cu coroana de oțel.

Stema cea mare se va întrebuința în actele Statului emanate de la Rege și în actele oficiale internaționale, cum și din Înalt ordin al Regelui în cazuri speciale; stema cea medie, de armată și autoritățile Statului; stema cea mică, pe sigile și ștampile oficiale. Pentru alte cazuri se va prevedea în legile și regulamentele speciale.

Art. III. – Se înființează pe lângă ministerul de interne o comisie consultativă heraldică care va examina cererile de a se întrebuința stema în alte cazuri decât acelea prevăzute la Art. II și va lua măsuri pentru ca actele administrative în legătură cu stemele să se facă în conformitate cu regulile heraldice.

Un regulament special va stabili organizarea comisiunii.

Art. IV. – Art. 1 până la 5 inclusiv din legea pentru modificarea armelor țării, sancționată cu înaltul decret regal No. 498 din 1872, se abrogă.

Această lege s-a votat în Senat în ședința de la 18 iulie 1921 și s-a adoptat cu unanimitate de *una sută unu* voturi. ...

1938, p. 83.

31 Ordinul a fost înființat la 10 mai 1906 de către regele Carol I pentru a comemora jubileul a 40 de ani de domnie.

32 Deviza este o inscripție conținând o maximă morală, o exclamație, o formulă de credință, un angajament; *Dicționar al științelor speciale*, p. 100.

33 Maria Dogaru, *Din heraldica României*, JIF, 1994, p. 73.

34 Pavilionul este ornament exterior al scutului sub formă de mantou, prevăzut în partea superioară cu un baldachin. Este alcătuit din purpură, căptușit cu hermină, brodat cu franjuri și ciucuri din fir de aur. Simbolizează cortul sub care membrii familiilor domnitoare își adăpostesc armele. Uneori acesta este reprezentat chiar și în armele de stat, fără baldachin, semnificația păstrându-se totuși; *Dicționar al științelor speciale*, p. 183.

35 *Purpura* este o substanță colorantă roșie-violacee, extrasă din secreția glandulară a unor moluște gasteropode (*Murex tenuispina*). În Antichitate, purpura era foarte rară și prețuită (din opt mii de moluște se obținea un gram de purpură). Astăzi este produsă prin sinteză chimică; Paola Rappelli, *Simboluri ale puterii și mari dinastii*, Monitorul Oficial, 2009, p. 48.

36 Hermină = blană utilizată în alcătuirea stemelor, în special la căptușirea pavilioanelor și mantourilor. Este reprezentată convențional printr-o suprafață albă semănată cu codițe negre. Este blana folosită de obicei la reprezentarea armelor de stat. Simbolizează măreție, suveranitate; *Dicționar al științelor speciale*, p. 131.

Această lege s-a votat de Adunarea deputaților în ședința de la 20 iulie 1921 și s-a adoptat cu unanimitate de *una sută șapte* voturi. ...

Promulgăm această lege și ordonăm ca ea să fie investită cu sigiliul Statului și publicată în *Monitorul Oficial*.

Dat în București, la 23 Iulie 1921.

FERDINAND³⁷

(L. S. St.)

Ministru de justiție,
M. Antonescu.

Ministru de interne,
C. Argetoianu.

I. Matrice sigilară rotundă, 43 mm, confecționată din alamă, gravată în excizie. În emblemă, stema mică a României de la 1921, compusă dintr-un scut mare, de tip occidental de secol XX, dreptunghiular, cu talpa în ogivă, încărcat cu acvila cruciată³⁸, încoronată³⁹, cu aripile deschise și cu zborul în jos, ținând în gheara dreaptă o spadă, în stânga un sceptru cu vârful în formă de crin, purtând pe piept un scut asemănător cu cel de mai înainte, scartelat cu inșițune, având în cartierul I acvila cruciată, flancată⁴⁰ în partea superioară de soare și de semilună, în 2 întâlnirea⁴¹ de bour, reprezentată cu capul animalului văzut din față, cu stea între coarne, flancat în partea de jos de o roză și de o semilună conturnată⁴², în 3, peste valuri naturale, un pod cu două deschideri boltite, din care apare născând⁴³ un leu, în 4, tăiat de un brâu despărțitor, având în partea de sus acvila ieșind, flancată de soare și de semilună conturnată, iar în cea de jos șapte turnuri de cetate poziționate 4:3. În inșițune sunt doi delfini afrontați, cu cozile ridicate în sus și orientate spre dreapta și spre stânga. Peste tot, armele familiei de Hohenzollern: scut asemănător cu cele de mai înainte, sfertuit, având în cartierele 1 și 4 argint, în 2 și 3 negru.

37 Ferdinand de Hohenzollern, rege al României între 1914-1927; Nicolae Constantin, *Dicționar de personalități istorice românești*, ediția a III-a revizuită și adăugită, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p. 109; Petru Demetru Popescu, *Viețile voievozilor, domnilor și regilor poporului român*, Editura Vitruviu, București, 2008, 394-398.

38 Acvila cruciată este o pasăre heraldică purtând în cioc o cruce; *Dicționar al științelor speciale*, p. 17.

39 Încoronat = se spune despre animale sau despre figuri umane care au o coroană pe cap; W. Maigne, *op. cit.*, p. 233.

40 Flancat este un termen ce indică poziția paralelă cu laturile scutului a unor mobile; *Dicționar al științelor speciale*, p. 119.

41 Capul cerbului, al bourului, al berbecului sau al unui alt animal, care apare din față în scut, adică arătând ochii; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 403.

42 Conturnat se spune: 1) despre animale sau despre capete de animale care privesc spre stânga scutului; 2) de chevron atunci când vârful este întors spre partea stângă a scutului; W. Maigne, *op. cit.*, p. 229.

43 Născând este expresie care se aplică leului atunci când este redată doar jumătatea superioară a corpului său și care pare să iasă fie din câmp, fie dintr-o fascie sau din șef; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *op. cit.*, p. 352.

Coroana care timbrează scutul mare este închisă, compusă dintr-un cerc împodobit cu șapte romburi culcate, surmontat de opt fleuroane sub formă de vârf de lance (dintre care cinci sunt vizibile), intercalate de perle⁴⁴, din vârful cărora pornesc opt arce ornate cu perle care se reunesc în partea de sus și se termină printr-un glob crucifer⁴⁵. În exergă⁴⁶, mărginită de un cerc liniar la exterior, legenda: **x REGATUL ROMÂNIEI x PREFECTURA JUDEȚULUI MUREȘ.**⁴⁷

II. Matrice sigilară rotundă, 39 mm, confecționată din alamă, gravată în incizie. În emblemă, stema mică a României de la 1921, asemănătoare cu cea de mai înainte. În exergă, mărginită de două cercuri liniare, legenda: * **REGATUL ROMÂNIEI** * **PREFECTURA JUDEȚULUI MUREȘ.**⁴⁸

B. Stema României, a cărei descriere o redăm mai jos așa cum a fost prevăzută la art. 99 din Constituția Republicii Populare Române intrată în vigoare la 13 aprilie 1948, apare în câmpul sigilar al ultimei matrice.

Art. 99. Stema Republicii Populare Române, reprezintă munții împăduriți, deasupra cărora se ridică soarele. În mijloc se află o sondă, iar în jurul stemei o coroană de spice de grâu.⁴⁹

44 Perla era folosită în Europa în medicină la tratarea melancoliei, a epilepsiei, a demenței. La greci, perla era simbolul iubirii și al căsătoriei. Ea simbolizează sublimarea instinctelor, capătul luminos al evoluției. Perla este rară, pură, prețioasă. Datorită formei sale sferice, perla este asociată cu perfecțiunea; mai simbolizează cunoașterea; Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *op. cit.*, III, p. 66-69; Hans Biedermann, *Dicționar de simboluri*, vol. II, Editura Saeculum I.O., București, 2002, p. 327-328.

45 Globul crucifer este o sferă suprapusă de o cruce care se găsește în vârful coroanelor închise, în mâna unor personaje sau deasupra unor scuturi; este însemn al puterii suverane, atribuit al suveranității. În heraldica românească globul crucifer este întâlnit în stemele Țării Românești, în armele Moldovei și în armeriile statului român; *Dicționar al științelor speciale*, p. 127.

46 Exergă = spațiul de la marginea câmpului sigilar, de obicei cuprins între două sau mai multe cercuri (ce pot fi liniare, șnurate, perlate, etc.), în care se gravează textul legendei; *Dicționar al științelor speciale*, p. 111.

47 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Matrice sigilare*, nr. 9860.

48 *Ibidem*, nr. 9861.

49 Constituția Republicii Populare Române, în Monitorul Oficial, partea I, nr. 87 bis din 13 aprilie 1948.

III. Matrice sigilară rotundă, 30 mm, confecționată din alamă, gravată în excizie. În emblemă, stema țării așa cum este descrisă mai sus, dar având în plus, în partea de jos, o panglică tricoloră, cu care sunt înfășurate spicele și pe a cărei parte centrală sunt scrise literele R.P.R. În exergă, mărginită de două cercuri liniare, legenda: x R.P.R. x **PREFECTURA JUD. MUREȘ** <J>**UD. MUREȘ**.⁵⁰

Prezentarea de față, adresată specialiștilor, istoricilor și marelui public, se constituie într-un apel pentru depistarea, cercetarea și punerea în circuitul științific și a altor vestigii de acest fel, rămase încă necunoscute.

TROIS MATRICES DES SCEAUX DE LA PRÉFECTURE DU DÉPARTEMENT MUREȘ (1921-1948) (RESUMMÉ)

Dans l'article *Trois matrices des sceaux de la Préfecture du département Mureș (1921-1948)*, l'auteur présente trois pièces qui proviennent des Archives Nationales Historiques Centrales de Bucarest, de la collection „Matrices sigillaires”. Ces matrices sigillaires à l'aide desquelles on imprime le sceau sur les documents, ont des formes rondes, sont confectionnées en laiton, sont gravées en incision et en excision, ont des dimensions variables et ont sur leur emblème les armoiries de la Roumanie de 1921 et de 1948. On analyse l'emblème des ces matrices sigillaires concernant: l'écu, les emaux, les meubles, les ornements extérieurs, la couronne qui timbrent l'écu, le globe croiseté.

50 Arhivele Naționale Istorice Centrale, Matrice sigilare, nr. 9862.

ARHIVE ȘI ARHIVIȘTI MUREȘENI ÎN REVISTA ARHIVELOR (1958-1985)

Milandolina - Beatrice DOBOZI

În cele ce urmează propunem o trecere în revistă a textele publicate în noua serie a *Revistei Arhivelor* (în continuare *RA*), sub semnătura slujitorilor Arhivele mureșene, până în anul 1985, având ca teme fondurile și colecțiile arhivistice pe care ei înșiși le-au prelucrat și le-au pus la dispoziția cercetătorilor. În 1958, acest periodic de specialitate a (re)debutat pe piața editorială. Nu era un moment favorabil reconstituirilor istorice adevărate, inspirate de documentele aflate în depozitele Arhivelor. Și totuși, arhiviștii mureșeni au știut să „se orienteze”, evitând, pe cât posibil, compromisul de a valorifica fondul documentar administrat de ei, în conformitate cu „rolul social și politic dat presei de partid”.¹ Ei au ales teme de cercetare ce le permiteau sondaje documentare și concluzii științifice obiective, fără o aliniere totală la scrisul istoric contemporan, la politica istoriografică subsumată glorificării „victoriei” socialismului, acțiunilor reprezentanților de vârf ai acestuia și „luptei de clasă”, principalele coordonate de (re)scriere a istoriei noastre. Între 1958-1985, revista de specialitate a Direcției Generale a Arhivelor Statului, a găzduit în paginile sale un număr de 17 studii și articole semnate de Liviu Moldovan, Viorel Grama, Aurel Chertes (toți trei plecați dintre noi), Pál Antal Alexandru, Szabó Nicolae, Ioan Ranca. Textele și, mai ales, notele de subsol permit identificarea fondurilor și colecțiilor arhivistice care au stârnit interesul autorilor, în sensul valorizării informațiilor descoperite, în spațiul istoriografic. Cu siguranță, alegerea unui anume material documentar a fost influențată și de operațiunile de prelucrare arhivistică prevăzute în omniprezentul plan de muncă al arhivistului român. Pe de altă parte, lectura acestor studii oferă posibilitatea de a afla „povestea” unora dintre arhivele păstrate în depozitele de la Tg-Mureș și nu numai, „traseul” lor de la creatorii/deținătorii inițiali, la instituția Arhivelor, precum și modificările de „statut” suferite.

Debutul mureșenilor în noua serie a *RA* se face în chiar primul număr, prin Liviu Moldovan, care descrie un gen de documente deosebit: registrele folosite de preoții tuturor Bisericilor din Ardeal pentru a înregistra cele trei momente esențiale ale vieții umane – nașterea, căsătoria și decesul.² În context, autorul scrie despre „fondurile” preluate de la sfaturile populare, în baza decretului prezidențial 153/1950.³ Nu știm dacă la data redactării studiului său, „fondurile”

1 D.G.A.S., *Revista Arhivelor – 1924-1985 – Bibliografie tematică*, București, 1988, p. 1.

2 L. Moldovan, „Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania”, în *RA* 1/1958, p. 159-185.

3 Articolul 1 din decretul 153/1950 prevedea că „Persoanele fizice sau juridice care dețin arhive confesionale sunt obligate ca în termen de 10 zile de la publicarea prezentului decret, să predea

în cauză erau păstrate ca atare sau erau constituite în actuala colecție de „Registre de stare civilă”⁴. Aceste materiale preconstituite au fost completate de preoții romano-catolici, greco-catolici, ortodocși, reformați etc. din localitățile de pe raza actualului județ Mureș; în paginile registrelor se consemnau pragurile existențiale ale enoriașilor unei parohii, ținându-se astfel și evidența activității pastoral-misionare a păstorilor spirituali ai așezărilor. Studiul implică și o cercetare asupra denumirii acestui gen de documente, fiind prezentate variantele lingvistice (latină, maghiară, germană, română), asupra originii acestor protocoale și a evoluției lor, de la simple liste nominale, la registre tipizate, cu rubricatură obligatorie, asupra importanței lor juridice în epocă și a intervenției statului în sensul unificării formularistice și trasării unor sarcini suplimentare întregului cler, transformat în corp de „funcționari publici”. Sunt descrise caracteristicile interne ale acestui tip de registre (lacune, corecturi, date necontrolabile introduse ulterior etc.) care limitează o cercetare demografică sau de altă natură, cu rezultat corect. În același timp, se reține importanța istorică a registrelor, al căror conținut permite studii toponimice, antroponimice și evenimentiale, preoții folosind, uneori, paginile pentru a consemna întâmplări, amintiri, liste cu antecesorii sau predecesorii lor în funcție etc. La ora actuală, registrele analizate de Liviu Moldovan alcătuiesc „Colecția de registre de stare civilă”, cu ani extremi 1700-1951, fiind unul dintre cele mai solicitate fonduri documentare de către cercetătorii prezenți la sala de studiu.

Nicolae Szabó a fost interesat de materialul documentar preluat de la Sfatul Popular Tg-Mureș.⁵ El face o prezentare a acestei arhive de dimensiuni impresionante, relevând principalele genuri de documente (privilegii, hotărnicii, rapoarte etc.); de asemenea, reconstituie lista creatorilor respectivelor acte, în speță, organele de conducere ale orașului cărora le asociază atribuțiile corespunzătoare diferite epoci. Sunt menționate cele mai relevante documente pentru istoria orașului Tg-Mureș, începând cu secolul al XVI-lea, pentru ca în final, autorul să se oprească asupra modului de constituire și de ordonare a arhivei, asupra evoluției sistemului de ordonare și de registratură. Identificând numele primilor arhivari ai orașului, este remarcat Szilágyi Dániel, „autorul” ordonării și înregistrării a cca. 40.000 de documente, după criteriul conținutului. În anexe sunt publicate: formula de jurământ a arhivarului, instrucțiunile pentru oficiul arhivarului, procedura de ordonare a arhivei, toate în original, în limba maghiară, fără a fi traduse. Precizăm că arhiva analizată poartă astăzi denumirea de „Primăria Tg-Mureș”, cu anii extremi 1470-

Oficiilor de Stare Civilă din raza cărora domiciliază sau își au sediul, toate registrele, actele, dosarele și orice alte documente prin care se stabilesc acte și fapte de stare civilă”.

4 Această denumire este contestată de Bogdan Florin Popovici; v. „Considerații pe marginea prelucrării colecției de registre de stare civilă” la www.bogdanpopovici2008.files.wordpress.com accesat în 22 iunie 2014; v. și *RA*, LXXXVII (2010) 1, p. 277-293.

5 N. Szabó, „Arhiva Sfatului Popular al orașului Tg-Mureș (sec. XV-XIX-1825)”, în *RA* 1/1960, p. 235-249.

1968, având constituite mai multe serii și peste 600 m.l.

Despre un fond creat de o instanță judecătorească a scris Aurel Chertes. Este vorba despre o judecătorie care a funcționat în municipiul Gheorgheni, județul Harghita.⁶ După o concisă istorie a instanțelor de judecată din Transilvania, se analizează arhiva documentară care acoperă perioada 1862-1950 și este alcătuită din diferite tipuri de acte și registre. Sunt menționate în special dosarele de adopții, succesiunile, cauzele legate de reforma agrară. Ceea ce ne-a reținut atenția este mențiunea unei selecționări aplicate acestei arhive în anii 1961/1962, când a fost eliminat un procent semnificativ de registre (76%, respectiv 377 din totalul de 496), inclusiv „registre de arhivă” (!), fără să se facă alte precizări legate de conținutul acestora și cine și/sau în ce condiții s-a efectuat operațiunea.⁷ Potrivit comandamentelor istoriografice de la acea dată, o atenție specială este acordată documentelor referitoare la greva muncitorilor forestieri de pe Valea Mureșului, eveniment petrecut în 1925. Comentariile sunt conforme discursului contemporan, textele documentare analizate fiind considerate ca tendențioase prin conținut, deoarece au fost redactate de „organele de represiune ale statului burghezo-moșieresc”; acțiunile greviste sunt apreciate ca manifestări ale „luptei de clasă”. Arhiva în discuție a fost preluată la filiala Miercurea Ciuc a Serviciului Regional Mureș Autonomă Maghiară, cu sediul la Tg-Mureș. Documentele se păstrează și astăzi la S.J.A.N. Harghita, în fondul *Tribunalul raional Gheorgheni*.⁸

În 1967, Pál Antal Alexandru inaugurează seria de radiografii instituționale. Subiectul „radiografiat” este Scaunul Mureș, o structură administrativ-teritorială tradițională în Transilvania.⁹ Consistentă lucrare urmărește evoluția acestei instituții, de la prima atestare în 1409, la mijlocul secolului al XIX-lea. Structurat în cinci părți, toate cu titluri concise și clarificatoare, studiul urmărește parcursul instituțional în diferite etape istorice transilvane: voievodat, principat, ocupația austriacă, perioada iozefină, restaurația și evoluția până la revoluția pașoptistă. Scaunul Mureș este definit ca rezultat al trecerii de la organizarea tribală la cea teritorială. Sunt semnalate principalele caracteristici ale organizării și funcționării instituției scaunale în fiecare dintre perioadele amintite. De asemenea, se acordă atenție principalelor organe de conducere ale scaunului, jurisdicția acestora, precum și atribuțiile celor mai importanți funcționari. Finalitatea studiului o reprezintă prezentarea arhivei scaunului, începând cu cele mai vechi protocoale de ședință, a păstrătorilor și manipulatorilor materialului documentar. Sursele documentare

6 A. Chertes, „Judecătoria Mixtă Gheorgheni”, în *RA* 2/1965, p. 196-216.

7 În D.G.A.S., *Îndrumător în Arhivele Statului Județul Harghita* (23), București, 1988, întocmit de Liviu Boar, se menționează că această operațiune a fost efectuată de angajații de la instanță (p. 123).

8 *Idem*, p. 121-141.

9 Pál Antal A., „Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scaunale (secolul al XVI-lea-1849)”, în *RA* 2/1967, p. 129-146.

utilizate sunt seriile fondului „Scaunul Mureș”: „Oficialitatea”, „Acte politice”, „Conscriptii fiscale”. Au mai fost incluse informații din seria „Manuscrite” a fondului „Bibliotecii documentare Teleki-Bolyai”, precum și din fondul „Primăria Tg-Mureș” – seria „Acte politice.” Toate aceste arhive se află și în prezent la S.J.A.N. Mureș, cele două serii „Acte politice”, având denumirea modificată în varianta latină – „Acta politica”.

Cancelaria orașului Tg-Mureș și preocupările de îmbunătățire a organizării acesteia constituie subiectul unei scurte lucrări semnate de Liviu Moldovan.¹⁰ Pe baza documentelor depistate în fondul „Primăria Tg-Mureș”, seriile „Magistratul orașului”, respectiv „Consiliul orașului”, sunt identificate începuturile acestei instituții în prima jumătate a veacului al XVI-lea. Se subliniază faptul că perioada iozefină a adus beneficii în sensul perfecționării organizatorice acestei instituții, dar și al preocupărilor pentru arhiva creată. Decizii în acest din urmă sens s-au luat și la început de secol XIX, de data aceasta pe plan local. Insistând asupra materialului documentar creat de cancelarie, autorul enumără tipurile de protocoale destinate unor domenii distincte (politică, administrație, economie), categoriile de funcționari cărora le erau încredințate spre completare (prim notarul, al doilea notar, un consilier). Sunt făcute cunoscute și regulile aplicate de creator în ordonarea și arhivarea documentelor pe genuri. În anexă se dau publicității „Instrucțiunile arhivarilor” de la sfârșit de secol XVIII, în varianta în limba română, originalul fiind în limba maghiară.

Scaunul Mureș revine în atenția arhivistului mureșean Pál Antal A. în 1971.¹¹ Valorificând documentele cercetate, autorul descrie traseul structural și organizatoric al acestei unități teritorial-administrative, între inaugurarea regimului liberal și desființarea, prin lege, în 1876. Pornindu-se de la contextul politic favorabil reînființării scaunului, este analizată întreaga legislație adoptată de Curtea de la Viena și se constată că aceasta nu a fost respectată în scaunul Mureș. Au fost încălcate mai ales instrucțiunile ce vizau formarea organului conducător – comitetul reprezentativ și a celui executiv – corpul funcționarilor. Sunt descrise atribuțiile și competențele Oficialității (organul administrativ central) și ale fiecărui funcționar. La fel se procedează în legătură cu instanțele de judecată scaunale. Pe aceleași coordonate este construită imaginea scaunului Mureș în perioada ce a urmat Ausgleich-ului. În ceea ce privește arhiva creată de această „instituție”, sunt înșirate seriile constituite, precum și procedurile de păstrare, manipulare și selecționare aplicate. Sunt valorizate informații din seriile *Jude suprem regal*, *Comitetul reprezentativ*, *Scaunul general de judecată*, *Vicescaunele de judecată* și *Oficialitatea*, toate aparținând fondului arhivistic „Scaunul Mureș”. La acestea s-a adăugat și unele date preluate din fondul „Primăria Tg-Mureș – *Acta politica*”.

10 L. Moldovan, „Din istoria cancelariei orașului Tg-Mureș”, în *RA*, 1/1969, p. 33-42.

11 Pál Antal A., „Scaunul Mureș între anii 1861-1876”, în *RA* 1/1971, p. 27-46.

Biblioteca „Teleki-Bolyai” din Tg-Mureș deținea, în 1971, o serie de documente medievale. Acestea au fost cercetate și descrise de Liviu Moldovan.¹² Ulterior, aceste prețioase piese de arhivă au fost preluate la filiala Mureș a Arhivelor Statului și au fost inventariate sub numele de „Colecția documentelor feudale – Biblioteca Teleki-Bolyai Tg-Mureș”. Materialul debutează cu un scurt istoric al constituirii acestei colecții, un alt istoric al fostului colegiu reformat din oraș și al bibliotecii sale, în care a fost găzduită colecția. Se dau interesante detalii despre fondul de carte și de manuscrise aparținând bibliotecii Bolyai. În ce privește conținutul colecției, se pune accentul pe genurile de documente (diplome, acte de donație, dispoziții, ordine etc.), modul de organizare a arhivei (la data cercetării) și conținutul, respectiv caracteristicile exterioare ale celor mai importante documente din colecție. Toate acestea sunt însoțite de aprecieri asupra valorii istorico-informative a unor teme ca fugi de iobagi, angajări de iobagi, donații de iobagi, înnobilări etc. Aprecierile sunt însoțite de exemple concrete.

Din fondul „Comitatul Târnava”, Ioan Ranca a ales două documente referitoare la unul dintre conducătorii români pașoptiști, Al. Papiu Ilarian și le-a dat publicității integral. Acestea se referă la încercările autorităților din epocă de a găsi pretexte pentru rechemarea la Tg-Mureș a foștilor canceliști, Avram Iancu și Al. Papiu Ilarian. Scopul acestui demers era acela de a-i îndepărta de masele ce-i recunoșteau drept căpetenii ale luptei lor pentru drepturi și libertăți și a le neutraliza influența. Acțiunea avea loc în primăvara anului de foc al Ardealului, 1848. Conținutul celor două documente este comentat și conexas cu alte surse din fondurile „Scaunul Mureș”, „Apor” (arhivele din Covasna), „Comitatul Turda” (arhivele din Cluj), „Guberniul Transilvaniei” (păstrat la Budapesta).¹³

Același arhivist scrie despre ecoul transilvan al războiului de independență a României. Din fondurile „Scaunul Mureș” (seria *Comite suprem*), respectiv „Primăria Tg-Mureș”, sunt selectate circulare ale autorităților care vorbesc despre reacția românilor ardeleni față de evenimentele de dincolo de Carpați, despre acțiunile de „instigare” desfășurate cu precădere în Munții Apuseni și despre măsurile intenționate a fi aplicate față de „agitatorii români”.¹⁴

Pentru a reconstitui starea de spirit a populației din Transilvania aflată sub ocupație hortistă, în perioada celei de-a doua conflagrații mondiale, Ioan Ranca utilizează documente din fondurile „Primăria Tg-Mureș”, „Curtea de Apel Tg-Mureș” și „Tribunalul Județean Mureș”. Din toate acestea rezultă drama populației

12 L. Moldovan, „Colecția documentelor feudale a bibliotecii Teleki-Bolyai din Tg-Mureș”, în *RA 1/1971*, p. 69-82.

13 I. Ranca, „Încercări de izolare de mase și de arestare a lui A. Iancu și Al. Papiu Ilarian în primăvara anului 1848”, în *RA 4/1972*, p. 583-588.

14 I. Ranca, „Tribunii transilvăneni și independența României”, în *RA 1/1977*, p. 181-186; în interiorul revistei este un alt titlu: „Un episod al solidarității tribunilor transilvăneni cu independența de stat a României”.

din cele 11 județe transilvane anexate Ungariei, în perioada 1940-1944, precum și atitudinea nedreaptă a unor instanțe aflate în slujba ocupanților, care au pronunțat sentințe exagerate pentru cei ce au îndrăznit să critice starea de lucruri existentă, plină de lipsuri, și să afirme că era mai bine sub administrația românească.¹⁵ Arhiva creată de cele două instanțe se află la S.J.A.N. Mureș.

În suplimentul anului 1979, consacrat exclusiv revoluției de la 1848/49, Viorel Grama semnează un material dedicat implicării țăranilor români din câmpia transilvană în acțiunile revoluționare.¹⁶ În urma deciziilor luate la adunarea de la Blaj, iobagii din satele din acel areal geografic, din apropierea orașului Tg-Mureș, au refuzat să mai presteze robotele. Autoritățile locale au raportat superiorilor și represaliile nu au întârziat, răzvrătiții fiind „pacificați” prin represalii și implicarea în procese judecate de instanțe controlate de puterea politică, evident nefavorabile locuitorilor respectivelor așezări rurale. S-au folosit documente din seriile *Oficialitatea și Jude suprem*, fondul „Scaunul Mureș”.

În anul aniversar a două veacuri de la Horiada transilvană, Ioan Ranca valorifică piese documentare inedite legate de acest eveniment¹⁷, depistate în țară și în străinătate. Recunoscând meritul acad. Ștefan Pascu de a fi cel ce a sugerat necesitatea unei astfel de teme de cercetare, autorul subliniază aspectele naționale și sociale ale acțiunilor organizate de răsculați, conducătorii acestora urmărind scoaterea Transilvaniei de sub supremația nobilimii maghiare. Preluând referințele istoriografice la subiect, le adaugă acestora documente necunoscute depistate în fondurile „Primăria Tg-Mureș”, „Scaunul Ciuc” (arhivele Harghita) și „Guberniul Transilvaniei” (păstrat la Arhivele Naționale din Budapesta).

Pe lângă studii și articole cu subiect istoric, arhiviștii mureșeni au fost interesați și de publicarea integrală a unor texte documentare inedite depistate în diverse fonduri și colecții. Primul pas făcut în această direcție a aparținut lui Liviu Moldovan. El a găsit 10 documente al căror conținut demonstrează existența instituției cneziale într-o altă parte a Transilvaniei – districtul Beiușului – și într-o vreme demult apusă – secolul al XVI-lea.¹⁸ Respectând principiile de elaborare a unei astfel de lucrări, introducerea cuprinde o scurtă incursiune în epocă, surprinzând rolul cnezilor ca întemeietori de sate și colonizatori, precum și evoluția/involuția socială a unora dintre ei. Istoriografia temei permite o prezentare geografico-

15 I. Ranca, „Aspecte ale situației maselor populare din Transilvania în timpul ocupației horticiste”, în *RA* 4/1978, p. 287-290; în interiorul revistei, titlul este parțial schimbat: „Aspecte ale stării de spirit a maselor populare din Nordul Transilvaniei în timpul ocupației hortice”.

16 V. Grama, „Contribuția țăranimii din Câmpia Transilvaniei la revoluția de la 1848”, în *RA* LVI/1979 – SUPPLEMENT, p. 59-61.

17 I. Ranca, „Noi aspecte ale afirmării conștiinței naționale a românilor în timpul răscoalei lui Horea”, în *RA* 4/1984, p. 365-374.

18 L. Moldovan, „Documente privitoare la istoria cnezilor din districtul Beiușului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea”, în *RA* 2/1960, p. 248-261.

etnico-administrativă a districtului Beiuș și a românilor din regiune. În mod firesc, în final sunt date publicității documentele în integralitatea lor, precedate de scurte regeste. Textele latinești sunt reproduse numai în varianta originală, fără traducere. Documentele se află și acum în arhivele mureșene, în „Colecția documentelor feudale a bibliotecii Teleki-Bolyai din Tg-Mureș”.

Un document referitor la o tabără nobiliară cantonată în apropierea orașului Tîrnăveni a fost publicat de același Ioan Ranca.¹⁹ „Acțiunea” are loc în contextul zbugiumatului an transilvan 1784 și se petrece la Gănești, localitate aflată la 32 km de Tg-Mureș. Acolo se adunaseră o parte dintre nobilii din regiune pentru a se organiza în vederea luptelor pregătite a fi duse împotriva răsculaților. Cei din tabără reprezentau organul înarmat al Comisiei din Tg-Mureș, înființată în scopul combaterii răzvrătirii ce cuprinsese satele transilvane. Activitățile desfășurate de nobilii cantonați în Gănești au fost consemnate într-un protocol. Conținutul acestuia (acțiuni militare, represalii față de locuitori, audieri de martori etc.) este redat în detaliu, după contextualizarea lui în planul general al evenimentelor ce marcau întregul spațiu intracarpatic. Protocolul taberei se găsește în seria *Acte administrative* din fondul „Scaunul Mureș”. Au mai fost utilizate seria *Comisia Mixtă* a aceluiași fond, precum și fondul „Primăria Tg-Mureș”, fără a fi indicată/e seria/iile acestuia. Precizăm că seria *Comisia Mixtă* a fost desființată în urma reordonării întregului fond și constituirii altor serii mai potrivite conținutului întregului material arhivistic.

Un număr de patru documente emise de voievodul unificator Mihai Viteazul au fost date publicității în RA, în 1971.²⁰ Deși doar unul dintre ele se află în arhivele mureșene (fond „Parohia evanghelică CA Sighișoara”), toate sunt la fel de importante pentru istoria municipiului de astăzi, Sighișoara, unica cetate medievală locuită a Europei. Ineditele au fost găsite de Ioan Ranca, trei dintre ele păstrându-se în arhiva Decanatului evanghelic Sighișoara. Trei dintre textele originale sunt traduse în limba română; se face o amănunțită descriere externă, cu referire la suport, limbă și dimensiune.

La 125 de ani de la revoluția pașoptistă, Viorel Grama publică o variantă a manifestului bărnățian „Provocațiune” din 24 martie 1848, adresată românilor din Sîngeorgiu de Pădure²¹. Găsit în „Colecția de manuscrise a F.A.S. Mureș”, textul este pus în pagină, în paralel cu alte două variante cunoscute, cea originală, prin V. Cheresteșiu („Adunarea Națională de la Blaj”) și o altă versiune, prin V. Pop („Un document din 1848 găsit la Bandul de Cîmpie”). Acest paralelism permite remarcarea similarităților și deosebirilor dintre cele trei documente, întrucât se știe că apelul lui Sîmion Bărnățiu a fost răspândit prin copierea lui manuscrisă de către

19 I. Ranca, „Protocolul taberei nobililor de la Gănești (16 nov.-11 dec. 1784)”, în RA 2/1969, p. 117-126.

20 Idem, „Patru documente sighișorene emise de Mihai Viteazul”, în RA 1/1971, p. 101-106.

21 V. Grama, „Proclamația către români din anul 1848 de la Sîngeorgiu de Pădure”, în RA 1973 – SUPPLEMENT, p. 208-212.

tinerii din Blaj, Sibiu, Tg-Mureș, Brașov, dar și de alți tineri care le-au trimis în localitățile lor de baștină.

Cu același prilej, Ioan Ranca aduce în spațiul istoriografic noi informații despre adunarea populară de la Reghin, din 8 mai 1848.²² Este vorba despre două convocatoare semnate de protopopul greco-catolic al Reghinului, Mihail Crișan, prin care chema poporul la adunare, intermediari fiind preoții din subordine. În preambul, se fac precizări despre acest eveniment premergător adunării naționale de la Blaj, cu detalii despre programul și desfășurarea manifestării din Reghin, precum și despre cele 11 puncte revendicative adoptate de cei prezenți, multe similare celor adoptate ulterior la Blaj. Convocatoarele se găsesc într-un protocol al parohiei greco-catolice Beica de Sus, pe anii 1833-1853. În prezent acesta face parte dintr-un fond arhivistic ce poartă numele parohiei amintite, dar la data descoperirii textelor în cauză, protocolul respectiv era arhivat în „Colecția fondurilor parohiale”. Aceasta a fost ulterior desființată și divizată în fonduri parohiale distincte.

Studiile și articolele despre care am făcut vorbire în cele de mai sus, nu sunt singurele contribuții mureșene în *RA*. Arhiviștii din Tg-Mureș au semnat și alte lucrări cu subiecte conturate din sinteze ale informațiilor istoriografice existente (L. Moldovan, Ioan Ranca) sau materiale ce valorifică experiența lor în domeniul prelucrării unor fonduri sau colecții (L. Moldovan). Acestea însă nu fac obiectul interesului nostru prezent, titlurile „tîrgumureșene” respective putând fi regăsite în ediția din 1988 a bibliografiei Revistei Arhivelor până în 1989.²³

MURES COUNTY ARCHIVES AND ARCHIVISTS IN THE ARCHIVAL REVIEW (SUMMARY)

In the following pages we propose a review of the works published in the new series of the Archival Review (hereinafter “RA”) by the Mures County archivists until 1985, based on the archival funds and collections they themselves processed and provided to researchers. In 1958 this specialized periodical (re)debuted on the publishing market.

The above-mentioned studies and articles are not a comprehensive list of Mures County archivists’ contributions to RA. TirguMures archivists have authored other works based on syntheses of existing historiographical information, as well as on their experience in processing archival funds and collections. These, however, are not in the scope of our current interests, but may be found in the 1998 edition of the Archival Review bibliography until 1989.

Translated by Alina Olivia-Șuta

22 I. Ranca, „Punctele Petițiunii Națiunii Române în discuția adunării populare din 8 mai din Reghin, premergătoare Adunării Naționale de la Blaj”, în *RA/1973 – SUPPLEMENT*, p. 53-64.

23 D.G.A.S., *Revista Arhivelor – 1924-1985 – Bibliografie tematică*, București, 1988

ASISTENȚA DE SPECIALITATE DUPĂ INUNDAȚIILE DIN 1970, ÎN JUDEȚUL MUREȘ

Ramona-Carmen PĂCURAR

Inundațiile sunt considerate fenomene naturale spontane, fiind provocate de precipitații abundente, de topirea bruscă a zăpezii, ori de nefericita combinație a celor două fenomene: precipitațiile și topirea bruscă a zăpezii. În ultimii 50 de ani, în județul Mureș s-au produs inundații cu importante pagube materiale, pe aproape toate râurile importante: Mureș, Tîrnava Mică, Tîrnava Mare, Niraj, Lechița, Pîrîul de Cîmpie, Gurghiu și pe numeroși afluenți în zonele unde cursurile de apă erau neamenajate sau al căror grad de asigurare a fost depășit. Creșterile de nivel cu aspect de viitură de scurtă durată, precipitațiile abundente în timp scurt produc inundații cu efecte puternice, fără a mai avea timpul necesar pentru luarea de măsuri de apărare. Una dintre viiturile care au produs pagube materiale însemnate este cea din anul 1970. Din datele publicate se cunoaște faptul că, în perioada ianuarie-mai 1970, pe teritoriul județului Mureș, precipitațiile au avut cantități duble față de valorile multianuale, fapt ce a dus la suprasaturarea solului. De asemenea, stratul de zăpadă consistent s-a topit rapid în aprilie și prima decadă din luna mai. Elementul care a declanșat viiturile deosebite a fost ploaia intensă pe suprafețe foarte întinse, care s-a suprapus peste suprasaturația solului și pe un debit al râurilor ridicat. În anul 1970, pe râul Mureș au avut loc două viituri, una în luna mai și alta în luna iunie. Caracteristica lor a fost creșterea bruscă a nivelului apei și descreșterea lentă, care a durat mai multe zile.

Ne propune să prezentăm modul în care slujitorii Arhivelor mureșene s-au implicat în asigurarea sprijinului necesar pentru îndrumarea în recuperarea arhivelor creatorilor de documente, distruse în urma viiturilor din 1970.

La 13 mai 1970, activitatea normală a fost întreruptă și dereglată pentru multă vreme. Imediat după eveniment și după ce apele au început să se retragă, încă din 17 mai, arhiviștii s-au grăbit să se deplaseze la întreprinderile și instituțiile inundate, dând îndrumări concrete pentru recuperarea arhivelor acestora, scoase din apă și nămol. La câteva zile după începerea acțiunilor, li s-au alăturat delegați ai Direcției Generale a Arhivelor Statului, îndrumând împreună patru creatori din Luduș, patru din Tîrnăveni, cinci din Sighișoara, trei din Reghin și opt din Tîrgu-Mureș. Prin măsurile luate, cantitățile de arhivă inundate, devenite iremediabil pierdute, au fost minime. După datele deținute¹, din totalul de circa 4.000 m.l. arhive afectate de inundații, total sau parțial, până la finele primului semestru, au devenit practic nefolosibile circa 400-500 m.l.

¹ Fond: *Filiala Județeană Mureș a Arhivelor Statului*, dos. 2/1970, f. 23-24, *Dare de seamă asupra activității desfășurate în semestrul I/1970.*

Cu ocazia acțiunilor de îndrumare, s-au constatat că arhiva I.I.S. Electromureș din Tîrgu-Mureș din anii 1948-1967, în cantitate de aproximativ 250 m.l., a fost complet inundată și distrusă, alte 10 arhive complet inundate și 12 arhive parțial inundate. Puternic afectate de inundații au fost fondurile arhivistice ale Combinatului Chimic Tîrnăveni, Consiliului Popular Tîrnăveni, Băncii de Investiții Tîrnăveni, O.C.L. Alimentara Tîrgu-Mureș.²

Arhiviștii au sprijinit salvarea, zvântarea și uscarea arhivei Direcției de Îmbunătățiri Funciare și Organizarea Teritoriului Tîrgu-Mureș, de peste 100 m.l., care a fost transportată și îngrijită pe palisadele de lemn ale zidurilor Cetății Tîrgu-Mureș. Prin această acțiune, au fost salvate importante materiale documentare din perioada 1854-1968 privind lucrări cadastrale, reforma agrară din 1921, precum și proiecte, schițe, planuri și devize pentru lucrările hidrotehnice și hidroameliorații (îndiguri, desecări, canalizări, irigații, reglări de râuri Mureș-Tîrnava-Olt-Niraj și afluenții acestora din centrul și răsăritul Transilvaniei – din județul Mureș, Harghita, Covasna și în parte Alba și Sibiu).³

De un real folos în îndrumarea acțiunii de salvare a arhivelor a fost publicarea în cele două cotidiane locale, „Steaua Roșie” și „Vörös Zászló”, din 21 mai, a recomandărilor tehnice minime pentru tratarea arhivelor inundate.⁴ Primele măsuri stabilite de către Direcția Generală a Arhivelor Statului sunt cele privind evacuarea rapidă a apei, păstrarea dosarelor pe polițe, până se scurge apa, timp de 24-48 de ore, timp în care se va face o ventilație puternică a aerului pentru a nu se dezvoltă mucegaiuri, materialul scos de pe rafturi nu va fi expus direct luminii solare, dar se va usca în încăperi spațioase, aerisite, șoproane sau alte locuri acoperite. Dosarele se vor expune la aer rășfoite sau desfăcute în fascicule, iar registrele rășfoite, suspendate sau puse vertical, sprijinite pe latura inferioară. Documentele se vor curăța de impurități sau noroi abia după uscarea totală. În cazul deteriorărilor grave sau a infecțiilor de mucegai, documentele se vor izola, urmând să fie dezinfectate și, dacă se va considera necesar, restaurate prin grija Filialei județene a Arhivelor Statului.⁵

Vom prezenta în continuare câteva cazuri concrete privind situația de la fața locului și, acolo unde a fost necesar, măsurile întreprinse de către arhiviști, așa cum reies din procesele-verbale încheiate, fie de către comisiile de expertiză ale creatorilor, fie cu ocazia controalelor efectuate de arhiviști la solicitarea creatorilor de documente de pe raza județului Mureș în urma inundațiilor. În unele cazuri, situația a fost prezentată într-o formă care ne-a determinat să cităm pasaje întregi din procesele-verbale întocmite atunci, tocmai pentru a reda atmosfera acelor zile

2 Idem, dos. 2/1970, f. 58, *Darea de seamă privind activitatea desfășurată în anul 1970.*

3 Vezi nota 1.

4 Fond citat, dos. 6/1970 f. 12 și Anexa 3 – fond citat, dos. 6, f. 13.

5 Fond citat, dos. 6/1970, f. 8-9.

și starea de fapt a documentelor.

Întreprinderea Comerțului cu Ridicata Textile-Încălțăminte Tîrgu-Mureș din str. Gheorghe Doja, nr. 8, cu o adresă din 18 mai 1970, solicită sprijin: „În urma inundațiilor provenite în raza orașului Tg. Mureș, arhiva întreprinderii noastre se găsește într-o stare deplorabilă – nu mai poate fi întrebuințată –, vă rugăm să binevoiți a forma o comisie din partea Instituției Dvs. pentru a constata la fața locului starea în care se găsește arhiva noastră. Solicităm ca comisia să vină la întreprinderea noastră în ziua de 19 mai 1970.”⁶ Comisia formată din arhiviștii Viorel Grama și Ioan Moldovan constată în 19 mai că: „majoritatea arhivei a fost inundată și a suferit deteriorări parțiale. Materialele documentare pot însă să fie utilizate cu condiția uscării acestora în cel mai scurt timp.”⁷ Drept urmare, propun măsuri ca materialul documentar să fie scos și uscat, fără a fi expus la soare, uscarea depozitelor prin instalarea unor ventilatoare și aparate de încălzit, reordonarea materialelor arhivistice conform inventarelor și inventarierea celor fără instrumente de evidență, reorganizarea depozitelor de arhivă pentru ca toate materialele documentare să fie adăpostite și se interzice distrugerea sau înlăturarea vreunui act fără aprobarea Arhivelor Statului.⁸

Centrul de Legume și Fructe Tîrgu-Mureș trimite o adresă, în data de 16 mai 1970: „Vă facem cunoscut că arhiva centrului nostru, situat în str. Chinezu nr. 10 a fost complet acoperită de apă și nămol, în urma inundațiilor din 13 mai a.c.”⁹ și solicită un specialist care să constate starea arhivei și care să ofere indicații pentru recuperarea acesteia. În data de 19 mai, arhiviștii Liviu Moldovan și Grama Viorel consemnează, în procesul-verbal, că majoritatea arhivei a fost inundată și propun aceleași măsuri de uscare a documentelor, a depozitelor și împiedicarea deteriorării mai grave a documentelor.

Din adresa înaintată de **Fabrica de Zahăr Luduș** aflăm că: „În urma catastrofei produse cu ocazia inundațiilor la întreprinderea noastră, apa a pătruns în arhiva întreprinderii unde a atins nivelul de 2-3 m. înălțime, distrugând 80 % din arhivă”.¹⁰ Din procesul-verbal încheiat la 3 septembrie 1970, cu ocazia controlului efectuat asupra stadiului de prelucrare și recondiționare a arhivei,¹¹ aflăm că arhiva unității, în cantitate de cca. 360 m.l., a fost grav afectată. S-a procedat la recondiționarea materialelor, prin îndepărtarea nămolului de pe dosare, uscarea și recopertarea lor.

La **Întreprinderea de Colectări și Achiziții Mureș (D.C.A.)** din Tîrgu-Mureș, cu sediul pe strada Podeni nr. 47, în procesul verbal de constatare, din

6 Fond citat, dos. 6/1970, f. 3.

7 Idem, f. 4.

8 Ibidem.

9 Idem, f. 15.

10 Idem, f. 17.

11 Fond citat, dos. 5, f. 12.

11 iunie 1970, al comisiei de expertiză de la nivelul întreprinderii s-a constatat că localul arhivei din incinta întreprinderii, care se află în imediata apropiere a râului Mureș, a fost inundat până la o înălțime de 1,60 m. După retragerea apelor, s-a constatat că dosarele aflate peste nivelul apei, au rămas intacte, dar au un grad ridicat de umiditate, dosarele de pe rafturile inundate până la 1 m. sub oglinda apei pot fi uscate, dar „jos pe podea s-a format un strat de nămol de 25 cm., în care dosarele au fost complet distruse, fără putință de restaurare. S-a format un strat de pastă de nămol amestecat cu hârtie complet distrusă, numărul acestor dosare se cifrează la cca. 1000 buc. constatat prin apreciere.” Se dispune îndepărtarea nămolului, dosarele să fie așezate în pod, iar după uscare să fie duse în depozit și dezinfectate, urmând ca ulterior să se constate lipsurile pe baza inventarelor.¹²

La **Combinatul Textil Sighișoara**, în procesul-verbal din 9 iulie 1970,¹³ s-a constatat că „o parte din materialele documentare ale fondului „11 Iunie” Sighișoara, din perioada 1937-1960, în cantitate de aproximativ 50 m.l., care n-au mai putut fi salvate, au fost complet inundate întrucât erau depozitate în subsolul unei clădiri.” Se propune recondiționarea de urgență a documentelor permanente depistate – state de plată originale – deteriorate de apă și mâl și expertizarea lor, conform instrucțiunilor nr. 3813/1961, primite de la D.G.A.S.. În legătură cu arhivarul unității Kleisch Otto, arhivistul Moldovan Ioan consemnează în procesul-verbal următoarele: „(...) dă dovadă de completă iresponsabilitate față de atribuțiile ce-i revin. Deși arhiva necesită o urgentă recondiționare, susmenționatul arhivar a refuzat să se prezinte la serviciu pentru câteva zile, pentru a depozita și recondiționa arhiva, pe motivul că este în concediu de odihnă.”

Un alt caz deosebit este cel al **Întreprinderii Industriale de Stat Electromureș** din Tîrgu-Mureș. Întreprinderea avea două secții, situate de o parte și de alta a Mureșului, la distanță de cca. 200 m., pe un mal, secția Fabrica de Electrocalorice (cunoscută sub numele Calorice) și, aproximativ la aceeași distanță, pe celălalt mal, secția Fabrica de Conductoare (cunoscută cu numele Cablu). Din informații personale, știm că arhiva se afla depozitată la secția Fabrica de Electrocalorice. Situația este redată în procesul-verbal încheiat de comisia societății la 15 iunie 1970,¹⁴ cu lux de amănunte: „Azi data de mai sus comisia verificând în întregime actele arhivei am constatat distrugerea din cauza apei și nămolului, care s-a infiltrat foarte puternic în porii hârtiei, care este de o calitate inferioară și în urma căreia dispare scrisul. Încercările de ștergere a documentelor a dat drept rezultat o deteriorare și mai puternică, deși s-a procedat în mai multe moduri cu prudență, însă rezultatele au fost cu totul nesatisfăcătoare, salvându-se doar o parte din arhiva curentă între anii 1968-1969 – în cantitate de 48 m.l.

12 Fond citat, dos. 6, f. 27-28.

13 Idem, f. 29.

14 Idem, f. 32-33.

Se menționează că fondul arhivistic nu a fost inventariat fiind format din fosta Cooperativă „Ciocanul” și IIS Electromureș (...)

Se precizează că în ziua de 13 mai a.c., când întreprinderea a fost inundată, timpul scurt nu a permis decât salvarea statelor de plată, a registrelor de intrare și ieșire, precum și o parte din condicile de înmânare, și acestea fiind salvate deja în condiții de inundație.

De asemenea, se precizează că arhiva a fost depozitată în subsol, unde a fost inundată în întregime, deoarece plafonul încăperii unde se afla, era la un nivel mai coborât cu cca. 0,60 m decât nivelul apei care a acoperit curtea fabricii.

Volumul mare de apă și mâl, ce urma să fie evacuat de pe întreg teritoriul întreprinderii, din halele de producție, a fost în cantitate extrem de mare, încât toate forțele concentrate nu au putut face față decât la evacuare de la suprafață, astfel că încăperile de la subsol au ajuns să fie evacuate numai la 25 mai, adică după 2 săptămâni, interval în care apa și mâlul au produs umezeala documentelor, care, așa cum s-a precizat, au hârtie de calitate inferioară de tip ziar, pelur și semivelină.

După evacuare, arhiva a fost depusă în curte, cu un spațiu foarte limitat, pentru zvântare, însă majoritatea zilelor următoare au fost ploii puternice, care, de asemenea, au frânat și cea mai mică posibilitate se zvântare. (...)

Precizăm că cantitatea(sic!) de mat. docum. din perioada 1949-1967 propusă pentru a fi înlăturată este de 168 m.l.”

La 26 iunie 1970, în referatul¹⁵ întocmit, referitor la acest caz, arhivistul Ioan Moldovan, având în vedere constatările personale de la fața locului consemnează: „(...) Propun a se aviza integral predarea celor 168 ml. de materiale documentare din perioada 1949-1967 pentru retopire, întrucât au fost complet deteriorate, neputându-se recondiționa și utiliza și totodată prezentând un grav pericol de infecție, acestea intrând în stare de putrefacție.

Menționez că din materiale documentare din această perioadă (1949-1967) au fost salvate statele de plată a salariilor și registrele de intrare-ieșire. Restul materialelor documentare fiind lăsate inundate timp de aproape trei săptămâni, și aproximativ două săptămâni în curte, unde au fost supuse unor ploii îndelungate, s-au deteriorat complet, devenind ilizibile.”

La Sighișoara, la **C.F.R. Secția L.2.**, situația a fost, de asemenea, specială aici distrugându-se acte cu o reală valoare documentar-istorică. În procesul-verbal al comisiei de expertiză din cadrul unității¹⁶, la 11 iulie 1970, se consemnează: „Arhiva Secției L. 2 Sighișoara era depozitată în 4 camere situate la subsolul clădirii din str. N. Titulescu nr. 21. Dintre acestea, două încăperi erau ocupate cu arhiva resortului financiar și materiale iar două cu ale biroului tehnic și ale biroului de personal.

15 Idem, f. 30-31.

16 Idem, f. 36-37.

În urma revărsării râului Tîrnava Mare, în zilele de 13-14 mai 1970 întreaga clădire a Secției L.2. Sighișoara a fost inundată, apele umplând complet subsolurile, iar în birourile de la parter, până la înălțimea de 1,25 m. de la nivelul pardoselii.

Ca urmare a stagnării apelor în subsolurile clădirii, datorită greutatea de evacuare a lor, din cauza infiltrațiilor repetate din terenul înconjurător suprasaturat de apă, întreaga arhivă a fost înmuiată și înnămolită, distrugându-se în întregime. Astfel, au fost afectate dosarele arhivate pe o lungime de 550 m.l., din care 220 m.l. acte ale biroului tehnic, 300 m.l. ale resortului financiar și materiale și 30 m.l. ale biroului personal.

Actele arhivei cuprind perioada anilor 1873 până în anul 1969.

Principalele categorii de acte arhivate și distruse de ape au fost la arhiva biroului tehnic: dosarele privind documentațiile tehnice ale lucrărilor de artă (poduri, podețe, ziduri de sprijin, drenuri, canale, anrocamente) terasamente, linii, stații clădiri, benzile de măsurat calea cu vagonul și cu căruciorul, dosare exproprii, stras-uri etc. (...)

Se precizează că s-a putut păstra dosarul privind principalele acte referitoare la istoricul existenței Secției, precum și un număr de 17 buc. dosare privind documentațiile lucrărilor de artă executate în anul 1969.”

În referat se mai precizează că statele de plată originale se păstrau la Serviciul Contabilitate, iar rapoartele și dările de seamă se găseau la serviciile de resort din Divizia de Linii și Instalații din cadrul regionalei C.F. Brașov. Având în vedere starea de degradare avansată a actelor, se propune înlăturarea lor în regim de urgență, pentru a se asigura condițiile igienico-sanitare personalului angajat, fiind un real focar de infecție.

Completăm tabloul dezastrului din Sighișoara cu informațiile din adresa trimisă la 1 septembrie 1970, de aceeași Secție L.2. Sighișoara.¹⁷ Aflăm că, în ciuda eforturilor depuse, (s-au adus o autovidanjeză și un agregat de curățat fântâni) arhiva nu a putut fi scoasă din subsol decât după 40 de zile, deoarece chiar în spatele clădirii, în dreptul camerelor de la subsol, s-a format o baltă care nu a secat timp de 6 săptămâni, iar arhivele, fiind sub nivelul bălții, nu au putut fi scoase decât după secare. Alte cauze care au îngreunat evacuarea au fost nămolul rămas, care a fost scos cu lopeți și găleți, și lipsa de personal, deoarece nu doar sediul central a fost grav afectat, ci și subunitățile a căror activitate a fost complet paralizată.

În orașul Tîrnăveni, la **Consiliul Popular al orașului**, inundațiile au avut o înălțime de 1,80 m în clădire. Și aici documentele erau în patru încăperi la subsol, cu geamurile situate la 0,80 m. de sol. „Înălțimea apei a rămas constantă până la data de 14-15 mai a.c., când a început să scadă, însă nu mai jos de sol, unde s-a menținut la același nivel până la data de 19 mai 1970, când, printr-un nou val de apă mai puternic, s-a produs a doua inundație (...)

Depozitul de arhivă a fost în întregime acoperit de apă o perioadă de 10 zile – respectiv 13-22 mai, timp în care cota râului Tîrnava Mică fiind peste 4,80 m. cotă de inundare pentru orașul Tîrnăveni, nu s-a putut acționa la evacuarea apei din depozit.

În perioada 23 mai-2 iunie s-a lucrat zilnic la evacuarea apei din încăperile arhivei prin pompare, însă cu puține rezultate, întrucât, din cauza pânzei freatice aproape de suprafață, apa revenea imediat în depozit.

Valul de apă acționând puternic asupra tuturor obiectivelor inclusiv asupra arhivei, a răsturnat și rupt majoritatea rafturilor în care a fost așezată arhiva pe fonduri. După retragerea apei, arhiva a rămas 80 % pe pardoseala din depozit.

Apa din inundații, fiind în proporții mari și cu viteză apreciabilă, a adus straturi groase de aluviuni cu amestecuri de diferite materii, uleiuri, fecale din canale și W.C.-uri, care, după retragerea apelor, a rămas în depuneri de nămol cu straturi de aproximativ 30-40 cm.

În depozitul de arhivă am avut peste 300 m.l. documente inventariate (...). Apa și umiditatea a pătruns în conținutul acestora, astfel încât a produs o degradare de 100 %, la aproximativ 80 % din fondul de arhivă, din cele 4 încăperi.

Imediat ce înălțimea apei ne-a permis pătrunderea în depozite – cu cizme de cauciuc – am procedat, cu forțe proprii, în decurs de 15 zile – respectiv 3-18 iunie – la scoaterea arhivei din nămol și am transportat-o în podul clădirii actualului local al comitetului orașenesc al PCR și Consiliului popular al orașului Tîrnăveni din strada – Piața Lenin nr. 7.”

Fondurile arhivistice inundate au fost: Pretura plășii Tîrnăveni (1930-1950), Casa de Asigurări Sociale (1904-1950), Administrația Financiară (1929-1950) și Sfatul Popular Raional Tîrnăveni (1950-1968). Arhiva fostului Sfat popular oraș Tîrnăveni nu a fost afectată de inundații.

La 24 septembrie 1970,¹⁸ arhivistul Pál-Antal Alexandru constată: „Arhiva (...) totalizând 501 m.l. (datele rezultate din evidențele noastre) se află depozitată în trei locuri: un raft de dosare și registre ale Sfatului raional a rămas în subsolul fostei clădiri de reședință a raionului, nefiind evacuată și uscată după inundații; cca. 20 m.l. se află grămadă într-un garaj; restul materialului evacuat se află în podul clădirii actualului local al Consiliului Popular.

- Starea arhivei este foarte gravă, majoritatea materialului evacuat și dus în pod este complet răvășit. În urma transportului neglijent, 2/3 a dosarelor s-au desfăcut, foile volante ale dosarelor fiind împrăștiate peste tot. O parte din material nu este uscat nici în momentul de față, iar jumătate din dosarele rămase la locul inundat sunt mucegăite.
- Începând de o lună de zile, doi zilieri lucrează la „ordonarea” arhivei în felul următor: dosarele nedesfăcute, rămase în stare bună, le separă pe servicii;

cele desfăcute în schimb, indiferent de importanța lor, le selecționează chiar dacă sunt recuperabile. După selecționare, actele considerate nerecuperabile au fost puse în saci de hârtie, în vederea predării lor pentru retopit.

În această situație am oprit continuarea lucrării în modul mai sus amintit și am indicat următorul plan de lucru:

- să se continue separarea pe părți structurale ale dosarelor,
- să expertizeze actele volante, chiar și cele puse deja în saci de hârtie, din care să pregătească pentru eliminare numai cele complet distruse,
- actele volante să le ordoneze pe probleme și să le îndosarieze,
- materialul neevacuat, cât și cel ținut în garaj să fie uscat în întregime și depozitat într-un loc sigur și corespunzător.

Menționez că până în momentul de față nu am întâlnit nici o arhivă atât de mult distrusă.”

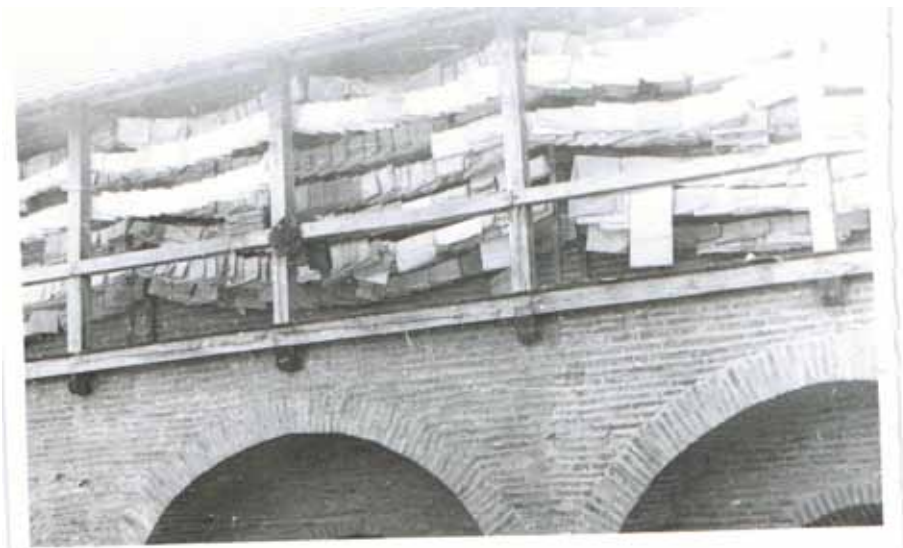
La **Grupul Industrial de Chimie Tîrnăveni**, unde s-au deplasat din partea Arhivelor ing. Platon Margareta și Ranca Ioan,¹⁹ s-a constatat că materialul a fost scos din subsolul clădirii și a fost uscat într-un depozit. Materialul a fost sortat pe secții și servicii. Întregul material depozitat pe rafturi, aproximativ 300 m.l., era complet uscat, nu era atacat de mucegaiuri, însă dosarele erau parțial blocate datorită nămolului. Se stabilește ca toate documentele cu caracter permanent să fie extrase și păstrate, indiferent de starea în care se găsesc, și depozitate în condițiile prevăzute de instrucțiuni.

Exemplele pot continua în acest fel și pentru alte unități și instituții, dar considerăm că cele prezentate mai sus sunt edificatoare, fiind și cele mai dramatice. Până la finalul anului 1970, arhiviștii mureșeni au constatat starea arhivelor la 28 de unități și instituții²⁰ și s-au străduit să salveze tot ce se putea slava. Datorită efortului depus, s-a reușit salvarea unor fonduri arhivistice importante. Din păcate, așa cum reiese din documentația ce a stat la baza acestei prezentări, neglijența creatorilor, care au considerat că arhiva păstrată în subsolurile clădirilor este la adăpost, a dus la pierderea unor documente de valoare pentru istoria locală și nu numai. Un alt aspect remarcat este lipsa arhivarilor la creatorii și deținătorii de documente. Multe documente, care puteau fi recuperate, au fost pregătite pentru selecționare numai pentru că nu era cine să le organizeze, doar atenția arhiviștilor reușind să le salveze de la pieire. Lipsa de personal specializat la creatorii și deținătorii de documente este și acum o problemă cu care ne confruntăm. În momentul de față, depunem eforturi mari pentru a îndruma persoanele desemnate cu atribuții pe linia organizării arhivei din instituții publice și societăți din zona de competență și ne străduim să păstrăm o bună colaborare cu factorii de decizie, pentru a-i determina să conștientizeze valoarea documentelor pe care le creează și necesitatea de a le

19 Idem, f. 62.

20 Fond citat, dos. 6/1970, f. 24-25.

asigura condiții optime de păstrare și conservare, astfel încât generațiile viitoare să poată beneficia de informațiile cuprinse în aceste documente.

Documente cadastrale afectate de inundații, puse la uscat în Cetatea Tg. Mureș

Vechiul pod de peste Mureș, refăcut după inundațiile din 1970

Lucrări de reparații la calea ferată Sighișoara-Odorhei

IIS Electromureș - Înlăturarea urmărilor inundațiilor

Magazin inundat în Sighișoara

Intreprinderea Textila Sighișoara

Sighișoara - Stradă inundată

THE SPECIALIZED ASSISTANCE OF ARCHIVISTS IN THEMURES COUNTY AFTER THE FLOODS OF 1970 (SUMMARY)

In 1970 the Mures County was confronted with floods which led to the destruction of archival documents.

Approximately 400-500 linear meters of documents were lost, out of the 4.000 linear meters that had been affected by the floods. The archivists of the National Archives worked intensely in order to recover the documents that were damaged by water and mud. The paper presents some situations that were the most dramatic at that time.

EȘANTIONAREA CA TEHNICĂ DE LUCRU ÎN ARHIVELE ADMINISTRATIVE

Constantin CHERAMIDOGLU

În epoca actuală, când în ciuda utilizării pe scară largă a documentelor electronice, documentele pe hârtie nu doar că nu s-au redus dar chiar au tendința de a spori în cantitate, arhivistul este pus în fața unei dileme vechi și noi totodată: ce păstrează? Desigur nu este vorba doar de documentele consacrate, de acele categorii de documente cărora li s-a asigurat întotdeauna un regim preferențial, “cele mai importante” din activitatea unei primării sau a consiliului județean; acestea vor avea locul și rolul lor întotdeauna. Vorbim însă de acele categorii de documente care nu se referă la activitățile generale, ci la aplicarea lor asupra cazurilor individuale, acelea care detaliază, explică fenomenul surprinzând în același timp realitatea în toate formele ei. Dar aceste documente se produc în cantități uriașe, astfel că nu se pune problema păstrării lor timp îndelungat; de altfel, termenele de păstrare prevăzute în nomenclatoarele arhivistice sunt mici în cazul lor (3-10 ani). Oricine a văzut însă aceste documente, își poate da seama de valoarea lor informativă, nu mare ci deosebită; aceasta tocmai pentru că reflectă viața la nivelul cetățeanului, viața socială sub diverse aspecte, ceea ce documentele oficiale nu rețin decât la nivel statistic, general. Aici putem include diversele solicitări ale cetățenilor adresate autorităților, petițiile, memoriile, sesizările, etc. Tot în această categorie cuprindem documentația legată de taxele și impozitele legale, licitațiile organizate pentru realizarea unor lucrări, sau dosarele serviciului de asistență socială.

Toate aceste genuri de documente au câteva caracteristici comune:

- sunt produse anual în cantități foarte mari.
- problemele la care se referă sunt în general aceleași. Dosarele conțin aceleași piese (formulare), din care doar unele au valoare informațională mai mare.
- au un grad ridicat de subiectivism; se referă la cazuri particulare și în același timp, de multe ori exprimă opinii personale.

Pe de altă parte au o seamă de caracteristici pozitive ce impun păstrarea lor:

- asigură documentarea exactă a acțiunilor administrative și a efectelor lor.
- completează documentele centralizatoare ale administrației, cu exemple reale.
- permit reconstituirea unei “fresce sociale” a localității la un moment al evoluției sale.
- trebuie să avem în vedere că păstrarea unei părți din acele documente considerate de valoare practică imediată, poate să ofere administrației locale informații despre succesul unei politici, despre impactul unor măsuri sociale sau fiscale. Documentele salvate prin eșantionare au în acest caz o valoare practică pe termen mediu și lung, dincolo de valoarea lor istorică.

Ce păstrăm însă și mai ales în ce cantitate, păstrăm? Cine și cum stabilește metodele de selectare a materialului documentar ce va fi păstrat permanent?

Variantele ar fi două: arhivistul poate selecta ce crede că merită păstrat, apreciind valoarea informativă a documentelor respective, sau gradul lor de reprezentativitate. Sau, aplică o metodă, o regulă stabilită în funcție de specificul acelei activități reflectate în documente. Firește, cel mai bine ar fi ca cele două căi să se combine, asigurând o eșantionare cât mai valoroasă pentru arhivele ce vor prelua acele documente.

Arhivistul ar trebui să meargă la creator pentru a vedea concret documentele respective și să aprecieze valoarea lor informativă. Desigur, aprecierea sa poate fi subiectivă, dar acest lucru nu este neapărat negativ; diversitatea opiniilor este parte a vieții noastre sociale și ea trebuie să se reflecte inclusiv în aprecierea valorii documentelor. (Aici pot spune ce interesant a fost când am găsit în arhivă documente care, conform înscrisului de pe ele, ar fi trebuit distruse după executare!). Desigur nu poate fi obligatoriu ca arhivistul din sudul țării să aprecieze la fel cu cel din nord, pentru că nici situațiile la care se referă documentele nu sunt percepute în mediul local întotdeauna la fel. La aceasta mai adăugăm diferența de concepție diferită de la o generație la alta: ceea ce noi considerăm azi că este nefolositor poate deveni interesant pentru cei ce vor fi în locul nostru peste două-trei decenii.

Desigur se va stabili o metodă de alegere a eșantioanelor reprezentative ce vor fi păstrate permanent; această metodă se va decide concret la nivelul creatorului respectiv, pentru un anumit gen de documente. Utilă se poate dovedi în stabilirea metodelor de eșantionare, experiența altora în cazuri similare, de aceea se impune consultarea unor colegi ce se ocupă de cazuri asemănătoare, dar și a celor care lucrează în domeniul respectiv sau a cercetătorilor ce vizează studiul aceluiași domeniu social, economic, financiar, etc. Cunoașterea cât mai bună a specificului activității respective va asigura alegerea unei metode potrivite de selectare a documentelor ce vor fi păstrate.

Mai rămâne de hotărât cantitatea de documente pe care este necesar să o păstrăm; ce procent din acel gen de documente ne asigură cuprinderea fenomenului pe care îl vor studia cercetătorii în viitor? Poate fi vorba de 3%, sau 5%, 10%, în funcție de specificul documentelor, al activității umane pe care ele o reflectă. Iarăși experiența altora și cunoașterea aprofundată a domeniului ne poate îndruma în alegerea pozitivă.

Finalul activității trebuie să ne asigure păstrarea documentelor cu adevărat reprezentative pentru domeniul respectiv, pentru epoca în care au fost create și pentru societatea creatoare. După cum scria o cercetătoare în domeniu: “eșantionul trebuie să servească drept bază pentru cunoașterea caracteristicilor și cuprinsului tuturor documentelor și pe cale de consecință, trebuie să fie semnificativ și să răspundă nevoilor oricărui utilizator”¹. În ceea ce privește valoarea științifică a materialului

1 Norma C. Fenoglio, *Projet: “Evaluation des archives en Amérique Latine”*, la: <http://>

reținut prin eșantionare, putem aprecia că eșantionul poate fi alcătuit prin metodele statisticii și atunci este cu adevărat reprezentativ pentru aria cercetării respective, sau poate rezulta din alegeri subiective sau întâmplătoare, ceea ce are ca final un eșantion care doar ilustrează fenomenul, epoca respectivă.

Iată în acest sens un exemplu pentru modul în care se dorește aplicarea metodei de eșantionare în domeniul documentelor administrației, dintr-o țară cu o experiență bogată.

Administrația cantonului Vaud (cu capitala la Lausanne) din Elveția, îndeamnă funcționarii responsabili din primăriile localităților componente, să aplice metoda eșantionării, pentru păstrarea unor documente. Această practică este justificată prin producția masivă și repetitivă de documente.

Criteriile avute în vedere la eșantionarea documentelor sunt următoarele:

Criteriu calitativ. În acest caz, tendința este să se rețină documentele cele mai reprezentative, spre a putea fi utilizate mai târziu; dar cine poate spune exact ce va interesa pe cei ce vor veni mai târziu, varietatea sferelor de interese fiind și acum destul de mare?! Ca atare, se consideră că alegerea metodei de eșantionare nu trebuie să aparțină unui singur om, ci toți cei implicați în activitatea de creare și prelucrare a arhivei să își poată susține punctele de vedere.

Criteriul cronologic poate avea în vedere conservarea documentelor create de un compartiment anume, într-o anumită perioadă; de exemplu se pot păstra toate documentele de un anumit gen create într-o lună, sau un trimestru, sau se poate alege spre păstrare un an mai deosebit, unul de criză și nu unul obișnuit, când problematica documentelor este mai simplă.

Criteriul topografic este mai puțin uzitat, dar el exprimă totuși o anumită mentalitate existentă la nivelul administrațiilor locale din localitățile mai puțin însemnate. Firește, practica demonstrează că documentele create sau adunate “la centru” sunt mai bogate în informații, decât cele întocmite în comunele îndepărtate ale regiunii respective; dar, tot realitatea ne-a demonstrat de multe ori că funcționarii din acele comune tind să păstreze mai toate documentele rezultate tocmai spre a justifica activitatea lor. Așa se face că banalele facturi ce ar trebui eliminate după zece ani, se păstrează în acele arhive comunale încă mulți ani, la dorința contabilului șef.

Criteriul alfabetic se aplică îndeosebi la dosarele personale, incluzând aici nu doar pe acele ale salariaților respectivi ci și cele privind acordarea unor ajutoare sociale, ale asistaților, ale unor participanți la case de prevederi sociale, etc. În acest caz eșantionarea poate însemna conservarea dosarelor persoanelor al căror nume începe cu o anumită literă (de ex. B, sau P, sugerează materialul citat, ce reprezintă cam 10% din totalul dosarelor de acel gen).

blogs.ffyh.unc.edu.ar/evaluaciondedocumentos/files/2012/06/Projet-Evaluation-des-archives-en-Am%C3%A9rique-L-atine- Congr%C3%A8s-ICA_.pdf, accesat la 03.06.2014.

Desigur, criteriile respective pot fi aplicate separat sau combinate, funcție de specificul documentelor asupra cărora se aplică eșantionarea.

Un alt lucru asupra căruia se stăruie în acele indicații, este legat de sortarea documentelor ce urmează a fi eliminate, prin operațiunea normală de selecționare, în vederea identificării și conservării unor documente de valoare pentru istoria locală. Se știe că facturile poartă de multe ori antete realizate artistic, ale firmelor respective, sau oferă diverse informații privind sediile acestora. Iată un motiv bun pentru a le păstra și a le strânge într-o colecție. Atenție însă, autorul ne avertizează că această metodă nu se aplică asupra fondurilor și colecțiilor constituite de creator, ci vizează doar acele categorii de documente ce urmează a fi eliminate din arhiva creatorului sau deținătorului, prin operațiunea obișnuită de selecționare².

Din istoria instituției noastre știm că așa s-a procedat și la noi, atunci când anumite categorii de documente (facturi, cereri, pețiii) aflate din abundență în dosarele primăriilor locale, au fost eliminate cu ocazia pregătirii fondurilor pentru microfilmare. Unele dintre aceste documente au ajuns în fondul documentar al muzeului de istorie din localitate, pentru a întregi materialul expozițional. Pe de altă parte, fondurile asupra cărora nu s-a efectuat operațiunea de pregătire pentru microfilmare au “scăpat” neatînse, astfel că astăzi pot constitui un bogat izvor de documente de toate felurile; exemplificăm doar cu cazul fondurilor provenite de la camerele de comerț, ce cuprindeau, între altele, ambalaje și etichete ale tuturor produselor noi ce apăreau pe piață, adică genuri de documente cu termen de păstrare redus, atunci când ar figura în nomenclator.

Vom prezenta în continuare câteva opinii privind rostul și modalitățile de efectuare a eșantionării, așa cum se prezintă în teoria arhivistică, atât cât am putut să vedem, deocamdată.

Încă în anul 1937, Morris A. Copeland prezenta principiile eșantionării arhivei, la o întâlnire anuală a Societății Arhiviștilor Americani, iar ideile sale au fost preluate și de Philip Coolidge Brooks de la The National Archives, care vorbea de “eșantioane reprezentative” în anul 1940, atrăgând atenția însă asupra exagerării importanței acordate acestei metode³.

Analizând chestiunea eșantionării, Paul Lewinson scria încă în anul 1957, că folosirea acestei metode se impune numai în cazul fondurilor de arhivă omogene (cu părți structurale cuprinzând același tip de documente, formulare, caziere, etc.), ce sunt produse în cantități foarte mari, comparativ cu importanța informațiilor pe care le dețin, iar interesul cercetării față de ele este redus⁴.

2 Ghid practic de gestionare a arhivelor comunale din cantonul de Vaud, publicat în formă electronică în 2007; vezi la: <http://www.vd.ch/themes/territoire/communes/gestion-des-archives-communales/guide-pratique-de-gestion/>, accesat la 08.05.2014.

3 Philip Coolidge Brooks, *The Selection of Records for Preservation*, în “American Archivist”, vol. III, nr. 4/october 1940, p. 227.

4 Paul Lewinson, *Archival Sampling*, în “American Archivist”, vol. 20, nr. 4/ October 1957, p. 300.

Într-un studiu dedicat acestei teme, Markku Leppänen inventaria metodele de eșantionare folosite în diverse țări, considerând mai obișnuite opt metode, dintre care unele le-am amintit deja mai sus. Dacă Germania folosea metoda alfabetică, în Finlanda, Serviciul Arhivelor Naționale a impus o metodă de eșantionare în funcție de ziua de naștere a cetățenilor săi. Astfel, documentele privind spitalizarea locuitorilor se rețin doar în cazul celor născuți în zilele de 8, 18 și 28 ale fiecărei luni; cum aceasta metodă se aplică și în cazul altor oficii guvernamentale și locale, practic se rețin spre păstrare documente relative la viața socială și profesională a unui grup anume de persoane; aceasta permite respectarea unor metode statistice de eșantionare a populației deci și a studiilor pe această bază⁵.

Desigur poate exista o reținere din partea arhiviștilor de a apela la eșantionare, după cum și creatorul fondului respectiv poate să devină suspicios față de reținerea acelor documente, mai ales în cazul unor dosare personale. De fapt operațiunea de eșantionare se aplică după expirarea termenului de păstrare, asupra unor categorii de documente sortite eliminării conform nomenclatoarelor alcătuite de creatori, lipsite la prima vedere de importanță atât documentară cât și practică. Ca atare operațiunea este lipsită de riscul pe care îl presupune selecționarea să zicem, prin încadrarea greșită la un anume termen de păstrare, față de importanța reală a documentului. Documentele din care alegem acele eșantioane au o valoare documentară reziduală mai mică, diluată am putea spune, între multe alte hârtii fără importanță. Din aceste documente însă, atunci când ele sunt bine analizate, se vor alege acele pe baza cărora se trece la o a doua "citire" a conținutului lor informațional, spre a se ajunge la cunoștințele valoroase, disimulate în marea masă de informații anoste.

Reținerea de care vorbeam face ca metoda să se aplice cu greutate în unele țări, sau deloc în altele. Mai corect spus, eșantionarea s-a aplicat doar atunci când volumul documentelor de același tip, ce ar fi trebuit să fie păstrate era imens și deci nu exista posibilitatea fizică și financiară de a le prelua, sau, atunci când documentele urmau oricum să fie distruse și în acest caz s-a practicat o eșantionare "de probă", pentru a păstra totuși ceva ce să îi ajute pe cei ce vor studia în viitor activitatea acelei instituții.

Fără îndoială există și limite ale metodelor de eșantionare; de exemplu, metoda aleasă în Germania de a păstra dosarele pe criteriul alfabetic, a dus la alegerea celor cu inițiala H, ceea ce poate fi acceptat pentru cei de origine germanică, dar defavorizează populația de origine romanică. Pe de altă parte, arhiviștii americani au propus și eșantionarea în cadrul dosarului administrativ respectiv, pornind de la ideea că oricum înregistrările de arhivă nu sunt niciodată complete⁶. În practica

5 Markku Leppänen, *Sampling - An Obsolete Method for the Appraisal and Disposal of Modern Records*, la al XV-lea Congres Internațional al Arhivelor, Viena 2004 (www.wien2004.ica.org).

6 Vezi studiul întocmit de Felix Hull în 1981 (RAMP) *Utilisation des techniques d'échantillonnage dans la conservation des archives*, la: <http://www.unesco.org/webworld/ramp/html/r9006e/r9006e04.htm#The%20use%20of%20sampling%20techniques%20in%20the%20retention%20of%20records>, accesat la 03.06.2014.

noastră arhivistică am întâlnit această metodă la un fond de prefectură, când s-au separat documentele din dosare și s-au alcătuit noi dosare la problemă, unele având astfel doar câteva file; în schimb fondul respectiv capătă “importanță” prin numărul mare de dosare existente acum. Avantajos la prima vedere pentru cercetător, acest sistem duce însă la impresia că dosarul a fost “periat” în vederea accesului publicului, iar în mod evident multe documente care s-a considerat că nu prezintă importanță au fost eliminate în timpul prelucrării arhivistice, ceea ce firește nu este de dorit.

Alte întrebări se pot pune desigur în legătură cu modalitățile de efectuare a eșantionării și cu valoarea rezultatelor obținute, iar literatura de specialitate a menționat deja multe dintre ele. Firește nimeni nu poate garanta, indiferent de metoda folosită, că se vor alege spre a fi păstrate cele mai importante documente din categoria respectivă. Vor da metodele folosite de noi rezultatele pe care le așteaptă (sau le vor aștepta) cercetătorii, fie ei istorici, sociologi sau de altă natură? Iar la urma urmei, vorba lui Félix Hull, “Ce urmărim prin selecția noastră, banalul sau raritatea?” Dar dacă în acest din urmă caz, păstrând niște documente cu adevărat valoroase, găsite întâmplător și salvate astfel, vom da cercetătorului o impresie greșită despre valoarea acelei categorii de documente, care, cu aprobarea noastră, a fost în cea mai mare parte distrusă?

Mai există o formă a eșantionării practică involuntar am zice, din lipsă de spațiu de depozitare, atât la creator cât și la Arhivele Naționale. Atunci când depozitele de arhivă de la unele primării comunale se aflau într-o magazie din spatele clădirii, iar arhivistul de la serviciul regional trecea pe acolo odată la câțiva ani, iar posibilitățile de preluare a arhivei erau și ele drastic limitate, era firesc să se acorde atenție doar celor mai importante documente, iar asupra celorlalte “natura” și condițiile de păstrare au operat o selecționare, astfel că acum avem doar eșantioane din acele categorii de documente.

Interesantă este și experiența pe care ne-o prezintă Ellen Scheinberg, privind eșantionarea aplicată unui fond de arhivă din Canada anilor 1970. Programul privind inițiativele locale (L.I.P.) a adunat atunci 303 metri de arhivă, dosare cu proiecte diverse, care cu ajutorul financiar al statului au creat peste 30.000 de locuri de muncă. Unele dintre dosare păreau obișnuite, cuprinzând documentația minimală cerută, dar altele cuprindeau mai multe informații, atât privind proiectele propuse cât și relația acestora cu societatea canadiană. Pe de altă parte, se vedea o diferență regională, provenind din specificul fiecărei zone. Astfel nu s-a optat pentru o eșantionare simplă, întâmplătoare a dosarelor ci pentru una sistematică, ce trebuia să țină cont de structura societății canadiene, împărțită în grupuri, organizații, regiuni, etc. S-a mai aplicat însă o metodă care poate părea curioasă, neacademică, dar care are totuși o motivare logică. S-a observat că dosarele mai groase aveau mult mai multă informație interesantă decât cele obișnuite, lucru firesc de altfel, dacă avem în vedere că o idee excepțională, neobișnuită sau controversată, va crea mai multă corespondență pe acea temă, în speță mai multe probe, argumente,

verificări etc., ce vor face ca în final dosarul respectiv să aibă mai multe volume sau să fie efectiv mai voluminos. Bineînțeles că aceste dosare ies în evidență de la început și pot fi ușor extrase spre a fi reținute de la eliminare. În cazul respectiv s-au reținut spre a fi păstrate 67 de cutii (20 metri) de asemenea dosare “grase”, cum le caracteriza autoarea citată, la care s-au adăugat un număr de dosare alese pe criteriul reprezentării regionale, astfel că din combinația celor două metode să se aleagă un număr de dosare rezonabil, ce asigură păstrarea reprezentativității fondului respectiv de documente, a funcționării programelor și instituțiilor din acei ani. Cele două cantități de dosare nu au fost incluse într-o singură serie, pentru a nu crea o impresie greșită cercetătorilor, ci s-au ordonat, inventariat și păstrat separat, după criteriul de eșantionare folosit. Astfel, după cum spune autoarea, “într-o vreme când din ce în ce mai mulți cercetători îmbrățișează istoria socială, studiul surselor de arhivă ce documentează viața și activitatea canadienilor obișnuiți, aceste dosare devin o importantă și cunoscută sursă informațională”⁷.

Un alt aspect ce trebuie avut în vedere este concordanța între metodele noastre de eșantionare și cele folosite de cercetătorii din diverse domenii, sau de statisticieni. Oare ele trebuie să coincidă? Putem noi afla ce metode de eșantionare vor folosi cercetătorii pentru care am ales arhiva ce se va păstra? Va fi ea la fel de reprezentativă pentru ei, cât este pentru noi astăzi? De fapt nu vorbim însă de științe exacte ci de studii aspra evoluției societății, sub toate aspectele ei. Practica ne arată că și atunci când am preluat în depozitele noastre totalitatea dosarelor de un anumit gen, cu rare excepții, ele nu au fost studiate în totalitatea lor, cercetătorul aplicând el o eșantionare, de cele mai multe ori întâmplătoare sau subiectivă. Concret, atunci când e vorba de dosarele de la fostele camere de muncă județene, preluate în întregime, observăm că nimeni nu cercetează toată structura fondului respectiv, ci face practic un sondaj, alegând apoi cazurile cele mai interesante. Dau un exemplu din activitatea proprie: atunci când am scris despre cofetarii din Constanța veche, am găsit în acel fond aproape o sută de dosare privind examenele de eliberare a cărților de calfă, meșter etc. Firește, am ales aleatoriu cca. 15 dosare, din care am folosit informațiile referitoare la cazurile cele mai interesante, ținând cont și de obiectivele urmărite. Tot așa nu trebuie să păstrăm toate procesele verbale de contravenție încheiate de o autoritate oarecare, pentru a înțelege modul de acțiune al respectivei instituții, sau genul de contravenții întâlnit în epocă. Dar ceva e bine totuși să păstrăm, pentru că generațiilor viitoare le va fi greu să reconstituie epocile apuse doar pe baza unor anumite categorii de documente, caracterizate prin puterea lor de sinteză informativă.

Caroline Williams prezintă într-o lucrare a sa, patru metode de eșantionare a arhivei, sfătuindu-ne totuși ca înainte de a alege una dintre ele să consultăm un expert în statistică, pentru a ne asigura că vom obține în final rezultatul dorit. Fiecare

⁷ Ellen Scheinberg, *Case File Theory: Does It Work In Practice?*, în “Archivaria”, nr. 38/1994, p. 51-54.

din acele metode urmărește anumite scopuri și prezintă valori specifice.

Astfel, prin reținerea documentelor ce prezintă exemple tipice pentru activitatea respectivă, obținem revelarea conținutului general al aceluși fond de arhivă, a naturii activității documentate, această metodă având valoare ilustrativă. Atunci când alegem acele documente ce se referă la anumite persoane sau subiecte, le prezentăm în principal pe acestea, metoda are ca urmare o îmbunătățire calitativă a cunoștințelor privind persoana sau subiectul vizat. De exemplu, atunci când dintre dosarele personale le alegem pe cele referitoare la anumite persoane devenite personalități, metoda este subiectivă și urmărește calitatea informațiilor privind acea persoană. Dacă am fi ales întâmplător un număr de dosare, ar fi fost posibil ca acelea care ne interesau în mod deosebit să nu fie printre ele.

Dacă în schimb aplicăm metode sistematice de efectuare a eșantionării (după criterii numerice, topografice, cronologice etc., funcție de sistemul de ordonare a fondului), vom obține un eșantion corect ales, coresponzând cerințelor cercetării statistice sau sociologice, dar e foarte probabil că vom pierde și o parte din informațiile valoroase, disipate în celelalte dosare. În fine, se mai poate aplica metoda alegerii “la întâmplare” a dosarelor ce vor fi păstrate, folosind criterii simple; astfel, fiecare al *n*-lea dosar din seria respectivă, sau după numere de ordine alese de calculator, va fi păstrat; această metodă este obiectivă, fiecare dosar având șanse egale de a fi ales, dacă putem spune așa⁸.

Un alt punct de vedere pornește de la faptul că mai mulți istorici din anii ‘60 - ‘70 ai secolului trecut, au trecut de la studiul elitelor și organizațiilor “la reconstituirea vieții zilnice a indivizilor obișnuiți, uneori chiar a analfabeților”. În acest context, alegerea dosarelor pe criteriul valorii informative, al spectaculozității, sau al celebrității personajelor respective, nu mai era justificată. Se trecea apoi la efectuarea eșantionării arhivei pe baza unor criterii statistice, care puteau asigura regăsirea informațiilor caracteristice aceluși gen de documente și unei anume activități, iar scopul urmărit prin eșantionare era atins. Eșantionarea statistică s-a extins în S.U.A. și chiar mai mult în Europa de vest. În concepția autorului citat mai sus, “arhiviștii trebuie să privească aceste metode și concepte nu ca pe un panaceu, ci ca pe instrumente ce pot fi folosite în situații cunoscute, în cadrul sarcinilor din ce în ce mai complexe de evaluare a arhivelor”⁹.

La sfârșitul anilor ‘70 ai secolului trecut, revista americană “Journal of American History” atrăgea atenția asupra unei noi tendințe privind domeniul cercetării istorice, ce făcea apel la analiza datelor statistice cu ajutorul computerului. În același timp doctoranzii vremii se apropiau mai mult de subiecte de istorie socială decât de alte zone, astfel că din punct de vedere numeric, tezele dedicate aspectelor

8 Caroline Williams, *Managing Archives: Foundations, Principles and Practice*, Chandos Publishing, Oxford, U.K., 2006, p. 62.

9 David R. Kepley, *Sampling in Archives: A Review*, în “American Archivist”, vol. 47, nr. 3/ Summer 1984, p. 239, 242.

de istorie socială au egalat aproape temele clasice din domeniul economic, politic, diplomatic sau militar. Interesant este însă faptul că Noua Istorie Socială, cum a început să se numească acest curent, făcea apel la alte surse decât cele consacrate, interesul fiind acum centrat nu pe realizările extraordinare ale celor puțini ci pe existența cotidiană a unor grupuri de oameni obișnuiți. După cum scria arhivistul american Dale C. Mayer, “dincolo de atitudinea lor față de documentația elitistă, practicanții noii istorii sociale solicită noi și diferite surse de informare, ce nu au mai fost utilizate înainte, iar această diferență – nu folosirea computerului – ridică multe provocări pentru arhiviști”. Autorul amintit mai sus vede rezolvarea acestor noi provocări prin regândirea strategiilor de management asupra arhivei la creatori, considerați deplin responsabili de reputația instituțiilor lor și de calitatea informației pe care o vor lăsa la dispoziția viitorilor cercetători. În același timp însă, e vorba și de rolul arhivistului în stabilirea a ceea ce trebuie păstrat și mai ales în ce cantitate. Iată ce mai scrie autorul despre eșantionare, ca o soluție în această problemă: “Unii arhiviști cred că pot fi dezvoltate tehnici de eșantionare mai sofisticate, ce le pot permite să extragă cele mai importante informații din dosare, pregătind astfel profile caracteristice și apoi pot distruge întreaga serie de documente. Mai mulți arhiviști și istorici sunt convinși însă că nu pot fi concepute tehnici de eșantionare care să satisfacă nevoia de informații vii, neprelucrate. Ei arată că indiferent de cât de sofisticate sunt tehnicile de eșantionare, în urmă rămân informații procesate și parțial prelucrate. Informația obținută în acest mod, poate avea anumite destinații dar potențialul ei pentru analize mai profunde din partea cercetătorilor, este diminuat dramatic”. Fără a exclude rafinarea tehnicilor de eșantionare el susține un mai bun management al documentelor de la crearea lor, astfel ca informațiile importante să poată fi “urmărite” spre a li se asigura păstrarea până la final¹⁰.

Eșantionarea este o operațiune ce devine cu atât mai sigură cu cât fondul respectiv de documente este mai mare, aprecia Frank Boles în 1981; tot el considera că “deși eșantionarea poate fi făcută în multe variante, pentru a putea vorbi despre o eșantionare a arhivei profesional făcută, cu maximum de folos pentru numărul crescut de cercetări statistice, ea trebuie să aibe fundamente matematice”¹¹. Chiar dacă pentru arhiviști folosirea unor proceduri ce au la bază matematica poate părea dificilă, ea este însă de preferat unei eșantionări realizate după principii aleatorii.

Amintim în acest context și experiența împărtășită de Eleanor McKay, în urma eșantionării unei părți din arhiva Congresului S.U.A., mai precis pornind de la exemplul selecționării arhivei unui congressman. S-a trecut la numerotarea tuturor pieselor existente în cutiile respective (se cunoaște specificul păstrării arhivei în cutii, peste ocean), fie ele documente individuale sau mai multe conexe în jurul

10 Dale C. Mayer, *The New Social History: Implications for Archivists*, în “American Archivist”, vol. 48, nr. 4/1985, p. 389, 391, 395.

11 Frank Boles, *Sampling in Archives*, în “American Archivist”, vol. 44, nr. 2/ Spring 1981, p. 130.

unuia, considerate tot ca un document (item = articol). S-a apelat apoi la un tabel cu numere aleatoare (random numbers), pentru a se evita subiectivismul și s-au ales pentru a fi păstrate documente în proporție de 20% din total. Concluzia autoarei este că: “începând selecția cu numere selectate aleatoriu, arhivistul poate evita pericolul de a distruge documente ce reflectă cicluri periodice, precum situații ce se repetă la doi, cinci sau zece ani”. Subliniind rolul determinant pe care trebuie să-l joace arhivistul în alegerea documentelor ce urmează a fi păstrate, autoarea cita pe prima arhivistă a statului Illinois, Margaret Norton, care afirmase următoarele: “comparativ, este ușor să alegi documentele cu valoare permanentă, relativ ușor să le separe pe cele fără valoare. Dar cea mai mare cantitate o formează cele aflate la granița dintre ele”¹².

Lester J. Cappon, o altă personalitate a arhivisticii americane, care vedea arhivistul ca pe un “colector” de documente, deși, spunea tot el, vor exista mereu și din cei ce se vor considera doar “păstrători” de documente, ce le sunt aduse de alții, avea o concepție interesantă asupra preluărilor prin eşantionare. Pornind de la aforismul care spune că “fiecare generație rescrie istoria”, el considera că fiecare generație adună noi categorii de documente, care nu le înlocuiesc însă pe cele deja existente în depozitele arhivelor, ci le îmbogățesc”. Iar motivația căutării de noi categorii de documente constă atât în diversificarea acestora rapidă, cât și în varietatea modurilor de manifestare a acțiunii umane. După cum spunea el, atât istoricul cât și arhivistul se plâng dintotdeauna pe motivul că unele din activitățile umane sunt bine documentate, altele mai puțin, iar multe încă, deloc¹³. De aici rolul activ al arhivistului de observator al societății, aflat într-o continuă căutare de informații valoroase.

Revenind la partea practică a acestei teme, ne vom referi la documentele provenite de la organele și instituțiile din administrația publică de la noi, care, potrivit nomenclatoarelor arhivistice actuale nu au termen de păstrare permanent. Fără a intenționa să alcătuim o listă a acestor categorii de dosare, enumerăm însă câteva despre care putem spune că dincolo de importanța lor practică imediată, prezintă totuși o valoare documentară, mai redusă e drept, dar necesară pentru cunoașterea problematicii la care se referă: cereri, petiții, memorii ale cetățenilor, dosare de anchete sociale, dosare cu documentația necesară eliberării autorizației de desfășurare a unei activități comerciale, dosare cuprinzând contracte de furnizare a unor servicii sau de sponsorizare, protocol, etc., comunicatele de presă ale primăriei, dar și registrul unic de control, asigurarea circulației în oraș, dosarele privind deplasările în străinătate, invitații la diferite manifestări, etc.

O categorie de documente vitregită, din punctul de vedere al atenției

12 Eleanor McKay, *Random Sampling Techniques: A Method of Reducing Large, Homogeneous Series in Congressional Papers*, în “The American Archivist” vol. 41, nr. 3/ july 1978, p. 286, 289.

13 Lester J. Cappon, *The Archivist as Collector*, în “American Archivist”, vol. 39, nr. 4/october 1976, p. 429, 431.

acordate, cuprinde, conform nomenclatorului unui municipiu, din anul 2010, “cereri, reclamații, sesizări ale cetățenilor, adrese și răspunsuri comunicate privind examinarea și soluționarea acestora”. Termenul de păstrare este de 5 ani. O simplă răsfoire a acestora ne dezvăluie nenumărate opinii privind situațiile existente, problemele punctuale ale unora, dar și care erau realitățile orașului la un anumit moment, dincolo de punctele înșirate în strategia de dezvoltare a localității, sau de rapoartele tehnice ale șefilor din direcțiile de specialitate ale primăriei. Ele asigură practic o contrapondere a documentelor oficiale, oferă “oglinzi” activității edililor, adică o imagine mult mai aproape de realitate decât cea prezentă în presa locală, de multe ori tributară unor interese de grup sau de partid. Experiența avută cu documentele de la organizațiile județene ale fostului P.C.R. este revelatoare în acest sens. Și în cazul lor, aceste categorii de documente aveau un termen de păstrare redus, dar evenimentele din decembrie 1989 au făcut ca fondul acesta să nu mai ajungă să fie selecționat atunci. Numai pentru anul 1989, din fondul unui comitet județean de partid s-au păstrat astfel 68 de dosare cuprinzând “scrisori ale cetățenilor adresate conducerii de partid și răspunsurile acestora”. Pentru cititorul de astăzi, dar mai ales pentru cel de peste alte decenii, ele sunt o adevărată “mină de aur”, prezentând viața locuitorilor de atunci, grijile și nevoile lor, dar și răspunsul autorităților de partid care pe atunci dublau practic administrația locală. Aceste documente au fost salvate de schimbarea din anul 1989, dar din cele create astăzi trebuie să salvăm noi și urmașii noștri; aici trebuie să intervină eșantionarea, pentru a se prelua cantități mici dar importante din aceste categorii de documente, care la prima vedere sunt lipsite de importanță documentară, mai ales datorită caracterului lor personal. Dar istoria se scrie altfel acum și cu siguranță istoriografia viitoare, dar și cercetarea sociologică, vor avea nevoie de asemenea informații.

Ca o concluzie, vom aminti aici punctul de vedere exprimat de Dennis P. Affholter și citat de Ham: “în lumea de astăzi caracterizată printr-o abundență de documente de arhivă, nu se mai pune întrebarea **dacă trebuie** folosită eșantionarea ci mai degrabă **cum** să o folosim”¹⁴.

14 F. Gerald Ham, *Selecting and Appraising Archives and Manuscripts*, The Society of American Archivists, Chicago, 1993, p. 75; în format digital la: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015029723759;view=1up;seq=7>, accesat la 27.06.2014

SAMPLING AS A WORKING TECHNIQUE FOR ADMINISTRATIVE ARCHIVES (SUMMARY)

This article deals with using the sampling as a working technique in administrative archives, having as methods the archival theory and personal experience. Nowadays when the quantity of archive produced by administrative institutions is huge and the capacity of the repository limited, it is imperative for us to use the method of sampling.

There are more methods of sampling the archives but the combined solutions and the most adapted to each case are the most precious.

CÂTEVA ASPECTE PRIVIND APLICAREA ISDIAH (STANDARD INTERNAȚIONAL PENTRU DESCRIEREA INSTITUȚIILOR DEȚINĂTOARE DE ARHIVĂ)

Florin VLAȘIN

Standardul a fost definit în Ghidul ISO/CEI 2:1996 ca „un document, stabilit prin consens și aprobat de un organism recunoscut, care furnizează, pentru utilizări comune și repetate, reguli, linii directoare sau caracteristici pentru activitățile sau rezultatele lor; în scopul obținerii unui grad optim de ordine într-un context dat.”¹

Ca și în alte domenii, evoluțiile tehnologice remarcabile din a doua jumătate a secolului trecut au început să oblige arhiviștii să se aplece tot mai mult asupra standardizării.

În anul 2005 a fost înființat un grup de lucru la nivelul Comitetului Internațional al Arhivelor (CIA) pentru a întocmi proiectul unui standard referitor la instituțiile care dețin material arhivistic și serviciile pe care acestea le oferă publicului. Un prim proiect a fost pregătit la Milano în ianuarie 2006, extins în urma discuțiilor de la Madrid, din mai 2007. Pe baza comentariilor, observațiilor, amendamentelor trimise la acest proiect, secretariatul ICA/CBPS a pregătit versiunea finală a ISDIAH, versiune ce a fost prezentată lumii arhivistice la Congresul CIA de la Kuala Lumpur, din 2008.²

Scopul acestui standard este acela de a furniza îndrumări practice pentru identificarea și contactarea instituțiilor deținătoare de arhivă, accesul la materiale, întocmirea de repertoare cuprinzând instituțiile de arhivă.

Obiectivul principal este acela de a facilita descrierea instituțiilor de arhivă a căror principale funcții sunt păstrarea arhivei și accesibilizarea acesteia pentru publicul larg. Dar și alte entități, cum ar fi instituțiile culturale (biblioteci, muzee), organizații lucrative, familii sau persoane particulare pot deține arhive. Acest standard sau grupări corespunzătoare ale elementelor sale pot fi aplicate tuturor entităților care furnizează acces la documentele/recordurile pe care le dețin.³

Prezentul standard oferă sugestii pentru a lega informațiile despre instituțiile de arhivă cu descrierile documentele/recordurile deținute și cu creatorii lor. Descrierea trebuie să fie compatibilă cu **Standardul internațional pentru descrierea arhivelor (ISAD(G)) și cu Standardul arhivistic internațional pentru persoane juridice, persoane fizice sau familii (ISAAR (CPF))**. **Legăturile către materialul arhivistic pot fi stabilite conform schemei de ordonare sau de clasificare folosită de instituția deținătoare de arhivă.**⁴

Elementele de descriere pentru instituțiile deținătoare de arhivă sunt grupate pe **șase zone de informație**⁵, anume:

1 http://facultate.regielive.ro/proiecte/comert/adaptarea_comertului_romanesc_la_standardele_de_calitate_ale_ue-41748.html

2 Bogdan Popovici, Carmen Dobrotă, Laura Dumitru, Alina Negoită, Cornelia Vlașin, *ISDIAH: Standard internațional pentru descrierea instituțiilor deținătoare de arhive în „Standarde arhivistice ale Consiliului Internațional al Arhivelor”*, Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2008, p. 293.

3 Ibidem, p. 297.

4 Idem.

5 Am folosit numerotarea din ediția oficială, deși numerotarea paragrafelor nu are alt scop decât ușurarea citirii.

1. zona de identificare;
2. zona de contact;
3. zona de descriere;
4. zona de acces;
5. zona de servicii;
6. zona de control;

ZONA DE IDENTIFICARE (5.1.)⁶ furnizează informații care identifică în mod unic instituția de arhivă descrisă și care definesc puncte de acces standardizate. Cuprinde 5 elemente:

Identificatorul (5.1.1.) - furnizează un cod unic de identificare a unei instituții deținătoare de arhivă.

Forma autorizată a numelui (5.1.2.) - înregistrează un punct de acces autorizat care identifică în mod unic o instituție deținătoare de arhivă.

Forme paralele ale numelui (5.1.3.) – indică diferitele forme sub care apar în alte limbi sau grafii formele autorizate de nume ale unei instituții deținătoare de arhivă.

Alte forme ale numelui (5.1.4.) – indică orice alt nume pentru instituția deținătoare de arhivă care nu a mai fost folosit în altă parte în zona de identificare.

Tipul instituției deținătoare de arhivă (5.1.5.) - se identifică tipul instituției deținătoare de arhivă.

În ZONA DE CONTACT (5.2.)⁷ sunt furnizate informații despre cum poate fi contactată instituția deținătoare de arhivă.

Localizare și adresă (5.2.1.) – furnizează adresele relevante pentru instituția deținătoare de arhivă.

Telefon, fax, e-mail (5.2.2.) – furnizează detalii necesare pentru a lua legătura cu o instituție deținătoare de arhivă.

Persoane de contact (5.2.3.) – furnizează toate informațiilor necesare pentru a contacta membri ai instituției deținătoare de arhivă.

*Informații relevante referitoare la istoria instituției deținătoare de arhivă, structura actuală și politica sa sunt furnizate în ZONA DE DESCRIERE (5.3.)*⁸, zonă ce cuprinde următoarele elemente:

Istoricul instituției deținătoare de arhivă (5.3.1.) - prezintă un istoric concis al instituției deținătoare de arhivă.

Context geografic și cultural (5.3.2.) – identifică contextul geografic și cultural al instituției deținătoare de arhivă.

6 Ibidem, pp. 303-305.

7 Ibidem, pp. 306-308.

8 Ibidem, pp. 308-319.

Mandate/sursele de autoritate (5.3.3.) – indică sursele de autoritate pentru instituția deținătoare de arhivă, în termeni de competențe, funcții, responsabilități sau sferă de activități, inclusiv teritoriul de competență.

Structura administrativă (5.3.4.) – se descrie sau se prezintă structura administrativă a instituției.

Records management și politica de colectare (5.3.5.) – furnizarea de informații despre records management și politicile de colectare ale instituției deținătoare de arhivă.

Clădirea (clădirile) (5.3.6.) – furnizează informații despre clădirea instituției deținătoare.

Arhive și alte materiale deținute (5.3.7.) – furnizează o imagine de ansamblu asupra materialelor deținute de instituția deținătoare de arhivă.

Instrumente de cercetare și publicații (5.3.8.) – oferă informații referitoare la instrumentele de cercetare întocmite și publicate, sau nu, asupra ghidurilor pregătite de instituție.

ZONA DE ACCES (5.4.)⁹ furnizează informații legate de accesul în instituția deținătoare de arhivă descrisă. Aici regăsim următoarele elemente:

Programul pentru public (5.4.1.) – oferă informații privind programul pentru public al instituției.

Condiții și cerințe pentru acces și folosire (5.4.2.) – descrie condițiile, cerințele și procedurile de acces la serviciile de arhivă și folosire a acestora.

Accesibilitatea (5.4.3.) – înregistrează informații privind accesibilitatea la instituție sau la serviciile sale.

În ZONA DE SERVICII (5.5.)¹⁰ se regăsesc informațiile despre serviciile tehnice pe care le pune la dispoziție instituția deținătoare de documente. Găsim informații despre:

Servicii de cercetare (5.5.1.) – este elementul ce descrie serviciile de cercetare furnizate de instituția deținătoare de arhivă.

Servicii de reproducere (5.5.2.) – furnizează informații despre serviciile de reproducere.

Spațiu pentru public (5.5.3.) – informează ce zone din instituțiile sunt destinate publicului.

*Informații, despre cum, când și de către ce serviciu de arhivă a fost creată și actualizată descrierea, sunt date de ZONA DE CONTROL (5.6.)*¹¹, cuprinzând 9 elemente:

Identificatorul descrierii (5.6.1.) – identifică descrierea unei instituții deținătoare de arhivă în contextul în care va fi folosită.

9 Ibidem, pp. 319-323.

10 Ibidem, pp. 323-327.

11 Ibidem, pp. 327-333.

Identificatorul instituției (5.6.2.) – identifică serviciul responsabil pentru descriere.

Reguli și/sau convenții folosite (5.6.3.) – prezintă regulile sau convențiile naționale sau internaționale aplicate în crearea descrierii.

Statut (5.6.4.) – prezintă stadiul descrierii, astfel încât utilizatorii să poată înțelege statutul actual al descrierii.

Nivelul de detaliere (5.6.5.) – indică nivelul minimal, parțial sau total de detaliere acoperit de descriere.

Datele creării, revizuirii sau anulării (5.6.6.) – înregistrează momentul la care descrierea a fost creată, revizuită sau eliminată.

Limba și grafia (5.6.7.) – indicarea limbii și a grafiei folosite pentru a descrie o instituție deținătoare de arhivă.

Surse (5.6.8.) – prezintă sursele consultate pentru întocmirea descrierii instituției deținătoare de arhivă.

Nota de actualizare (5.6.9.) – furnizează informații referitoare la crearea și modificarea descrierii.

Secțiunea relațiile descrierilor de instituții deținătoare de arhivă cu materialele arhivistice și creatorii lor¹² furnizează îndrumări asupra modului cum pot fi create legăturile instituțiilor de arhivă de descrierile materialelor arhivistice. Aceste legături pot fi întocmite conform schemelor de clasificare și/sau a altor criterii de ordonare aplicate de către instituția deținătoare de arhivă, pentru a ordona de o manieră inteligibilă fondurile deținute. De reținut este faptul că o descriere dată poate fi legată de oricâte descrieri de arhivă și/sau fișe de autoritate este necesar. La această secțiune regăsim 4 elemente:

Titlul și identificatorul materialului arhivistic asociat (6.1.) – identifică într-o manieră unică materialul arhivistic asociat și/sau identificarea posibilității de legătură dintre o descriere a instituției deținătoare de arhivă și o descriere a materialului arhivistic asociat, acolo unde asemenea descrieri există.

Descrierea relației (6.2.) – definește relația dintre deținătoare de arhivă și fonduri și colecții conform cu schema de clasificare și/sau criteriile de ordonare.

Datele extreme ale relației (6.3.) – furnizează datele extreme ale relației între instituțiile de arhivă și materialul arhivistic asociat.

Formele autorizate ale numelui și identificatorul fișei de autoritate asociată (6.4.) – identifică creatorul documentelor/recordurilor asociate și/sau marcarea legăturii dintre descrierea instituției deținătoare de arhivă și descrierea creatorului documentelor/recordurilor asociate, acolo unde asemenea descrieri există.

Ceea ce aduce nou Standardul ISDIAH sunt elementele din zona de acces și zona serviciilor, elemente foarte importante și care vin în ajutorul informării publicului.

12 Ibidem, pp. 333-337.

Potrivit acestui standard, toate elementele acoperite de aceste reguli pot fi folosite, dar următoarele sunt obligatorii:

- **Identificatorul (elementul 5.1.1.)**
- **Forma autorizată a numelui (elementul 5.1.2.)**
- **Localizarea și adresa/adresele (elementul 5.2.1.)**

Arhivele Naționale întocmesc și ele o evidență a creatorilor și deținătorilor de documente prin întocmirea unui dosar al creatorului și deținătorului de arhivă în care se păstrează: istoricul unității, al fondului creat sau ale fondurilor deținute, procese-verbale de selecționare, documentele rezultate în urma asistenței de specialitate, fișele situația fondului (pentru fiecare fond creat sau deținut de instituție), inventarul documentelor permanente, nomenclatorul instituției.

Toate elementele Standardului ISDIAH, se regăsesc și în arhivistica românească dispersate în mai multe instrumente de evidență și informare. Astfel majoritatea elementelor din zona de identificare și zona de contact, titlul și identificatorul materialului arhivistic asociat, apar în fișa situația fondurilor aflate la creatorii și deținătorii de documente, iar elementele din zona de descriere se regăsesc în procesul-verbal de control întocmit în urma acordării asistenței de specialitate.

ELEMENTE ALE STANDARDULUI ISDIAH	ELEMENTE CORESPONDENTE CU NORMELE TEHNICE
5.1.1. Identificatorul	-
5.1.2. Forma autorizată a numelui	- denumirea instituției - care se redă în <i>procesul-verbal de control</i> dar și în <i>fișa situația fondului creatorului</i> ;
5.1.3. Forme paralele ale numelui	-
5.1.4. Alte forme ale numelui	- denumirile succesive ale creatorului de fond se redau atât în <i>procesul-verbal</i> cât și în <i>fișa situația fondului</i> ;
5.1.5. Tipul instituției deținătoare de arhivă	- în <i>procesul-verbal de control</i> se trece profilul instituției;
5.2.1. Localizare și adresă	- în <i>procesul-verbal de control</i> și în <i>fișa situația fondului</i> se trece adresa instituției;
5.2.2. Telefon, fax, e-mail	- în <i>procesul-verbal de control</i> și în <i>fișa situația fondului</i> se trec nr. de telefon, e-mail;
5.2.3. Persoane de contact	- în <i>procesul-verbal de control</i> se trece persoana de contact responsabilă cu arhiva, funcția deținută;

5.3.1. Istoricul instituției deținătoare	- în <i>procesul-verbal de control</i> , în referatul privind avizarea nomenclatorului se dau date despre istoricul instituției;
5.3.2. Context geografic și cultural	-
5.3.3. Mandate/surse de autoritate	- în <i>procesul-verbal de control</i> se trece subordonarea ierarhică dar și structurile subordonate instituției;
5.3.4. Structura administrativă	- în <i>procesul-verbal</i> , dar și în referatul privind avizarea nomenclatorului se trece organigrama instituției;
5.3.5. Records management și politica de colectare	- în <i>procesul-verbal de control</i> se evidențiază faptul că documentele sunt predate de compartimente pe bază de procese-verbale și inventare;
5.3.6. Clădirea	- în <i>procesul-verbal de control</i> se dau informații minimale privind clădirea, modul de constituire a depozitului de arhivă, dotarea;
5.3.7. Arhive și alte materiale	- în <i>procesul-verbal de control</i> , în referatul întocmit pentru avizarea lucrărilor de selecționare, a nomenclatoarelor, se dau informații privind principalele categorii de documente;
5.3.8. Instrumente de cercetare și publicații	- în <i>procesul-verbal de control</i> se trece modul de completare a inventarului, dacă se respectă prevederile normelor tehnice;
5.4.1. Programul pentru public	-
5.4.2. Condiții și cerințe pentru acces și folosire	-
5.4.3. Accesibilități	-
5.5.1. Servicii de cercetare	-
5.5.2. Servicii de reproducere	-
5.5.3. Spații pentru public	-
5.6.1. Identificatorul instituției	-
5.6.2. Identificatorul instituției	-
5.6.3. Reguli și/sau convenții folosite	-

5.6.4. Statut	-
5.6.5. Nivelul de detaliere	-
5.6.6. Datele creării, revizuirii sau anulării	- se trece data completării pe <i>procesul-verbal de control</i> ;
5.6.7. Limba și grafia	-
5.6.8. Surse	-
5.6.9. Nota de actualizare	-
6.1. Titlul și identificatorul materialului arhivistic asociat	- se completează <i>fișa situația fondului</i> pentru fiecare fond deținut de instituție;
6.2. Descrierea relației	- în <i>fișa situația fondului</i> , în <i>procesul-verbal de control</i> , în referatele întocmite pentru avizarea lucrărilor de selecționare, a nomenclatoarelor se dau date privind ordonarea documentelor, schema folosită;
6.3. Datele extreme ale relației	- în <i>fișa situația fondului</i> , în <i>procesul-verbal de control</i> , în referatele întocmite pentru avizarea lucrărilor de selecționare, a nomenclatoarelor se anii extremi ai documentelor fondurilor deținute;
6.4. Forme autorizate ale numelui și identificatorul fișei de autoritate	-

Spre exemplificare am anexat un *Proces-verbal de control* întocmit de că Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud (anexa 1), o *Fișă Situația Fondului* (anexa 2) întocmită pentru creatorii și deținătorii de arhive și o *Descriere a unei instituții creatoare și deținătoare de arhivă*, conform acestui standard internațional (anexa 3).

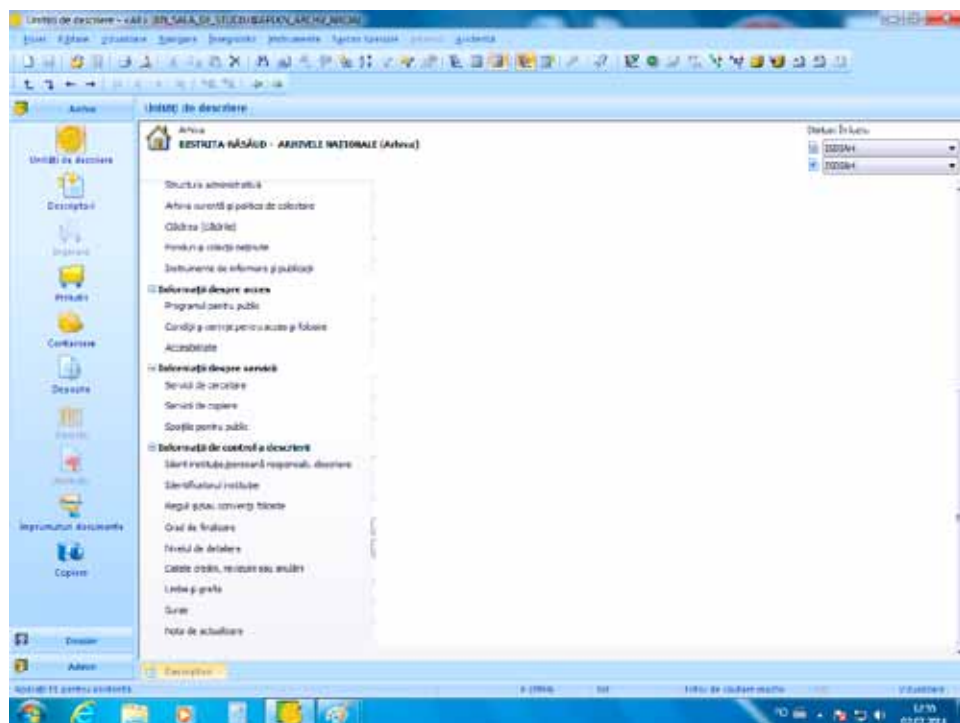
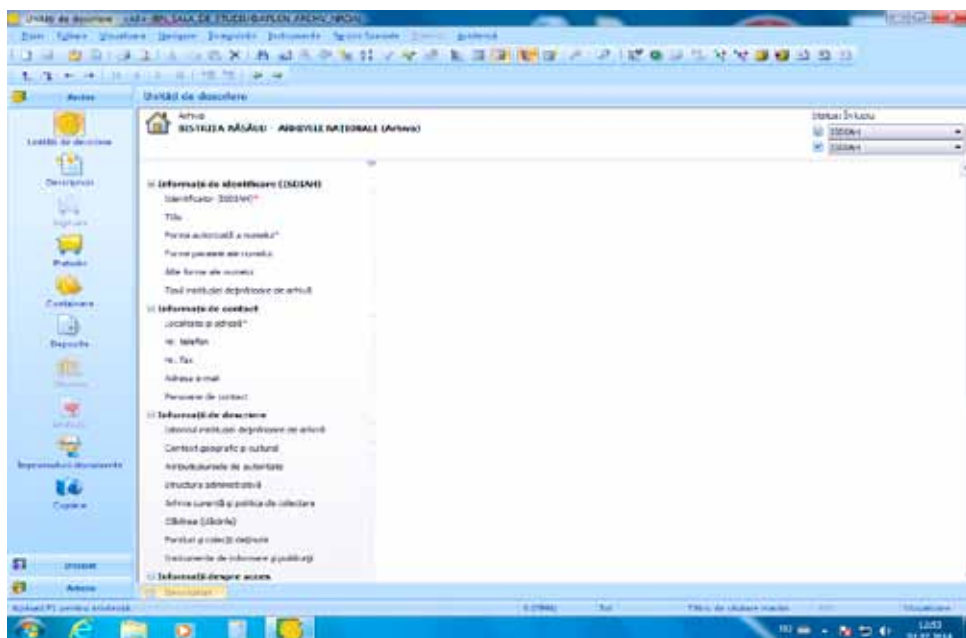
Elemente ale acestui standard arhivistic internațional sunt foarte bine reprezentate și în noul „*Sistem informatic integrat pentru gestionarea serviciilor oferite clienților Arhivelor Naționale*”, în aplicația ScopeArchiv, modulul Unități de Descriere, *Fișe de Descriere la Nivel de Arhivă* (în toate câmpurile cu excepția câmpului *Titlu care este descris conform ISAD(G)*) și *Fișe de Descriere la Nivel de Fond* (în 3 câmpuri, astfel: 1) câmpul *limba și grafia*¹³ (din cadrul zonei *Condițiilor de acces și utilizare*), 2) câmpul *identificarea instituției/persoanei responsabile cu descrierea*¹⁴ (din cadrul zonei *Informații despre responsabilitate*) și câmpul *datele creării, revizuirii sau anulării*¹⁵ (din cadrul zonei *Informații despre responsabilitate*).

13 Se indică limba și grafia folosită pentru descrierea instituției deținătoare de arhivă. Se include codul ISO corespunzător pentru limbi (ISO 639-2) sau grafii (ISO 15924).

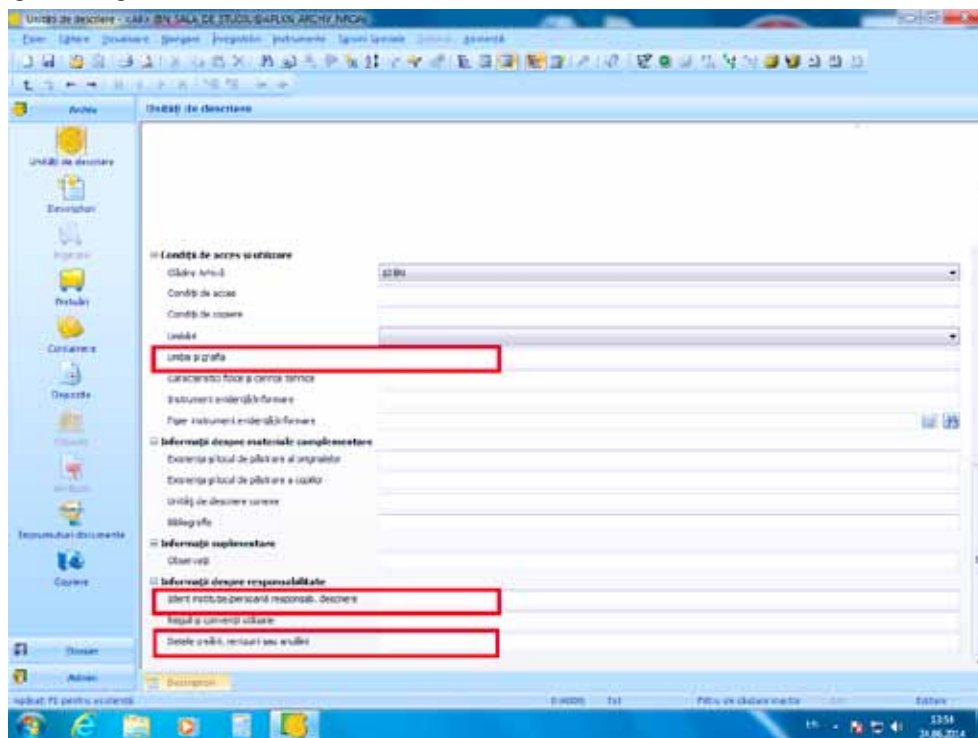
14 Se înregistrează un identificator de descriere unic în conformitatea cu convențiile locale și/sau naționale. Dacă descrierea trebuie folosită și internațional, se înregistrează codul țării unde a fost creată descrierea, în conformitate cu ultima versiune a ISO 3166. Acolo unde creatorul descrierii este o organizație internațională, se furnizează identificatorul organizației în locul codului de țară.

15 Se indică data la care descrierea a fost creată, revizuită sau eliminată.

Captură ScopeArhiv - Descriere la Nivel de Arhivă

Captură ScopeArhiv - Descriere la Nivel de Fond

Anexa 1

MINISTERUL AFACERILOR
 INTERNE
 SERVICIUL JUDEȚEAN
 BISTRIȚA-NĂȘĂUD
 AL ARHIVELE NAȚIONALE
 Nr.din

 (Titlatura instituției/societății)

Nr...../.....

Vizat,
 Șef serviciu

Vizat,
 Conducătorul instituției

PROCES-VERBAL
 de control încheiat astăzi _____

În baza art. 5 , lit. a și b din Legea Arhivelor Naționale (Legea nr. 16/1996 - republicată, M.Of. p. I, nr.293/22.IV.2014) modificată și completată prin O.U.G. nr. 39/2006 și Legea nr. 474/2006 între subsemnații _____

împuternicit(i) al (ai) Serviciului Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale în baza delegației nr _____ și _____
_____ (numele, funcția, compartimentul) din partea societății/
instituției, referitor la verificarea aplicării prevederilor legislației arhivistice în vigoare la sediul
societății / instituției din

(adresa sediului, telefon, fax, e-mail)

Obiectivele controlului : _____

În prezența reprezentanților menționați ai instituției, s-au constatat următoarele:

Denumirea actuală a instituției/societății _____.

Data înființării instituției/societății: _____.

Regimul actual de capital _____.

Subordonare/sub autoritate _____.

Profilul (obiect principal de activitate, atribuții specifice) _____

Structuri teritoriale subordonate _____.

Structura organizatorică proprie _____

Modificări în titulatură/profil (denumiri anterioare/ anii extremi) _____

Cantitatea de arhivă însumează _____ metri liniari(m.l.), anii extremi _____, din care la depozitul de arhivă _____ m.l., _____ u.a, anii extremi _____ și la compartimente _____ m.l., _____ u.a, anii extremi _____ și cuprinde fondul propriu și următoarele fonduri arhivistice (denumire, anii extremi, cantitatea, suport, anul preluării, actul pe baza căruia s-a realizat preluarea):

Documentele din arhiva generală se păstrează/nu se păstrează în spații special amenajate (amplasarea spațiilor cu fondurile deținute, condițiile de păstrare și starea de conservare a documentelor, mijloace P.S.I., dotarea spațiilor, dacă s-a dat aviz/sau nu din partea Arhivelor Naționale pentru spațiu de arhivă) _____

Situația fondului arhivistic propriu ____ m.l., anii extremi _____, din care la compartimente ____ m.l. și la depozitul de arhivă ____ m.l.

Documente permanente: ____ m.l., ____ u.a., ____ anii extremi (principalele categorii, prioritar cele specifice profilului) _____

Constituite/neconstituite în dosare (u.a) ____ m.l., numărul dosarelor _____

Ordonate/ neordonate/ separat de restul fondului, ordonate _____ m.l., _____ u.a., anii extremi _____.

Inventariate/neinventariate/separat de restul fondului, inventariate _____ m.l., _____ u.a., anii extremi _____.

Documente nepermanente _____ m.l., _____ u.a., _____ anii extremi (principalele categorii, prioritar cele specifice profilului) _____

Constituite/neconstituite în dosare (u.a) ____ m.l. numărul dosarelor _____

Ordonate/neordonate/separat de restul fondului, ordonate _____ m.l., _____ u.a., anii extremi _____, conform criteriilor.

Inventariate/neinventariate/separat de restul fondului, inventariate _____ m.l., _____ u.a., anii extremi _____.

Selecționate/neselecționate _____

Ultima selecționare cu/fără/rețineri, regăsite/neregăsite la fond _____

_____ preluat documente din fondurile: (denumire, anii extremi, cantitate, anul, conform) _____

Situația documentelor ce urmează a fi preluate de către Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale: _____

Documente clasificate: anii extremi _____, _____ m.l., _____ u.a., se

păstrează în _____ la _____ inventariate/neinventariate _____.

Depunerea de către compartimente a documentelor la depozitul de arhivă:

Conform/neconform legislației arhivistice (documentele sunt grupate pe termene de păstrare și termene de păstrare, sunt predate la arhivă pe bază de inventar și proces-verbal, dosarele sunt inventariate, numerotate și certificate) _____

Folosirea documentelor: _____

Nomenclatorul (anul aprobării, de către cine, aplicat la înregistrarea și constituirea dosarelor) _____

Comisia de selecționare (decizia de numire, conformă Legii 16/1996) _____

Înregistrarea circulației documentelor _____

Registrul de depozit _____

Registrul de mișcare a unităților arhivistice _____

Stadiul de prelucrare a documentelor la nivelul compartimentelor: (constituirea dosarelor, certificarea, legarea, cotarea, inventarierea, suport, anii extremi și m.l.) _____

Documentația tehnică creată/păstrată la _____

Principalele categorii de documente: _____

Personal responsabil cu arhiva generală (depozit) (numele, nr. deciziei denumire, dacă este atestat de către Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, cursuri absolvite): _____

Desfășoară/nu desfășoară activitatea de arhivă (atribuțiile exercitate) _____

Arhiva generală _____

Cu ocazia prezentei acțiuni s-a acordat și îndrumarea necesară privind: _____

Alte constatări și observații privind respectarea legislației arhivistice; ultimul control: (anul, constatările, măsurile principale, stadiul realizării) _____

Pe baza celor constatate, în vederea respectării prevederilor legislației arhivistice menționate s-au stabilit următoarele măsuri, responsabilități și termene de realizare: _____

Aspectele constatate, concluziile și măsurile stabilite cu ocazia prezentei acțiuni au fost aduse la cunoștința conducerii instituției/societății, de către delegatul (ii) Arhivelor Naționale, respectiv d-lui/ d-nei _____

_____ lite atrage după sine sancționarea potrivit prevederilor art. 34, 35, 36 și 37 din Legea Arhivelor Naționale nr.16/1996 - republicată, modificată și completată prin O.U.G. nr.39/2006 și Legea nr.474/2006.

Scoaterea documentelor, indiferent de suportul ce conține informația, din evidența arhivei se face numai cu aprobarea conducerii instituției și cu avizul Arhivelor Naționale, numai în cazul selecționării, transferului sau ca urmare a distrugerilor provocate de calamitățile naturale. (potrivit art. 9 din Legea 16/1996)

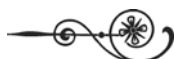
Predarea documentelor cu termen de păstrare expirat societăților de colectare/reciclare a deșeurilor, fără avizul Arhivelor Naționale este în acest sens interzisă.

Acțiunea s-a desfășurat în perioada _____
Și drept urmare s-a încheiat prezentul proces-verbal în două exemplare, din care unul se păstrează la sediul societății controlate _____ și al doilea la sediul Serviciului Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale _____

Procesul-verbal cuprinde/nu cuprinde anexe cu nr. _____ ce fac parte integrantă din acest act.

**Din partea Serviciului Județean
Bistrița-Năsăud al
Arhivelor Naționale**

Din partea societății/instituției

Anexa 2

1) Forul central: _____

2) Denumirea deținătorului: _____

SITUAȚIA FONDULUI

a) IDENTIFICAREA FONDULUI

DENUMIRILE SUCCESIVE ALE CREATORULUI FONDULUI	LOCALITATEA	ANII EXTREMI AI DENUMIRILOR CREATORULUI FONDULUI	OBSERVAȚII

b) SITUAȚIA DOCUMENTELOR AFLATE ÎN DEPOZITUL DE ARHIVĂ

Anul calendaristic	Anii extremi ai doc.	Cantitatea totală (m.l.)	Ordonate		Inventariate		Selecționate		Documente permanente	
			Anii extremi	m.l.	Anii extremi	m.l.	Anii extremi	Anii extremi	Cantitatea totală (m.l.)	Cantitatea de preluat (m.l.)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Anexa 3

**Descrierea unei instituții creatoare și deținătoare de arhivă istorică
(Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud)**

5.1. ZONA DE IDENTIFICARE		
5.1.1.	Identificatorul	ANR - Bistrița-Năsăud
5.1.2.	Forma autorizată a numelui	Arhivele Naționale - Serviciul Județean Bistrița-Năsăud
5.1.3.	Forme paralele ale numelui	Kreisarchiv Bistritz
5.1.4.	Alte forme ale numelui	Filiala Arhivelor Statului Bistrița-Năsăud Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale
5.1.5.	Tipul instituției deținătoare de arhivă	Structură teritorială a Arhivelor Naționale, instituție creatoare și deținătoare de arhivă
5.2. ZONA DE CONTACT		
5.2.1.	Localizare și adresă	Județul Bistrița-Năsăud, localitatea Bistrița, str. Gării, nr. 3-5
5.2.2.	Telefon, fax, e-mail	Tel- fax: 0263/203249; e-mail: bistrita.an@mai.gov.ro
5.2.3.	Persoane de contact	Șef serviciu – Ioan Mureșan

5.3. ZONA DE DESCRIERE			
5.3.1.	Istoricul deținătoare	instituției	<p>În baza <i>Legii Arhivelor Statului din 1925</i>, s-a înființat la 10 noiembrie 1937, prin <i>Decizia Ministerului Educației Naționale - Direcția Învățământului Superior nr. 191.198</i>, Subdirecția Arhivelor Statului Năsăud, avându-l în frunte, ca director onorific pe Iuliu Moisil.</p> <p>După 1950, rolul și competența Arhivelor Statului din România au fost puse în acord cu cerințele impuse de noul regim instaurat. Prin <i>Decretul nr. 17 din 27 ianuarie 1951</i> Arhivele Statului trec în subordinea Ministerului de Interne. <i>Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 472</i> privitoare la <i>Atribuțiile și normele de funcționare ale Direcției Arhivelor Statului</i> din 29 mai 1951, înlocuia „<i>de facto</i>”, <i>Legea Arhivelor Statului din 1925</i>. În baza acestui act normativ, prin <i>Decizia nr. 313/1951 a ministrului de interne</i>, a luat ființă la Bistrița o filială a Arhivelor Statului, subordonată Secției Regionale Năsăud. După desființarea regiunii Rodna, în anul 1952, secția Năsăud se transformă în filială, subordonată Serviciului regional Cluj.</p> <p>Prin noua reorganizare administrativă din 1968, cele două filiale se unesc, formând Filiala Arhivelor Statului a Județului Bistrița-Năsăud, începând cu 1 aprilie 1969. Sediul filialei județene rămâne în orașul Năsăud, până în anul 1975, an după care direcțiunea se va muta la Bistrița, în localul situat pe str. Albert Berger.</p> <p>Din anul 1981, Arhivele s-au mutat în actualul sediu, situat pe str. Gării, nr.3-5.</p> <p>În intervalul 1996-2010, instituția a avut rang de Direcție Județeană, după care, în conformitatea cu <i>H.G. Nr. 1376 din 18 noiembrie 2009 privind înființarea, organizarea și funcționarea Arhivelor Naționale</i>, devine Serviciu Județean.</p> <p>Actualmente, Arhivele Naționale își desfășoară activitatea în conformitate cu <i>Legea Arhivelor Naționale Nr. 16/1996 – republicată în „M.O.”, partea I, nr. 293 din 22 aprilie 2014</i>.</p>
5.3.2.	Context cultural	geografic și	<p>După Unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat, în noua provincie alipită s-au înființat direcții și servicii de arhivă. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud funcționează într-o zonă cu numeroase tradiții administrative, geografice și culturale.</p>

5.3.3.	Mandate/surse autoritate	de Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud are competențe în aplicarea prevederilor Legii Arhivelor Naționale (nr. 16/1996, cu modificările și completările ulterioare) la nivelul județului Bistrița-Năsăud. Art. 5 din Legea Arhivelor Naționale Nr. 16/1996 stabilește atribuțiile Arhivelor Naționale. Printre atribuțiile instituției se numără: - controlează aplicarea prevederilor legislației în vigoare pe linia muncii de arhivă la nivelul tuturor creatorilor și deținătorilor de arhivă și stabilește măsurile ce se impun potrivit legii; - preia de la creatorii și deținătorii de arhivă documentele care fac parte din Fondul Arhivistic Național al României, în condițiile și la termenele prevăzute în lege; - asigură evidența, inventarierea, selecționarea, păstrarea și folosirea documentelor pe care le deține; - asigură documentele pe bază de microfilme și alte forme de reproducere adecvate; - asigură aplicarea prevederilor legislației în vigoare în realizarea protecției documentelor care fac parte din Fondul Arhivistic Național al României, respectiv apărarea secretului de stat, paza și conservarea acestor documente, atât în timp de pace, cât și la mobilizare sau război.
5.3.4.	Structura administrativă	Activitatea Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud este coordonată de un șef serviciu, având în subordine funcționari publici cu studii superioare și medii, precum și personal contractual.
5.3.5.	Records management și politica de colectare	În baza Legii Arhivelor Naționale Nr. 16/1996, instituțiile creatoare și deținătoare sunt obligate să depună la Arhivele Naționale, documentele pe care le creează, după cum urmează: - documentele fotografice, precum și peliculele cinematografice, după 20 de ani de la crearea lor; - documentele scrise, cu excepția actelor de stare civilă și a documentelor tehnice, după 30 de ani de la crearea lor; - documentele tehnice, după 50 de ani de la crearea lor; - actele de stare civilă, după 100 de ani de la întocmirea lor; - matricele sigilare confecționate din metal, având înscrise toate însemnele legale și denumirea completă a unității, după scoaterea lor din uz.
5.3.6.	Clădirea	Clădirea Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud a fost construită în anul 1981, este o clădire alcătuită din parter și 3 etaje, dotată cu lift destinat transportului materialului de arhivă.
5.3.7.	Arhive și alte materiale	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud deține un nr. de 721 fonduri și colecții arhivistice.
5.3.8.	Instrumente de cercetare și publicații	Cercetarea documentelor se face pe baza: inventarelor, îndrumătoarelor, cataloagelor, puse la dispoziție prin sala de studiu.
5.4. ZONA DE ACCES		
5.4.1.	Programul pentru public	<u>Programul pentru relațiile cu publicul:</u> - luni-miercuri, vineri - 8 ³⁰ -16 ³⁰ ; - joi - 8 ³⁰ -18 ³⁰ ; <u>Sala de studiu:</u> - luni-vineri - 8 ³⁰ -15 ³⁰ <u>Audiente șef serviciu:</u> - miercuri - 13 ⁰⁰ -15 ⁰⁰ (cu programare prin telefon - 0263203249)

5.4.2.	Condiții și cerințe pentru acces și folosire	<p><u>I. Informații utile pentru cercetătorii de la sala de studiu:</u> Accesul la cercetare prin sala de studiu se realizează în baza unei legitimații de utilizator. Accesul în sălile de studiu este permis utilizatorilor cu vârsta de peste 18 ani. Legitimația de utilizator este gratuită, nominală și netransmisibilă. Aceasta se eliberează în baza unei cereri-tip, a unui act de identitate valabil (buletin de identitate/carte de identitate/pașaport) și în urma completării declarației pe proprie răspundere. Legitimația de utilizator are valabilitate până la încheierea anului calendaristic în care a fost emisă. În vederea studierii materialului documentar selectat, comanda se face pentru ziua lucrătoare următoare sau pentru o altă dată calendaristică. Pentru fondurile aflate în depozitele exterioare ale Arhivelor Naționale, comenzile de unități arhivistice se fac cu cel puțin 3 zile înaintea datei stabilite pentru cercetare.</p> <p><u>II. Informații utile Biroul de Relații cu Publicul:</u> În vederea obținerii de copii, extrase și certificate de pe documentele aflate în păstrarea Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud este necesar să depuneți o cerere scrisă în acest sens. Tarifele pentru serviciile prestate de Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud: - identificarea actelor solicitate, întocmirea, xerografierea sau dactilografierea certificatelor, extraselor și copiilor de pe documente și eliberarea acestora: 45,00 lei; - xerocopia: 1,00 lei; - eliberarea de exemplare suplimentare: 3,00 lei/exemplar etc. (baza legală: Legea nr. 16/1996, Legea nr. 196/2002, O.G. nr. 74/2001). Contul în care se achită tarifele pentru serviciile prestate: cont RO14TREZ10120330108XXXXX (Trezoreria Bistrița), cod fiscal: 8609468.</p> <p><u>III. Alte informații de interes:</u> Informații utile pentru operatorii economici prestatori de servicii arhivistice: Taxe și tarife pentru eliberarea de licențe și autorizații de funcționare: - eliberare autorizație de funcționare/serviciu arhivistic: 1119,00 lei; - reînnoirea autorizației de funcționare/serviciu arhivistic: 1119,00 lei; - eliberarea duplicatului autorizației de funcționare/serviciu arhivistic: 107,00 lei. Contul în care se achită tarifele pentru serviciile prestate: cont RO14TREZ10120330108XXXXX (Trezoreria Bistrița), cod fiscal: 8609468.</p>
5.4.3.	Accesibilități	-
5.5. ZONA DE SERVICII		

5.5.1.	Servicii de cercetare	<p>În cadrul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud există o sală de lectură, dotată cu un calculator și un cititor de microfilm.</p> <p>Unitățile arhivistice și unitățile de bibliotecă aflate în administrarea și păstrarea Arhivelor Naționale pot fi cercetate în sălile de studiu exclusiv în scopuri științifice/jurnalistice, pentru elaborarea unor lucrări de specialitate, studii, articole, comunicări, expoziții, emisiuni radio, TV etc. Obținerea unor documente cu valoare probatorie nu se poate realiza prin sălile de studiu ale Arhivelor Naționale, ci prin compartimentele de relații cu publicul, conform reglementărilor în vigoare.</p> <p>În vederea obținerii accesului la sala de studiu, trebuie să dețineți un act de identitate valabil/permis de acces.</p> <p>Accesul la documente prin intermediul sălii de studiu se face cu respectarea prevederilor anexei 6 la Legea nr. 16/1996. De asemenea, documentele a căror cercetare poate afecta interesele naționale, drepturile și libertățile cetățenilor, prin datele și informațiile pe care le dețin, sau cele a căror integritate fizică este în pericol nu se dau în cercetare.</p> <p>Fac parte din această categorie documentele care:</p> <ul style="list-style-type: none"> - privesc siguranța, integritatea teritorială și independența statului român, potrivit prevederilor constituționale și ale legislației în vigoare; - pot leza drepturile și libertățile individuale ale cetățeanului; - sunt într-o stare necorespunzătoare de conservare; - nu sunt prelucrate arhivistic (nu sunt inventariate, numerotate și certificate).
5.5.2.	Servicii de reproducere	<p>Tarife pentru servicii la Sala de Studiu:</p> <ul style="list-style-type: none"> - copii cameră foto cu mijloace ale Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud: 1,00 lei; - taxa zilnică pentru foto cu aparat propriu al cercetătorului: 7,00 lei; - xerocopia: 1,00 lei etc. (baza Legea nr. 16/1996, Legea Nr. 196/2002, O.G. Nr. 74/2001). <p>Cercetătorul poate să realizeze studii, articole pe baza materialului documentar cercetat și să publice, în extenso sau parțial, textul și/sau imaginea unităților arhivistice studiate, cu menționarea sursei bibliografice (Arhivele Naționale ale României)</p>
5.5.3.	Spații pentru public	<p>Accesul la expoziții se face gratuit; acces liber al publicului la biroul de relații cu publicul; acces pe bază de permis la sala de studiu; acces pentru audiențe în biroul șefului de serviciu pe baza identificării conform C.I, B.I., sau Pașaportului.</p>
5.6. ZONA DE CONTROL		
5.6.1.	Identificatorul descrierii	SJAN Bistrița-Năsăud, Florin Vlașin
5.6.2.	Identificatorul instituției	ANR Bistrița-Năsăud
5.6.3.	Reguli și/sau convenții folosite	ISDIAH
5.6.4.	Statut	Proiect
5.6.5.	Nivelul de detaliere	Parțial
5.6.6.	Datele creării, revizuirii sau anulării	15.01.2014
5.6.7.	Limba și grafia	română, alfabet latin

5.6.8.	Surse	<p>- Arhivele Naționale - Serviciul Județean Bistrița-Năsăud, fondurile arhivistice: „<i>Filiala Arhivelor Statului Năsăud</i>” și „<i>Filiala Arhivelor Statului Bistrița</i>”.</p> <p>- Mureșan Ioan, <i>Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale</i>, în „Arhiva Românească”, București, nr. 2, 1996, pp. 60-64.</p> <p>- Idem, <i>Evoluția instituției Arhivelor Naționale în județul Bistrița-Năsăud</i>, în „Arhivele - Mărturie ale trecutului”, Editura Mesagerul, Bistrița, 2007, pp.8-18.</p> <p>- Nistor Alexandru, <i>Introducere</i>, în „Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Bistrița-Năsăud. Îndrumătoare arhivistice. 21”, București, 1988, pp.-3-12.</p> <p>- Rusu Ion, <i>Arhivele Statului, filiala Năsăud după 25 de ani de activitate</i>, în „Revista Arhivelor”, București, 1963, anul VI, nr. 2, pp. 257-261.</p> <p>- Legea pentru organizarea Arhivelor Statului din anul 1925, în „M.O.”, partea I, nr. 153 din 15 iulie 1925.</p> <p>- Decretul nr. 17/27 ianuarie 1951 pentru trecerea Arhivelor Statului de la Ministerul Învățământului Public la Ministerul Afacerilor Interne, în „B.O.”, partea I, nr. 14 din 1 februarie 1951.</p> <p>- H.G. Nr. 1376/18 noiembrie 2009 privind înființarea, organizarea și funcționarea Arhivelor Naționale, în „M.O.”, partea I, nr. 805/25 noiembrie 2009.</p> <p>- Legea Arhivelor Naționale Nr. 16/1996 – republicată în „M.O.” partea I, nr. 293/22 aprilie 2014.</p>	
5.6.9.	Nota de actualizare	Florin Vlașin	
6. RELAȚIILE DESCRIERILOR DE INSTITUȚII DEȚINĂTOARE DE ARHIVĂ CU MATERIALELE ARHIVISTICE ȘI CREATOTII LOR			
6.1.	Titlul și identificatorul materialului arhivistic asociat	Titlul	Fond: <i>Sfatul popular al raionului Bistrița</i>
		Identificator	Nr. fond: <i>281</i>
6.2.	Descrierea relației	- Fond arhivistic intrat la Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud în anul 1981, preluat fiind de la Consiliul Popular al Județului Bistrița-Năsăud.	
6.3.	Datele extreme ale relației	1950-1968	
6.4.	Forme autorizate ale numelui și identificatorul fișei de autoritate asociată	-	
6.1.	Titlul și identificatorul materialului arhivistic asociat	Titlul	Fond: <i>Administrația Fondurilor Grănicerești Năsăudene</i>
		Identificator	Nr. fond: <i>60</i>

6.2.	Descrierea relației	- Fond arhivistic intrat la Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud în anul 1957, iar în anul 1981 a fost completat cu o nouă preluare de la Consiliul Popular al Județului Bistrița-Năsăud.	
6.3.	Datele extreme ale relației	1851 – 1957	
6.4.	Forme autorizate ale numelui și identificatorul fișei de autoritate asociată	-	
6.1.	Titlul și identificatorul materialului arhivistic asociat	Titlul	Fond: <i>Vicariatul greco-catolic al Rodnei</i>
		Identificator	Nr. fond: 62
6.2.	Descrierea relației	- Fond arhivistic intrat la Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud în anul 1957.	
6.3.	Datele extreme ale relației	1793 – 1951	
6.4.	Forme autorizate ale numelui și identificatorul fișei de autoritate asociată	-	

BIBLIOGRAFIE:

I. Surse:

1. Arhivele Naționale - Serviciul Județean Bistrița-Năsăud, fondurile arhivistice: „*Filiala Arhivelor Statului Năsăud*” și „*Filiala Arhivelor Statului Bistrița*”.

II. Lucrări:

- 1) Mureșan Ioan, *Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, în „Arhiva Românească”, București, nr. 2, 1996, pp. 60-64.*
- 2) Idem, *Evoluția instituției Arhivelor Naționale în județul Bistrița-Năsăud, în „Arhivele - Mărturii ale trecutului”, Editura Mesagerul, Bistrița, 2007, pp.8-18.*
- 3) Nistor Alexandru, *Introducere, în „Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Bistrița-Năsăud. Îndrumătoare arhivistice. 21”, București, 1988, pp.-3-12.*
- 4) Popovici Bogdan, Dobrotă Carmen, Dumitru Laura, Negoită Ali-

na, Vlașin Cornelia, *ISDIAH: Standard internațional pentru descrierea instituțiilor deținătoare de arhive în „Standarde arhivistice ale Consiliului Internațional al Arhivelor”*, Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2008, pp.289-386.

- 5) Rusu Ion, *Arhivele Statului, filiala Năsăud după 25 de ani de activitate*, în „*Revista Arhivelor*”, București, 1963, anul VI, nr. 2, pp. 257-261.

III. Legislație:

- 1) Legea pentru organizarea Arhivelor Statului din anul 1925, în „M.O.”, nr. 153 din 15 iulie 1925”.
- 2) Decretul Nr. 17/27 ianuarie 1951 pentru trecerea Arhivelor Statului de la Ministerul Învățământului Public la Ministerul Afacerilor Interne, în „B.O.”, partea I, nr. 14 din 1 februarie 1951.
- 3) Hotărârea Guvernului Nr. 1376/18 noiembrie 2009 privind înființarea, organizarea și funcționarea Arhivelor Naționale, în „M.O.”, partea I, nr. 805 din 25 noiembrie 2009.
- 4) Legea Arhivelor Naționale Nr. 16/1996 – republicată în „M.O.”, partea I, nr. 293 din 22 aprilie 2014.
- 5) Legea pentru organizarea Arhivelor Statului din anul 1925, în „M.O.”, partea I, nr. 153 din 15 iulie 1925.

IV. Bibliografie on-line:

1. http://facultate.regielive.ro/proiecte/comert/adaptarea_comertului_romanesc_la_standardele_de_calitate_ale_ue-41748.html

LE STANDARD INTERNATIONAL POUR LE DESCRIPTION DES INSTITUTIONS QUI CONSERVENT LES ARCHIVES (ISDIAH)

RESUMÉ

Le Standard International pour le Description des Institutions qui Conservent les Archives (ISDIAH) a comme but de fournir des renseignements pratiques pour identifier et contacter les institutions qui conservent des archives, pour l'accès aux documents (informations), pour l'élaboration des répertoires concernant les institutions des archives et aussi pour faciliter la description des institutions dont le principal rôle est de conserver les archives, mais aussi les faire accessibles pour le grand public. Les éléments du Standard se retrouvent également dans l'archivistique roumaine disséminés dans plusieurs instruments d'évidence et d'information.

Sediul Arhivelor Naționale Bistrița Năsăud

DESCENTRALIZAREA ÎN ROMÂNIA, ÎN TRE CONCEPT ȘI REALITATE

Iulian BADEA

Abordări privind conceptul de administrație publică

Administrația publică atât ca și concept, dar și ca activitate, reprezintă un demers eminent interdisciplinar. Așa se face că o definiție completă a acesteia, exprimată prin cuvinte puține va fi un fiasco total, întrucât conceptul în discuție, comportă dezvoltări narative pe mai multe planuri, atât teoretice, cât mai ales, practice. Pe de altă parte, o tentativă de definire a conceptului ne obligă să-l plasăm într-un context politic, economic și social și ne ajută să identificăm trei mari abordări privind studiul administrației publice.

Iată câteva definiții ale administrației publice:

1. administrația publică este componenta executivă a statului, mijloacele prin care scopurile și obiectivele statului sunt puse în practică

2. administrația publică este preocupată în principal cu mijloacele necesare implementării valorilor politice

3. administrația publică se identifică cel mai bine cu componenta executivă a guvernământului

4. administrația publică este:

- un efort concertat de grup într-un context public;
- acoperă toate cele trei ramuri ale puterii în stat: executivă, legislativă, judiciară;
- are un rol important în formularea proiectelor de politică publică și astfel face parte din procesul politic;
- diferă de sectorul privat;
- are legături strânse cu grupuri și indivizi privați pentru oferirea serviciilor către comunitate.

5. administrația publică reprezintă arta și știința managementului aplicată afacerilor de stat;

Rezultă fără echivoc că studiul administrației publice necesită obligatoriu o abordare interdisciplinară, iar definițiile anterioare nu sînt exhaustive. Acestea exprimă o varietate de activități și se identifică, pe de o parte cu implementarea proiectelor de *politici publice*, iar pe de altă parte cu *latura executivă a guvernământului*. Administrația publică are un rol cardinal în organizarea și aplicarea în concret a legii. Analiza administrației publice poate fi realizată prin mai multe modalități:

- administrația poate fi abordată prin prisma activităților desfășurate în cadrul instituțiilor publice – deci avem o perspectivă *descriptivă*;
- putem privi administrația pornind de la scopul său (ce ar trebui să

fie administrația) și construcția sa – designul instituțiilor publice, structura administrativă, modele de organizare și funcționare - perspectivă *normativă*;

- și nu în ultimul rând, putem privi administrația prin prisma ideilor, conceptelor sau principiilor (la nivel abstract) - perspectivă *cognitivă*.

Dat fiind caracterul interdisciplinar, administrația publică poate fi abordată având la baza 3 paradigme și anume:

- mai întâi sunt cei care susțin că administrația publică trebuie analizată din perspectiva rezultatelor pe care le produce, iar metodele aplicate ar trebui să fie similare cu cele din sectorul privat (*abordarea managerială*).

- altă perspectivă ar fi aceea care accentuează caracterul public al administrației, considerând urmărirea interesului public, reprezentativitatea și responsabilitatea în fața cetățenilor și etalează valorile cele mai importante (*abordarea politică*).

- a treia perspectivă acordă importanță maximă, normelor și procedurilor legale, administrația fiind văzută ca executant al legilor și supraveghetorul respectării lor (*abordarea legală*).

1. Abordarea managerială

Abordarea managerială în studiul administrației publice este caracteristică țărilor anglo-saxone și diferă în mare parte de perspectiva continentală. În aproape un secol de existență, abordarea managerială a suferit schimbări semnificative, astfel că putem vorbi despre o *abordarea managerială tradițională* și o *abordarea managerială modernă*.

a) Abordarea managerială tradițională

Această abordare pornește de la schimbările sistemului administrativ american de la sfârșitul secolului XIX, scopul fiind trecerea de la sistemul existent până atunci – așa numitul „**spoil system**” – la un sistem bazat pe merit și profesionalism – „**merit system**”. Sistemul patronajului sau „spoil system” avea la bază proverbul „*to the victor go the spoils*” adică învingătorul primește întreaga „pradă”. În acest context, partidul care câștiga alegerile obținea frâiele administrației și implicit control absolut asupra componentei acesteia, funcțiile publice fiind de obicei ocupate de persoanele loiale partidului. Foarte frecvent acestea nu aveau nici un fel de pregătire profesională pentru a ocupa funcții publice. Interesul public era o chestiune în mare parte subiectivă, raportat la modul în care îl înțelegea cel care ocupa funcția publică. Ocuparea unei astfel de funcții era văzută aproape ca un drept al persoanei astfel că de cele mai multe ori obținerea unei funcții publice însemna mai ales avantaje personale. Principalele acuze aduse acestui sistem au fost corupția, nepotismul și favoritismul, persoanele numite urmărind de cele mai multe ori, interesul personal în detrimentul binelui comunității.

b) Abordarea politică

Dacă abordarea managerială aduce în discuție funcționarea administrației publice, abordarea politică este o chestiune de esență teoriei politice și explică

obligativitatea aparatului administrativ de a fi responsabil față de aleșii locali.

Orice democrație constituțională constată faptul că administrația locală este o copie fidelă a imaginii societății pe care o reprezintă. Valorile dominante ce decurg dintr-o democrație constituțională așa cum suliniam anterior sint: responsabilitate, responsivitate și reprezentativitate.

Toate aceste valori sânt probate și promovate de către decidenții politici în societate, în sfera publică. Spre deosebire de abordarea managerială, unde obiectivele principale sânt îndreptate spre eficiență și rezultate, abordarea politică este îndreptată total spre respectarea principiilor democratice și responsabilitate în fața cetățenilor.

c) Abordarea legală

Acest tip de abordare, promovează unul din principiile cardinale ale statului de drept, adică principiul legalității. Are la bază normele și procedurile dreptului administrativ și astfel, administrația publică constituie o modalitate de acțiune a statului.

Chestiunilor administrației publice în acest context, le găsim rezolvarea în normele juridice din dreptul pozitiv în materie, iar metoda logică de rezolvare este deducția, adică pornind de la o regulă preexistentă ajungem la rezultatul dorit. Toate acestea realizându-se cu condiția respectării procedurii prescrise de regulă.

Această modalitate de abordare a descentralizării are ca feed-back protejarea drepturilor și libertăților individului și eliminarea oricărei acțiuni arbitrare care să lezeze drepturile subiective. De asemenea, se asigură și mijloacele necesare în scopul realizării echilibrului și egalității în raportul de drept administrativ în care subiectul pasiv este cetățeanul, iar filtrul raportului juridic este legea.

Descentralizarea ca și proces conceptual

Procesul de descentralizare către autoritățile locale este unul dintre cei mai importanți pași pe care îi face guvernul și care va avea efecte durabile. Acest proces nu este finalizat și trebuie sprijinit prin utilizarea strategică a noilor instrumente manageriale, care să permită eficientizarea delegării puterilor. Acest lucru înseamnă asigurarea coerenței și consecvenței pentru tot teritoriul țării, fără compromiterea independenței și libertății de acțiune a autorităților locale.

În vederea accelerării procesului de descentralizare, se va analiza oportunitatea modificării **rolului prefectilor**, în contextul unui sistem modern de management al sectorului public. În prezent, conform legii, prefectii monitorizează și supraveghează activitatea autorităților descentralizate, iar pe plan local verifică legalitatea actelor administrative emise sau adoptate, după caz, de către autoritățile publice locale. Nu este vorba despre o intervenție în procesul decizional la nivel local. Prefecții trebuie să dispună de un cadru în care să poată evalua în mod profesionist performanțele autorităților locale, în mod obiectiv și pe baza unei comparații între toate administrațiile locale. Acest lucru se va întâmpla și realiza numai sub condiția ca prefectii să -și păstreze și *de jure* statutul de înalți funcționari

publici și nu funcționari politici de conjunctură. În acest sens, vor fi avute în vedere acțiuni pentru creșterea profesionalismului al prefecților și crearea unui corp profesional al acestor înalți funcționari publici.

Modalități de realizare a descentralizării

În contextul strategiei Guvernului, descentralizarea este un proces combinat al transferului de autoritate, în interiorul aceleiași structuri administrative și al transferului de autoritate către structuri ale administrației locale. Transferul de autoritate se referă la domeniile prevăzute în Legea nr.215/2001 privind administrația publică locală actualizată și republicată precum și în alte acte normative specifice administrației publice și în congruență cu prevederile Legii nr.195/2006, legea descentralizării, actualizată.

Decentralizarea, ca și proces reformativ se justifică prin implementarea ei în următoarele axe prioritare ale administrației publice, astfel:

- asigurarea unui cadru democratic de luare a deciziei prin creșterea gradului de reprezentare a cetățenilor și prin creșterea gradului de reprezentare politică;
- dezvoltarea managementului public prin calitatea deciziei publice și prin implicarea comunității și participarea efectivă a acesteia la luarea deciziei;
- îmbunătățirea nivelului de servicii publice și a bazei de venituri locale prin introducerea unui sistem de management bazat pe indicatori de performanță;
- creșterea eficienței mobilizării și alocării resurselor pentru programele/proiectele naționale/local prin coordonare și prin îmbunătățirea sistemului de informații

Decentralizarea, în context European

Exercițiul responsabilităților publice trebuie, de manieră generală, să revină, de preferință, acelor autorități care sunt cele mai aproape de cetățeni. La atribuirea unei responsabilități către o altă autoritate trebuie să se țină seama de amploarea și de natura sarcinii, precum și de cerințele de eficiență și economie. Principiul apropierii de cetățeni este menționat în primul articol al Tratatului de la Maastricht, care subliniază ideea menținerii legăturilor strânse dintre națiunile Europei. Tratatul accentuează procesul de luare a deciziilor cât mai aproape de cetățean, în spiritul subsidiarității. Principiul subsidiarității este utilizat în redistribuirea competențelor între diversele niveluri de putere, astfel încât puterea centrală să recunoască inițiativa locală și să nu încerce să rezolve problemele la nivel de comunitate. Aplicarea acestui principiu mărește eficiența și eficacitatea autorităților publice locale în instrumentarea actului administrativ. De asemenea, stabilirea unor conexiuni clare între autorități relativ la competențele acestora mărește viteza de rotație a informațiilor care stau la baza luării deciziei. De asemenea, respectarea principiului legalității, ca unul din pilonii de bază ai statului de drept, facilitează eliminarea din exercițiul autorităților a confuziilor, ambiguităților și arbitrariului în activitatea executivă.

Articolul 120 din Constituția României prevede faptul că administrația publică locală se întemeiază pe principiul descentralizării, al autonomiei locale

și al deconcentrării serviciilor publice, iar autoritățile care sînt subiecte active ale raportului de drept administrativ care ia ființă sînt specificate în articolul 121. Carta Europeană a Autonomiei Locale trasează cîteva dintre liniile fundamentale ale acestui concept. Ca definiție, autonomia locală reprezintă „capacitatea efectivă a autorităților administrației publice locale de a soluționa și de a gestiona, în cadrul legii, în nume propriu și în interesul cetățenilor unității administrativ-teritoriale în care au fost alese. De asemenea, tot în acest context, nici formele de participare directă a cetățenilor la actul administrativ, nu sînt de neglijat. Autoritățile administrației publice locale trebuie să fie consultate în privința planurilor și deciziilor care le privesc direct. Competențele lor trebuie să fie exclusive și depline, și să nu fie limitate de alte autorități, decît în condițiile prevăzute de lege. O altă categorie de descentralizare este cea fiscală. Aceasta implică lărgirea controlului autorităților locale asupra resurselor financiare care pot proveni de la centru sau din venituri proprii și de a dispune, în condițiile prevăzute de lege de acestea, în scopul realizării obiectivelor lor economico-sociale.

Descentralizarea fiscală este un proces care ridică multe probleme, mai ales în state cu tradiție democratică recentă, care nu au încă instituții consolidate. La acest capitol se înscrie și România. Sintetizăm în cele ce urmează cîteva din inconvenientele ce se constată în aceasta chestiune, astfel:

- autoritățile centrale scapă de responsabilitățile pe care nu le pot rezolva, prin delegarea lor către nivelul local, fără a oferi și resurse necesare pentru gestionarea problemelor.
- nu există un transfer suficient și eficient de fonduri, fapt care poate cauza dezechilibre între diversele zone și de ce nu, putem vorbi și de *mita electorală* atunci cînd este cazul
- nu există monizatorizare suficientă privind atingerea obiectivelor propuse.

Delegarea, ca și finalitate a descentralizării

Delegarea, ca și corolar al descentralizării, înseamnă transferul de responsabilitate managerială către structuri semiautonome, cum ar fi organizații neguvernamentale sau agenții guvernamentale, aflate în afara controlului central, fie că este vorba de nivel regional sau local. Pe lângă aceste trei tipuri principale mai putem adăuga parteneriatul și privatizarea, acesta din urmă implicând transferarea de autoritate de la centru către entitățile private precum și delegarea de autoritate și de materii.

Descentralizarea, ca și realitate obiectivă

Privită cu ochii profesionistului, înțelegând prin aceasta funcționarul de carieră și nu funcționarul public de ocupație, descentralizarea ca proces, parafrazând un confrate, se vede „**ca o mai des centralizare**”.

Fac aceasta asertiune avînd la bază atît elemente de ordin politico-juridice, cît și elemente economico-financiare, Niciodată și nicăieri în lume nu se poate

concepe ca un serviciu prestat pentru cetățean sa nu fie executat de catre persoane fizice sau juridice având o anumită calificare si o legitimitate dobandită in urma unui proces democratic sau a unei selecții riguroase si, fara sa aibă asigurate resursele financiare.De asemenea ,sunt stabilite o serie intreagă de reguli generale :etapele transferului de competență,cadrul instituțional al procesului de descentralizare. După opinia mea, principiile pe baza cărora ar trebui sa se desfășoare procesul descentralizării ,pe care am să le enumer aleatoriu, sunt:

-**principiul asigurării resurselor**, care trebuie sa se situeze la concurența competentelor transferate

-**principiul responsabilității administrației publice locale** in raport cu competențele ce le revin si care impune obligativitatea standardelor de calitate in furnizarea serviciilor publice

-**principiul subsidiarității**, care presupune exercitarea competențelor de către autoritatea administratiei publice locale situată la nivelul administrativ cel mai apropiat de cetățean

-**principiul asigurării unui proces de descentralizare stabil , predictibil**,bazat pe criterii si reguli obiective care să nu constrângă autoritatea administrației publice locale si să limiteze autonomia financiară locală

-**principiul legalității**, care trebuie să se situeze si să se manifeste ca un corolar al tuturor principiilor enumerate anterior.

Este bine cunoscut faptul, că fiecare guvern care s-a succedat dupa anul 1990 incoace ,in programul său de guvernare, un capitol distinct l-a constituit “**Reforma administratiei publice locale**”.Tot la fel de cunoscut este si faptul că fiecare guvern a abordat o anumită paradigmă a descentralizării ,unele eludând altele adaugând metode si procedee ,care să conducă la o descentralizare reală.Această paradigmă consider că a fost rezultatul viziunii politice elaborată de fiecare cabinet in parte relativ la descentralizare.Niciodată două guverne succesive nu au abordat descentralizarea, ca si proces, intr-o viziune unitară astfel încât, sa inregistrăm progrese reale in reforma administratiei publice locale.

Fiecare ,ca rezultat al viziunii sale ,a adaugat “**o valoare**” la cea existentă, dar nu a contribuit concret la accelerarea procesului de reformă, ci ,uneori , inregistrandu-se un recul in materia descentralizării.

O alta cauza, care dupa opinia mea ,contribuie la stagnarea procesului de reforma in administratie este si **modalitatea reală de gestionare a resurselor umane pe anumite niveluri**.Consider ,ca in gestionarea resurselor umane ,factorul politic ar trebui să se limiteze la stabilirea politicilor publice in acest domeniu si nicidecum la recrutarea , promovarea si avansarea in cariera profesională a functionarilor publici după criterii politice,indiferent la ce nivel se situeaza functia respectivă. Capacitatea administrativă a unei unitati administrativ-teritoriale , indiferent de mărimea acesteia, trebuie să aibă la bază si componenta resursei umane , respectiv profesionalismul corpului functionarilor publici existent la un moment dat.Această

capacitate tehnică care cuprinde și managementul resurselor umane se regăsește în mod inevitabil în calitatea serviciilor publice prestate către cetățean și în nivelul de satisfacere a interesului general al cetățeanului. Într-un proces de reformă, cu semnificații profunde în domeniul schimbării, atât de ordin instituțional cât mai ales funcțional, după opinia mea, este nevoie de un corp de funcționari publici de carieră și nicidecum de funcționari numiți pe așa-zisul concept *spoill system*, în care fiecare guvernare până la un anumit nivel își aduce și își numește funcționarii de care are nevoie și de care -i leagă anumite datorii post- electorale. Sunt adeptul funcționarului de carieră și datorită faptului că în administrația publică locală sunt probleme diverse care necesită o aplecare totală din partea funcționarului public asupra acestora și care icumbă responsabilități și anumite restricții din partea titularului funcției. Nu în ultimul rând, rezistența la reformă și la descentralizarea serviciilor publice poate **sa fie rezultatul unei injuste motivări a sectoarelor publice**, astfel încât, alternativa și atractivitatea sectorului privat să conducă la diminuarea numărului de profesioniști din administrația publică locală.

Există pericolul ca în iureșul actual manifestat în rândul majorității unităților administrativ-teritoriale de a accesa fonduri structurale, să se adâncească disparitățile actuale existente datorită strategiilor greșit întocmite și aprobate de către autoritățile publice locale. Toate inițiativele de accesare de fonduri europene trebuie să aibă la bază o analiză a nevoilor care să fie în concordanță cu așteptările cetățenilor și care să nu conducă la **o acumulare de servicii pe stoc**, fără să contribuie la dezvoltarea economico socială a comunității. În acest caz, printr-o însumare aritmetică a indicatorilor, unitatea administrativ teritorială, teoretic, are capacitate administrativă, iar când aceasta capacitate administrativă va trebui să probeze și să pună în practică portofoliul de servicii publice existente să avem surpriza să înregistrăm un fiasco în diferite domenii. Exemple în acest sens avem destule în care au fost **“ingropați”** bani comunitari fără ca investiția odată finalizată, să conducă la realizarea de profit, în cazul administrației publice locale profitul numindu-se **realizarea interesului public**.

Privită din altă perspectivă, capacitatea administrativă, definită ca fiind ansamblul resurselor materiale, instituționale și umane de care dispune o unitate administrativ teritorială precum și acțiunile pe care le desfășoară aceasta pentru exercitarea competențelor stabilite prin lege, împarte unitățile administrativ teritoriale în două categorii. O prima categorie este cea constituită din unitățile administrativ teritoriale care pot să-și exercite pe deplin și eficient și imediat competențele transferate și pe de altă parte, o altă categorie care nu dispune de o capacitate administrativă care să se situeze la concurența competențelor transferate. Aici includem și categoria unităților administrativ teritoriale a caror **“capacitate administrativă se afla pe stoc”**. Facând o diagnoză a administrației publice locale actuale mai rezulta o cauză care conduce la incoerența procesului de reformă în administrația publică și anume **rezistența autorităților centrale la ideea de a**

transfera delegarea de autoritate si de materii către autoritățile publice locale.

Faptul că la ora actuală autoritățile publice locale nu duc lipsă de atribuții (delegare de materii),nu același lucru se poate spune când intrăm in sfera decizională si observăm că sfera discreționară a autorităților publice locale se îngustează .Cu alte cuvinte , asistăm la un paradox in administrația publică locală in sensul că in loc ca delegarea de materii să se facă in strictă concordanță cu delegarea de autoritate cum este de altfel si firesc ,in administrația publică românească actuala delegare de autoritate are un sens invers față de delegarea de materii.In acest caz ,autoritățile publice locale sunt sufocate de atribuții si responsabilități,exclusive,partajate sau delegate,fără ca toate acestea sa se afle si sa se situeze in sfera exclusivă decizională a acestora .Există un soi de codecizie,o suprapunere nejustificată de autoritate ,un control de multe ori ofensiv asupra autorităților publice locale de către instituțiile deconcentrate care, de multe ori ,abuzează in relația cu autoritățile publice locale. etc.Sintetizând totul , putem spune că **TOATA LUMEA COMANDĂ ȘI NIMENI NU PLĂTEȘTE.**

De multe ori suntem puși in situația de a fi derutați in actul de decizie din cauza inconsecvenței programelor de guvernare relativ la reforma in administrația publică locală pe de o parte , si pe de alta parte, datorită competențelor eterogene exclusive,partajate si delegate ce le au autoritățile publice locale.Aceast lucru conducându-ne la ideea , că permanent in Romania vor fi motive ca total sau parțial,funcție de diferite aprecieri sau interese ,către unele unități administrativ teritoriale se vor descentraliza o serie de activități si catre altele nu.

Dincolo de subiectivismul aprecierilor aceasta este încă o dovadă că ne este teamă, sau, nu vrem pur si simplu, să incredințăm anumite atribuțiuni,mai multă responsabilitate si,in final, mai multă putere catre administrația publică locală. Se poate pune evident si intrebarea ,cum se poate gestiona o administrație cu mai multe “ viteze “ știut fiind diversitatea și gradul diferit de expertiză in domeniul administrației publice in cele 2948 de unități administrativ-teritoriale.Raspunsul meu la aceasta intrebare,care constituie o acumulare de experiență in domeniu este acesta :”**nu trebuie sa aștepti sa-ți dea cineva, ci trebuie sa te duci să iei**”. In acest sens , este bine cunoscut faptul că la umbra competențelor stau funcțiile, iar la umbra funcțiilor stau funcționarii si care, in raport de nivelul la care se situează unii dintre ei,contribuie “**la mărirea rezistenței la schimbare si la împiedicarea implicită a implementării managementului schimbării in reforma administrativă**”.Orice reformă , indiferent in ce domeniu are loc , nu se poate face cu funcționari sau oameni politici care se consideră *proprietari ai funcțiilor* , ci cu profesioniști a căror putere utilitară sau bazată pe principii se află in congruența cu știința administrației si cu aspirațiile cetățenilor in slujba cărora se afla.

BIBLIOGRAFIE

- Ioan Alexandru , Mihaela Covârnean , Ioan Bucur ,*Drept administrativ-ediția a III-a revizuită și adăugită*
prof.univ.dr.Mircea Preda ,*Drept administrativ –ediție vazută și adăugită-ed.Lumina Lex*
prof.univ.dr.Corneliu Manda , *Știința administrației-curs universitar-ed.Lumina Lex 2004*
Ion Petrescu,*Management european-ed.Expert Bucuresti-2004*
Ion Petrescu,*Managementul personalului organizatiei-ed.Expert Bucuresti-2003*
Legea nr.215/2001,*privind administrația publică locala republicata și actualizată*
Legea nr.195/2006 ,*privind descentralizarea ,actualizată*

DEZENTRALISIERUNG DER RUMÄNISCHEN ÖFFENTLICHEN VERWALTUNG (ZUSAMMENFASSUNG)

Die Dezentralisierung ist einer der grundlegenden Pfeiler der Demokratie. Im wesentlichen, bezieht sich die Dezentralisierung auf einem leistungsfähigen und wirksamen Management im strukturellen Sinne.

Im gegenwärtigen Kontext legt die Rumänische Öffentliche Verwaltung, als grundlegende Tätigkeit des Staates, in allen wirtschaftlichen und sozialen Bereichen, einen besonderen Wert auf eine wirksame Benutzung der Ressourcen.

In diesem Sinne, müssten die Regierungen die notwendigen Schritte unternehmen, beziehungsweise den Prozess der Dezentralisierung in allen Bereichen beschleunigen.

Einige Autoren behaupten, dass die Dezentralisierung als Instrument einer zügigen Identifizierung der Probleme sein könnte.

Andere Autoren betrachten die Dezentralisierung als eine Art und Weise der verantwortlichen Faktoren der Gemeinschaft um verschiedene Entscheidungen zu treffen.

In vielen entwickelten Ländern, die als Muster für Rumänien sind, befinden sich diejenigen, die nach neuen Ressourcen und wissenschaftlichen Alternativen suchen und für die Interesse der Bürger zuständig sind.

Die ideologischen Themen waren meistens nicht einheitlich. Momentan gibt es weltweit noch Staaten, die teilweise oder gar nicht zentralisiert sind.

Bis zuletzt, muss diese Institution der Dezentralisierung eine Priorität für jeden Staat oder für jede Regierung sein. Die Stufen, die teils zur Verwirklichung dieses Desiderat sind, sind naheliegende oder weiter entfernte Objekte, je nachdem des behandelten Paradigma aus dem Regierungsprogramm.

Das Konzept der Dezentralisierung verinnerlicht die Verbreitung eines Ausentstehendes zu einem Punkt.

Im öffentlichen, sowie auch in privaten Bereich, neigen die höheren Institutionen zu einer hierarchischen Struktur. Die Entscheidungen, die an der Spitze getroffen werden, haben eine größere negative Auswirkung auf die Bürger, und die weiter unteren getroffenen Entscheidungen eine kleinere Wirkung. Die Dezentralisierung bewirkt die Autorität von oben nach unten der Pyramide.

Die Schlussfolgerung daraus ist, dass wir die Dezentralisierung als eine vierstellige Art und Weise betrachten, im Bezug auf die Autorität: Dekonzentrierung, Abordnung, freiwerdende Stellen und Privatisierung.

ISTORIE

A MAROSSZÉKI ISZLÓ/ISLAFALUTÖRVÉNYE – 1625

OBORNI Teréz

Imreh István 1983-ban megjelent monográfiájában bemutatta és elemezte a 16-19. században keletkezett székelyföldi falutörvények sajátos szerepét, társadalomszervező és mindennapi életet meghatározó jelentőségét.¹ A kötetben 72 ún. falutörvény, rendtartás szövegét is közölte, kezdve a legkorábbi ismert falutörvényektől, azaz Gyergyóújfalu és Zalán 1581. évi rendtartásaitól egészen a 19. századi szövegekig. Ezeken felül Pál-Antal Sándor közölte Gyergyószentmiklós szintén 1581-ből fennmaradt falutörvényét.² A 17. század első feléből tudomásom szerint mindössze öt rendtartás, ill. falutörvény ismert, Marosszékhez ezek közül kettő köthető, amelyek azonban főként az egyes falvak közötti a határhasználatra vonatkozó megállapodások.³ Ehhez a gyűjtéshez járul hozzá egy igen értékes és érdekes darabbal a marosszéki Iszlay család levéltára, amelyben Iszló 1625-ből származó, nemrégiben előkerült falutörvénye található.⁴

A székelyföldi falutörvények alatt azokat az évszázadok alatt kiformalódott szokásokat és rendszabályokat értjük, amelyek egy-egy szállás, falu vagy mezőváros mindennapi életét meghatározták. Ezeket a szabályozásokat, miként arra Imreh István utalt, feltehetően már a 16. század elejétől kezdődően írásba is foglalták, bár ezeknek a dokumentumoknak nagy része elveszett a történelem viharaiában. Ezért is tarthat számot érdeklődésre egy-egy újonnan előkerülő régi falutörvény, amelyből a szemünk előtt bontakozik ki egy-egy település korabeli életvitele, a közösség mindennapjainak rendje.

A székely székek önkormányzatiságát a 16-17. században egyszerre jellemezte a felülről, a fejedelmi hatalom felől érkező szabályok megtartása, és a viszonylagos szabadság az önálló, a székelysége érvényes jogszabályok alkotására. Utóbbira főként a székely nemzetgyűléseken kerülhetett sor, amikor is, ügyelve az állam egészének érdekeire, a – mai szóval élve – joghézagok betöltésére, a szokásjogot felhasználva jogszabályokat alkothattak. A falvak szintjén a hagyományos önkormányzati szabadság arra irányult, hogy a közösség önmaga

1 Imreh István, *A törvényhozó székely falu*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1983. (továbbiakban: Imreh, 1983.)

2 Pál-Antal Sándor, *Székely önkormányzat-történet*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, p. 355-360. (továbbiakban: Pál-Antal, 2002.)

3 Berekeresztúr, (1602) Imreh, 1983, p. 279-284., és Backamadaras, Bálintfalva és Nyárádszentlászló közös határhasználati rendje Ibidem p. 292-294.

4 Az Iszlay család történetének korai szakaszát feldolgozza: Mihalik Béla, *Az iszlói Iszlay család útja a primori rétegbe c. tanulmánya*, amely az Erdélyi Múzeum folyóiratban, 2015-ben jelenik meg. Ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta, és a falutörvényre felhívta figyelmemet.

alkothassa meg azokat a „törvényeket”, amelyek biztosítják számukra a belső rend megtartását. A falutörvényeket a falugyűlésen fogalmazták meg, rendszerint arra hivatkozva, hogy valamely szokás már régóta úgy volt a településen, ahogy éppen akkor emlékeztek rá.⁵ A falugyűlések kétségtelenül tovább éltették, fenntartották a helyi jogszokásokat, akár szóban adták tovább ezeket, akár írásban, mindenképp hozzájárultak a székelyek sajátos jogrendszere fenntartásához a 16-17. században.⁶ Amint az iszlói falutörvény szövegéből is látjuk, de más, Imreh István által közölt falutörvények is arra vallanak, hogy a bevezető sorokban általában kiemelten hangsúlyozzák a szokások és törvények ősi mivoltát. A szokás régisége, illetve az arra való hivatkozásmintegy legitimálta az adott korban élők számára is mindazokat a szabályokat, amelyeket be kellett tartaniuk a kis közösség életvitelének rendezettségé érdekében.⁷ A szabályozások a mindennapi élet számos területére kiterjedtek, de a legrészletesebben a határ-, azaz falu körüli földek és legelők használatát, az e téren elkövetett kihágásokat és azok büntetését taglalták. A szabályozások másik hasonlóan fontosnak tekintett része a helyi, a falu színén történő bíraskodás megfelelő rendjének leírása. Ez a két helyi igazgatáshoz tartozó terület bontakozik ki leginkább Iszló falutörvényében is.

A falutörvény ún. modern átírásban közölt szövege többnyire jól érthető és követhető, tartalmaz azonban nehezebben megfejthető részeket is, amelyek magyarázatra szorulnak.

A dokumentum kiadói a falu „választott emberei”, azaz esküdtjei: Iszlai Tamás, Kenyeres János, Győrfi Gergely és Gál György nemesek, nagyobbik Kerestély Péter és Kerestély Albert darabontok és Bálint György, Kun János jobbágya, voltak. Akkoriban Gál Mátyás volt a falubíró, és mellette ez a hét tagú, választott esküdtekből álló kis testület irányította a közösség életét. Érdemes megfigyelni, hogy négy nemes – akikről alább kiderül, hogy valójában lófők voltak, de mindenképpen a település legrangosabb emberei –, kettő darabont és egy jobbágy-rendű személy alkotta az esküdteket.⁸ Ezek az arányok nyilván nem

5 A falutörvényekről ad rövid összefoglalást: Pál-Antal Sándor, *A középkori székely önkormányzat kérdései*, In *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméről*, Szerk.: Sófalvi András – Visy Zsolt. Énlaka-Székelyudvarhely, 2012, p. 75-84.

6 Vö. Nathalie Kálnoky, *Les Constitutions et Privilèges de la Noble Nation Sicule. Acculturation et maintien d'un système coutumier dans la Transylvanie médiévale* (PhD-disszertáció, kézirat, Paris, 2002.) magyarul: Kálnoky Nathalie, *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai. Egy szokásrendszer meggyökerezése és fennmaradása a középkori Erdélyben*, Csíkszereda, 2007, p. 74-75. (továbbiakban: Kálnoky, 2007)

7 Imreh, 1983, p.15-18.

8 A Bethlen uralkodása alatti székely társadalom elemzése: Demény Lajos, *Bethlen Gábor székely politikája*, In *Történeti Tanulmányok II. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének kiadványa*. Szerk: L. Nagy Zsuzsa–Veress Géza, Debrecen, 1993, p. 23-54. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica XLVI.) és Demény Lajos, *Gazdálkodás és társadalom Székelyföldön Bethlen Gábor korában*, in „Századok” 135. (2001)

véletlenül alakultak így, bár a szöveg erre vonatkozóan nem ad eligazítást, csak annyit mond, hogy mindhárom társadalmi rétegből kell és szokás választani valakit az esküdtek közé. Más székelyföldi falutörvényekben négytől-tizenkettőig terjedt a megválasztandó esküdtek, vagy másként hitesek/hütösök száma, ami a település nagyságától is függött, leginkább mégis hat-hét fő megválasztása volt a jellemző.⁹

A falu lakosságának összetételéről egy az 1614-es székely lustrából készült kivonat árulkodik, amely 1776. évi másolatban maradt fenn, szintén az Iszlay család levéltárában.¹⁰ A lista primorokat, nemeseket nem tüntet föl, viszont a következő személyeket tartalmazza név szerint: lófők: Iszlai Péter, Kerestély Bertalan, Kenyeres János, Mátyási Mihály, Kenyeres Péter, Gyórfi Gergely, Gál Mátyás, Kenyeres Mihály; puskás gyalogosok: Lukácsi György, Iszlai Miklós, Illyési Ambrus, nagyobbik Kerestély Péter, kisebbik Kerestély Péter, Bartók Gáspár, Jacobi Bálint 8 éves, árva; libertinusok: Kardos Bálint, Mátyási János hét éves, Iszlai Bertalan 12 éves, Barabási Pál 13 éves; ősjobbágyok:¹¹ Szegő Gáspár, aki Kun János jobbágya, Vargaj György nem falubeli, aki Iszlai Péter jobbágya; a faluban lakó, de megyei területről való zsellérek: Szász Mihály dedrádi, Oláh Tamás és Oláh Farkas fogarasföldi, Szász Benedek, Szegő István mezőségi; a faluban lakó Székelyföldről származó zsellérek: csíkfalvi Gyök Boldizsár, Szász János csíki, Orbán István ehédi, Kerekes András háromszéki, Vas Mihály aranyosszéki.¹² A névsorból kitűnik, hogy 1625-ben is az 1614. évi jegyzékben legrangosabbnak felsorolt lófői családokból kerültek ki a falu vezető személyei. Azt is meg kell jegyezni, hogy a lustrában lófőnek minősített személyek a falutörvényben már nemesként szerepelnek, ami arra vall, hogy a székelyek maguk között hagyományosan nemeseknek tekinthettek mindenkit, aki nincs jobbágyi állapotban. A Bethlen Gábor fejedelem által elrendelt 1614. évi lustra adatai azonban itt most pontosabbak, hitelt érdemlőbbek, azt fogadhatjuk el valósnak. A falu lakosai között, mint láthatjuk, lófő családfők és a darabontok, azaz puskás gyalogosok voltak nagyobb részben. A libertinusok, azaz szabad székelyeknek is nevezett, a jobbágyság szorításából kiszabadult, de jogilag meglehetősen tisztázatlan réteg tagjai szintén megtalálhatók voltak a településen.

p. 907-953.; Balogh Judit, *A székely nemesség helyzete Bethlen Gábor fejedelemsége alatt a Liber Regius oklevelei alapján*, In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Historica 13. fasc. 3. 2008. p. 335-361.

9 Imreh, 1983, p. 61-70.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi fondok, levéltárak, Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P678 Iszlay (iszlói) család levéltára, fol. 133.

11 Ősjobbágyok alatt azokat a személyeket értették, akik az 1602. évi megyesi országgyűlés előtt is jobbágyok voltak. Ld. Demény Lajos, *A fejedelmi székely politika és a székelyföldi népesség-összeírások (1575-1627)*, In Székely Oklevéltár Új sorozat IV. Székely népesség-összeírások 1575-1627. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi: Demény Lajos, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1998, p. 16. (továbbiakban SzOkI Új sorozat IV.)

12 A nevek, némely esetben eltérő írásmóddal, megtalálhatók az 1614. évi lustra kiadott változatában is: SzOkI Új sorozat IV.p. 234-235.

Az iszlaiak tehát – visszatérve a forrás szövegére – elmondták, hogy az 1625. esztendőben, karácsony táján, Iszló falu apraja-nagyja összegyűlt nagyobbik Kerestély Péter házában, azon célból, hogy a falu régi végzéseit, szertartásait és törvényeit megújítsák.

A falu lakosai először is elhatározták, hogy minden esztendőben bírót és esküdteket választanak, akiknek fő feladata a törvények őrzése és a határ használatára kialakított rendszabályok betartatása. Kimondták, hogy az esküdtek közé a nemesi, darabonti és jobbágyrendből is kerüljenek be tagok, és hogy a törvényszék tartásának idején „az falubelieknek értelmesi és vénei közül legkiváltképpen kettő vagy három jelen legyenek,” amire azért van szükség, hogy a falu ifjai, akik tisztséget viselnek, tanuljanak a vénektől.

A második pont elrendelte, hogy a választott tisztséget a falu lakosainak kötelező volt elvállalni, kimondták ugyanis, hogy ha valaki nem akarta ezt megtenni, bármelyik rendből való volt is, egy forintra kellett büntetni. Ezenfelül elrendelték, hogy ha valaki az esküdtséget vagy a polgárságot el nem vállalja, azt ötven „pénzre”, azaz dénárba büntessék meg, és válasszanak mást a helyébe. A „polgár” tisztség alatt a helyi döntések, határozatok kihirdetőjének olyasfajta szerepkörét lehet azonosítani, amelyet a későbbi korokban kisbíróknak neveztek. Más falvakban – miként szintén Imreh Istvántól tudunk róla –, lehetőség volt a polgári vagy esküdti tisztség el nem vállalására is, főként rossz egészségi állapotra hivatkozva, az iszlaiak, úgy tűnik, szigorúbbak voltak e téren.

A falutörvény harmadik pontja szerinte közösség megtiltotta, hogy a három forintig terjedő értékű pereket a faluba behívott idegen bíró elé vigyék, mert ezeket a pereket a falu bírója és esküdtsége előtt kellett megítélni. Ugyancsak megtiltották, hogy három forint értékig terjedő pereket más bíró elé kivigyék a faluból más bíróság elé. A peres eljárásról is kaphatunk némi információt a szövegből: a bíró az esküdtekkal általában kivonult a bevádolt személy (azaz az alperes) házához, és ott „igazat kér,” vagy „igazat vesz”, amit úgy érthetünk, szintén régies kifejezéssel, hogy törvényt tesz, azaz törvénykezik, vagyis igazságot szolgáltat. Elrendelték, hogy ha valaki az eljárás során a bíróra és az esküdtekre támadna – ez nyilván sokszor megtörténhetett –, akkor a bíró azonnal hagyja abba az „igaztételt”, és hívja össze a falu egészét, és mindannyian „menjenek rá” az engedetlen emberre, és büntessék meg, vagy oly módon, hogy marháját elveszik, vagy pénzbüntetésre a fentebb említett három forint értékig. Ha viszont az engedetlen személy szép szóval megkéri a falut, akkor kevesebb büntetéssel is véget érhet az ellene folyó eljárás. Azt azonban szigorúan megtiltották, hogy a faluból a peres ügyeket magasabb bírói fórumra, azaz derékszékre vagy viceszékre apellálják, és a jobbágyok sem fellebbezhetek az úriszékhez. Ha ez mégis megtörtént, csak újabb büntetésekkel lehetett visszahozni az ügyet a falu törvényszékére.

A negyedik pont szintén a bíraskodási eljárásra vonatkozik, ebben

megengedték, hogy a három forintnál nagyobb értékű pereket szabad legyen a vice- vagy derékszékre fellebbezni.¹³ A székelyföldi bíráskodási fórumok aláfölrendeltségi viszonya még további kutatási kérdéseket vet föl, mégis annyit mondhatunk, hogy eddigi ismereteink szerint derékszéknek nevezzük azt a törvényszéket, ahol a széki főkirálybíró vagy a főkapitány elnökölt, ahová az alkirálybírók által tartott vice- vagy másként fiúszékekről lehetett fellebbezni. A vice- és a derékszékek hatásköre azonban nem volt pontosan elkülönítve, valószínűleg helyenként és koronként más és más bírói gyakorlat határozta meg.¹⁴ A helyi, azaz a falu színe előtti bíráskodási eljárás jelentette az első, vagy a csekélyebb értékű perekben illetékes bírói fórumot. A helyi ítélekezésnek ez a korban viszonylag jól körülírt módja, ami az iszlai falutörvényből kitűnik, valóban azt mutatja, hogy Iszló, a többi székely településhez hasonlóan, kiérlelt bíráskodási hagyománnyal rendelkezett ebben az időben.

Az ötödik pontban kimondták, hogy szombaton délelőtt tartsák meg a törvényszéket, amelyen a tisztségviselők és a szembenálló felek „józan elmével” vegyenek részt. Ezt követően a peres eljárás egyes részeinek díjtételeit sorolták föl, mintegy árjegyzéket adva az idézés, a perletétel, az ítélethozatal, törvényszegés, panasztétel és más törvénykezési cselekményekre nézve. Ha az egyes összegeket nézzük, fontos megemlíteni, hogy akorban a dénár és a pénz azonos jelentésű kifejezések voltak. A dénár és a különböző értékkel bíró garasfélék voltak Erdélyben az aranyforint és a szintén nagy értékű ezüst tallér leginkább használatos váltópénzei. A gira a középkorban általában súlymértéket jelölt, mégpedig az ezüstöt mérték vele, dea késő középkori Magyar Királyságban és a kora újkori Erdélyben egyfajta számítási pénzként használták. Meghatározásához meglehetősen kevés adattal rendelkezünk, a mértéktörténeti szakirodalom nem említi. Forrásunk azonban fogódzót ad erre nézve, hiszen megmondja, hogy egy girát 15 pénzzel, azaz dénárral tekintettek azonos értékűnek, és ha ez így van, akkor a gira értéke jócskán lecsökkent a 16. század eleji értékéhez képest.¹⁵

13 A székely széki önkormányzat egyik alapvető tevékenysége az igazságszolgáltatás volt, amit a szokásjog és az írott törvények egyaránt szabályoztak. A tárgykör újabb áttekintése: Kálnoky, 2007, p. 90-124.; A viceszék/derékszék egyes hatásköri kérdéseire ld. Oborni Teréz, *Néhány megjegyzés a székely széki önkormányzat történetéhez. Miklósvárszék 1624. évi privilégiuma*, In *Studia professoris-Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005, p. 261-274.; Ld. még: Bónis György, *Magyar jog-székely jog*, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár, 1942, p. 50-51. (Kolozsvári Tudományos Könyvtár I.)

14 Pál-Antal, 2002, p. 94.

15 A gira fogalmának és értékének meghatározásához hasznos segítség a Tripartitum, amelyben az ingó és ingatlan vagyon becslésénél szerepel számítási értékmérőként. Eszerint a 16. század elején egy gira = négy forint (= 4x100 dénár volt). Ld. *Tripartitum Pars I. Tit. 133*. In Werbőczy István Hármaskönyve. Kiadja: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen, Franklin-Társulat, Budapest, 1897, p. 216-221. (Magyar Törvénytár/Corpus Juris Hungarici 1000-1895.) ; Ld. még: Buza János,

A falutörvény szövegében említett „tisztaságos pénz” kifejezésen is el kell gondolkodnunk. Feltehetően, de nem egészen bizonyosan, a Bethlen Gábor fejedelem által 1625 decemberében elrendelt pénzreformra utaló kifejezés lehet, és az újonnan vert és forgalomba helyezett tisztább, értékesebbdénárt érthették rajta. Bethlent az európai pénzforgalomban bekövetkezett változások készítették az országában bevezetett pénzreformra. Az európai pénzrontás, ami az 1620-as évek elején kezdődött, hamar elérte Erdélyt is.¹⁶ Bethlen már 1622-ben észlelte az infláció súlyos következményeit, 1625 tavaszán már kifejezetten súlyosnak ítélte a pénzforgalom helyzetét, a rossz, csekély értékű, – sziléziai és lengyelországi – pénzek ugyanis elárasztották országát, de a helyben vert aprópénzek is mindinkább „elrezesedtek,” azaz egyre kevesebb ezüstöt és több rézert tartalmaztak, így elértéktelenedtek. Óriási volt a drágaság, a régi jó pénz egyre fogyott, és a lakosság állandó panasszal fordult a fejedelemhez a pénz értéktelenedése ügyében. Bethlen végül 1625 júliusától kezdte meg a jó értékű, azaz több nemesfémeket tartalmazó pénzérmekek veretését a hatalma alatt álló pénzverdékben, majd az esztendő decemberében szigorú rendelkezést adott ki: a régi rossz aprópénzeket abrogálta/kivonta a forgalomból, és a kassai valamint a nagybányai pénzverdékben elrendelte az új, értékes pénz verését. Bethlen az újonnan kibocsátott aranypénz és tallér értékét is meghatározta: „egy aranyat két forintban [egy aranyforint tehát két számítási – mai kifejezéssel élve: virtuális – forintot ért], egy tallért százhuszonöt pénzben [azaz dénárban] számlálván”. Ugyanekkor kitiltotta a lengyel polturát az országból, és szigorúan megtiltotta a garas kivitelét is.¹⁷ Úgy rendelkezett, hogy a lakosság a régi, értéktelen garasokat vigye be a kassai és nagybányai pénzverdébe, és ott váltsa be az új, jó pénzre. Ez természetesen nem ment könnyen és gyorsan. A régi, forgalomból kivonásra rendelt pénzérmekekkel vásárolni nem volt szabad, a vásárokon a „vigyázók” elkobozták azoktól, akik ezzel akartak fizetni. Mindezek a pénzcserével kapcsolatos intézkedések éppen a falutörvény keletkezésének idejében indultak és majd a következő, 1626. évben erősödtek fel. Ennek ellenére nem lehetetlen, hogy a tisztaságos pénz fogalma alatt már ezekre az említett új dénárookra utaltak a falutörvény szövegében.

A hatodik pontban ismét büntetést helyeztek kilátásba abban az esetben, hogyha valaki a falut érintő kérdésben valamely külső tiszthez, azaz széki tisztségviselőhöz fordul, és az ő pecsétjét, mint a bírői joghatóságának jelképét,

Törökkori állattartásunk a „vadszám” és az adózás tükrében, In „Századok” 118. (1984) 1. p. 53. Megköszönöm Buza János professzor úrnak a gira értelmezéséhez nyújtott segítségét.

¹⁶ A pénzforgalom változásaira a korszakban ld. Buza János, *Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza*, in „Századok” 134. (2000) p. 881-912.; A pénzfajok áttekintésére: Huszár Lajos, *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

¹⁷ Bethlen rendelkezése a pénzreformról: Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. (1621-1629) Szerk. Szilágyi Sándor, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Budapest, 1882, p. 309-311. (Monumenta Hungariae Historica III.b Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae)

behozza a faluba, tehát eléje viszi az ügyet. Ez a pont azt is kimondta, hogy ha valaki ún. eltiltást tesz, azaz birtokainak, földjeinek jogtalan használatától eltilt valakit, azt szintén a falu közösségének felhatalmazása alapján tegye meg.

A helyi bíraskodás részletekbe menő szabályozásán kívül a faluhoz tartozó földek használatára vonatkoznak a legrészletesebb rendelkezések. Ezeket foglalja össze a hetedik pont, amely alapján úgy látjuk, hogy a falu szigorúan büntette az egyes lakosai használatában lévő földek, legelők gyepűjének megsértését, megrongálását, a tilalmasban való legeltetést, akár szántszándékkal történt, akár véletlenül kóborolt a jószág más földjére, legelőjére. Az éjjel elkövetett tilalomszegést – ami eléggé gyakori lehetett – a nappali díjtétel, 12 dénár kétszeresével büntették. A gyepű elkészítését bizonyos meghatározott időre szigorúan elrendelték, és aki rést, azaz átjárásra alkalmas hézagot hagyott a gyepűn, az egy illetve két kupa bor megadására büntették. Hozzáteve, hogyha a résen, vagy törvénytelen kerítésen valakinek a marhája bemegy és kárt tesz, akkor az ügyet a falu bíraskodása elé kell vinni, amely előtt el kell dönteni, hogy melyik fél a hibás, és a marha tulajdonosa hibáztathatja a gyepűn rést tartó személyt ebben az esetben. A falu színén azután eldönthetik, hogy a felek milyen büntetést kapjanak. E szakasz végén – talán nem véletlenül a határhasználat kihágásaihoz kapcsolódva – a faluközösség megfogalmazta, hogy ha lakosok a falu gyűlésében vagy a mezőben, úton lévén szavakkal sértenék meg egymást, azokat szintén a falu bírságolja meg.

A nyolcadik pontban elhatározták, hogy a faluközösség szükségletére kialakított utakat, ösvényeket, szorosokat senki ne foglalja el magának, azaz ne „urasítsa”, vagy ha már megtörtént, akkor köteles legyen visszaadni. Végezetül a kilencedik pont, amelyet pótlólag, az aláírást jelző szavak után toldottak hozzá a szöveghez, a borkimérést szabályozta, miszerint, az országos törvényekhez alkalmazkodva cégér nélkül, titokban tilos bort kimérni.

Következzék a falutörvény szövege, amelynek egyes szavait lábjegyzetekben igyekeztem értelmezni az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek felhasználásával.

A falutörvény szövege¹⁸

Mü, Iszlay Tamás, Kenyeres János, Győrffi Gergely és Gál György nemes ember, Kerestély Péter nagyobbik és Kerestély Albert darabont személyek és Bálint György, Kun János uram jobbágya, mindnyájan Marosszékbén, Iszlóban lakók, ez levelünkben megírandó dologban, egész falu akaratjából való választott emberek vagyunk. Adjuk tudtára mindeneknek, azkiknek illik, ez mü jelen való emlékezetes levelünknek rendiben, mind mostani és jövendőbelieknek, azkiknek illik, hogy

18 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai; Családi fondok, levéltárak, Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P 678 Iszlay (iszlói) család levéltára, fol. 184-185.

mind régi eleinknek életek és idejekben is Iszló falvában egyenlő tetszésekből bizonyos végezési és szertartási és törvényfolyási voltak az falunak, és annak határának megtartására és igazgatására, mely Iszló falva egyezségit, végezésit s előbbi törvényit egyéb körülálló dolgaival egyetemben, megújítani és erősíteni, minden részeiben magokat ahhoz tartani, s maradékjokat is azzal éltetni akarván, ez okon, s arra nézve, ez jelen való 1625 esztendőben Karácson tájban, mikoron kicsintől fogva nagyig Iszló falva közönséges falugyülésében, annak helyén, úgymint nagyobbik Kerestély Péter házánál, tetszék, hogy münénkünk feljül megírt választott embereknek fejenként kezeket beadák,¹⁹ az ekkori falusbíró Gál Mátyás gondviselésének, tisztinek és idejének ez dologban való örökös emlékezetre, kin megegyeztünk mindnyájan, mind nemes, drabont, jobbágy egyben kapcsolván magát, münénkünk választott embereknek kezeket be adák, és megállani falu bírsága alatt fogadák, valamitmű heten választott emberek az falunak elejinek idejekben volt, falunak egyezségit s törvényit, s annak végezésit megíratjuk, hitünk és pecsétünk alatt, kiknek folyási és rendi az mű emlékezetünk szerént ekképpen következnek, melyekkel eddig falustól éltünk.

Először, hogy minden esztendőnként bírót, esküdteket válasszon a falu, mind nemes, drabont és jobbágy rendből, törvény és határ igazgatására, mely bíró és esküdt között a törvénytételnek idejin kiváltképpen az falubelieknek értelmesei és vénei közül legkiváltképpen kettő vagy három jelen legyenek, mivel mindenkor nem az falunak színe és éli,²⁰ és öregi viselhetik az bíró és esküdtséget, hanem az ifjak közül is kívántatik viselni, kik az öreg emberektől tanolhassanak.

Másodszor, ha kit bíróságra vagy esküdtségre választ a falu s fel nem veszik, vagy felvenni nem akarják, egy forintra büntesse a falu, akármelyik rendből legyen az, ha fel nem venné. Azkit esküdt vagy polgárságra választ a falu, akármelyik rendből legyen, s fel nem veszi, ötven pénzre büntesse a falu, s tegyenek mást helyébe.

Harmadszor, külső embert törvénytenni három forint érő dologban Iszló falvában senki, falu bírsága alatt, ne merészeljen hozni, hanem a választott bíró és esküdt előtt pereljen, mind nemes, drabont és jobbágyrend. Ha ki falu ellen vét, vagy egyik, vagy másik ellen, senki három forintig valót el ne vigyen, mert a falu el nem bocsátja, hanem az bíró és esküdtek elejiben öhöz²¹ tartozzék adni magát, s törvény szerént igazítsa és oltalmazza, ha magát igazíthatja jó, ha pedig nem, ha bűne tartja, három forintig a törvény folyásán megbüntethesse a falu ekképpen, hogy arra az emberre az bíró esküdtekkal együtt reája menjen s igazat kérjen, ha igazat nem térszen, igazat vehessen akár nemes, drabont vagy jobbágy legyen, kik közül ha

19 Kézbeadás = megegyezést megpecsételő, megerősítő kézfogás. Vö. Erdélyi magyar szótörténeti tár. VI. K-Ki Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: Szabó T. Attila, Akadémiai Kiadó, Budapest – Kriterion Kiadó, Bukarest, 1994, p. 608-609. (továbbiakban: EMSzT VI.)

20 A falu éli = a falu eleje, a rangosabbak, előkelőbbek, tekintélyesebbek.

21 öhöz= öhozzájuk

valaki engedetlen lenne, úgy, hogy az bíróra és esküdtekre támadna, az igaztételtől a bíró megszűnjék, de mindjárt tartozzék a bíró a falu egyben gyűjteni és a falu egyenlőképpen reá menjen, akár házában, udvarában, istállójában talált marhájában, avagy ha ott nem találják, mezőn való marhájából is igazat vehessenek,²² marháját elhajthassák, az korcsomára, ha az faluban nem volna, ridegben²³ is elhajthassák, és a törvény ítéleti szerént, mint afféle engedetlen vagy falu ellen maga keményítő embert, megbüntethessék három forintig; a támadásért is hasonlóképpen három forintig, hahol pedig annak idején s korán a falutengedelmes vagy szép szóval megtalálják, kevesebbel is véget érhet, az ő jó szerencséje leszen, azon pert pediglen nemes vagy drabont rend, vice vagy derékszékre ne vigye, jobbágy is ura eleiben ne apellálhasson, melyet ha ki megcselekedik, három forinttal vigye el, és viszontag ugyan falu bírságával hozhassa vissza az előbbi törvény ítéleti, és rajta legyen az falunak ez levélben írott combinatiója vagy egyezése szerént.

Negyedszer, ha kinek pedig körülöttünk akár nemes, drabont vagy jobbágy rendből legyen, elébb nézendő, vagy nagyobbra, azaz feljebb három forintnál erő pereit volnának és lesznek, kit nem három forintig akar perelni és keresni, az olyan szabados legyen kiki vice vagy derékszékre akarja citáltatni pereljen ott úgy, amint szinti üdő vételével es szoktunk élni három forintig való perben.

Ötödször, törvénytételnek napja pediglen szombatnap leszen, ebédkorig vagy legközelebb délig és józan elmével, bíró jelének vagy jelével való idézetnek²⁴ jutalma két pénz, perletétel denár 33, újabb ítélet 8 pénz, törvényháborítás harminchárom pénz, egy girateszen az mű ítéletünk szerént tizenöt pénzt, tisztaságos 4 pénz, panasztétel huszonnégy pénz; prókátorhívással, remittálással élhet a peres vagy prókátora, ha helyéből ki nem áll.

Hatodszor, falu kedve ellen, ha falu dolgába valaki tiszt pecsétit behozná falunkba, falu bírságán maradjon érette, hanem ha tilalmat teszen közülünk valaki, falu igazságával, tilalmával éljen.

Hetedszer, ha más ember gyepűit²⁵ valaki meghányná,²⁶ negyven pénzre büntetődjék, az gyepűs ember akkori kárát megkereshessen, nappal is szántsándékkal való tilalomszegés denár 12, éjjeli tilalomszegés 24 pénz, az nappali szaladás²⁷ hat pénz, az éjjeli szaladás 12 pénz, oly helyen, azhol gyepűt nem hány is, annyiszor,

22 Igazat venni = kárpótlást, anyagi kielégítést venni. Vö. Erdélyi magyar szótörténeti tár V. Je-Hü Akadémiai Kiadó, Budapest – Kriterion Kiadó, Bukarest, 1993, p. 482. (továbbiakban: EMSzT V.)

23 Ridegben/ridegen azaz hizlatatlanul; Vö. Erdélyi magyar szótörténeti tár. XI. R-Száj, Anyagát gyűjtötte: Szabó T. Attila. Főszerk.: Vámszer Márta. Akadémiai Kiadó, Budapest – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2002, p. 470.

24 Azaz idézésnek.

25 Gyepű = határsövény, ág- és töviskerítés; Erdélyi magyar szótörténeti tár IV. Fém-Ha, Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: Szabó T. Attila, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1984, p. 751-753.

26 Meghány = feldúl, szétdúl; EMSzTV. p. 1038.

27 Szaladás = tilalmasba való bemenés, behajtás; Erdélyi magyar szótörténeti tár. XII. Szák-Tár, Anyagát gyűjtötte: Szabó T. Attila. Főszerk.: Kósa Ferenc. Budapest-Kolozsvár, 2005. 32.

mennyiszer cselekedí és az megbizonyíttatódík; gyepűt ha ki a meghagyott napra meg nem készíti, hon lévén maga, vagy arra elegendendő embere, vagy szolgálja, büntetése egy kupa bor és azkik konok rést tartnak, két kupa bor, ha pedig valaki gyepűinek résin vagy törvénytelen kertin²⁸ valaki marhája elmegyén, és kárt teszen és az kártételről behajtják, s a falu bünteti meg²⁹ mind a kárt, mind a büntetést, az marhás ember a falu törvényének folyása szerént megbizonyítván, az gyepűs, kertes emberre vethessen, elhíttévén azt, hogy rés vagy törvénytelen kert volt az, ha pediglen falu tilalmasából marhát be akarna hajtani bíró, polgár vagy esküdt vagy más akárki falusi ember élőle vagy elvenné, vagy marháját behajtani nem engedné, az olyan falu bírságán maradjon érette. Ha ki közönséges falu gyűlésében valakinek mezőben, úton, szenvedhetetlen tiszteletet szólna, az is falu bírságán maradjon érte.

[Nyolcadszor] Mivel ennekelőtte is, lóköttő helyeinknek közben, szőlőhegyekben, erdőben járó utaknak, szorosoknak, falu között való utaknak, szőlőben járó ösvényeknek tágasságát kijárták volt, meghatározván, hogy afféléknek határit senki ennekutána többször el ne foglalná, urasítaná. Ez dologból is tetszett egyenlőképpen egész faluul, hogy ha ki közülünk affélét cselekednék, falun vagy utakon, vagy ösvényeket elfoglalt volna kikérvén tőle, ha jó akarátja szerént kezéből kibocsátja, semmin ne maradjon, hahol pediglen kezéből kibocsátani nem akarja, ezen levelünk erejivel a falu elfoglalhasson, helyre hozhasson, és kijárhasson, kinek ha valaki engedetlenkednék, az ilyen szófogadatlan embert meg is büntesse a falu.

Amelyet hitünk szerént íratunk ennek előtte való esztendőben az feljül megírt napon és esztendőben és helyen.

Correcta per nos. [Ellenőrizve általunk.]

Idem, qui supra m[anibus] p[ro]p[riis]. [Ugyanazok, mint fent, saját kézzel.]

9dik Senki szín, mesterség alatt, czégér nélkül bort ne áruljon, hanem az ország törvénye szerént cégért³⁰ tegyen, [...] azért ha megbizonyosodik, falu bírságán marad érette.

28 Kert = kerítés; EMSzT VI. p.481.

29 Azaz a falu szabja ki.

30 Cégér= borárulást, kocsmárolást hirdető jel, jelzőkaró; Vö. Erdélyi magyar szótörténeti tár. I. A-C, Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: Szabó T. Attila, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1975, p. 1140-1141.

REGULAMENTUL SATULUI ISLA DIN SCAUNUL MUREȘ – 1625 (REZUMAT)

Istoricul Imreh István, în monografia sa „A rendtartó székely falu” [Satul secuiesc păstrător al ordinii], apărută în anul 1983, a publicat și a analizat așa-numitele regulamente din secolele XVI-XIX ale unor sate din scaunele secuiești. Aceste regulamente, elaborate în decursul secolelor anterioare, au reglementat viața cotidiană a acestor localități din Secuime, mai ales în ceea ce privește folosirea terenurilor și a pășunilor din proximitatea satului, delictele comise în cursul folosirii lor, precum și pedepsele aplicate. În volumul menționat anterior, Imreh István a publicat 72 de regulamente ale unor sate, între care cele mai vechi aparțin localităților Suseni, Zălan și Gheorgheni, fiind elaborate în anul 1581. Din totalul amintit, numai cinci regulamente datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

În prezentul studiu dăm publicității un regulament inedit, cel al satului Isla – scaunul Mureș, datând din 1625. Din prefața regulamentului rezultă că locuitorii satului au pus pe hârtie un regulament existent și care se aplica deja. Prima parte a studiului ne prezintă conducerea satului: judele sătesc și cei șapte jurați, precum și rolul acestora în procesul de justiție. A doua parte cuprinde regulile legate de pășunat, de întreținerea gardurilor și a drumurilor comunale, precum și pedepsele aplicate în cazul încălcării acestor reguli.

În general, regulamentele satelor aveau un rol normativ pe plan local pentru unele aspecte ale vieții economice, nelegiferate prin ordine sau legi emise de forurile superioare de judecată.

Regulamentul în sine este alcătuit din nouă părți. Textul este însoțit de numeroase note, prin care sunt explicate diferite noțiuni ieșite din uz. Studiul ne explică și valoarea diferitelor monede menționate în textul regulamentului.

Primul punct stipulează alegerea anuală a unui jude sătesc și a unor jurați de către localnici, sarcina celor aleși fiind aceea de a veghea asupra respectării legilor și a regulamentului privind folosirea în comun a hotarului satului.

Al doilea punct prescrie că cei aleși sunt obligați să accepte funcția, în caz contrar urmând să plătească amendă.

Prin al treilea punct se interzice strămutarea proceselor cu valoare de până la 3 forinți în afara satului sau la o altă instanță.

Al patrulea punct precizează că procesele cu valoare mai mare de trei forinți puteau fi judecate la instanțe superioare.

Punctul al cincilea stabilește timpul și locul ședinței de judecată, precum și taxele care urmau să fie achitate de reclamant.

Următorul punct, al șaselea, prevede că unui sătean i se putea interzice

exploatarea terenurilor proprii doar în cazul în care obștea sătească era de acord cu această măsură.

Punctul al șaptelea descrie modul de amplasare și de întreținere a gardurilor, precum și pedepsele pentru neîngrijirea lor.

Prin punctul opt se interzice ocuparea drumurilor comunale și se fixează pedepse pentru cei care ar ocupa astfel de terenuri și nu le-ar ceda de bunăvoie.

În sfârșit, ultimul punct, inserat după semnături, precizează că, în conformitate cu legile țării, este interzisă vânzarea vinului clandestin.

Documentul de față a fost depistat în fondul familial Iszlay din Isla.

THE VILLAGE STATUTE OF ISZLÓ/ISLA IN MAROSSZÉK – 1625 (SUMMARY)

István Imreh in his monograph published in 1983 revealed and analyzed the so called village statutes enacted in the villages of Szeklerland in the 16-19th centuries. These statutes elaborated through the previous centuries usually regulated the everyday life of the Szekler villages, mainly the use of the surrounding lands and meadows, determined the process of the local jurisdiction, and also described the punishments. István Imreh published 72 village statutes in the abovementioned volume, of which the earlier ones – that of Gyergyóújfalu/Suseni, Zálán/Zălan, Gyergyószentmiklós/Gheorgheni – had been elaborated as early as 1581. The volume contains only five village statutes compiled in the first half of the 17th century. The study submitted and published a newly found village statute of the Szekler village Iszló/Isla from 1625 in original Hungarian language. In the preface of the statute it was reported that the assembly of the inhabitants of the village confirmed and certified the earlier statutes. The document consisted of nine items. The first items included the inhabitants' decision to elect the judge and the seven members of the elected body of assizes (Lat. assessor; Hung. esküdt/hites/hütös). Thereafter, they revealed the rules of the local judicial process and the fees of the judgements. The second part comprised all the rules relating to the grazing in the pastures of the village, and listed some sorts of land and pasture abuses and their punishments.

CSÍK-, GYERGYÓ- ÉS KÁSZONSZÉK NEMESSÉGÉNEK HOZZÁJÁRULÁSA A CSÍKSOMLYÓI PRETÓRIUM FELÉPÍTÉSÉHEZ (1828–1842) (FORRÁSKÖZLÉS)

BICSOK Zoltán

„... A közterhek alól nem azért vagyunk kivéve, hogy semmit se tegyünk...”

A Csíki Székely Múzeum legutóbbi évkönyveiben két tanulmányban is Csíkszék székházának építéstörténetét taglaltam,¹ ismertetve a központi hely megválasztása körüli hosszas polémiát, illetve az építéstörténet meghatározó eseményeit – kezdve a telekvásárlástól és folytatva a munkálatok vázolásával –, ugyanakkor egy-egy válogatást is közreadtam a témakör gazdag és eddig nem publikált forrásanyagából, ezért e részleteket most csak dióhéjban igyekszem összefoglalni. Jelen közleményben a csíkszéki nemesség anyagi szerepvállalására kívánom irányítani a figyelmet, felhasználva és közzétéve az első (1828. évi) és negyedik (1842. évi) nemesi rovatatok fennmaradt jegyzékeit, melyek ugyanakkor betekintést engednek a reformkori Csíkszék nemesi társadalmába is.

1. A székházépítés ügye és a helyi közösségek szerepvállalása

Erdélyben a törvényhatósági székházak (ún. pretóriumok) építésének igénye a Habsburg-berendezkedés nyomán egyre komplexebbé váló közigazgatási, igazságszolgáltatási és pénzügyi igazgatás eredményeként, annak hatására jelentkezett. Az egyre nagyobb volumenű írásbeli ügyintézés és a mind bonyolultabbá váló iratkezelés a korábbinál hatékonyabb, gördülékenyebb és időtakarékosabb adminisztrációt igényelt, ennek pedig magától értetődő feltétele volt a társszékek évszázados kiváltságokon alapuló, a közigazgatást és az igazságszolgáltatást egyaránt nehezéssé tevő önállóságának megnyirbálása. A hatékonyság, a gyorsabb ügyintézés központosítást követelt. A felülről jövő kezdeményezés, amely a 18. század derekán még csak kegyelmes királyi leiratokban jelentkezett, a század végére már országgyűlési javaslatok tárgyává lett, a 19. század elejére pedig egyre égetőbb szükségként fogalmazódott meg nemcsak a központi kormányzat, de a vármegyék és székek politikai elitje részéről is. Székelyföldi viszonylatban Udvarhely- és Marosszék járt az élen pretóriumok építésében, a többi székely szék a 19. század első felében, derekán gondoskodott állandó székházról – ebbe a sorba illeszkedik Csíkszék is, mely esetében 1828–1842 között, Csíksomlyón épült pretoriális ház.

A 19. század derekáig – hasonlóan az erdélyi törvényhatóságok jelentős

¹ Bicsok Zoltán: „... Csík Somlyóra Praetoriális Ház építendő...”. Források a csíksomlyói Székház építésének (elő)történetéhez (1790–1825). In: *A Csíki Székely Múzeum évkönyve IX*. Csík-szereda, 2013. 115–144.; Uő: „... Székünk háza nagy résziben fel vagyon építve”. Források a csíksomlyói Pretórium építéstörténetéhez (1825–1845), ez utóbbi megjelenés előtt.

részehez – Csíkszék sem rendelkezett állandó közigazgatási központtal, viszont több hagyományos pretoriális helyet is számon tartottak, általában a fő- és altisztek, tekintélyesebb táblabírák és jegyzők lakhelyén,² illetve fontosabb vásáros helyeken,³ ahol mód volt a közgyűlésre vagy székülésre összegyűltek elszállásolására, fogataik elhelyezésére, lovaik takarmányozására. A 18. század derekán, gr. Kálnoki Ferenc főkirálybírósa idején, Csíksomlyó központi hely jellege megerősödni látszott a pretoriális helyek viszonylatában, ennek ellenére, a századforduló éveiben, amikor Csíkszék közigazgatási központjának meghatározása volt a tét, korántsem volt egyértelmű, hogy Csíksomlyón lesz majd az állandó székhely. Reális eséllyel jöhetett szóba Csíkszereda és Szépvíz is, mígnem 1808-ban főkormányiszéki leirat döntötte el, hogy a Pretórium Csíksomlyón fog felépülni.⁴

A székhely kijelölésétől a munkálatok tényleges megkezdéséig két teljes évtized telt el. Hosszú várakozás után, 1825-ben kászonimpéri Balási Józsefnek, mint az építkezések felügyeletére kinevezett főbiztosnak, sikerült alkalmas telket vásárolnia a kegytemplommal és a ferences kolostorral átellenben,⁵ így 1828-ban megkezdődhetek a Székház építkezési munkálatai.

Az előkészületek már 1825-től folytak: előbb kutat ástak és faépületeket húztak fel a telek egy részén (tanácsház, sütőház, fészerek, istállók), amelyek részben az igazgatási funkciók ellátását, részben a kőépületek küszöbön álló munkálatainak irányítását, ellenőrzését, a szerszámok és építőanyagok elhelyezését biztosították, majd hozzáálltak az építőanyagok beszerzéséhez. A szűkösen rendelkezésre álló pénzalapok sok fejtörést okoztak az építkezés ellenőrzésével megbízott kászonimpéri Balási József főbiztosnak, akitől az épület alapkoncepciója is származott. Vélhetően a mindegyre el-elfogyó pénz okozta, hogy a látványos, nagyvolumenű munkálatok két nagyobb szakaszban, 1828–1831 és 1838–1841 között zajlottak, nagyobbrészt kantai Hübner Ferenc paller, az utolsó időszakban pedig kézdipolyáni Bálint Imre kőművesmester irányításával. A fennmaradt iratok alapján úgy tűnik, az épület 1842-re beköltözhető állapotba került, bár apró belső igazítások és udvarrendezési munkálatok a későbbiekben is zajlottak.

Balási József építetető főbiztos 1827-ben papírra vetett elképzeléseiben – nem számítva az ingyen megszerezhető építőanyagokat és munkaerőt – az építkezések összköltségét mintegy 20 ezer konvencióos forintra taksálta. A főbiztos azonban, ahogyan utóbb az Aedilis Directio szakemberei is, jelentős mértékben számolt a helyben megszerezhető, ingyen biztosítható erőforrásokkal. A csíksomlyói Pretórium felépítésében nagy áldozatot hoztak a szék, de különösen AI- és Felcsík

2 Ilyen volt például Csíksomlyó, Csíkszentimre, Bánkfalva, Csíkszentkirály, Csíkszenttamás, Csíkszentdomokos vagy Gyergyóalfalu.

3 Például Szépvíz, Csíkszentgyörgy, Gyergyószentmiklós vagy Csíkszereda.

4 A Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala (a továbbiakban: RNLHMH), Csíkszék levéltára – Iratok, C/67, 1. lap.

5 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXI/57, 1–2. lap.

falvai, amelyeknek polgári rendű családjai „... *esztendőnként két, sőt három rendben is marhával két napot, gyalog pedig ugyanannyiszor három-három napot*”⁶ voltak kénytelenek dolgozni.

Az építkezések két nagy szakaszában a csíki faluközösségek sok ezer kétkezi és fuvaros napszámmal járultak hozzá a Székház felépítéséhez. 1827-ben – mely évből szerencsésen fennmaradt néhány kimutatás a faépületek munkálatairól, bár ezek nem a teljes évre vonatkoznak – a két Csík polgári rendű lakosai 1423 napszámot teljesítettek.⁷ Sajnos a kőépület munkálatairól hasonló kimutatások nem maradtak fenn, de a hivatali levelezésben számos utalást találhatunk a csíkszéki közösségek munkajárandóságára.⁸

A polgári rendű lakosság mellett a Pretórium építéséből a szék nemesi és katonai rendje is kivette a részét, leginkább pénzbeli hozzájárulásai révén, kisebbrészt építőanyagok felajánlásával. Csíkszék nemesi négy alkalommal (1826, 1832, 1837, 1840) ajánlottak fel családonként 2-8 forintot a Székház felépítésének támogatására. Az első három nemesi rovatal esetében a székvezetés alkalmanként 1440 konvencióos forinttal számolt, az utolsó rovatal esetében az előirányzat nem ismert, ahogy a megadózottak teljes köre sem, de gyaníthatóan hasonló nagyságú összegről lehetett szó. Számolva az óhatatlanul előforduló késedelmes befizetésekkel és a kényszervégrehajtásra váró kintlévőségekkel, az 1842-ig ténylegesen felszedett pénzösszeg mintegy 5500-5600 konvencióos forintra rúghatott,⁹ nagyjából ugyanannyira, amennyivel az államkincstár is támogatta az építkezés ügyét.¹⁰

Balási József főbiztos 1828 novemberében a két székely határőrezred parancsnokságát is megkísérelte megnyerni a Székház-építés ügyének: „... *valamint a nemessi birtokosság ezen intézetet tehetsége szerént négy classisokra osztva 2, 4, 6 és 8 conventiós rhénes forintokkal segéli, az adózás terhe alatt nyögő közlakosok pedig a szükséghez képest gyalog és vonómarháikkal minden fizetés nélkül dolgoznak, méltó volna, hogy a katonáskodás külömbféle kötelességei teljesítésében foglalt, és ez okon az adózás alól kivett hadi rend is, amelynek realis és politikai ügyeire nézve éppen elkerülhetetlen, sőt amennyivel számosabbak a provinciális státusnál, sokkal több pereik lévén, még nagyobb szüksége vagon ezen*

6 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CXCI/35, 8. lap.

7 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CXCI/77, 2v-3r.

8 Balási József 1836 decemberében Marosvásárhelyen kelt, vélhetően Antal Dánielhez küldött utasításában írja: „... *a két Csikban minden marhás ember öt-hat öles szép gerendákat vigyen, minden faluból a népnek kétharmada, azaz erősebbek a kissebb végin a fáknak 8 vagy 9 cósosokat, a gyengébbek vékonyabbat is vihetnek, csak jó egyenesek legyenek, s Silló Balázs vegye az embereket név szerént a fák jóságok vagy gyengébb voltak megjegyzése mellett számba, mivel ha még fák fognak kivántatni, a szükségét azok pótolják, akik alábbvalókat visznek.*” – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXI/93, 1–2. lap.

9 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXII/71, 1–4. lap.

10 A folyósításra 1838-ban, két részletben került sor a brassói harmincadhivatal pénztárából.

intézetre, elannyira, hogy dologtétellel is tartoznék, melynek felváltására jó szívvel megadhattya tehetségeik szerént négy classisokra osztatva az hat-hat conventiós krajcárokot.”¹¹ A határőrezredek kötelékébe tartozó katonacsaládok a General Commando és a Főkormányshék rendeletei alapján, egyszeri alkalommal (1828–1829 folyamán), vagyoni helyzetük arányában, családonként 6–24 konvenciós krajcárt fizettek.¹² A századonként felszedett és a pretoriális kasszába befizetett hozzájárulás a gyalogezred részéről 1910 forint 24 krajcárt, míg a huszárezred csíkszéki zászlóaljai részéről 386 forint 18 krajcárt tett ki. Emellett, mintegy önkéntes hozzájárulásként az elakadt építkezések kisegítésére, egyes katonarendű közösségek¹³ 1837-ben együttesen még további 192 konvenciós forintot fizettek be. Így a határőrcsaládok összesen 2488 forint 42 krajcárral járultak hozzá a Székház építési költségeihez.¹⁴ A helyi közösségek hozzájárulásának számbavételekor nem szabad megfeledkezni az egyszeri, kis összegű támogatásokról sem: Csíkszék két örmény közössége összesen 104, a római katolikus papság pedig közel 80 forintos adományt tett.¹⁵

Mindent egybevetve, a Pretórium felépítésének céljára Csíkszék különféle rendű és rangú közösségeitől mintegy 14 ezer konvenciós forint folyt be¹⁶ és került elköltésre. A fennmaradt nyugták és számadások nem teszik lehetővé a kiadások pontos felmérését, így csak feltételezni lehet, hogy nagyjából ezen összeg környékére tehetőek az építkezések kiadásai is.

2. A nemesi rovatok

Először tehát 1826-ban határozott úgy Csíkszék közgyűlése, hogy minden a szék területén nemesi birtokkal rendelkező család, függetlenül attól, hogy helyben lakó vagy „bébíró” – vagyonának mértéke szerint, mintegy önkéntes felajánlásként – hozzájárul a Pretórium építéséhez. A részletekről csíkszentdomokosi Sándor Mihály főkirálybíró egyik 1832 novemberében kelt és a Főkormányshékhez intézett jelentéséből értesülünk: „Ezen nemes székek universitássának a közjó és fejedelmi szolgálat elémzdittására mindig buzgolkodó tagjai még a régen elenyészett 1824-dik esztendőben Martius 8-dik napján tartott girás gyűlésében a szükséges Praetoriális Ház megépítését meghatározván, s a provinciális kassza szorongató

11 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CXCH/35, 1–2. lap.

12 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CXCH/35, 8. lap.

13 Csíkból Rákos, Jenőfalva és Szentdomokos, Gyergyóból pedig Újfalva, Csomafalva, Kilyénfalva, Szentmiklós, Tekerőpatak, Ditró és Remete.

14 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXII/71, 1–4. lap.

15 A gyergyószentmiklósi és szépvízi örmény közösségek 1826-ban 80 illetve 24 forintot küldtek, a gyergyói papság ugyanazon évben 19 forint 34 krajcárt adományozott, az alsíki papság pedig 1838-ban 60 forint 20 krajcárt ajánlott fel. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXIII/67, 1. lap.

16 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXII/71, 1–4. lap.

állapottya tekéntetéből ezen munkát maga tagjai személyes megróvása által kívánván megkezdeni, evégett maga immunis tagjait házi tehetségeik tekintetéből négy classisra osztván, a legtehetetlenebbekre 2 rhénes forint, a valamivel tehetősebbekre 4, az ezeknél tehetősebbekre 6, és a legtehetősebb vagy elsőbb tiszti hivatalba helyzetetett tagjaira 8 conventiós rhénes forint segedelemadás határozott.”¹⁷

Kezdetben még talán az emlegetett buzgólkodás is őszinte lehetett, amikor azonban fizetésre került a sor és mindenfelé collectorok¹⁸ kezdték behajtani a megajánlásokat, a lelkesedés sokaknál alábbhagyott. A megajánlott – valójában közgyűlésileg, a birtokjövedelem és a hivatali javadalmak függvényében meghatározott – pénzüsszegek begyűjtése nagyrészt 1828 tavaszán-nyarán zajlott, és öszre kb. kétharmad részben bizonyult sikeresnek (a megállapított 1440 konvenciós forintból még 429 forint várt beszedésre).¹⁹ Az elkészített faházak és a kőépület megkezdett munkálatai rengeteg pénzt igényeltek, ezért hogy a behajtási hatékonyságot növelje, a főkirálybíró az alkirálybírók fizetésének megvonását is kilátásba helyezte.²⁰

A nemesség és a katonacsaládok pénzbeli hozzájárulása azonban még a polgári rendű lakosság által ingyen biztosított építőanyaggal és a napszámokkal együtt sem bizonyult elégségesnek. Ráadásul a megígért államsegély is késett, az örökös pénzhiány miatt pedig a munkálatok vontatottan haladtak. Ilyen körülmények között a szék közgyűlése előbb 1832-ben, majd 1837-ben is arra kényszerült, hogy a nemesi „megajánlások” egyre népszerűtlenebb módszeréhez folyamodjon, az 1826-ban bevezetett vagyoni osztályozást alkalmazva (természetesen aktualizálva a korábban használt jegyzéket). Sajnos a második és harmadik nemesi rovatál iratai nem maradtak fenn, csupán az utólagos számadások, jelentések alapján alkothatunk némi fogalmat a dolgok alakulásáról. A collectorok²¹ egyre több akadályba ütköztek

17 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCVIII/75, 1–2. lap.

18 Az 1828. évi rovatál collectorai csak részben ismertek. Alcsíkon csíkszentimrei László Sándort és mindszei Czikó Antalt, Felcsíkon pedig madéfalvi Zöld Jánost és vacsárcsi Balázs Lajost említik.

19 Alcsíkon 710 forintból 265, Felcsíkon 424 forintból 123, Gyergyóban 238 forintból 41 forint volt a kintlévőség. Egyedül Kászonszék jeleskedett, ott mind a 68 forint befizetésre került. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CXCI/83, 1–5. lap, CXCI/35, 6. lap.

20 Sándor Mihály főkirálybíró 1829. évi utasítása a széki pénztárnokokhoz: „Nem régiben tett rendelésem által mindenik vicekirálybíró úrnak olyan kifejezés mellett tettem vala kötelességévé a Praetoriális Házra ígért és még máig is egy résziben hátra lévő quantumnak felszedtetését, hogy az ellenkező esetben, amidőn a Praetoriális Házon való dolgoztatás béáll, a késedelmes királybíró urak fizetéséből a dolgozók zsoldgya ki fog elégíteni [...], ha valamelyik az úr által fizetendő vicekirálybíró urak az érdeklött pénzt még akkorra is felszedetni elmulatná, amidőn arra a pallér és más dolgozók kifizetésére szükség volna, a királybírák fizetéséből az építő biztos úr quietantiájára annyit adgyanak ki, amennyinek felvétetetését elvesztetglették.” – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CXCVII/61, 1. lap.

21 Az 1837-1838-ban működő collectorok: Alcsíkon Bocskor Ignác, Kósa Lajos, Székely

és mind nagyobb késéssel tudták behajtani a kintlévőségeket, ugyanakkor egyre többen folyamodtak felmentésért a szék vezetéséhez. A fennmaradt panaszlevelek, kérelmek vélhetően csak egy töredékét teszik ki a ténylegesen benyújtott folyamodványoknak, a bennük vázolt állapotok azonban hasznos adalékokkal szolgálnak a csíki nemesség anyagi erejének vizsgálatához. 1832-ben például csíkszentimrei nemes László Antal a megállapított 2 forintos hozzájárulás alól kér felmentést, indokul előrehaladott korát, betegeskedését és vagyontalan állapotát sorolva.²² Ugyanazon évben csíkszentmártoni Bocskor Katalin három árva testvére nevében kér felmentést a rájuk kiszabott 2 forintos hozzájárulás alól, hiszen vagyonuk csupán egy belső telek egynegyedére rúg, a külsőségeket már korábban mind eladogatták.²³ 1841-ben Potyó György, amúgy vélhetően jómódú gazda folyamodott felmentésért a tisztséghez, a válasz azonban elutasító volt: „*Senkit is, annál kevésbé pedig jeles birtokú kérelmest, az érdekllett közteher alóll felmenthetni a tisztségnek joga nincs. Egyébaránt a rovatat mennyiségében ha terhét vélli, orvoslását eszközölje királybírójánál, ki a tekintetes rendek által az illy esetre felhatalmazva van.*”²⁴ A következő évből delnei nemes Csató Imre kérelme maradt fenn, melyben 5 kisgyermekére és anyagi nehézségeire tekintettel kér felmentést a 6 forintos hozzájárulás alól.²⁵ A válasz ez esetben nem ismert, de a kérelem vélhetően méltánylásra talált (az 1842. évi lajstromban a delnieiek között nem találjuk a kérelmezőt, de bizonyos Csató Imre feltűnik Csíkszentmiklóson, az utolsó osztályba sorolva). 1842 márciusában, Esztelnekről küldött levelében Szatsvai János csíkszentmártoni „bébiró” földbirtokos azt nehezményezte, hogy a

Elek, Veres József, Györffi József, Élthes Alajos, Botos József, Becze Ignác, Bors Lázár, Czíkó József, Péterfi Ferenc és Tompos Ferenc, Felcsíkon pedig Szekeres István, Mihály Gergely, Balázs Lajos, László Lajos, Abos Antal, Csedő Ignác és Veres Gergely voltak. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXVII/65, 7. lap.

22 „*Most a nyomorult sors, a tehetetlen öregség 89 esztendőknél elérésével, már esztendőitől fogva ágyban fetrengok, 7-ed magammal, 5 neveletlen gyermekeim körüllem siránkozva, a szükség és kegyetlenséget a legnagyobb mértékben érezzük.*” A főkirálybíró a kérést megalapozottnak ítélte és jóváhagyta. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCIX/48, 1–2. lap.

23 „*Miünk négy testvéreikül a néhai édes atyánk nemes Botskor Mihálytól gyámoltalan, neveletlen árvakul elmaradván, apa és édesanya nélkül egy házban s belső jószágocskán, és azt is csak egy antiqua sessionak a negyedik részin, minden külsők nélkül, el lévén azok a drága, szűk üdőben mind idegenítve, úgy annyira, hogy három neveletlen fiútestvérem csaknem élelmekért és ruházattokért kéntelenek szolgálattok által magukat táplálni, [...] én pedig magam is csúfálló félszégben, a tőlem gyenge módon lehető kézi munkám által jótévő lelkű asszonyok között táplálom magamot egyedül az üres ős háznál, és mégis müreánk conventionalis 2 rhénes forint vettetett a Somlyói Ház építése költségéből.*” – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCIX/78, 1. lap.

24 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXVI/34, 1. lap. Az ok nem ismert, de Potyó György neve már nem szerepel az 1842. évi jegyzékben.

25 „*... már most mássadik esztendeje, hogy 5 kicsin nőtelen [!] árva gyermekejimmal özvegyül maradtam, akiknek élelmit, ruházattit a magamméval együtt csak az Úristen tudgya hogy szerezhetem, amelyek aránt alázatosson felfogott kezekkel essedezem, azon ártatlan árvajimval együtt...*” – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXLV/47, 1. lap.

négy rovatalra utólag, összesen 8 forintot vetett ki rá a tisztség, holott birtokának mérete ezt nem indokolná. Mint írja: „*Valamint az épült Praetorium a csiki tekintetes nemes universitásnak erő tehetsége feletti, mivel annak conservatioja a magába is kicsin universitásnak örökös adó lesz nyakán, úgy a tekintetes tisztségnek is a bizontalan időbe hozott [...] rendelete hatalma körét fellyülmúló, minthogy az universitás ügyébe csak az universitás határozhat, nem a tisztség. [...] Hát egy nemes polgár csak olyan keveset nyom a státus nagy mérlegébe, hogy azt egy tisztség magára nézve levonónak láttya, a bizontalanság esetibe birtoka mennyiségéről felkérdeni? Korántsem. Külömben is nékem curiálisom nincsen, colonusom pedig majd a végső pusztulásig tette a Praetoriumra – marhával s tenyérrel – a rátett rovatalt, mellyekhez képest ezennel nyilvánítom, hogy én mindaddig, míg e tárgyba a nemes universitás girás székét nem tart s nem határoz, a felhozott rendelkezésre csak egy fillért sem fizetek, törvéntelen lévén a rendelés.*”²⁶

A késedelmes befizetések kapcsán, 1838-ban írja Balási József főbiztos Endes Miklós alcsiki alkirálybírónak: „... a két utolsó rovatalokra nézve [...] öszvesen 436 conventiós rhénes forint 30 krajcár még adminisztrálatlan vagyon, ezen pénzekre pedig még a fárságon azért is késedelmet nem szenvedhető szükség vagyon, hogy a már felrakott szarvazat befedésére szükséges cserepek még a jó szánúton meghozattatván, felrakathassanak.”²⁷ A mellékelt kimutatásból az is kiderül, hogy az alcsíkszéki collectorok az 1832. évi rovatalba még 100 forint 30 krajcárral, az 1837. évibe pedig 336 forinttal adósak – források hiányában csak feltételezni lehet, hogy hasonló lehetett az arány Felcsík- és Gyergyószékben is.

Amikor Jánosi Márton széki geometra 1838-ban felmérte a félkész épület állapotát és költségvetést készített a hátralévő munkálatokhoz, több mint 9800 konvenciós forintra tette az épület befejezéséhez szükséges pénzösszeget. Ekkorra már túl volt a székvezetés a birtokos családok háromszori megadóztatásán, a határozozredek parancsnoksága pedig nem mutatkozott hajlandónak további megajánlásokat szorgalmazni a katonacsaládoktól. E szorult helyzetben – Balási József személyes közbenjárásának köszönhetően – érkezett meg az építkezések elkezdése óta ígért kincstári segély, 5573 konvenciós forint 29 krajcár összegben. Ez megmentette ugyan a helyzetet, de nem volt elegendő a munkálatok befejezéséhez.

A székvezetés a közgyűlés elé terjesztette a nemesség negyedszeri megadóztatásának javaslatát is. Zsögödi Mikó Antal, aki ekkoriban Alcsíkszék pénztárnokaként működött és a pretoriális kasszát is kezelte, közgyűlési felszólalásában így érvelt, még egy utolsó áldozatot kérve a birtokos családoktól: „... az épület, a mint láttyuk, már annyira ment, hogy nagy része használható, s egyszeri rovatalal az egész tökéletességre menne – ha pedig így hadgyuk, szükségéinkre nem is elég s mégis egy pár év alatt tetemes kár lesz mint a vaklásba, mint ajtó, ablak s padlázatba, s a pincék is, a mellyekből valami kis hasznot

26 RNLHMH, Alcsíkszék levéltára, XI/24, 1. lap.

27 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXVII/65, 8. lap.

kaphatnánk, ok nélkül fognak heverni. Azért, ha a Tekintetes Nemes Rendeknek is úgy tetszenék, talám jó volna még egyszeri magunk meg róvásával tökéletességre vinni – nehogy az utókornak, maradékink méltó gúnyjára, akaratlanság szülte gyengeségünk omladékát hadgyuk hátra.”²⁸ 1840 decemberében Csíkszék közgyűlése – részben Mikó Antal és a székvezetés érvelésének, részben a józan belátásnak engedelmességgel –, hozzájárult a nemesség ismételt megadóztatásához. Az ún. negyedik nemesi rovat nagyrészt 1842-ben felszedett²⁹ hozzájárulásai tették lehetővé a Pretórium befejezését, ami már nagyjából belső munkálatokat, illetve az udvar rendezését és körülkerítését jelentette.

3. A csíkszéki immunis nemesség 1828. és 1842. évi jegyzékei

Az első nemesi rovatalkalmával készült kimutatások közül fennmaradt a teljes csíkszéki nemesség osztályozási jegyzéke, valamint két számvetés az Alcsíkszék területén (a havasalji és az oltmelléki kerületben) befizetett, illetve még behajtásra váró összegekről. A negyedik rovat dokumentációjából csak a két Csíkszék nemességének classificatioja és a Gyergyószék területén történt befizetésekről készült kimutatás maradt fenn.

A két rovatalkapcsán készített jegyzékek másfél évtizednyi eltéréssel veszik számba a szék birtokosait, lehetővé téve Csíkszék nemességének számszerű vizsgálatát. A kimutatások alapján képet alkothatunk a helyi nemesség és a székek területén kisebb-nagyobb birtokkal rendelkező, de állandó lakhelyét máshol tartó – korabeli szóhasználat szerint „bébíró” – nemesség arányának tekintetében, de a csík- és gyergyószéki birtokos családok anyagi erejét illetően is.

Az 1828. évi osztályozás betűrendben tartalmazza Csíkszék (a négy társszék) földbirtokosait, szám szerint 368 immunis nemeset sorolva fel, akik jövedelmük függvényében, családonként 2-8 forinttal járultak hozzá a Pretórium építési költségeihez. A felsorolásban két szembevetendő kivételre figyelhetünk fel: csíkszentdomokosi Sándor Mihály neve mellett 20 forintos felajánlás szerepel, ami főkirálybírói tisztségének köszönhető, Balázs Károly kapitány esetében azonban (aki 10 forinttal jelenik meg) vélhetően elírásról van szó.³⁰

28 A Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Nagy Jenő iratgyűjteménye, II/36, 139. lap. Ezúton is köszönöm Fehér János művészettörténésznek, hogy az iratot személyes gyűjteményéből rendelkezésemre bocsátotta.

29 A negyedik nemesi rovatalkollectorai voltak Felcsíkon: Siket János, Barácz Mihály, Czikó Pál, Bocskor Domokos és László Pál; Alcsíkon: Bocskor Ignác, Tankó Ferenc, Péterfi József, Péterfi Ferenc, Élthes Alajos, Botos József, Becze Ignác, Tompos János és Kovács József.

30 Megjegyzendő, hogy a végösszeg 1448 forint, a szükséges 1440 helyett, így könnyen lehet, hogy Balázs Károly esetében tévedésről van szó és 2 forintos hozzájárulás lenne indokolt. Anál is inkább erről lehet szó, mivel az 1842. évi jegyzékben Balázs Károly madéfalvi lakosként 2 forinttal szerepel.

A 8 forintot fizetők csoportja, amely 58 tagot számlál³¹ és így a teljes állomány 15,76%-át teszi ki, meglehetősen összetett. Közöttük találjuk a szék vezetésében szerepet vállaló (esetleg országos jelentőségű hivatalokat ellátó) *tisztségviselőket*, akik részben birtokaik mérete, részben hivatali javadalmazásuk alapján kerültek a legmagasabb vagyoni osztályba, de itt találjuk a tisztán földbirtokaik jövedelme alapján minősített *helyi köznemeseket* is. Ugyancsak a 8 forintot fizetők csoportját gyarapítja az ún. bébíró nemesség, akik között egyaránt megtaláljuk a jellemzően vármegyei területen birtokos nagynevű *erdélyi mágnáscsaládok* tagjait és a szomszédos törvényhatóságokból származó, birtokaik nagyobb részét ott tartó *székely köznemeseket*. A legmagasabb vagyoni osztály igencsak tág határok között foglalta magába a szék vezető birtokosait, hiszen a helyi fogalmak szerint valóban nagybirtokosnak számító személyek mellett (pl. br. Bálintitt György,³² gr. Lázár József,³³ Petrichevich-Horváth Dániel³⁴) jó néhány olyan birtokost is ide soroltak a jegyzék készítői, akik egyértelműen tisztségeiknek köszönhetően az előkelő besorolást (pl. Balási József³⁵ és Csedő László³⁶).

A tisztségviselők csoportjából Sándor Mihály főkirálybíró, csíkszenttamási birtokos mellett említést érdemel a Pretórium építtető főbiztosa, Balási József kászoniimpéri birtokos, királyi táblai ülnök, korábban kászoni alkirálybíró, Balló József csomafalvi birtokos, gyergyói alkirálybíró, Biró László csíkmadarasi birtokos, királyi tanácsos, Bors Barabás csíkszentkirályi birtokos, alsíki alkirálybíró, Csedő László csíkszentgyörgyi birtokos, erdélyi kancellár, Cserei Farkas rákosi birtokos, ítélmester, Cserei Elek verebesi birtokos, főkormányászéki tanácsos, Endes Lajos csíkszentsimoni birtokos, Kolozs vármegyei alispán, Gáborffi Pál tekerőpataki birtokos, helyettes tartományi biztos, korábbi gyergyói alkirálybíró, Henter János csíkszentimrei birtokos, alsíki pénztárnok, Lázár Ferenc csíktaplócái birtokos, korábbi felcsíki alkirálybíró, Székely Zsigmond madéfalvi birtokos, felcsíki alkirálybíró, Thúri István gyergyóalfalvi birtokos, guberniumi titkár, Zöld János

31 Egy esetben négy osztozatlan atyafi (Csedő Antal, József, János és Dávid) együtt fizettek 8 forintot, így ők nem tekinthetők valódi első osztálybeli birtokosnak.

32 Br. Bálintitt Györgyöt 1814-ben és 1827-ben is 25 szárhegyi telek birtokosaként írták össze. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Főkirálybíró, VII/E-721, 2r; Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXIX/13, 1r.

33 Gr. Lázár József szárhegyi és kászoniimpéri birtokosként 1814-ben 53, 1827-ben pedig 54 telekkel szerepel az összeírásokban. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Főkirálybíró, VII/E-721, 5v.; Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXIX/13, 2v.

34 Petrichevich-Horváth Dániel 1814-ben és 1827-ben egyaránt 25 telket bírt Szárhegyen. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Főkirálybíró, VII/E-721, 5r; Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXIX/13, 2v.

35 Balási József 1814-ben 4, 1827-ben pedig 6 telket bírt Kászoniimpérben. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Főkirálybíró, VII/E-721, 1v; Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXIX/13, 1r.

36 Csedő László 1814-ben 3,7 telket bírt Menaságújfaluban, 1827-ben csak 3 telek tulajdonosaként írták össze. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Főkirálybíró, VII/E-721, 3v.; Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXIX/13, 2r.

madéfalvi birtokos, felcsiki pénztárnok.

Akiterjedtbirtokokkalrendelkezőhelyiközneemeseksorábanalegjelentősebbek Biális László csíkszentmihályi, Boros Elek és György csíkszenttamási, Bors József özvegye csíkszentkirályi, Endes Miklós csíkszentsimoni, Kozma József csíkmadarasi, Mikó Antal özvegye zsögödi, Sándor Antal csíkszentmihályi és Sándor Ferenc csíktaplocai birtokosok. Feltűnik a jegyzékben néhány olyan név is, akik másodvonalbeli széki hivatalt (ülnökséget) viseltek és birtokuk sem volt kiemelkedően jelentős, mégis a kettőből származó jövedelem alapján az első vagyoni osztályba kerültek, ilyenek voltak pl. Czikó Ignác csíkmindszenti, Potyó Antal kozmási, Puskás Alajos ditrói vagy Veress Ferenc gyergyóremetei birtokosok.

Az ún. „bébíró” nemesség körében találunk jó néhány erdélyi mágnást, részben Csíkból egykor elszármazott családok sarjait (pl. br. Bíró János csíkpálfalvi, a Bornemisza bárók³⁷ kászonyakabfalvi, br. Henter József csíkszentimrei, gr. Lázár József, László, Lajos, a Pál özvegye³⁸ és Zsigmond özvegye³⁹ szárhegyi birtokosokat), részben olyanokat, akiknek családja a széken kívülről származott, mégis évtizedek, esetleg századok óta hagyományosan hozzátartozott a széki birtokossághoz (pl. br. Apor Rozália lázárfalvi,⁴⁰ gr. Kornis Zsigmondné⁴¹ csíkszentléleki, gr. Haller István és gr. Petki József özvegye⁴² csíkcsicsói birtokosok), de olyanokat is, akik elsőgenerációs birtokosnak számítottak Csíkszék területén és jellemzően házasság útján kerültek kapcsolatba a székkal (pl. Petrichevich-Horváth Dániel, br. Bálint Elek és György – mindhárman a gr. Lázár család révén szereztek birtokokat Szárhegyen). A jobbára a szomszédos törvényhatóságokban birtokos (székely) közneemesek csoportjából említeni lehet Béli Antal lázárfalvi, Béli István verebesi, Matskási Pál kozmási, illetve Rélik Károly várdotfalvi birtokosokat.

A második vagyoni osztályban 42 személyt/családot találunk, ők a teljes állomány 11,41%-át jelentik. Első ránézésre ők látszanak a szék középbirtokosainak, bár jószágaik mértéke nagy szórást mutat, az 1 nemesi telektől (pl. Domokos Elek,⁴³ Tompos György⁴⁴) az 5 nemesi telekig (pl. László Sándor⁴⁵). A csoportot jellemzően a helyi *közneemesi és armalista családok* tagjai alkotják, akik ugyanakkor – a legtöbb esetben – széki tisztségeket is viselnek. Legtöbbjük ülnök, árvabíró (Balási

37 Minden bizonnyal br. Bornemisza József-re és vejére, br. Bornemisza Lipótra utaltak a jegyzék összeállítói.

38 Gr. Lázár Pál özvegye bethleni gr. Bethlen Teréz volt.

39 Gr. Lázár Zsigmond özvegye Klein Anna volt.

40 Török Mihály kapitány felesége.

41 Gr. Kornis Zsigmondné zabolai gr. Mikes Zsuzsánna volt.

42 Gr. Petki József második felesége és özvegye Arsz (?) Erzsébet volt.

43 Az 1814. évi jegyzékben nem szerepel, 1827-ben pedig 1 telekkel írták össze. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXIX/13, 2r.

44 1814-ben ifj. Tompos Györgyként 1 csíkszentgyörgyi telekkel szerepel az összeírásban. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Főkirálybíró, VII/E-721, 8r.

45 László Sándor 1827-ben 5 telket bírt. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXIX/13, 2v.

Ignác kászonimpéri, Czikó Antal csíkszentmártoni, Czikó János csíkmindszenti, Domokos Elek szépvízi, ifj. László Sándor csíkszentimrei, Mikó István és János gyergyóalfalvi, Szabó Gábor csíkszentmártoni, Székely Károly kászonfeltízi birtokosok), de vannak körükben széki jegyzők (Becze Gábor alcsíki jegyző, csíkcekefalvi, Fejér István kászoni jegyző, kászonújfalvi, Györffi András gyergyói jegyző, gyergyóalfalvi birtokos), ügyvéd és dulló is (Bocskor Ádám és Mihály csíkszentmártoni birtokosok). Feltűnik ugyanakkor néhány olyan név is, akiknek esetleges széki hivatalviselésére nincs adat, ilyenek Angyalosi János lázárfalvi, Domokos István csíkszentsimoni, Henter István és Samu csíkszentimrei, Incze Antal és József delnei, Szegedi Ignác csíkcsicsói és Tompos György csíkszentgyörgyi birtokosok.

A harmadik vagyoni osztályba 85, a negyedik classisba pedig 183 személyt/ családfőt soroltak a jegyzék összeállítói, ők a teljes létszám 23,09%-át illetve 49,72%-át teszik ki – sokatmondó adat, hogy a széki nemesség közel felét a legutolsó vagyoni osztályba kellett sorolni. Ugyanúgy helyi *köznemesei és armalista családok* tagjai, esetenként széki tisztviselők, mint a második osztálybeliek, de szerényebb vagyoni háttérrel (jellemzően 1-2 nemesi telekkel rendelkeznek), ők adva a széki kisbirtokosok tömegét, együttvéve pedig a nemesek 72,81%-át. Terjedelmi korlátok miatt nincs mód e népes kategóriák részletes ismertetésére, csupán néhány ismertebb személy, széki tisztségviselő nevét említem. A harmadik, 4 forintot fizetők csoportjában találjuk a széki ülnökök egy részét (pl. Bőjthi Imre csíkszenttamási, Salamon József várdotfalvi, Székely Elek csíkszentimrei és Székely Lajos dánfalvi birtokosokat), és két dullót (Mihálcz József kászoni és Kézdi Antal gyergyószentmiklósi birtokosokat). Ezen osztályban tűnik fel három nagy múltú csíki család képviselője: Betegh László tusnádi,⁴⁶ Sándor Antal csíkszentdomokosi és Szabó Imre csíkszentmártoni⁴⁷ birtokosok, akik a helyi társadalom meghatározó egyéniségei voltak ugyan, de széki hivatalviselésüknek nincsenek nyomai. Az utolsó, legnagyobb létszámú vagyoni osztályból csupán a legkiterjedtebb családokat említem – ide sorolták a borzsovai Abos, a csíkszentmártoni Bocskor, a csíkszentkirályi Bors, a gyergyóújfalvi Elekes, a tusnádi Élthes, a szárhegyi Fülöp, a gyergyóújfalvi Sólyom, valamint a fitódi és a csíkszentsimoni Veres családok számos tagját.

Érdekes adalékokkal szolgálnak az 1828. évi befizetések alcsíki jegyzékei arra vonatkozóan, hogy egy-egy faluközösség esetében milyen súllyal van jelen a nemesség, a jelenlét számszerűsége és – ami talán ennél is fontosabb – az anyagi erő tekintetében, amit a birtokjövendelmek és a hivatali javadalmazások alapján

46 Betegh Lászlót az 1828. évi befizetések jegyzéke szerint végül mégis a második osztályba sorolták és 6 forintot fizetett.

47 Szabó Imrét is, Betegh Lászlóhoz hasonlóan, utólag a második osztályba sorolták, így 6 forintot fizetett.

meghatározott négy vagyoni osztály jelenít meg. A havasalji kerületben található *Menaságújfaluban* mindössze 3 nemest írtak össze (a Tompos és a Bocskor családok tagjait) és mindannyian a legutolsó vagyoni osztályban szerepelnek, ami sokatmondó a széki nemesi társadalmon belüli pozíciójukat illetően. *Csíkszentgyörgy* esetében 12 nemes névvel találkozunk, közülük kiemelkedik az első classisba sorolt Csedő László kancellár, aki viszont egyértelműen hivatali jövedelmének köszönheti az előkelő besorolást. A Tompos család két tagja a második, további két tagja pedig a harmadik osztályba került. A Bors család 6 személlyel képviselteti magát, ők zömmel (4) a harmadik, kisebb részt (2) a negyedik osztályba kerültek. A *Bánkfalván* összeírt 6 birtokosból egy került az első osztályba, bizonyos Keresztes kapitány. A csíkszentgyörgyi Szabó család két tagját, valamint a Kovács és Füstös családok egy-egy képviselőjét a második osztályba sorolták, ők jelenítik meg a helyi középirtokosságot. A Keresztes család egy másik tagja a harmadik classisba került, a negyedik osztályban viszont senki sem szerepel. *Csíkszentmárton* egyike volt azon alcsíki falvaknak, amelyekben a nemesi családok kimagaslóan nagy számban (26) fordultak elő, bár anyagi erejük ezzel korántsem volt egyenesen arányos. Senki sem került az első vagyoni osztályba, és a második classisba is „csupán” heten (négy Szabó, két Bocskor, egy Czikó). A harmadik osztályt a Bocskorok (5) és a Hozó család (1) képviseli. A legnépesebb a negyedik osztály, itt kizárólag a Bocskor család tagjait találjuk (13). *Csíkcsekefalván* három család jelentette a nemességet (Becze, Cseh, Gergely), mindannyian a második vagyoni osztályban találhatóak. Érdekes a *kozmasi* nemesség megoszlása: az összesen hat birtokosból kettő (Potyó Antal ülnök és Matskási Pál) került az első osztályba, a többieket (mindannyian a Bocskor család tagjai) a negyedik classisba sorolták. *Lázárfalván* öt birtokos került összeírásra, közülük három szerepel a legvagyonosabbak között (Török [Mihály] kapitányné, azaz br. Apor Rozália, Béli Antal és Horváth Zsigmond) és kettő a második osztályban (az Angyalosi és a Léstyán családok egy-egy tagja) – nem nagyszámú, de annál erősebbnek látszik az itteni nemesség, amelynek tagjai részben az egykori Lázár-, Petki- és Apor-birtokok örökösei, továbbvivői. A *csíkszentléleki* nemességet 8 birtokos adta, akik közül kiemelkedett gr. Kornis Zsigmondné gr. Mikes Zsuzsánna. A második osztályba került egy Bocskor-családtag, a harmadik és negyedik classisokba pedig a Veres család 3-3 tagja sorolódott. *Kotormányból* egyetlen nemes, bánkfalvi Kovács Mihály került a jegyzékbe, ő is a legutolsó vagyoni osztályba. Érdekes, hogy a nagy múltú Kovács família, amely a 18. század folyamán és a 19. elején több vezető széki hivatalviselőt is adott, származási helyén, Bánkfalván és Kotormányban viszonylag szerény birtokállománnyal rendelkezik. A biztosok *Csíkmindszenten* 6 birtokost írtak össze, akik közül egy került a legvagyonosabbak közé (mindszenti Czikó Ignác), ketten a második osztályba (a Czikó és a kadicsfalvi Rancz családok egy-egy képviselője), ketten a harmadik classisba (a bánkfalvi Kovács és a mindszenti Tamás családok egy-egy tagja), illetve a Tamás-árvákat sorolták a legkevesebbet, 2 forintot fizetők csoportjába.

Az oltmelléki kerület jegyzéke szerint *Tusnádon* jelentékeny számú nemesség élt, a helyzet azonban a csíkszentmártonihoz volt hasonló: a 16 birtokosból itt sem került senki sem az első osztályba. A második classis szintjét is egyetlen személy vagyona érte el (Betegh László), mi több, a harmadik osztályba is csupán négyen kaptak besorolást (az Antos, a Demjén, a Vajna és az Élthes családok egy-egy tagja), ráadásul az első három háromszéki „bébíró” nemes. A „helyi” nemességet adó Élthes (10) és Magyarai családok (1) vagyona csupán a negyedik classishoz volt elegendő. *Verebesről* mindössze három nemes került a jegyzékbe, akik közül kettő az első osztályban szerepel (Béldi István és Cserei Elek), egyet pedig (a Domokos család tagját) a harmadik osztályba sorolták. A hét *csatószege* birtokosból egyet sem írtak a legmódosabbak közé, a második osztályt is csak a Györfi és Péterfi családok egy-egy tagja érte el. A harmadik classisban találjuk ugyanezen családok további egy-egy képviselőjét, illetve egy Donáth-családtagot. Az utolsó osztályba is két Györfi került. Igencsak népes volt viszont a *csíkszentsimoni* nemesség, hiszen 25 birtokos került összeírásra, ugyanakkor anyagi erejük is számottevő lehetett. Az első vagyoni osztályban mindjárt négy személyt találunk: Endes Lajost és Miklóst, bizonyos Tholdalagi grófot és Ferenczi Istvánt. A középbirtokosságot a második classisba sorolt Domokos család képviseli. Az utolsó két osztály a legnépesebb: a harmadikba hét birtokost (a Veres család három tagját, két Raksányit, továbbá a Péterfi és a Galló családok egy-egy tagját), a negyedikbe pedig tizenhárom személyt soroltak (a Veres család 12 tagját és egy György-családtagot). Érdekes megoszlást mutat a *csíkszentimrei* nemesség, amelynek körében a Henter család vezető szerepe megkérdőjelezhetetlennek látszik. A 15 birtokosból kettő került az első vagyoni osztályba, a Henterek bárói és nemesi ágának egy-egy képviselője: br. Henter József és Henter János. A második osztályban is négy Hentert találunk (mindannyian a nemesi ágból), és mellettük tűnik fel még a László család egyik ifjú, reménytelen tagja, Sándor (utóbb széki jegyző). A harmadik osztályban a pókakeresztúri Székely család alcsíki ágának két tagját, továbbá a László, a Czerjék és a Forró családok egy-egy képviselőjét találjuk. Az 1828. évi jegyzék készítői Csíkszentmártonhoz hasonlóan *Csíkszentkirályon* is 26 nemest írtak össze, és a birtokosok vagyoni megoszlása itt is igencsak különös. Mindössze három személy anyagi ereje volt elégséges ahhoz, hogy őket az első osztályba sorolják (Bors Barabás alkirálybíró, Bors József ülnök özvegye és bánkfalvi Kovács Ferenc). A második és harmadik classisokba is csak három személy kerülhetett (az előbbibe a bethlenfalvi Nagy család egyik tagja, az utóbbiba pedig ketten a csíkcsicsói Kósa családból). Annál népesebb volt viszont a negyedik vagyoni osztály (20), amelyben ott találjuk a Bors család 7, a Donáth család 3, a Bocskor család 9, valamint a Kósa család egy tagját. *Zsögödből* két özvegyet vettek fel a jegyzékbe (Mikó Antal guberniumi titkár özvegyét, nagyberivoji Boér Klárát, illetve Elekes Antal özvegyét) és mindkettő a legvagyonosabbak csoportjába került.

A negyedik rovatál másfél évtizeddel később, 1841–1842-ben keletkezett irataiból csupán a két Csíkszék nemességének osztályozása, illetve a Gyergyószék területén történt befizetések és kintlévőségek ügyében készített kimutatás maradt fenn. Ezek jól kiegészítik egymást, lehetővé téve a század közepi széki nemesség – a kászoni kimutatások hiánya miatt mégis részleges – áttekintését. Ha nem is adnak módot a szék teljes nemesi állományának számbavételére, és az 1828. évi adatokkal is csak részleges összevetést engednek, mégis értékes források, hiszen – különösen Felcsík- és Gyergyószék tekintetében – szerencsésen egészítik ki az első rovatál jegyzékeit, és lehetővé teszik a reformkori csíkszéki nemesség számának és vagyoni állapotának vázolását. Annak ellenére, hogy a kászoni ívek hiányoznak, 1841–1842-ből még így is több, összesen 389 széki birtokosra vonatkozóan találunk adatokat, mint az első rovatál irataiban.

A nemesek 1841–1842. évi, osztályok szerinti megoszlását vizsgálva, hasonló kép bontakozik ki, mint amit az 1828. évi classificatio kapcsán ismertettem. Számolni kell egy nem túl népes (42 személyből/családból álló), de jelentős vagyoni erőt képviselő nagybirtokos csoporttal, amely a kimutatásokban szereplő nemesi állomány 10,79%-át teszi ki. Ennek egy részét a *helyi földbirtokosok és tisztségviselők*, egy másik részét pedig a „*bébiró*” *nemesség* (részben erdélyi arisztokraták, részben köznemesek) adják. Áttekintve a lajstromokat, rendre felfedezzük a széki tisztségviselőgárda tagjait (Sándor Mihály főkirálybíró, Székely Zsigmond, Endes Miklós és Balló József alkirálybírók, Lázár Antal és László Sándor jegyzők, Zöld János és Mikó Antal pénztárnokok), akik közül azonban többen is inkább hivatali javadalmazásuknak köszönhetően, mint birtokaik kiterjedtsége és jövedelme miatt szerepelnek az élvonalban. A helyi földbirtokosok (részben tisztségviselők) sorában említést érdemel Boros Elek csíkszenttamási, Kozma Gábor és Szörcei Imre csíkmadarasi, Sándor Antal, Bőjthi Imre és Biális László csíkszentmihályi, Henter János csíkszentimrei, Bors Barabás és Bors György csíkszentkirályi birtokosok – zömük az 1828. évi jegyzékekben is szerepelt. A birtokközpontjaikat más törvényhatóságok területén tartó, „*bébiró*” nemesség köréből is számos név ismétlődik, akár a mágnásokat (gr. Haller Isván, gr. Petki József özvegye, br. Henter József, br. Bornemisza Lipót örökösei, br. Apor Lázár, gr. Mikes kisasszony, gr. Kornis Zsigmond, br. Bálintitt Elek özvegye, gr. Lázár József, Lajos és László, gr. Lázár Zsigmond özvegye, Petrichevich-Horváth Dániel özvegye), akár a köznemeseket (pl. Cserei Elek, Matskási Pál, Buda Sámuel) tekintjük. A legvagyonosabbak sorában két új névre, gr. Bethlen Domokos csíkszentsimoni és Barcsai János szárhegyi birtokosokra figyelhetünk fel.

Az alacsonyabb vagyoni osztályokba sorolt birtokosok jellemzően a *helyi armalisták és köznemesek* soraiból származtak (Abos, Balázs, Becze, Bors, Bocskor, Csató, Czikó, Elekes, Élthes, Fülöp, Györfi, Incze, Kovács, László, Péterfi, Sólyom, Tompos, Veres, Zöld stb. családok), kisebb részt pedig a szomszédos törvényhatóságokból származó *székely köznemesek* köréből kerültek ki (pl. Antos,

Bartók, Pócsa, Szacsvai, Ugron, Vajna stb. családok).

A második vagyoni osztályba sorolt, 6 forintot fizető birtokosok között mindössze 16 személyt/családot találunk, ami a teljes 1841–1842. évi állomány 4,11%-a. Van köztük másodvonalbeli széki tisztségviselő (pl. Bocskor Elek, Péterfi József, Tompos András, Székely Elek), leszerelt katonatiszt (Bálint Ignác és Léstyán Dénes), de özvegyek és árvák is (Donáth György özvegye és Dindár János özvegye, Nagy Simon árvái).

Ahogy azt az 1828. évi jegyzékek kapcsán is láthattuk, a harmadik és negyedik vagyoni osztályba soroltak adják a széki birtokosság tömegét: a harmadik classisban 74 birtokost találunk, az utolsó osztályban pedig 257-et, ami 19,02%-os illetve 66,06%-os arányt jelent az összlétszámból. Összevetve az 1828. évi adatokkal, az eredmény még inkább elgondolkodtató, hiszen a század közepére a széki birtokosok nem csupán fele, hanem 2/3 része tartozott az utolsó vagyoni osztályba. Ha figyelembe vesszük, hogy az utolsó két osztálybeliek vagyoni állapota, életminősége nem sokban különbözött – lévén, hogy zömük 1-2 nemesi telket bírt –, a szám még megdöbbentőbb. Eszerint, a nemesi státus illúziójával törpebirtokokon gazdálkodók aránya meghaladta a 85%-ot a csíkszéki birtokosságon belül.

Az 1841–1842. évi jegyzék összeállítói a birtokosokat nem betűrendben, hanem falvanként csoportosítva tüntették fel. Gyergyószék esetében a kimutatás tisztázata, a két Csíkra vonatkozóan csupán a classificatio jegyzékek fogalmazványa maradt meg, tele kihúzásokkal és javítgatásokkal.

A továbbiakban lássuk a csíki jegyzékeket, mivel azok készültek korábban. Felcsíkról elsőként a *csíkszentdomokosi* helyzetről értesülünk, ahol két családot (összesen öt személyt), a Sándorokat és a Kurkókat vették jegyzékbe. Mindannyian az utolsó vagyoni osztályba kerültek, így hozzájárulásuk a Pretórium költségeihez 2-2 forint volt. Megjegyzendő, hogy míg a Kurkó családból az 1828. évi jegyzékben senki sem szerepelt, a Sándorok közül Sándor Antal nevével már akkor is találkozhattunk, őt azonban 1841-re egy osztállyal hátrébb sorolták. A *csíkszenttamási* birtokosokat hét személy jeleníti meg, ugyanannyi család képviselésében. Közülük ketten (az első rovatál jegyzékében is szereplő Sándor Mihály főkirálybíró⁴⁸ és Boros Elek) kerültek az első osztályba, Fancsali Farkas a harmadik, a többiek pedig (köztük csíkszentmártoni Bocskor Elek helyi plébános, Szekeres István széki ülnök és tamásfalvi Thúri Ferenc kapitány) a legkevesebbet fizetők táborát erősítették. *Karcfalváról* mindössze két családot, Lukács István ülnök örökösait és Mihály Gergely táblabírót írták össze, mindannyian az utolsó két vagyoni osztályba kerültek. *Dánfalva* nemességét két régi birtokos család, a dánfalvi Kovácsok és a pókakeresztúri Székelyek felcsíki ága, összesen öt személy képviseli (köztük Székely Lajos és Székely László táblabírák), mindannyian az

48 Csíkszentdomokosi Sándor Mihály csíki főkirálybíró 1841. április végén meghalt, így vélhetően az osztályozás azt megelőzően készült.

utolsó két osztályba sorolva. *Csikmadarásról* három család került a jegyzékbe, közülük két birtokos (mindketten széki ülnökök): kézdiszentléleki Kozma Gábor és szörcsei Szörcsei Imre az első, nagyváradai Barácsi Zsigmond és Gábor pedig a harmadik osztályba – megjegyzésre érdemes, hogy a Szörcseiek újonnan tűnnek fel, az 1828. évi jegyzékben még nem szerepelnek. *Göröcsfalva* és *Csikrákos* nemeseit együtt tüntették fel a jegyzék összeállítói, az előbbi falut a negyedik osztályba sorolt Sándorok, az utóbbit pedig a legvagyonosabbak közé írt Cserei Farkas ítélőmester özvegye és a harmadik osztályba sorolt Barácsi Mihály széki táblabíró képviseli. *Vacsárcsi* esetében viszonylag nagyszámú (13), de számottevő anyagi erőt nem képviselő birtokos szerepel a jegyzékben. Mindössze két személy, a vacsárcsi Balázs család tagjai (köztük Balázs Lajos dulló) kerültek a harmadik osztályba, a többieket (a Bíró, Balázs, Barabás, Veres, László és Nagy családok tagjait) a legkevesebbet fizetők csoportjába sorolták. *Csikszentmihályon* három birtokos is az első osztályba került, mindhárman nagy múltú nemes családok tagjai, akik már az 1828. évi jegyzékben is szerepeltek: csikszentmihályi Sándor Antal, illyefalvi Biális László és böjti Böjthi Imre, mindannyian széki ülnökök. A második osztályba került a Dindár, illetve a negyedik osztályba a Mihálcz, Kálnoki és Balázs családok egy-egy tagja. *Szépvíz* esete némileg a Vacsárcsiéhoz hasonlít, itt is viszonylag nagyszámú (13) birtokos került lajstromba, de egyikük vagyona sem volt elég ahhoz, hogy az első osztályba sorolják. Egyetlen nemes (csikszentmártoni Bocskor Elek ülnök) került a 6 forintot fizetők közé és ketten (csiktaplocai Domokos Elek árvabíró, illetve két osztozatlan mindszei Czikó-családtag) a harmadik osztályba. A többieket (az Imreh, Barabás, Szeizovits, Pakot, Kovács, Veres családok tagjai) az utolsó vagyoni osztályba sorolták. A *csikszentmiklósi* birtokosok mind számszerűleg, mind vagyonukat tekintve szerény erőt képviseltek. Mindössze három nemest írtak össze (a Bíró, Kozma és Csató családok tagjait), mindannyit az utolsó vagyoni osztályba sorolva. A *borzsovai* nemesség körében egyértelmű ugyan az Abosok fölénye (a hat birtokosból öten az Abos család tagjai), vagyoni erejük azonban kevésbé meggyőző, egyedül Abos Antal széki táblabíró került a harmadik osztályba, a többiek a legkevesebbet, 2 forintot fizetők népes csoportját gyarapították. A felcsíki falvak viszonylatában *Delne* második helyen áll az összeírt birtokosok száma tekintetében (15), közülük azonban csak egy került az első classisba (csikszenttamási Boros György örökösei). A második vagyoni osztályba senkit sem soroltak, így a helyi birtokosok (a Csató, Bocskor, Imreh és Incze családok tagjai) az utolsó két osztály között oszlottak meg. Érdekes változás az 1828. évi állapotokhoz képest, hogy az Inczék a második osztályból a harmadikba kerültek. *Csikpálfalváról* mindössze két nemest írtak össze, mindketten a csikpálfalvi Bíró család tagjai: míg József az első vagyoni osztályban szerepel, addig Mózes özvegye az utolsó classisba került. Hasonló módon, *Várdotfalva* esetében is csak két birtokos került fel a lajstromra: Rélik Károly haszonbérlő és Veres Gergely ügyvéd – különös, hogy az 1828. évi vagyoni állapotukhoz képest Rélik két, Veres pedig

egy osztállyal kapott alacsonyabb besorolást. *Csíktaploca* nemességét hat birtokos képviseli, közülük egy (csíktaplocai Lázár Antal) került a legvagyonosabbak közé, egy pedig a második osztályba (csíkszentmihályi Sándor Ferenc), a többiek az utolsó két vagyoni osztályba sorolták (további két Sándort, illetve egy-egy Domokos- és Czifra-családtagot, az utóbbi örmény származású kereskedő). Felcsíki viszonylatban jelentős számú (10) birtokos került a jegyzékbe *Csíksicsóból*, akik közül kettőt is a legvagyonosabbak közé írtak (tulajdonképpen megtartották 1828. évi besorolásukat), mindkettő jeles mágnáscsalád képviselője: hallerkői gr. Haller István és királyhalmi gr. Petki József özvegye. A második classisba egy személy került: Szegedi Ignác, aki úgyszintén megőrizte 1828. évi pozícióját. Az utolsó vagyoni osztályokba sorolták a Geréb, Bakos, Kósa, Jankó, Czirjék és gr. Béli családok tagjait. A legtöbb (18) felcsíki nemes *Madéfalváról* írták össze, akik között a csíkszentimrei László család itteni ága egyértelmű számbeli fölényt képvisel (9). A nagyszámú birtokos közül három is bekerült a legvagyonosabbak közé, azonban nagyajtai Cserei Elek guberniumi tanácsostól eltérően pókakeresztúri Székely Zsigmond alkirálybíró és madéfalvi Zöld János pénztárnok vélhetően nem birtokuk nagysága, inkább széki tisztségeiknek köszönhetően kerültek e csoportba. Különös, de sokatmondó helyzet látszik Madéfalva esetében, ugyanis az említetteken kívül az összes (15) birtokos az utolsó vagyoni osztályba került (a Zöld, Boér, László, Balázs és Erős családok tagjai).

Alcsík falvai közül elsőként *Zsögöd* tűnik fel a jegyzékben, három birtokossal. Közülük zsögödi Mikó Antal alcsíki pénztárnok került az első, altorjai br. Apor András, és Szörcei József örökösei pedig a harmadik vagyoni osztályba. *Csíkszentkirály* esetében, ahogy 1828-ban is, nagyszámú (22) nemes írtak össze, többségüket a csíkszentkirályi Bors (8) és a csíkszentmártoni Bocskor (7) családokból. Mindössze Bors Barabás egykori alcsíki alkirálybíró és Bors György ülnök birtokainak jövedelme érte el az első vagyoni osztály szintjét, a család többi tagját a jegyzék összeállítói – ahogy a Donáthokat és a Bocskorokat is, kivétel nélkül, és a Kósa, valamint az András családok egy-egy tagját –, a legkevesebbet fizetők csoportjába sorolták. A csíkszentkirályi középirtokosokat bethlenfalvi Nagy Simon széki ülnök örökösei és csíksicsói Kósa Lajos táblabíró képviselik, ők 6 illetve 4 forintot fizettek a Pretórium építési költségeibe. Ha 1828-ban a *csíkszentimrei* nemesség körében a sepsiszentiványi Henter család fölénye egyértelmű volt, 1841-re a helyzet jócskán megváltozott: a 12 birtokosból már csak három képviseli a Henterek bárói és nemesi ágát, igaz mindhárman (József báró, János országgyűlési követ, a Királyi Tábla bírása, illetve József nemes) az első vagyoni osztályban található, akárcsak csíkszentimrei László Sándor széki jegyző. A középirtokosok között találjuk pókakeresztúri Székely Elek ülnököt, Antal Dániel dullót és Tankó Albert alcsíki esperest, valamint három osztozatlan László-családtagot is, míg az utolsó vagyoni osztályba a Bartha, László és Tankó családok

további egy-egy tagját sorolták. A szintén nagyszámú (26) *csíkszentsimoni* nemes közül csupán egy helyi birtokos (csíkszentsimoni Endes Miklós alkirálybíró) és egy „bébíró” arisztokrata, gr. Bethlen Domokos került a legvagyonosabbak csoportjába, de a második osztályt is csak ketten gyarapították (a Domokos és a Péterfi családok egy-egy tagja). A többiek (13 Veres, 2 Raksányi, 2 András, továbbá a Bors, Gergely, Gondos, Korodi és Péterfi családok egy-egy tagja) a két utolsó classisba kerültek. A *Csatószezen* összeírt hét birtokos közül mindenik (négy Györfi, illetve egy-egy Péterfi, Ferencz és Donáth) az utolsó két vagyoni osztályba került. Kiszámú nemest vettek jegyzékbe *Verebesen* is, bár négyük közül ketten az első classisba kerültek (kászoni br. Bornemisza Lipót és nagyajtai Cserei Elek örökösei), ketten pedig a harmadik osztályba (a Domokos és a Vajna családok tagjai). Viszonylag sok (23) birtokost írtak össze *Tusnádon*, bár, ahogy az 1828-ban is történt, közülük senki sem került a legvagyonosabbak csoportjába. Számszerűleg ugyan továbbra is elsőprő főlényt képviselnek az Élthesek (14), azonban két kivételtől eltekintve (Alajos és János, akik 4 forintot fizettek), mindannyian az utolsó vagyoni osztályba kerültek. A harmadik classisba sorolták az Antos, Betegh, Szolga és Mike családokat, a negyedikbe pedig a Benedek, Magyarai és Szabó familiák tagjait. A *Csíklázárfalván* összeírt hét birtokos közül altorjai br. Apor Lázár az első, Lestyán Dénes és Bálint Ignác nyugalmazott századosok a második, a Horváth család két tagja a harmadik, míg a Vajna és az Izer családok egy-egy tagja a negyedik osztályba került. Az 1828. évi jegyzékkel összevetve jelentős változást észlelhetünk, a Béli és az Angyalosi családok ugyanis eltűnnek Lázárfalváról. A másfél évtizeddel korábban rögzített helyzethez képest a *kozmasi* nemesség is figyelemre méltó változáson ment át, összetétele sokkal változatosabb lett. Míg 1828-ban három család adta a birtokosokat, 1841-ben már kilenc különféle család 14 tagját írták össze. Vezető szerepet továbbra is a kozmasi Potyó és a tinkovai Matskási családok játszanak (illetve az 1828. évi classificatióban feltűnő, de a kozmasi befizetések jegyzékében mégsem szereplő galaci Buda Sámuel és bizonyos Mikes grófkisasszony, akinek kiléte bizonytalan). A Bartók család, amelyet a harmadik osztályba soroltak, utólag fizette meg a korábbi rovatatok alkalmával kiszabott hozzájárulást, akárcsak a negyedik classisba sorolt Ugronok.⁴⁹ A negyedik osztályt gyarapította a Bocskor család hat, továbbá a Botos és az Eresztevényi családok egy-egy tagja. A leglátványosabb változások minden bizonnyal *Csíkcsekefalván* mentek végbe, hiszen a csíkszentmártoni Becze család kivételével a birtokosok kicserélődtek, és úgy tűnik birtokjövendelmük is gyarapodott. Ha 1828-ban az itt összeírt három nemes mindegyike az utolsó osztályba tartozott, az 1841-ben jegyzékbe vett négy birtokosból egy a második (Donáth György özvegye), egy a harmadik (Becze Gábor

49 Csíkszék közgyűlése 1841 októberében hozott határozatot arról, hogy a széki nemesség osztályozási jegyzékét pontosítani szükséges, kiegészítve azokkal a jellemzően „bébíró” birtokosokkal, akik a korábbi classificatiók alkalmával kimaradtak a jegyzékekből, illetve azokkal, akik birtokaikat újonnan szerezték. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXVII/58, 1. lap.

fia, István), kettő pedig az utolsó osztályba került (a Bocskor és a Fodor családok egy-egy tagja). *Csíkszentmárton*, az itt összeírt 29 birtokossal a negyedik rovtal idején is őrizte vezető szerepét – legalábbis a birtokosok számszerű jelenlétét tekintve –, bár azok vagyoni ereje továbbra sem volt kiemelkedő, hiszen egyikük jövedelme sem érte el az első két vagyoni osztály szintjét. A harmadik classisba is viszonylag kevesen, három család (a Becze, Czikó és Pócsa) négy tagja került, a többiek (tizenhat Bocskor-, négy Szabó-, két Hozó-, két Bors- és egy Szacsvai-családtagot) az utolsó vagyoni osztályba sorolták. Az 1828. évi állapothoz képest a legszembeütőbb változást a csíkszentmártoni Szabó család hanyatlása jelenti: míg korábban mindegyikük a második osztályban szerepelt, másfél évtized elmúltával kivétel nélkül a negyedik classisba kerültek. A jegyzék összeállítói a hét *bánkfalvi* birtokost (a bánkfalvi Kovács és a csíkszentgyörgyi Szabó családok két-két tagját, valamint egy-egy Füstös-, Keresztes- és Deáki-családtagot) kivétel nélkül az utolsó classisba sorolták. Az 1828. évi helyzethez képest figyelemre méltó változás, hogy eltűnik az egykor legjelentősebb birtokosnak számító Keresztes százados, megjelenik viszont egy új birtokos, az utolsó vagyoni osztályba sorolt Deáki család. A *csíkszentgyörgyi* nemesség (összesen 15 birtokos) körében változatlanul két család játszik vezető szerepet: a csíkszentgyörgyi Tomposok (7) és Borsok (5), anélkül azonban, hogy bármelyikük is bekerülhetne az első vagyoni osztályba. A legjelentősebb birtokosnak a 6 forintot fizető Tompos András széki ülnök számít, őt követi két további Tompos és egy Bors-családtag, mindannyian a harmadik osztályba sorolva. A többiek (a Bálint, Bors, Tompos, Ilyés és Váradai családok tagjai) a negyedik, legkevesebbet fizetők csoportjába kerültek. A *Menaságon* összeírt hat birtokos közül Adorján Antal számított a legvagyonosabbnak, de őt is csupán a harmadik osztályba sorolták. A többiek (három Bocskor-, egy Tompos- és egy Kánya-családtag) mindannyian a negyedik osztályba kerültek és 2-2 forinttal járultak hozzá a Pretórium építési költségeihez. Úgyszintén hat nemes került a jegyzékbe *Csíkmindszentről* is. Közülük Czikó János és Ferenc, mint osztoztalan atyafiak a második osztályba kerültek és közösen fizettek 6 forintot, három birtokost pedig (a mindszei Czikó és Tamás, valamint a kadicsfalvi Rancz családok egy-egy tagját) a harmadik osztályba sorolták, így 4 forintot fizettek. A már említett Tamás és a bánkfalvi Kovács családok egy-egy további tagja az utolsó classisba került. Az alsíki jegyzékben utolsóként szereplő *Csíkszentléleken* öt birtokost írtak össze, akik közül egyértelműen kiemelkedik a legvagyonosabbak közé tartozó gr. Kornis Zsigmond. A helyi birtokosok (három Veres és egy Bocskor) mindannyian az utolsó osztályba kerültek.

A gyergyói lajstromban elsőként szereplő *Szárhegyen* a biztosok 14 birtokost vettek jegyzékbe, akiknek közel fele a gr. Lázár család tagja vagy rokonsága (Lázár József, Lajos és László grófok, továbbá özv. br. Bálint Elekné gr. Lázár Klára, özv. gr. Lázár Zsigmondné Klein Anna, özv. Petrichevich-Horváth Dánielné gr.

Lázár Éva), értelemszerűen mindannyian az első vagyoni osztályban szerepelnek. A középbirtokosokat a harmadik classisba sorolt Deák Antal dulló képviseli, az utolsó vagyoni osztályban pedig a szárhegyi Fülöp család tagjait (6), valamint Csergő István táblabírókat találjuk.⁵⁰ Gyergyószék (de a teljes Csíkszék) területén is a legtöbb nemest *Gyergyóújfaluban* írták össze (38), bár ahogy azt a két Csík esetében is láttuk, a nagyszámú jelenlét nem jelentett föltétlenül kiemelkedő anyagi erőt is. A gyergyóújfalusi nemeseket (18 Elekes-, 17 Sólyom- és egy Weégh-családtagot, valamint Hegyesi István és tusnádi Betegh Ignác örököseit), ahogy az 1828-ban is történt, kivétel nélkül az utolsó vagyoni osztályba sorolták a biztosok. Jelentős számú (11) nemest írtak össze *Gyergyóalfaluban* is, köztük számos nagynevű birtokos család sarját (oroszfáji Mikó, tamásfalvi Thúri, alfalvi Györffi), meglepő módon mégsem került egyikük sem az első vagyoni osztályba. Igazán feltűnő a Thúri család hanyatlása, amelyből 1828-ban még az első osztályban is szerepelt egy családtag, másfél évtized múltán pedig a Thúriak a harmadik osztályban tűnnek fel, ráadásul a kirótt hozzájárulást sem fizették meg. Vagyonvesztés érzékelhető a Mikók és a Györffiek esetében is, mely családok tagjai korábban még a második osztályban szerepeltek, 1842-ben már csak a harmadik és negyedik classisba kerülhettek. Az alfalvi Lászlók esetében inkább stagnálásról lehet szó, László Elek örökösei ugyanis 1828-ban ugyanúgy a második osztályban szerepeltek, mint 1842-ben László Sándor és Lajos, akik osztozatlan atyafiakként közösen fizettek 6 forintot a Pretórium építési költségeibe. Az utolsó osztályban a csíkszentmártoni Bocskor család egyik ide elszármazott tagját,⁵¹ valamint László-, Györffi- és pécsújfalusi Péchi-örököseket találunk. *Gyergyószentmiklósról* csupán két birtokost írtak össze: egri Deér Félix széki ülnök örököseit a harmadik, Kézdi Antal egykori dulló örököseit pedig a negyedik osztályba sorolták a jegyzék készítői. *Tekerőpatakon* is csak három nemest vettek lajstromba, akik közül az egykori alkirálybíró, Gáborffi Pál örökösei számítottak jelentősebb birtokosnak, ők kerültek az első classisba, Chilich századost és Máriaffi Dávidot a harmadik vagyoni osztályba sorolták, az utóbbi így sem fizette meg a kiszabott hozzájárulást. *Ditró* esetében is csupán két család tagjai adták a birtokosságot: Puskás Ferenc és Lajos osztozatlan atyafiakként közösen fizettek 8 forintot, a család további tagjai illetve ditrói Csibi Ferenc ülnök a negyedik osztályban szerepelnek. A *gyergyóremetei* nemességet három család képviseli: Bernád Antal nyugalmazott hadnagy és Bernád Imre osztozatlan atyafiakként közösen fizettek 6 forintot, a remetei Veres és Györffi családok tagjai pedig az utolsó osztályban szerepelnek, így hozzájárulásuk 2-2 forint volt. A Pretórium építési költségeihez *Csomafalváról* mindössze egyetlen birtokos járult

50 Csergő István számfeletti táblabírókat utólag vették jegyzékbe, lakhelye feltüntetése nélkül. Szárhegyi illetőségét más források igazolják. – RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CCIV/33, 1. lap.

51 Bocskor Ignácot utólag vették jegyzékbe, lakhelye megjelölése nélkül, de az egyházi anyakönyvekből tudni lehet, hogy Alfaluban élt és ott halt meg 1869-ben. – RNLHMH, Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 320, 87v.

hozzá: nagybaconi Balló József gyergyói alkirálybíró, aki nemcsak birtokainak köszönhetően, hanem széki tisztsége miatt is joggal szerepelt az első vagyoni osztályban.

Áttekintve a gyergyói kimutatást, és összevetve azt a csíki jegyzékekkel, feltűnik milyen kevés helyi nagybirtokos került nyilvántartásba. Az első classisban jószerével csak a szárhegyi Lázár grófok és rokonaik, illetve Barcsai János örökösei nevével találkozunk. Mivel nem lehet ténylegesen az első osztályba tartozók közé számítani azokat a nemeseket, akik vagyonszösségben éltek az osztózó családtagokkal (pl. Puskás Ferenc és Lajos), az említett mágnásokon kívül, helyi elemként csupán Gáborffi Pál örököseit és Balló József alkirálybírókat találjuk a legvagyonosabbak között.

A két nemesi rovatál ránk maradt jegyzékei – az észlelhető pontatlanságokkal együtt és a hiányzó darabok ellenére is – értékes és tanulságos forrásai a 19. századi Csíkszék, és ezen belül a széki nemesség történetének. A kimutatásokban alkalmazott négy vagyoni osztályba sorolás és a forint-hozzájárulásokat jelző adatsorok nem patikamérlegesen mérik ugyan a családok vagyoni állapotát, gyarapodását vagy éppen hanyatlását, de talán helytállóan érzékeltetik az arányokat és tendenciákat, és abban mindenképpen segítenek, hogy általános képet alkothassunk a reformkori Csíkszék nemességének számáról és vagyoni állapotának időbeni változásáról. Nem adnak ugyan e jegyzékek pontos korrajzot, viszont dokumentálják a birtokos réteg közügyekben való szerepvállalását, jelen esetben a széki közigazgatásnak, igazságszolgáltatásnak, büntetés-végrehajtásnak állandó székhelyet biztosító, nem utolsó sorban a közösség írott örökségének biztonságos elhelyezését lehetővé tevő Pretórium felépítését. Az elmúlt évszázad osztályharcos történetírása torz képet alakított ki a nemességről és szűkebb értelemben az erdélyi és székely birtokosságról, részben agyonhallgatva, részben célzatosan negatívan értékelve a kort és annak szereplőit. Talán e források is hozzájárulnak a kép korrigálásához.

MELLÉKLET⁵²

1.

[H.n., 1828. október 21. előtt⁵³]

A csíksomlyói Pretórium építési költségeihez való nemesi hozzájárulás

52 A Mellékletben szereplő források közlésénél átíró szövegekölzést alkalmaztam, a személy és helynevek esetében viszont megőriztem az eredeti, betűhű változatot.

53 A jegyzék datálásához az iratcsomóban előforduló, de itt nem közölt számadásokat használtam.

ügyében közgyűlésileg elhatározott első nemesi rovtal osztályozási jegyzéke,
Balási József kézírásával. (eredeti irat, tisztázat)⁵⁴

**Lajstroma az immunis nemeseknek, kik mennyire classificáltattak a
Praetorium építésére való concursusban.**

Szám	Név	Rhénes forint
1	Abos Ferenczné	2
2	Abos István	2
3	Abos Istvánné	2
4	Abos Jozseff	2
5	Abos Mihály	4
6	Angyalosi János	6
7	Antós Ferencz	4
8	Bakos Ferencz	4
9	Balás Antal	2
10	Balás Antalné	2
11	Balás Elek Madéfalvi	4
12	Balás Gáspár	2
13	Balás Ignác	4
14	Balás Jozseff maior	2
15	Balás Jozseff minor	2
16	Balás Károly kapitány	10 [?]
17	Balás Lajos	2
18	Balás Sámuel Szent Mihályi	4
19	Balás Simon	2
20	Balási Ignác	6
21	Balási Jozseff	8
22	Balási Lajos	2
23	Bálint Ignác kapitány	8
24	Br. Bálint Elek	8
25	Br. Bálint György	8
26	Balló Jozseff	8
27	Barabás János	4
28	Barabás Jozseff	4
29	Barácz István	4
30	Barácz László	2
31	Becze Gábor	6
32	Becze István	4
33	Béldi Antal	8
34	Béldi István	8
35	Bernárd Adám	2
36	Bernárd András	2
37	Bernárd Antal	2
38	Bernárd Antal Remetei	4
39	Bernárd Barabás	2
40	Bernárd István maior	2
41	Bernárd István minor	6
42	Bernárd Mihály	2
43	Beteg Ignác	2
44	Beteg László	4
45	Bjalis László	8
46	Báro Bíró János	8
47	Bíró János Szent Miklósi	2
48	Bíró Jozseff és fia Vacsárcsi	4
49	Bíró Lászlóné Madarasi	8

50	Biró Moyses Vacsárcsi	2
51	Biró Moysesné Pálfalyi	2
52	Biró Sámuel Vacsárcsi	2
53	Bocskor Adám prókátor	6
54	Bocskor Adám Szépvízi	8
55	Bocskor Adám Szent	2
	Királyi	
56	Bocskor András Szent	2
	Királyi	
57	Bocskor András Szent	4
	Mártoni	
58	Bocskor Antal Szent	2
	Királyi	
59	Bocskor Antal Szent	4
	Mártoni	
60	Bocskor Benedek Szent	2
	Mártoni	
61	Bocskor Elek Menesági	2
62	Bocskor Elek pap, Szent	2
	Tamási	
63	Bocskor Elek Szent	2
	Királyi	
64	Bocskor Elek Szent Léleki	6
65	Bocskor Elek Szépvízi	4
66	Bocskor Ferencz Delnei	2
67	Bocskor Ferencz alsó	2
68	Bocskor Ferencz felső	2
69	Bocskor Ferencz suszter	4
70	Bocskor Gergely	4
71	Bocskor Ignác Szent	2
	Királyi	
72	Bocskor Ignác nagyobb	2
73	Bocskor Ignác kisebb	2
74	Bocskor Imre	2
75	Bocskor István	4
76	Bocskor Istvánné Szent	2
	Királyi	
77	Bocskor János Kozmási	2
78	Bocskor János Szent	2
	Királyi	
79	Bocskor János öreg	2
80	Bocskor János ifjú	2
81	Bocskor János felső	4
82	Bocskor Joseff Delnei	2
83	Bocskor Joseff Szent	2
	Királyi	
84	Bocskor Joseff Menesági	2
85	Bocskor Joseffné fia,	4
	Albert	
86	Bocskor Márton	2
87	Bocskor Mihály Delnei	2
88	Bocskor Mihály Szent	2
	Királyi	
89	Bocskor Mihály alsó	2
90	Bocskor Mihály felső	2
91	Bocskor Mihály dullo	6

92	Bocskor Pál	2
93	Bocskor Samu	2
94	Bocskor Sándor	2
95	Bocskor Zsigmond	6
96	Boér János	2
97	Baró Bornemisza urak	8
98	Boros Elekne	8
99	Boros György	8
100	Bors Adám Szent Királyi	2
101	Bors Adám Szent Györgyi	2
	maior	
102	Bors Adám Szent Györgyi	4
	minor	
103	Bors András	2
104	Bors Barabás	8
105	Bors Ferencz	2
106	Bors Fülöpné, Zsigával	2
107	Bors János Szent Királyi	2
108	Bors János Szent Györgyi	2
109	Bors Joseffné Szent	8
	Királyi	
110	Bors Joseff	4
111	Bors Kelemen	2
112	Bors László	2
113	Bors Lázár	4
114	Bors Mihály Szent Királyi	2
115	Buda Sámuel	8
116	Böjte Imre	4
117	Böjte Mihályné	4
118	Csedő Antal, József,	8
	János, Dávid	
119	Csedő László	8
120	Cseh leányok	6
121	Cseres Farkas	8
122	Cseres Elek successorai	8
123	Cseres Elekne	8
124	Csergő kapitány	6
125	Czerjék Dénes	4
126	Czerjék Klára	2
127	Czerjék Péter	2
128	Czikó Antal	6
129	Czikó Ignác	8
130	Czikó János	6
131	Czikó Pál	2
132	Deák Antal	4
133	Deák kapitány	6
134	Demjen successorok	4
135	Dér Félix	4
136	Dindár János	6
137	Domokos Elek	6
138	Domokos Ferenc	2
	Taploczai	
139	Domokos Ferenc Verebesi	4
140	Domokos István	6
141	Domokos Károly	2
142	Donát István	2
143	Donát Joseff	2
144	Donát Mihály	2
145	Donát Pál	4
146	Donát Sándor	2
147	Elekes Aloysius	2
148	Elekes Antal, Gábor fia	2

149	Elekes Antal, Ignác fia	2
150	Elekes Antal, Josef fia	2
151	Elekes Antalné Zsögödi	8
152	Elekes Ignác	2
153	Elekes István maior	2
154	Elekes István minor	2
155	Elekes János	2
156	Elekes Josef	2
157	Elekes Lajos	2
158	Elekes Lőrincz	2
159	Elekes Márton	2
160	Elekes Mihály	2
161	Elekes Pál	2
162	Elekes Péter	2
163	Eltes András	2
164	Eltes Antal maior	2
165	Eltes Antal minor	2
166	Eltes Ferencz maior	2
167	Eltes Ferencz minor	2
168	Eltes István	2
169	Eltes János maior	2
170	Eltes János minor	2
171	Eltes Josef	2
172	Eltes Josefné	2
173	Eltes Péter	2
174	Endes Lajos	8
175	Endes Miklós	8
176	Eresztevényi árvák	2
177	Erős kapitány árvái	2
178	Fejér István	6
179	Ferenczi István	4
180	Fodor Andrásné	8
181	Forró Dénes	4
182	Fülöp Ferenc maior	2
183	Fülöp Ferenc minor	2
184	Fülöp Ignác maior	2
185	Fülöp Ignác minor	2
186	Fülöp Jakab	2
187	Fülöp János	2
188	Fülöp Mihály	2
189	Füstös Imre	6
190	Gáborffi Pál	8
191	Galló Pál	4
192	Geréb Farkasné	4
193	Gergely Julianna, Dónátné	6
194	Gergely Péter kapitány	4
195	Györffi András Alfalvi	6
196	Györffi András Csátószegi	4
197	Györffi Antal és Andras	2
	Remetei	
198	Györffi Antalné	2
199	Györffi János	2
200	Györffi Josef	4
201	Györffi Josef árvái	2
202	Györffi Mihály	2
203	Györffi Miklós	4
204	György Elekne	2
205	Gróf Haller István	8
206	Hegyesi István maradvái	2
207	Henter Imre	6
208	Henter István	6
209	Henter János	8
210	Bárá Henter Josef	8
211	Henter Samu	6

212	Horvát Dániel	8
213	Horvát Zsigmondné	8
	successorai	
214	Hozó Antal	4
215	Illyés Antal assessor	4
216	Imre Dániel	2
217	Imre Elek	2
218	Imre Lajos	2
219	Incze Antal	6
220	Incze József	6
221	Izer Andrásné	4
222	Jankó Ferencz,	4
	testvéreivel	
223	Keresztes kapitány	8
224	Keresztes Imre	6
225	Kézdi Antal	4
226	Gróf Kornis Zsigmondné	8
227	Kósa Antal	4
228	Kósa Istyánné	4
229	Kósa Mátyás	2
230	Kovács Antal Dánfalvi	4
231	Kovács Ferenczné	2
232	Kovács Gergelyné	2
233	Kovács Józsefné	4
234	Kovács Lajosné	2
235	Kovács Mihály	4
236	Kovács Tamás	6
237	Kozma Józsefné	8
238	Kozma Mihályné	2
239	László András	2
240	László András assessor	4
241	László Antal	2
242	László Elek successorai	6
243	László Elek Madéfalvi	2
244	László Elek Szent Imrei	2
245	László Gábor Vacsarcsi	2
246	László Imre	2
247	László János	2
248	László János	2
249	László József Alfalvi	2
250	László József Madéfalvi	2
251	László Karoly	2
252	László Pál	4
253	László Samuel	2
254	László Sándor, fiával	2
255	László Sándor ifjú	6
256	Lázár Ferencz	8
257	Gróf Lázár József	8
258	Gróf Lázár Lajos	8
259	Gróf Lázár László	8
260	Gróf Lázár Pálné	8
261	Gróf Lázár Zsigmondné	8
262	Lestyán kapitány	6
263	Lukács István árvái	4
264	Magyari Antal	2
265	Mačskási Pál	8
266	Mihálcz Adámné	2
267	Mihálcz Antal	2
268	Mihálcz József kászoni	2
	dulló	
269	Mike árvák	2
270	Gróf Mikes kisasszony	8
271	Mikó Antalné	8

272	Mikó István	6
273	Mikó János	6
274	Miskolczi successorok	2
275	Nagy Simon	8
276	Pakót Elek	2
277	Péchi Lajos és Sándor	2
278	Péterffy Jakab	4
279	Péterffy János	4
280	Péterffy József	4
281	Gróf Petki Józsefné	8
282	Potyó Antal	8
283	Puskás Aloysius	8
284	Puskás Máté assessor	2
285	Raksányi József	4
286	Raksányi István	2
287	Rancz József	6
288	Rélik Károly	8
289	Salamon József assessor	4
290	Salló major	4
291	Sándor Antal Szent	4
Domokosi		
292	Sándor Antal Szent	8
Mihályi		
293	Sándor Ferencz	8
294	Sándor János	4
295	Sándor József Göröcsfalvi	2
296	Sándor József Taploczai	4
297	Sándor László	4
298	Sándor Mihály	20
299	Simon József assessor	4
300	Sólyom Abraham major	2
301	Sólyom Abraham minor	2
302	Sólyom András	2
303	Sólyom Antal	2
304	Sólyom Barabás	2
305	Sólyom Ferencz major	2
306	Sólyom Ferencz minor	2
307	Sólyom Lajos	2
308	Sólyom László	2
309	Sólyom Mihály	2
310	Sólyom Sándor	2
311	Sólyom Tamás	2
312	Szabó Gábor	6
313	Szabó Imre	4
314	Szabó József Bánkfalvi	4
315	Szabó László	4
316	Szabó Mihály Szent	6
Mártoni		
317	Szabó Miklós Bánkfalvi	4
318	Szegedi Ignác, testvérével	6
319	Szejzovich hadnagy	4
320	Székely Elek	4
321	Székely Elekné	4
322	Székely Károly	6
323	Székely Lajos	4
324	Székely Miklós	2
325	Székely Zsigmond	8
326	Gróf Tholdalagi successorok	8
327	Tamás István	4
328	Tamás József	2

329	Tompos Ferencz	4
330	Tompos György Menesági	2
331	Tompos György Szent Györgyi	6
332	Tompós István	4
333	Tompos Istvánné	6
334	Tompos József	6
335	Tompos Kelemen	2
336	Tompos pap	6
337	Turi István	8
338	Turi György	4
339	Török Gáborné	4
340	Török Mihályné báró Apor Rozália	8
341	Vajnák Zagonból	4
342	Váradí József	4
343	Veres András	2
344	Veres Antal	2
345	Veres Dániel Fitódi	4
346	Veres Ferencz	2
347	Veres Ferencz Fitódi	4
348	Veres Ferencz assessor Remetei	8
349	Veres Gergely procurator	4
350	Veres Ignác	2
351	Veres István	2
352	Veres János minor	2
353	Veres János Fitódi	2
354	Veres János mészáros	4
355	Veres József assessor	6
356	Veres József Márton fia	4
357	Veres József mészáros	4
358	Veres József Fitódi	2
359	Veres József csizmadia	2
360	Veres Mihály	2
361	Veres Mihály assessor	2
362	Veres Moysés	2
363	Veres Péter Fitódi	2
364	Veres Péter Szent Simoni	2
365	Veres Simon	2
366	Zöld Antalné	2
367	Zöld Elek	2
368	Zöld János	8
Summa		1448

2.

[H.n., 1828. október 21. után⁵⁵]

Kimutatás az alcsíkszéki havasalji és oltmelléki kerület nemességének a Pretórium építési költségeihez való hozzájárulásáról, az első nemesi rovtal idején. (eredeti iratok, tisztaátok)⁵⁶

55 A két jegyzék datálásához az iratcsomóban előforduló, de itt nem közölt számadásokat használtam.

56 RNLHMH, Csíkszék levéltára – Iratok, CXCI/83, 1–4. lap. A jegyzékekben előforduló rövidítések jelentése: T. = tekintetes, M. = méltóságos, jun. = junior, sen. = senior, Rft. = rhénes (rajnai) forint, Xr. = krajcár.

Speticatioja a nemes Alcsik székben az Havasallyi processuban lévő nemes uraknak a Praetorium építésit segedelmező summájának.

Nevek	Classisok				A segedelem mennyisége		Meg van adva		Vagyon restantiában még		Az faluknak nevei	
	1-a	2-a	3-a	4-a	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.		
T. Tompos György	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	Meneság Ujfalu	
T. Botškor Joseff	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-		
T. Botškor Elek	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-		
M. Csedő László úr	1	-	-	-	8	-	-	-	8	-	Szent György	
T. Tompos Joseff	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-		
T. Tompos Ferentz	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-		
T. Bors Kelemen	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-		
T. Bors János	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-		
T. Bors Joseff	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-		
T. Bors Joseff	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-		
Lázár úr T. Váradi Joseff	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-		
T. Bors Ádám jun.	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-		
T. Bors Ádám sen.	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-		
T. Tompos György	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-		
T. Tompos Istyánné	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-		
T. Kovács Mihály úr	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-		
T. Szabo Joseff	-	2	-	-	6	-	4	-	2	-		Bánk-falva
T. Szabo Miklos	-	2	-	-	6	-	2	-	4	-		
T. Füstös Imre	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-		
T. Keresztes Imre úr	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-		
T. Keresztes kapitány úr	1	-	-	-	8	-	-	-	8	-		

T. Szabo Gábor úr	-	2	-	-	6	-	4	40	1	20	Szent Márton
T. Szabo Imre úr	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-	
T. Szabo Mihály úr	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-	
T. Szabo László úr	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-	
T. Cziko Antal úr	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-	
T. Hozo Antal	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-	
T. Botskor Ádám	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-	
T. Botskor Benedek	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
T. Botskor Ferencz felső	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Botskor János sen.	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Botskor Ferencz sen.	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
T. Botskor Ferencz szőcs	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-	
T. Botskor Antal	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-	
T. Botskor István	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-	
T. Botskor András	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-	
T. Botskor Gergély	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-	
T. Botskor Mihály dulló	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Botskor Mihály also	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
T. Botskor Mihály felső	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Botskor Imre	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Botskor János felső	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
T. Botskor Elekne	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
T. Botskor Jánosné	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Botskor Sándor	-	-	3	-	4	-	2	-	2	-	
T. Botskor Joseffné	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Botskor János jun.	-	-	-	4	2	-	-	-	-	-	

T. Gergély Juliánna	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-	Csekefalva
T. Betze Gábor úr	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-	
A. Cseh leányok	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-	
T. Pótyo Antal úr	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	Kozmás
T. Matskási Páll úr	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	
T. Botskor Ignátz sen.	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Bocskor János	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Bocskor Márton	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
T. Bocskor Ignátz iun.	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
M. Török kapitáné	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	Lázárfalva
M. Beldi Antal úr	1	-	-	-	8	-	4	-	4	-	
M. Horvát Szigmond úr	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	
M. Angyalosi	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-	
János úr M. Lestyán	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-	
kapitány úr T. Botskor	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-	
Elek úr T. Veres	-	-	3	-	4	-	1	-	3	-	Szent Lélek
Dániel T. Veres	-	-	3	-	4	-	2	-	2	-	
Ignátz T. Veres	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-	
Ferentz T. Veres	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
János T. Veres	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
Joseff T. Veres	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Péter Gr. Kornis	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	
Szigmondné T. Kováts	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Tamás úr T. Cziko	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	Mindszent
Ignátz úr T. Cziko	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-	
János úr T. Rántz	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-	
Joseff úr T. Kováts	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-	
Joseffné T. Tamás	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-	
István Tamás	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Joseff árvái Summa	9	21	19	27	328	-	193	40	134	20	

Nemes Alcsik szék Olt melyéki kerületében a Praetorium épületét segedelmező nemes atyafiaknak [összeírása].

Falu	Nevék	Classisok				A segedelem mennyisége		Meg van adva		Vagyon restantiában még	
		1-a	2-a	3-a	4-a	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.	Rft.	Xr.
Tusnád	Antos Ferentz	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-
	Betegh László	-	2	-	-	6	-	4	-	2	-
	Demien N.	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-
	Eltes Jozsef	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Eltes András	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-
	Eltes Péter	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-
	Eltes János	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Eltes Ferentz	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Eltes Antal	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Magyari Antal	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Eltes János maior	-	-	3	-	4	-	2	-	2	-
	Eltes Jozsefné	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Eltes Antal	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Eltes István	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-
	Eltes Ferentz	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-
Zágoni Vajnák	-	-	3	-	4	-	2	-	2	-	
Verebes	Béldi István	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-
	Csereti Elek	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-
	Domokos Ferentz	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-
Csato-szeg	Györfi András	-	-	3	-	4	-	4	-	2	-
	Györfi Jozsef	-	2	-	-	6	-	4	-	-	-
	Györfi Antalné	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Györfi Mihály	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Péterfi János	-	2	-	-	6	-	4	-	2	-
	Péterfi Jakab	-	-	3	-	4	-	2	-	2	-
Donath Pál	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-	

Szent Simon	Endes Lajos	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-
	Veress Joseff assessor	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-
	[Veress] Joseff, Márton fia	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-
	[Veress] János nagyobb	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-
	[Veress] János kissebb	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Veress	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Ferentz [Veress]	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-
	József csizmadia	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	[Veress] Joseff nagyobb	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	[Veress] Mihály	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Veress Péter	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Veress István	-	-	-	4	2	-	2	-	2	-
	Raksányi Joseff	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-
	Raksányi István	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-
	Veress Antal [Veress]	-	-	3	-	4	-	3	-	1	-
	Ignácz és Joseff	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-
	István Péterfi Joseff Gr.	1	-	3	-	4	-	8	-	4	-
	Tholdalagi Ferentzi	1	-	-	-	8	-	4	-	4	-
	István Gallo Pál	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-
	Endes Miklós György	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-
	Veress	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Elekné Veress	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Moyses Veress	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-
	Simonné Veres András	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-

Szent Imre	Br. Henter	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-
	Joseff										
	Henter János	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-
	Henter	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-
	Ferentzné										
	Henter István	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-
	Henter	-	2	-	-	6	-	-	-	6	-
	Imréné										
	László Elek	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-
	[László]	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-
	Sándor ifjú										
	[László] Pal	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-
	[László]	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-
	Sándor öreg										
	[László]	-	-	-	4	2	-	1	20	-	40
	Antal										
	Székely Elek	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-
[Székely]	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-	
Elekne											
Henter Samu	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-	
Czeriék	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-	
Dienes											
Forró Dienes	-	-	3	-	4	-	4	-	-	-	
Bors Barabás	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	
Bors Josefine	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	
Nagy Simon	-	2	-	-	6	-	6	-	-	-	
Bors László	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Bors Zsiga,	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Fülöpné											
Bors Ferentz	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Bors Adám	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Bors Mihály	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Bors János	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Bors András	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Donáth István	-	-	-	4	2	-	2	-	2	-	
Donáth	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Mihály											
Donáth Joseff	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Botskor	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Ignácz											
Botskor	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
András											
Botskor János	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
Botskor Antal	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Botskor	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
Mihály											
Kosa Mátyás	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
Botskor	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Joseff											
Botskor	-	-	-	4	2	-	2	-	-	-	
Ádám											
Botskor Elek	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
Kosa Istvánné	-	-	3	-	4	-	-	-	4	-	
Kosa Antal	-	-	3	-	4	-	2	-	2	-	
Kováts	1	-	-	-	8	-	-	-	8	-	
Ferentz											
Botskor	-	-	-	4	2	-	-	-	2	-	
Istvánné											
Zsögöd											
Mikó Antalné	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	
Elekes	1	-	-	-	8	-	8	-	-	-	
Antalné											
Summa	13	10	22	49	350	-	250	20	99	40	

3.

[H.n., 1841]

A Csíkszék közgyűlése által elrendelt, a Pretórium építési költségeihez való rendkívüli, negyedik hozzájárulás (nemesi rovatal) al- és felcsíkszéki jegyzéke. (eredeti irat, fogalmazvány)⁵⁷

A nemesi rend classificatiója a Praetorium építésére – negyedik rovatal

Szám*	Falu, birtokos	Rhénes forint
Szent Domokos		
1.	Sándor Péter	2
2.	Sándor Ignácz	2
3.	Sándor Antal	2
4.	Kurko János	2
5.	Kurko Domokos	2
		10
Szent Tamás		
6.	Sándor Mihály	8
7.	Boros Elek	8
8.	Botskor Elek	2
9.	Túri Ferentz és Ignácz	2
10.	Fantsali Farkas	4
11.	Szekeres István	2
12.	Siket János	2
		28
Kartzfalva		
13.	Lukáts István árvái	2
14.	Mihály Gergely	4
		6
Dánfalva		
15.	Székel László	2
16.	Székel Lajos	4
17.	Kováts Antal	4
18.	Kováts Lajosné	2
19.	Kováts Elek árvái	2
		14
Madaras		
20.	Kozma Gábor	8
21.	Szörtsei Imreh	8
22.	Barátsi Sigmond és Gábor	4
collector	Siket János	20
Rákos és Görötsfalva		
23.	Sándor Josef	2
24.	Sándor János	2
25.	Cserei Farkasné	8
26.	Barátsi Mihály	4
		16
Vatsártsi		
27.	Biro Sándor	2
28.	Biro Samuel	2
29.	Biro Moises	2
30.	Balás Joseff árvái	2
31.	Balás Gáspár	2
32.	Balás Lajos	4

* A számozás tőlem származik. – B.Z.

57 RNLHMH, Gyergyószék levéltára – Vegyes iratok (Varia), 846, 3–4. lap.

33.	Balás Ignáztz	4
34.	Balás Antal	2
35.	Veres Ignáztz	2
36.	Barabás János	2
37.	Balás János	2
38.	Lászlo Gáborné	2
39.	Nagy Moises	2
		30
Szent Mihály		
40.	Sándor Antal	8
41.	Bialis Lászlo	8
42.	Dindár Jánosné	6
43.	Miháztz Ferentz	2
44.	Böjthi Imreh	8
45.	Kálnoki hadnagy	2
46.	Balás Samuel	2
collector	Baráztz	36
Szépviz		
47.	Botskor Elek	6
48.	Domokos Elek	4
49.	Cziko Pál és György	4
50.	Imreh Lajos	2
51.	Imreh Lajos kissebb	2
52.	Imreh Dániel	2
53.	Imreh Joseff	2
54.	Barabás Joseff	2
55.	Szezovits Pálné	2
56.	Pakot Elekné	2
57.	Kováts István	2
58.	Kováts Joseff	2
59.	Veres Alajos	2
		34
Szent Miklós		
60.	Biro Jánosné	2
61.	Kozma Mihály	2
62.	Csato Imreh	2
		6
Borsova		
63.	Abos Antal	4
64.	Abos István árvái	2
65.	Abos István	2
66.	Abos Ferentzné	2
67.	Abos Péter	2
68.	Kováts Joseff	2
collector	Cziko Pál	14
Delne		
69.	Csato János és Sigmond	4
70.	Csato Joseff gyermekei	4
71.	Csato Farkas	2
72.	Csato Dávid gyermekei	2
73.	Boros György successorai	8
74.	Botskor Zsigmond	2
75.	Botskor Pál	2
76.	Imreh János	2
77.	Botskor Mihály maradvái	2
78.	Botskor Domokos	2

79.	Botskor Joseff gyermekai	2
80.	Botskor Ferenc kissebb	4
81.	Intze Joseff	4
82.	Intze Antal fia, Elek	4
83.	Botskor Imre nagyobb	4
		48
Pálfalva		
84.	Biro Moisesné	2
85.	Biro Joseff	8
		10
Várdotfalva		
86.	Veres Gergely	2
87.	Rélik Károly	4
collector	Botskor Domokos	6
Taplotza		
88.	Sándor Ferentz	6
89.	Sándor Joseffné	2
90.	Sándor László	4
91.	Lázár Antal	8
92.	Domokos Károly	2
93.	Tzifra Jakab	4
		26
Csitso		
94.	Geréb Elek	4
95.	Bakos Ambrus	4
96.	Szegedi Ignácz	6
97.	Gróf Haller István	8
98.	Gróf Petki Joseffné	8
99.	Kósa Dienes, Szallo [Salló] major jussán	4
100.	Janko Ferentzné	4
101.	Czirjek Péter	4
102.	Czirjek Klára	2
103.	Gróf Beldi Ventzelné	4
		48
Madéfalva		
104.	Cseres Elek	8
105.	Zöld János	8
106.	Zöld Ferentz	2
107.	Székel Sigmond	8
108.	Boér János	2
109.	László Sigmond	2
110.	László Károly	2
111.	László Imrené	2
112.	László Sámuel	2
113.	László Gáspár	2
114.	László András	2
115.	László Elek	2
116.	László Joseff	2
117.	László Lajos	2
118.	Balás Károly	2
119.	Balás Elekne	2
120.	Zöld Elek	2
121.	Eörös kapitány árvája	2
collector	László Pál	54
Zsögöt		
122.	Miko Antal	8
123.	Bárá Apor András	4
124.	Szörtsei Joseff fiai	4
		16
Szent Király		

125.	Bors Barabás	8
126.	Bors György	8
127.	Nagy Simon árvái	6
128.	Bors László	2
129.	Bors Ferentz	2
130.	Bors Adám	2
131.	Bors Joseff	2
132.	Bors János	2
133.	Bors András	2
134.	Donáth Mihály	2
135.	Donáth Mihály maradéki	2
136.	Donáth Joseff	2
137.	Botskor Ignátz	2
138.	Botskor András	2
139.	Botskor János	2
140.	Botskor Antal	2
141.	Botskor Joseff	2
142.	Botskor Elek	2
143.	Botskor Lajos	2
144.	Kósa Lajos	4
145.	Kósa Antal	2
146.	Andrási Joseff	2
collector	Botskor Ignátz	62
Szent Imreh		
147.	Báró Henter Joseff	8
148.	Henter János	8
149.	Henter Joseff	8
150.	László Sándor	8
151.	László János, Joseff, Antal	6
152.	Székel Elek	6
153.	Czerjék Dénes	4
154.	Bartá Sándor	2
155.	Antal Dániel	4
156.	László Elekné	2
157.	Tanko Ferentz	2
158.	Tanko Albert	4
collector	Tanko Ferentz	62
Szent Simon		
159.	András Péter	4
160.	Veres Joseff	2
161.	Veres János	2
162.	Veres Ferentz	2
163.	Bors Ferentz	4
164.	Gondos István	2
165.	Korodi Joseff	2
166.	Veres Ignátz minor	2
167.	Veres István	2
168.	Raksányi Joseff	4
169.	Raksányi István	4
170.	Veres Antal	2
171.	Veres Ignátz maior	2
172.	Veres Joseffné	2
173.	Domokos István	6
174.	Péterfi Joseff	6
175.	Péterfi Mihály	2
176.	Gróf Bethlen Domokos	8
177.	Endes Miklós	8
178.	Veres Moises	2
179.	Veres Pál	2
180.	Veres Joseff	4

181.	Veres János maior	2
182.	Veres Joseff	4
183.	András Ignátz	2
184.	Gergely Elek	2
collector	Péterfi Joseff	84
Csatoszeg		
185.	Györgyi András	4
186.	Györgyi Joseff árvái	2
187.	Györgyi Gábor	4
188.	Györgyi Gábor	2
189.	Péterfi János	2
190.	Ferentz Jakab	4
191.	Donáth Pálné	2
collector	Péterfi Ferentz	20
Verebes		
192.	Báró Bornemisza Leopold successorai	8
193.	Cseferi Elekné successorai	8
194.	Domokos Ferentz	4
195.	Zagoni Vajnak	4
		24
Tusnád		
196.	Antos Joseff	4
197.	Szolga János	4
198.	Benedek Sámuel	2
199.	Benedek Károly	2
200.	Benedek Joseff	2
201.	Szabo Aron	2
202.	Eltes Beniam	2
203.	Eltes Alajos	4
204.	Eltes János	4
205.	Eltes Ferentz árvái	2
206.	Eltes Lajos	2
207.	Eltes Antal maior	2
208.	Eltes Antal minor	2
209.	Magvari Antal	2
210.	Eltes János árvái	2
211.	Eltes István	2
212.	Eltes Ignátz	2
213.	Eltes János minor	2
214.	Eltes Joseff	2
215.	Eltes János közepső	2
216.	Mike Ferentz	4
217.	Beteg Lajos árvái	4
218.	Eltes Ferentz	2
collector	Eltes Alajos	58
Lázárfalva		
219.	Báró Apor Lázár	8
220.	Vajna Joseff	2
221.	Léstyán Dienes	6
222.	Horváth Ferentz	4
223.	Horváth Elek	4
224.	Izer Andrásné	2
225.	Bálint kapitány	6
		32
Kozmás		
226.	Potyo György	8
227.	Matkási Pál	8
228.	Buda Sámuel	8
229.	Gróf Mikes kisasszony	8
230.	Eresztevényi Antal	2
231.	Botos Joseff	2

233.	Botskor Ignátz	2
234.	Botskor János	2
235.	Botskor Mártonné	2
236.	Botskor Ignátz minor	2
237.	Botskor István	2
238.	Bartok Károly a négy rovatalra	16
239.	Ugron Lázár, Sigmond és Gáspár négy rovatalra	8
collector	Botos Joseff	72
Csekefalva		
240.	Donáth Györgyné	6
241.	Betze István	4
242.	Botskor István	2
243.	Fodor Pál	2
14		
Szent Márton		
244.	Szabo Gáborné	2
245.	Szabo Imreh	2
246.	Szabo Mihály	2
247.	Szabo László	2
248.	Cziko Gábor	4
249.	Cziko Joseff	4
250.	Hozo Ferentz	2
251.	Hozo Pál	2
252.	Botskor Lázár	2
253.	Botskor Benedek	2
254.	Botskor Alajos	2
255.	Botskor Barabás	2
256.	Botskor János	2
257.	Botskor Ferentz	2
258.	Botskor Ignátz	2
259.	Botskor Joseff	2
260.	Botskor István árvái	2
261.	Botskor Gergely	2
262.	Botskor András	2
263.	Botskor László	2
264.	Botskor Imreh	2
265.	Botskor János	2
266.	Botskor Albert	2
267.	Botskor István	2
268.	Betze Ignátz	4
269.	Bors Mihály	2
270.	Bors Gábor	2
271.	Potsa Pál árvái két rovatalra	8
272.	Szatsvai János négy rovatalra	8
collector	Betze Ignátz	[76]
Bánkfalva		
273.	Kováts Mihály	2
274.	Szabo Ferentzné	2
275.	Szabo Miklós	2
276.	Keresztes Elek	2
277.	Kováts Tamásné	2
278.	Füstös Joseff	2
279.	Deáki József	2
14		
Szent György		

280.	Tompos Joseff	2
281.	Tompos István	2
282.	Tompos Ferentz maior	4
283.	Tompos Gábor	2
284.	Bors Kelemen	2
285.	Bors Jánosné	2
286.	Bors Joseffné	4
287.	Bors Lázár	2
288.	Bors Adám	2
289.	Váradí Joseffné	2
290.	Tompos György	4
291.	Tompos András	6
292.	Tompos Ferentz minor	2
293.	Bálint János	2
294.	Ilyés János	2
		40
Menaság		
295.	Tompos András	2
296.	Botskor Elek	2
297.	Botskor Ferentz	2
298.	[Kánya?] Ferentz	2
299.	Adorján Antal	4
300.	Botskor Joseff árvái	2
collector	Tompos János	14
Mindszent		
301.	Cziko János és Ferentz	6
302.	Cziko János idősb	4
303.	Rantz András	4
304.	Tamás István	4
305.	Tamás Ferentz	2
306.	Kováts Joseff	2
		[22]
Szentlélek		
307.	Botskor Elek	2
308.	Veres János	2
309.	Veres Ferentz	2
310.	Veres Joseff	2
311.	Gróf Kornis Sigmond	8
collector	Kováts Joseff	[16]
		[Összesen: 1032]

4.

[H.n., 1842. május 8. után]

A Csíkszék közgyűlése által elrendelt, a Pretórium építési költségeihez való rendkívüli, negyedik hozzájárulás (nemesi rovat) gyergyószéki jegyzéke. (eredeti irat, tisztázat)⁵⁸

Feljegyzése azon pénzbeli fizetésnek, melyet conventionalis ezüst pénzben a nemes Gyergyó széki birtokosok a nemes két Csik, Gyergyó és Kászon székek 1842-ben⁵⁹ december 22-kén tartott girás gyűlése határozata következtésüül a Csik Somlyai Praetoriális Ház építtésére adni tartoznak a 4-ik rovatál szerént:

58 RNLHMH, Gyergyószék levéltára – Vegyes iratok (Varia), 846, 1–2. lap.

59 Nyilvánvaló elírás, helyesen: 1840-ben.

Szám	Neve a birtokosoknak	Rhénes forint
Szárhegy		
1.	A néhai Bartsai János maradvái – nem fizettek	16
2.	Ozveggy báró Bálintith Elekné – megfizette 8-a Maji 1842-be	8
3.	Gróf Lázár Józseff – megfizette	8
4.	Gróf Lázár Lajos – megfizette	8
5.	Gróf Lázár László – megfizette	8
6.	Gróf Lázár Sigmondné – megfizette	8
7.	Horváth Danielné gróf Lázár Éva – megfizette	8
8.	Deák Antal – megfizette	4
9.	Fülöp Mihály – nem fizetett	2
10.	Fülöp Ignácz – megfizette	2
11.	Fülöp Ádám – megfizette	2
12.	Fülöp Lajos – nem fizetett	2
13.	Néhai Fülöp Sándor maradvái – megfizették	2
14.	Fülöp János – nem fizetett	2
Újfalu		
15.	A néhai Befégh Ignácz maradvái – nem fizettek	2
16.	Elekes Ferentz és Ágoston – megfizették	2
17.	Elekes Márton – nem fizetett	2
18.	Elekes János, a Lőrintz fia – megfizetett	2
19.	Elekes István – megfizetett	2
20.	Elekes Pál – megfizetett	2
21.	Elekes Alajos – megfizetett	2
22.	Elekes Ignácz – megfizetett	2
23.	Elekes Antal nagyobb – megfizetett	2
24.	Elekes Antal kisebb – megfizetett	2

25.	Elekes Antal közezső – megfizetett	2
26.	Elekes Lajos – megfizetett	2
27.	Elekes Abrahám – nem fizetett	2
28.	Elekes Antal negyedik – nem fizetett	2
29.	Elekes Lórintz – nem fizetett	2
30.	Elekes Mihály és László – megfizettek	2
31.	Elekes Sándor – megfizette	2
32.	Elekes József, a József fia – nem fizetett	2
33.	Elekes Ambrus – megfizetett	2
34.	Sólyom Ferentz – megfizetett	2
35.	Sólyom Balázs – megfizetett	2
36.	Sólyom Tamás – megfizetett	2
37.	Sólyom Márton – megfizetett	2
38.	Sólyom Rajmond – megfizetett	2
39.	Sólyom Mihály nagyobb – megfizetett	2
40.	Sólyom László nagyobb – megfizetett	2
41.	Sólyom János – megfizetett	2
42.	Sólyom Abrahám nagyobb – megfizetett	2
43.	Sólyom Lajos, az András fia – nem fizetett	2
44.	Sólyom Abrahám kisebb – megfizetett	2
45.	Sólyom Barabás – megfizetett	2
46.	Sólyom Sándor – megfizetett	2
47.	Sólyom Mihály kisebb – megfizetett	2
48.	Sólyom Lajos nagyobb – megfizetett	2

49.	Sólyom Ferentz kissebb – megfizetett	2
50.	Sólyom András és Ignácz – megfizettek	2
51.	Hegyesi István maradvái – megfizettek	2
52.	Weégh András – megfizetett	2
Allfalu		
53.	Mikó István – megfizette	4
54.	Péchy [!] Sándor és Lajos maradvái – megfizettek	2
55.	Turi György – nem fizetett	4
56.	Turi István maradvái – nem fizettek	4
57.	Györfly Miklós és Gábor – megfizettek	4
58.	Györfly Andras maradvái – megfizettek	4
59.	László Sándor és Lajos – megfizettek	6
60.	Györfly János maradvái – megfizettek	2
61.	László József maradvái – megfizettek	2
62.	Györfly József maradvái – megfizettek	2
György Szent Miklós		
63.	A néhai Déer Félix successorai – nem fizettek	4
64.	A néhai Kézdi Antal successora – nem fizetett	2
Tekerópatak		
65.	A Gáborffy Pál successorai – megfizettek	8
66.	Chilich kapitány – megfizette	4
67.	Máriafi Dávid – nem fizetett	4
Ditró		
68.	Puskás Ferentz és Lajos – megfizettek	8
69.	Puskás Máté – nem fizetett	2
70.	Puskás Antal – megfizetett	2

71.	Csibi Ferentz – megfizetett	2
Remete		
72.	Bernád Antal és Imreh – megfizettek	6
73.	Veres Mihály – nem fizetett	2
74.	Veres István – megfizetett	2
75.	Györfly Antal és András – megfizettek	2
Csomafalva		
76.	Baló József – megfizette	8
[77-78.]	Az ezen consignatioban megnevezetteken kívül, május 8-kán 1842- ben fizetett 2 ezüst forintot Botskor Ignátz, és számfeletti táblabíró Csergő István megint fizetett 2 ezüst forintot.	
[Összesen: 250]		

IZVOARE PRIVIND APORTUL NOBILIMII SCAUNELOR CIUC, GIURGEU ȘI CASIN LA RIDICAREA CASEI PRETORIALE DIN ȘUMULEU CIUC (1828–1842)

*„... Nu suntem scutiți de poverile publice pentru a nu contribui cu
nimic...”*

(REZUMAT)

În prima parte a studiului introductiv se face schițarea istoricului construirii Casei pretoriale din Șumuleu Ciuc în perioada 1828–1842, a clădirii care avea să devină sediul administrației, justiției și arhivei scaunului Ciuc (până la desființarea scaunelor prin reforma administrativă din anul 1876, când sediul comitatului Ciuc a fost stabilit la Miercurea Ciuc), apoi este prezentat rolul asumat de comunitățile civile, militare și nobiliare ale scaunului în ridicarea acestui edificiu. Prelucrând listele de clasificare ale proprietarilor de pământ, autorul reliefează aportul nobilimii scăunale, care a contribuit în patru rânduri (în anii 1826–28, 1832, 1837 și 1841–42) la cheltuielile de construcție, plătind câte 2-8 forinți pe familie, în funcție de veniturile realizate.

În Anexă sunt publicate patru documente aflate în păstrarea Serviciului Județean Harghita al Arhivelor Naționale, liste și situații din anii 1828 și 1841–1842, care constituie izvoare importante pentru studierea efectivului și stării materiale a nobilimii scăunale din secolul al 19-lea, precum și pentru analizarea structurii societății nobiliare din Ciuc.

**SOURCES REGARDING THE CONTRIBUTION OF THE CIUC,
GIURGEU AND CASIN GENTRY TO THE BUILDING OF THE
PRETORIAL HOUSE OF SUMULEU CIUC
(SUMMARY)**

The first part of the introductory study presents a short history of the building of the Pretorial House of Sumuleu Ciuc between 1828 and 1842, which would later become the seat of Ciuc County's administration, justice and archives (until the administrative reform of 1876, when the counties were dissolved and the seat of the Ciuc District was established in Miercurea Ciuc), as well as the part played in its building by the civil and military communities, as well as by the local gentry. The author, having processed the classification lists of the land owners, is able to reveal the contribution of the county's gentry, who supported part of the building costs on four successive occasions (between 1826 and 1828, in 1832, 1837 and 1841-1842) by paying 2 to 8 Forint per family, based on their income.

Translated by Alina Olivia-Șuta

Lista de impunere pentru Scaunul Giurgeu (Arhivele Naționale Harghita, Scaunul Giurgeu, Varia, doc. nr. 846)

ASOCIAȚIONISMUL ECONOMIC SĂSESC ȘI PUBLICISTICA. SUPLIMENTELE ECONOMICE

Nicolae TEȘCULĂ

Activitatea de propagare a ideilor asociațiilor săsești prin intermediul cuvântului scris era foarte diversă și a cuprins o pleiadă largă de publicații. Am aminti în primul rând pe cele cu caracter științific: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* și *Akademische Blätter*.

Aceste reviste cu un înalt grad științific, prin rolul lor asumat le putem include alături de marile reviste științifice ale epocii editate în cadrul universităților și academiilor europene, iar asociațiile, care le-au patronat, au suplinit existența unei adevărate Academii de Științe a sașilor transilvăneni.

Prin varietatea, specificitatea și multitudinea de informații oferite aceste reviste științifice rămân și azi, pentru publicul specializat, surse de referință pentru cercetarea trecutului Transilvaniei și al cadrului natural al acesteia.

Într-un alt registru integram revistele cu caracter economic. Pornind de la o idee și un proiect al lui Stephan Ludwig Roth, în anii 40 ai secolului al XIX-lea, revistele economice au slujit intereselor asociațiilor economice, venind în sprijinul micului întreprinzător sas, care locuia fie în mediul rural, fie în mediul urban.

Deși nu găsim o continuitate pe toată perioada cercetată a unei publicații remarcăm rolul revistei Asociației Agricole *Landwirtschaftliche Blätter*, care prin format, structură și conținut a reușit să intereseze un număr mare de cititori devenind la începutul secolului XX cea mai citită revistă de specialitate din spațiul transilvan cu un tiraj impresionant până în zilele noastre.¹

Nu în ultimul rând amintim revistele celorlalte asociații. Deși la o primă analiză le-am putea considera, că au doar rolul de a informa membrii cu privire la activitățile specifice ale fiecărei asociații în parte, dincolo de acest aspect găsim în structura lor foarte multă informație cu caracter literar, științific, istoric, biografic și cultural, ceea ce arată vastele și variatele preocupări ale autorilor și membrilor acestor grupări.

Nu putem încheia, fără a arăta faptul că existența acestora este legată în mare parte de gradul mare de educație a sașilor ardeleni, de nivelul impresionant de alfabetizare, datorat în totalitate sistemului de învățământ confesional al Bisericii Evanghelice C.A. din Ardeal, care a făcut ca publicul să fie foarte specializat.

¹ O analiză succintă asupra publicației *Asociației Agricole Ardelene* o avem în studiul lui Julius Helmut Knall, Helmuth Julius Knall, "Foile agricole pentru Transilvania (1873-1881)", în *Contribuții la istoria presei din Mediaș*, Mediaș, 2003, p. 7-22.

Pe lângă revistele specializate menționate mai sus, ideile asociaționiste vor fi propagate și prin intermediul unor suplimente ale ziarelor generaliste. În cele ce urmează ne vom referi la două suplimente economice apărute la Sibiu. Este vorba de *Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* între 1868-1873 și *Blätter für Handel und Gewerbe* în 1914.

1. *Handel, Gewerbe und Landwirtschaft (1868-1873)*

Presă anilor 60 este dominată de disputele politice. Presă devine o portavoce a diferitelor grupări, care doreau să obțină o poziție dominantă în viața politică a sașilor ardeleni. Acesta este și cazul lui *Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt*, publicație activă din partea *bătrânilor sași*.

Din 1868 va fi editat ca un supliment în cadrul lui *Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt*, sub numele de *Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* până în anul 1874 o dată cu apariția cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*.

Primul număr al ziarului apare la 3 iunie 1868, la tipografia lui Josef Drotleff. Atunci, la inițiativa lui Franz Gebbel, tipograful sibian a hotărât să transforme revista *Siebenbürger Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* într-un săptămânal politic, cu partea politică condusă de el însuși, cea agricolă de către Peter Josef Frank și mai apoi de Drotleff însuși.²

Franz Gebbel s-a născut la Cluj în 1835, unde urmează cursurile liceului unitarian, apoi, la Sibiu, frecventează cursurile Academiei de Drept. La Viena studiază dreptul și în 1862 îl găsim asistent, apoi actuar și din 1865 secretar al Bisericii Evanghelice din Transilvania. Va rămâne în această funcție până la decesul său în 1877³.

Joseph Peter Frank s-a născut la Cisnădie în 29 iunie 1827. După absolvirea Gimnaziului evanghelic din Sibiu va urma studiile la Politehnica din Viena și Karlsruhe între 1846-1850. La Karlsruhe va urma îndeosebi cursurile Colegiului de Străzi, Poduri și Construcții de Mașini. În vacanțe va vizita marile șantiere industriale specializate în construirea marilor mașini în spațiul german. La 1851 se întoarce în țară și se angajează la Direcțiunea Transilvană de Construcții, supervizând lucrări edilitare în Sibiu, Cluj, Tg. Mureș și Hunedoara.

Participă la ridicarea unor fabrici în domeniul industriei lemnului la Sebeș, a morăritului la Brașov, Sibiu și Tălmăciu și devine profesor la Școala Reală din Sibiu. Trece Carpații în România unde timp de 10 ani devine inginer la Bârlad și Slatina.

Încă din tinerețe a fost colaborator la numeroase ziare și reviste ca: *Siebenbürger Bote*, *Hermanstädter Zeitung*, *Kronstädter Zeitung*, *Siebenbürger*

2 Doris Schrenk, *Buchhandel und Verlagswesen der Siebenbürger Sachsen*, Univ. Diss. Wien, 1998, pp. 69-70.

3 Marie Klein „Zur Gedächtnis Franz Gebbels” in *Aus sechs Jahrzehnten*, Sibiu 1935, p. 2-5.

Quartalschrift, Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, Münchener Allgemeine Zeitung, Allgemeine Bauzeitung din Berlin și la ziare românești.

A fost preocupat de situația economică a conaționaliilor lui sași. Dintre lucrările sale menționăm: *Siebenbürgen hervorragende Bestimmung als Industrieland, Calea ferată Pitești-Sibiu, Wirtschaftliche Resultate, eine Parallele zwischen Siebenbürgen und Rumänien, Die Geldindustrie in Siebenbürgen*.⁴

Se pare că deja din noiembrie 1866, Gebbel dorea formarea unui nou ziar și o linie conservatoare pentru acesta. Ideile care dorea să le promoveze în această publicație erau păstrarea identității și a națiunii săsești în Transilvania și promovarea ideii de germanitate, de apartenență a sașilor ardeleni la marea națiune germană ce se constituia acum.⁵

Apariția foi era săptămânală, în fiecare zi de miercuri. Formatul era unul mic 23,5x 32,5 cm, cu 16 pagini pe număr, numerotate în ordine crescătoare de la începutul anului până la sfârșit.

Una dintre cele mai mari părți ale ziarului purta numele de *Handel, Gewerbe und Landwirtschaft*, care era de fapt continuarea lui *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft*.⁶

Aici vor fi prezentate o serie de aspecte care țineau de agricultură și comerț și se remarcă protocoalele ședințelor Asociației agricole săsești. Găsim o subrubrică *Pomologische Bedenken*, cu articole dedicate tehnicilor în domeniul pomiculturii și viticulturii.

Tot aici mai găsim *Effecten und Wechselcourse*, unde avem prezentate cursurile burselor din Viena și Pesta, prețurile piețelor de cereale din târgurile din Sibiu, Mediaș, Brașov, Cluj, Arad, Timișoara, precum și o serie de informații legate de negoțurile realizate în aceste piețe. Cu timpul această rubrică se va împărți în trei: *Wiener Borsebericht, Marktpreise* și *Geschäfts-Berichte*. Ultima rubrică cuprindea relatări asupra activităților comerciale în principalele orașe ardeleni.

Tot ca o rubrică poate fi și *Inserate*, care cuprindea reclame și anunțuri. În aceeași categorie putem integra și *Verschiedenes* cu știri scurte și diverse. Aici avem o subrubrică *Ungarische Ostbahn*. Sunt relatate aspecte cu privire la dezvoltarea căilor ferate în Ungaria și, mai ales, asupra construirii acestora în

4 Friedrich Schuller, *Schriftsteller Lexicon der siebenbürger Deutscher*, IV Band, Hermannstadt, 1902, p. 117.

5 Wilhelm Bruckner, *Vom „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“ zur „Südostdeutschen Tageszeitung“*. *Siebenjahrzehnte deutscher Tagespresse in Siebenbürgen*, Inaugural-Dissertation zur Erlangerung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Ludwig Maximilian Universität zu München, 1944, p. 4.

6 Despre de această revistă vezi: Nicolae Teșculă, „The Transylvanian Saxon Associationism and the Publication: Case Study *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* (1865-1868)”, în *Anuarul Institutului de Istorie <George Barițiu> din Cluj-Napoca*, tom LII, 2013, p. 251-260.

Transilvania. Apoi rubrica *Verein Nachrichten*, unde găsim prezentări ale vieții asociațiilor săsești. În cadrul rubricii un rol important îl joacă acum informațiile cu privire *Casele de economii* înființate în mare parte în această perioadă.

Mai adăugăm aici *Allerlei für Werkstatt, Feld und Haus*, cu relatări economice prezentate pe scurt, apoi *Erledigungen*, cu prezentarea posturilor libere din administrație și școli în zona locuită de sași. Avem *Erntebericht* cu privire la soiurile de cereale, *Licitationen* cu prezentarea diverselor licitații cu caracter economic în Ardeal și *Literatur* cu mici prezentări de reviste de specialitate sau lucrări de referință pentru agricultură, industrie și comerț.

La fel ca și revista *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft*, acest supliment dorea să prezinte viața economică a țării. Astel încă din primele numere era lăudată apariția unei filiale ardelene a Băncii Naționale Austriece: „*Ridicarea unei filiale a Băncii Naționale Austriece (...) în Sibiu o salutăm cu bucurie (...) cu bucurie, pentru că, ce se poate intenționa în ridicarea comețului în contextul situației noastre politice are pentru noi o dublă importanță (...) o dovadă pentru noi, că eforturile la locul protrivit al reprezentării trebuiau făcute, dacă se dorea să se ridice ceva.*” Arată apoi rolul băncii în dezvoltarea economică a Transilvaniei, în construirea căii ferate ardelene și conchide: „*... să găsească dezvoltarea pentru ca afacerile noastre comerciale să prospere ...*”⁷

Suplimentul se va dovedi a fi o portavoce a asociaționsimului economic săsesc. În coloanele sale găsim foarte multe informații cu prezentarea ofertelor caselor de economii din diferitele localități săsești care se înființau acum. În articolul „*Promovarea întemeierii de case de economii și împrumut în comunitățile noastre*” se făcea o reclamă prodomo înființării acestora și a rolului lor în evoluția comunităților: „*Încă nu renunță la nimic omul de la țară pentru un mic pentru un împrumut bancar de început, care îl poate pierde, pentru că acționează circulându-l (...) adesea este un ban imposibil de a se vedea profitabil, ce năzuințe își formează săracul adesea la începuturile declinului său economic. În acest aspect putem să explicăm și să arătăm, cum adesea pentru un țăran sărac dobânda trebuie să numere doar puțini guldeni. Noi știm cazul, în care pentru douăzeci de guldeni, pentru care îl interesasă să plătească de-a lungul unei jumătăți de an împrumutul cu o câblă de grâu. Câblei îi calculează omul șase guldeni pentru douăzeci de guldeni pe an. Doisprezece guldeni îl interesează să plătească 60 de procente. Nu ne sunt aceste cazuri necunoscute, în care pentru guldeni se adaugă 3 cr (crăițari - n.n.) pe săptămână, unde 100 de crăițari anual, interesul este să scadă 156 de crăițari.*”⁸

Dincolo de aceste aspecte interiorul acestui supliment abundă cu informații diverse pentru necesarul țăranului sau meșteșugarului sas. Așa aflăm de plidă de cartofii de iarnă: „*Cultivarea se recomandă a fi pe două baze la începutul anului cu*

7 Idem, nr. 14, Hermannstadt, den 6. April 1870, p. 217.

8 Idem, nr. 20, Hermannstadt, den 14. Oktober 1868, p. 317.

roade proaspete la folosință și să aibă la cultivare bulbi zdraveni. Va fi la această proprietate la începutul lunii august în mărime mijlocie de o recoltă de cartofi așternuți pe un teren proaspăt îngrășat, în toamnă înainte de a se îngheța iarba, acoperiți cu pământ în mai, pe o suprafață mare de gunoi de grajd, unde este posibil, să fie de cal. Deja la începutul lui aprilie în anul următor se pot folosi cartofi pentru bucătărie.”⁹

În 1871, Școala pomicolă din Cincu prezintă diverse soiuri de meri și peri. După ce face o descriere a fiecăruia în parte avem surpriza de a fi catalogate un număr de 8 soiuri de măr de vară, 8 de toamnă și 25 de iarnă. La fel și pentru peri avem 20 de primăvară, 23 de toamnă și tot atâția de iarnă și că: „*Vedem că această listă a fost prezentată cu ocazia Expoziției de Toamnă în septembrie a.(nul n.n.) t.(recut n.n.) în Cincu.*”¹⁰

Pentru meșteșugari anunța noi inovații în domeniu. Așa aflăm că a apărut o nouă mașină de cusut pentru cizmari: „*O invenție, care a fost semnalată în cercurile industriale este o nouă mașină de cusut pentru cizmari, inventată de F.D. Crosby din New-York.*”¹¹

Importanța comunicațiilor pentru dezvoltarea societății este exprimată cu ocazia prezentării cultivatorilor de viță de vie din California: „*Proprietarii de vii californieni își fac cunoscute deja firmele și strugurii lor frumoși în foile new-yorkeze. În special calea ferată Pacific, care va traversa tăind mii de mile, este deja gata douăzeci și opt de mile englezești. În New-York vor fi așadar struguri proaspeți din San Francisco. Cine putea să gândească acest lucru cu 20 de ani în urmă!*”¹²

Nu doar activitatea asociațiilor cu caracter economic va fi reflectată în paginile suplimentului, ci și a altora. Astfel în anul 1870 găsim o referire la Asociația de gimnastică din Brașov: „*Asociația de gimnastică brașoveană, a cărei conducere în prima adunare generală a acestui an a revenit din nou în mâinile celor doi profesori Eugen Lassel și Karl Frätschkes, a organizat în 8 februarie un bal, care a fost foarte bine populat, aceasta arată, că balul asociației de gimnastică devine de la an la an, tot mai popular. Este de remarcat, că în acest an Casinoul german nu a aranjat nici un bal și că până acum Asociația de apărare locală organiza un bal puternic...*”¹³

Din această scurtă incursiune asupra acestui supliment al oficiosului bătrânilor sași observăm că acesta continuă tradiția revistei *Siebenbürger Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* de a informa publicul interesat cu privire

9 Idem, nr. 11, Hermannstadt, den 15. März 1871, p. 172-173.

10 Idem, nr. 5. Hermannstadt, den 1. Februar 1871, p 75.

11 Idem, nr. 20, Hermannstadt, den 19. Mai 1869, p. 337.

12 Legat de această revistă vezi studiul: Nicolae Teșculă, „Din trecutul presei ardelenne: *Blätter für Handel und Gewerbe 1878/79*” în *Marisia. Studii și materiale. Istorie*, XXXII-XXXIII, Tg. Mureș, 2013, p. 167-174.

13 *Ibidem*.

la toate noutățile din domeniul economic, de a veni în întâmpinarea nevoilor acestora prin a face o prezentare a vieții asociațiilor de profil ale sașilor ardeleni.

2. *Blätter für Handel und Gewerbe* Sibiu 1914

Publicația va prelua numele unei reviste apărute la Brașov între anii 1878-1879 și editată de *Camera de Comerț și Meșteșug* din Brașov cu un pronunțat caracter economic.¹⁴

Revenind la revistă, suplimentul era editat săptămânal și apărea în 8 pagini pentru fiecare număr în ziua de joi. Fiecare pagină avea două coloane și numerotarea lor începea de la prima din primul număr și continua în numărul următor până la finalul anului. Scopul revistei era: „ *Cu acest număr a lui Blätter für Handel und Gewerbe ia ființă o nouă publicație de specialitate, care se interesează de starea comerțului și meșteșugului, dorind să se prezinte într-o ediție de comunicări săptămânală, deoarece nu este în măsură și nu este timp să apară zilnic, un ziar regulat.* ”¹⁵

După cum vedem, suplimentul își arată limitele prim faptul, după cum bănuim, că nu dispune de o redacție foarte mare, care să susțină o publicație economică cu caracter de cotidian. Dincolo de acest aspect, în același articol introductiv se arată că revista urmărește să servească intereselor micului atelier meșteșugăresc și Alianței Asociațiilor Meșteșugărești Săsești din Transilvania, care și o editează. □

Încă din titlu aflăm faptul că revista aparține Federației Asociațiilor Meșteșugărești prin subtitlul: *Organ des Verbandes sieb.-sächsischen Bürger und Gewerbe*. Rubricatura nu este una foarte stufoasă. Dintre rubrici amintim: *Mitteilungen der Verbandsleitung* cu informații privind activitatea asociațiilor meșteșugărești, precum și a caselor de credit din orașele săsești, *Auskünfte und Ratschläge*, care cuprindea de obicei comunicări aduse membrilor, *Neuigkeiten aus der Woche* cu știri legate de inițiative legislative în domeniu și noutăți economice și *Humoristisches*, unde sunt inserate câteva anecdote. Ultimele două pagini sunt dedicate anunțurilor publicitare.

Din paginile revistei aflăm lucruri interesante. În primul rând faptul că o anumită afacere cu bere din Sibiu este pe punctul de a fi preluată de către români: „*(Berăria Habermann o întreprindere a industriei românești). Cum anunță <Telegraful Român > s-a constituit un consorțiu al capitaliștilor români cu scopul de a cumpăra < prima berărie ardeleană a Johann Habermann din Sibiu >. Pentru a o putea achiziționa, întreprinzătorii vor constitui un consorțiu, societate pe acțiuni. Acțiunile vor fi emise de Albina prin filialele și agenturile sale.*” □

Tot aici vedem că prețul cositorului crește:” (*Scumpirea prețului cositorului. Comunitatea de metal și cositor din Viena a decis în 15 a (cestei - n.n.) I (uni - n.n.)*)

14 *Blätter für Handel und Gewerbe*, nr. 1, Hermannstadt, Donnerstag, 2. April 1914, p. 5.

15 *Idem*, nr. 11, Hermannstadt, Donnerstag, 11. Juni 1914, p. 83.

o ridicare a prețului între 15 și 20 de procente” □

Revista face și o prezentare a forței energiei electrice pentru industria săsească, aducând ca exemplu producția de energie a hidrocentralei de la Sadu, de lângă Sibiu: “(Importanța energiei electrice pentru meșteșuguri) Importanța, pe care energia electrică o are asupra meșteșugului urmează să fie prezentată în raportul de afaceri a centralei electrice sibiene pentru anul 1913. De la conducerea acesteia ni s-a transmis faptul că aceasta are o capacitate de 440 de electromotoare cu 1883,85 cai putere...” □

Din păcate, după asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo și izbucnirea primului război mondial, în paginile revistei informațiile cu caracter economic lasă loc știrilor de pe front și mai apare acum o rubrică *Ernstes und Heiteres aus dem Krieg*. Iar în locul știrilor cu privire la facilități economice sau zile de târguri în orașele ardelen, apar vești care vorbesc de rechiziții și de creșterea prețurilor.

În această atmosferă determinată de război își încheie activitatea suplimentul lui *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*. Deși nu este menționată întreruperea ediției, problemele economice determinate de război determină redacția să închidă apariția acestui număr.

Chiar dacă au reprezentat interesele unor anumite asociații economice, prin rubricatură și prin conținut, revistele au servit nevoilor locuitorilor din Transilvania de sud.

Importanța lor rezidă din faptul că ne oferă o paletă largă de informații cu privire la activitățile economice desfășurate în Ardeal și nu numai, și reprezintă azi, pentru istoricii care analizează istoria Transilvaniei, o sursă de documentare foarte valoroasă.

Sașii organizați în secolul al XIX-lea în asociații, au fost conștienți de faptul că doar prin educație și cultură se poate dezvolta națiunea, iar propagarea ideilor asociaționiste s-a făcut prin diverse mijloace. Unul dintre cele mai frecvent folosite era prin intermediul presei. Dacă pentru început, în majoritatea lor, asociațiile vor apela la publicațiile periodice deja existente, unde de obicei erau prezentate invitațiile la adunările generale, bilanțurile și anumite aspecte din viața acestora, cu timpul vor apărea reviste specializate.

**DER SÄCHSISCHE WIRTSCHAFTS- ASSOZIATIONISMUS UND DAS
ZEITUNGSWESEN .
DIE WIRTSCHAFTSBEILAGEN.**

(ZUSAMMENFASSUNG)

Das Unterbreiten der Ideen sächsischer Vereine mittels des geschriebenen Wortes geschah auf mannigfaltiger Weise und mit Hilfe verschiedener Publikationen. In erster Reihe möchten wir jene wissenschaftlichen Charakters sowie die Wirtschaftszeitschriften erwähnen. Einem Gedanken und einem Projekt von Stephan Ludwig Roth in den vierziger Jahren des neunzehnten Jahrhunderts folgend, haben die wirtschaftlichen Fachzeitschriften den Interessen der Wirtschaftsverbände gedient, und unterstützten hiermit die kleinen sächsischen Unternehmer aus Stadt und Land. In diesem Artikel werden wir auf zwei in Hermannstadt erschienene Wirtschaftsbeilagen eingehen. Diese sind: *Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* zwischen 1868-1873 und *Blätter für Handel und Gewerbe* aus dem Jahre 1914. Ihre Bedeutung liegt darin, dass sie uns eine breite Palette von Informationen über die Wirtschaftstätigkeit in Siebenbürgen -und nicht nur- bieten, und für Historiker, welche die Geschichte Siebenbürgens untersuchen, eine sehr wertvolle Informationsquelle darstellen.

PREOCUPĂRI FILANTROPICE ALE ORTODOXIEI TRANSILVĂNENE FAȚĂ DE PREOTESELE VĂDUVE, LA SFÂRȘIT DE SECOL XIX ȘI ÎNCEPUT DE SECOL XX

Florin BENGHEAN

Slujirea a fost vocația dintotdeauna a Bisericii. Vechea împărțire în „Biserică luptătoare” și „Biserică triumfătoare”, cea dintâi numind-o pe cea din lumea de aici, cea de a doua, pe cea de dincolo, nu și-a pierdut actualitatea. A lupta cu păcatul, cu răul din ei și din lume, a fost și este chemarea permanentă a creștinilor. Biruitorii, sfinții, cei care au câștigat lupta, trec dincolo în rândul celor mântuiți, continuându-și și acolo rugăciunile pentru cei rămași, alcătuind un tot, o comuniune pe veci, indestructibilă. De aceea ne rugăm Sfinților, ca să mijlocească la Dumnezeu și mântuirea noastră și avem încredințarea că ei o fac cu bucurie, fiind de-ai noștri și interesați nu numai de mântuirea lor, ci și de mântuirea tuturor. Adevăratul triumf împotriva păcatului e numai acela care e al tuturor. Nici un Sfânt nu poate fi fericit dacă a triumfat numai el. Ar cădea în egoism și trufie și ar decădea din starea de sfânt. De aceea, deși cele două denumiri care delimitează două tărâmurii rămân mereu actuale, termenul „Biserică slujitoare” le sintetizează în fapt și le acoperă pe amândouă, chiar dacă are în vedere, în special, Biserica de aici. Sfinții, tocmai prin rugăciunile lor de mijlocire, fără de care ar fi neîmpliniți, fac parte, de fapt, tot din Biserica slujitoare, dincolo ca și aici. Esența creștinismului este a fi pentru altul, a afirma și a practica răspunderea fiecăruia pentru tot, a depăși egoismul, individualismul, a trăi în desăvârșită comuniune. A răspunde pentru toți. Cel care slujește este cel care știe, face și se bucură să fie necesar aproapelui, cel care înțelege și ia în serios chemarea lui Dumnezeu. Biserica este comuniunea celor ce slujesc, întemeiată de Mântuitorul cu acest rost. Numai așa Biserica iese din circumstanțial și din competiția cu cei care urmăresc, în chip legitim, să organizeze și să conducă lumea. Biserica își legitimează existența, în orice timp și în orice societate, în măsura în care este o „Biserică slujitoare” a lui Dumnezeu și a oamenilor, spre fericirea și mântuirea sufletelor lor.

Ținta de căpetenie a strădaniilor preoțești este, în fond, partea spirituală din ființa noastră: sufletul omenesc și mântuirea lui. Dar, preotul nu se poate dezinteresa nici de latura materială a vieții credincioșilor săi, pentru că aceasta constituie temelia indispensabilă a vieții lor sufletești, iar de bunăstarea, mulțumirea și fericirea omului atarnă, în bună parte, și progresul său cultural, moral și religios. Nu poți propovădui pe Dumnezeu și Evanghelia lui Hristos asistând nepăsător la suferințele, lipsurile și mizeria materială a credincioșilor tăi. Nu poți să spui că iubești pe Dumnezeu și pe oameni – care sunt fiii Lui – dacă tolerezi sau rămâi pasiv în fața urii, care învrăjbește și desparte pe oameni, a lăcomiei și a asupririi, care împarte pe oameni în bogați și săraci, în stăpâni și robi, în exploatare și

exploatați. Preoțimea, care în majoritatea ei a fost recrutată din mijlocul poporului, este datoare, deci, să împărtășească din toată inima, dreptele năzuințe ale poporului muncitor spre o viață mai bună și să se alătore la strădaniile acestuia spre împlinirea lor. Idealurile veșnice de dreptate socială, de pace și de iubire între toți oamenii și toate popoarele de pe fața pământului, egal îndreptățite la viață, sunt, în definitiv, și ale Bisericii creștine, ele fiind înscrise în învățătura Mântuitorului și în Sfânta Scriptură, încă de acum mai bine de două mii de ani.

Preoția creștină, din perioada de care ne ocupăm, nu putea rămâne una exclusiv ritualistă, adică mărginită la îndeplinirea îndatoririlor rituale prevăzute în Molitfelnic, ci a trebuit să iasă pe șantierul larg al vieții sociale, să se alinieze în rândurile luptătorilor pentru împlinirea idealurilor de progres și dreptate socială. În acțiunile sociale întreprinse de Biserică în această perioadă, trebuie să ținem cont de doi factori extrem de importanți: perioada extrem de grea prin care trecea întreaga Transilvanie, deci implicit și Biserica românească de aici, respectiv starea de sărăcie, generalizată și în rândul preoților români transilvăneni.

Au existat circulare permanente din partea Mitropoliei către protopopiate, ca să îi ajute pe cei săraci și să adune bani și cele necesare vieții pentru cei năpăstuiți.

Trebuie să menționăm modul în care **preotesele văduve** au fost ajutate și susținute material în mod consistent de către Biserică. Se înregistrează foarte multe cereri ale preoteselor văduve către protopopiate și către mitropolie, în urma cărora au fost ajutate în limita posibilităților, dar destul de substanțial. Mereu Mitropolia face apel la protopopi, ca să trimită liste cu preotesele văduve spre a fi ajutate. Dintr-o circulară a Consiliului parohial din Negrilești¹ către mitropolie aflăm despre preteasa văduvă de acolo, în ce condiții grele trăiește și cum a rămas să stea în casa parohială pentru că nu are o casă proprie. Consilierii anunță că văduva Nastasia Sigarta, preteasa fostului paroh Dimitrie Sigarta, a ajuns într-o stare deplorabilă, rămânând văduvă cu trei copii mici, cel mai mare avea 12 ani, unul avea 6 ani, iar fetița cea mică avea doar 2 ani. Ei spun că preteasa văduvă a rămas fără de avere și în casa Bisericii, pentru că nu avea o casă proprie. Circulara a fost trimisă de la Negrilești, la 29 decembrie 1879, iar printre consilieri întâlnim nume precum Grigorie Iuga, Rusu Tănase².

S-au mai întâmplat astfel de cazuri și în alte locuri, cazuri în care preteasa văduvă, cu copii mici, a rămas să locuiască pe mai departe în casa parohială, pentru că nu avea o casă personală. Acest lucru s-a întâmplat în condițiile în care s-a putut, fie preotul nou venit făcea naveta, fie preteasa văduvă rămânea să locuiască în casa parohială (un timp, până ce se rezolva problema) împreună cu familia noului preot numit în acea parohie.

La solicitarea repetată a pretesei văduve din Petea³ (protopopiatul Tîrgu-

1 Azi localitate în județul Bistrița-Năsăud.

2 Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, Circulare, 1879.

3 Localitate în județul Mureș

Mureș), Victor Raveca, care a rămas văduvă cu 3 copii, mitropolitul adresează protopopului înștiințarea că îi trimite suma de 12 fl. să o predea văduvei Raveca Victor din Petea, iar chitanța ei, contrasemnată de protopop și de parohul locului, să fie trimisă la mitropolie. Documentul este trimis de la Sibiu, la data de 1 decembrie 1872, și este semnat de mitropolitul Andrei⁴. Mitropolia trimite notă de informare către protopopul Nicolae Măneguțiu al Tîrgu-Mureșului, că din fondul de pensuni arhidiececan pe baza punctului 32 din statut, s-a votat un ajutor văduvei preotese Maria Chibelean din Sînbenedic în sumă de 15 florini⁵. De asemenea, Mitropolia cere protopopiatului Reghin liste cu preotesele văduve ca să le dea ajutor din veniturile Tipografiei Arhidiecezane. Aflăm mai multe știri despre ajutorarea unor preotese văduve din acest protopopiat. De la Sibiu se trimite înștiințare către protopop despre ajutorul acordat văduvelor preotese din veniturile Tipografiei Arhidiecezane din anul 1876, în sumă totală de 24 florini. Se trimit protopopului acești bani spre a-i distribui, urmând ca apoi să fie trimise la mitropolie documentele din care să rezulte că banii au ajuns unde trebuia. Circulara este trimisă de la Sibiu, la 10 februarie 1877, și este semnată de către Miron Romanu⁶.

De asemenea, la 27 februarie 1877, Mitropolia de Sibiu anunță protopopiatul Reghin că se acordă ajutor preotesei văduve Ioana Popoviciu. Mitropolia trimite înștiințare către protopopiat, cum că din fondul de pensuni arhidiececan, pe baza ordinului 32 din statut, s-a votat un ajutor văduvei preotese Elisaveta Fulea din Jabenîța, în sumă de 15 fl.⁷ Înregistrăm acordarea unui ajutor și văduvelor preotese Elisa Popescu din Toplița Română, în sumă de 40 coroane, respectiv Elisaveta Fulea din Jabenîța, în sumă de 20 coroane⁸. Din documentele Arhivei mitropolitane de la Sibiu aflăm date despre foarte multe preotese văduve care au beneficiat de ajutor din partea Bisericii. Amintim aici câteva nume: Paraschiva Cado din Mesentea, 12 fl.; Raveca Popescu din Ighielu, 12 fl.; Iustina Greceanu, din Brașov, 20 fl.; Raveca Martinoviciu din Satulung, 12 fl.; Paraschiva Verza din Cernatu, 12 fl.; Paraschiva Frateșiu din Prejmer, 12 fl.; Maria Comșia din Rotbav, 12 fl.; Stanca Gârbacea, din Moeciul inferior, 12 fl.; Nastasia Șuteu din Berladu, 12 fl.; Maria Crețiu din Varghiașin, 12 fl.; Elena Lăpușteanu din Cluj, 12 fl.; Savina Mitrofanu, 12 fl.; Eva Sâncă din Sâncraiu, 12 fl.; Maria Ogneanu din Mihăești, 12 fl.; Floarea Popoviciu din Fintoagu, 12 fl.; Ana Comaniciu din Veneția inferioară, 12 fl.; Eva Chiusdea din Berivoiu mic, 12 fl.; Asinefta Gurlea din Ucea inferioară, 12 fl.; Agaftia Popoviciu din Chiscădaga, 12 fl.; Rusalina Popa, 12 fl.; Raveca Daria din Valea mare, 12 fl.; Raveca Maniu din Bacaintiu, 12 fl.; Martha Unguru din Rea, 12 fl.; Anisia Savu din Federi, 12 fl.; Rusava Popa din Brașov, 12 fl.; Ludovica Munteanu, din Bedeleu, 12

4 Arhivele Naționale Mureș, fondul „Protopopiatul Ortodox Român Tîrgu-Mureș”, dos. 30, f. 12.

5 Idem, dos. 190, f. 7.

6 Idem, dos. 1443/1877, f. 30.

7 Idem, dos. 1461/1895, f. 114.

8 Idem, dos. 1472/1906, f. 62.

fl.; Maria Comșia din Hașag, 12 fl.; Maria Ioanu din Dobârca, 12 fl.; Ruja Lazăru din Apoldu mic, 12 fl.; Maria Bratu din Rășinari, 12 fl.;⁹ și lista mai poate continua.

În concluzie, putem remarca modul în care Biserica ortodoxă transilvăneană s-a implicat activ în acte de caritate, semnalăm mai ales aici modul în care preotesele văduve din spațiul transilvănean au beneficiat de diferite ajutoare din partea Bisericii, ajutoare care s-au revărsat asupra lor sub diverse forme. Rezultă așadar, încă o dată, că activitatea social-filantropică face parte integrantă din activitatea însăși a Bisericii Ortodoxe Române.

Documente anexe (pentru exemplificare - o foarte mică parte din documentele de care dispunem, legat de acest subiect):

Documentul 1

Dintr-o circulară a Consiliului parohial din Negrilești către Mitropolie aflăm despre preteasa văduvă de acolo în ce condiții grele trăiește și cum a rămas să stea în casa parohială pentru că nu are o casă proprie.

„Adeverința

Noi mai îngiosu subscriși din Parohia gr.or. Negrilești damu acesta scrisorie în cunosciența sufletului nostru cum că Nastasia Sigarta preteasa fostului Parochu gr.or. Demetrie Sigarta totu din comuna de mai sus a rămasu într-o stare deplorabilă și anume:

- 1). *A rămasu văduvă seraca cu trei prunci mici încâtu celu mai naintatu în etate a agiunsu de doisprezece ani și unulu de șiese și una fata de doi ani.*
- 2). *A mai rămasu fără de avere și ăncasele Echlesi pentru că casa propria nu are. Despre carele acum și în venitoriu adevărim în Negrilești la 29 Decembrie 1879.*

*Gregoriu Iuga, Rusu Tănase,, curatorii*¹⁰.

Documentul 2

La solicitarea repetată a pretesei văduve din Petea (protopopiatul Tîrgu-Mureș), Victor Raveca, care a rămas văduvă cu 3 copii, mitropolitul trimite protopopului înștiințarea:

„Preacinstite Părinte Protopope!

Aici alăturată suma de 12 fl. v.a. să o predai văduvei Reveca Victoru din Mezo-Petea pre lângă cuitanța ei, și contrasignată de Preacinstia Ta și de parochulu locului spre retransmitere încoco.

Sibiu, 1 decembrie 1872.

*Arh. Greco-orientalului, Andrei*¹¹.

9 Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, Circulare, Nr. 761/1880.

10 Idem, 1879.

11 Arhivele Naționale Mureș, fondul „Protopopiatul Ortodox Român Tîrgu-Mureș”, dos. 30,

Documentul 3

Mitropolia înștiințează pe protopopul Nicolae Măneguțiu al Tîrgu-Mureșului, că *„Din fondul de pensiuni arhidieceșan pe baza punctului 32 din statut s-a votat un ajutoriu văduvei preotese Maria Chibelean din Sânbenedic în sumă de 15 florini.”*¹².

Documentul 4

De la Sibiu se trimite înștiințare către protopop:

„Mulonorate Dle Administratore

Alăturatele 2 avisuri despre ajutoriulu resoluțu veduveloru preotese din veniturile tipografiei arhidieceșane din anulu 1876, întruna cu suma totală de 24 flor. Se trimitu sub % D-tale spre a distribui suma acesta, și-a restitui aicia fără amânare avisurile aceste respective adeverințele de primire prevediute cu subscrierea veduveloru respective, și vedimate de oficiulu protopresbiteralu.

Sibiu, 10 februarie 1877,

Consistoriulu arhidieceșanu

*Mironu Romanu*¹³.

Documentul 5

Mitropolia trimite înștiințare către Protopopiatul Reghin cum că: *„Din fondul de pensiuni arhidieceșan pe baza ordin. 32 din statut s-a votat un ajutor văduvei preotese Elisaveta Fulea din Jabenita în sumă de 15 fl.”*¹⁴.

Documentul 6

De asemenea înregistrăm un ajutor *„văduveloru preotese Elisa Popescu din Toplița Română – 40 coroane și Elisaveta Fulea din Jabenita – 20 coroane”*¹⁵.

f. 12.

12 Idem, dos. 190, f. 7.

13 Arhivele Naționale Mureș, fondul „Protopopiatul Ortodox Român Reghin”, dos. 1443/1877, f. 30.

14 Idem, dos. 1461/1895, f. 114.

15 Idem, dos. 1472/1906, f. 62.

**THE PHILANTHROPIC CARE OF THE TRANSYLVANIAN
ORTHODOXY TOWARDS THE WIDOW PRIESTESSES AT THE END OF
THE NINETEENTH CENTURY AND EARLY TWENTIETH CENTURY**

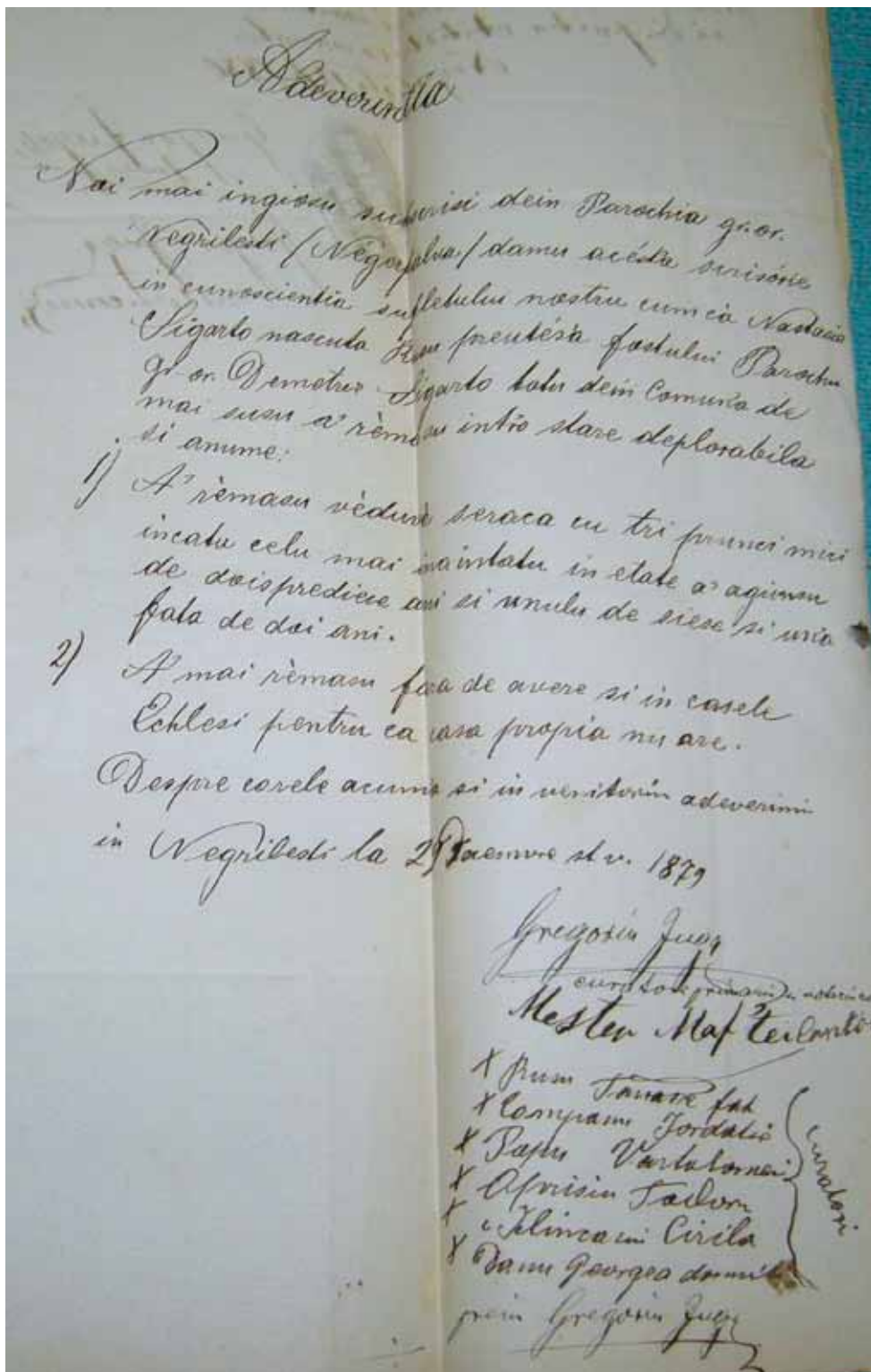
(SUMMARY)

The main target of a priest endeavor is, in fact, the spiritual part of our being: the human soul and its salvation. But a priest cannot turn his back on the material side of his fellow Christians because this is the indispensable foundation of his spiritual life, and the man's cultural, moral and religious progress hangs mainly on his welfare, contentment and happiness.

The Christian priesthood from the late nineteenth and early twentieth century could not remain only a ritualistic one, dealing just with its ritual duties stipulated by The Euchologion, but had to explore the vast social life, to align itself among the fighters that wanted to achieve the ideals of progress and social justice. When we discuss the social actions undertaken by the Church in this period we must consider two critical factors: the extreme heavy time that Transylvania was going through (the Romanian Church too), and the poverty widespread among the Romanian priests from Transylvania also.

There were permanent handouts from the Metropolitan to the priests to help the poor and to raise money and the essentials of life for the miserable ones.

We need to present the way the widow priestesses were consistently helped and supported by the Church. There were many requests of these widows towards the Metropolitan and the priests, and they were helped if possible, quite substantial. The Metropolitan always appeals to deans to hand the lists of these widow priestesses that needed help. We have several documents related to helping some widow priestesses throughout Transylvania. Transylvanian Orthodox philanthropy directed towards these widows is outstanding, exemplary.

№ 16-1879
a. n. 12-1880

Într-o venerabilă Consistorie!

Comisiunea administrativă a tipografiei
archidieceșane luându în considerare
conspicua împărțasile prin Nota dtul. 4.
Decembrie, 1879, N. 3386 Tres. a decisă a se
împărțasi din pușcșul venitul tipogra-
fiei în anul 1879 - vedu ve le preotese
înscrise în lista a laturată ș. si anume
65. vedu ve cu că la 12 fl. si ună cu 20.

Aducându se această la conșciință
Într-o venerabilă Consistorie, Veneratu
Această este rogatu, ca precum pana acum
asa în casulu de factă se binevoiesca a lui
în primire dela Episcopia archidieceșana -
unde să asomnatu totu sub dtulu si Nr. de fa-
ctă - suma de 800 fl. v. a. si ș. o distubui între
preotesele împărțasile în medulu de pana
acumu.

Prin ședintia comisiunei administra-
tive a tipografiei archidieceșane, ținută în
Sibiū la 22. Ianuarie, 1880.

Șentru Escelentia Sa D. Arhiepiscopi Metropolitu

W. B. P. e. a.

Arhiepiscopi Metropolitu

W. B. P. e. a.

Într-o venerabilă Consistorie archidieceșane
în Sibiū.

Avisu.

Din veniturile tipografiei arhidiecezane de anulu trecut 1879, conformu
dispositiunei testamentarie a fericitului fundatoru archiepiscopu si metropolitu Andreu
Baronu de Siagun'a, s'a resolyatu, si acum pe calea oficiului protopresbiteralu se tramite
veduvei preotose din comm'a *Mesentea* cu numele *Pana*
schivă Cado omm ajutoriu de *doisprezice flor.*
adeca *12. fl. v. n.*

Sibiu, 22 Februaru, 1880.

Consistoriulu arhidiecezanu.

M. B. Pa
Archiepiscopu
de Sibiu

Ajutoriulu de mai susu ramu primitu

In *Mesentea* la *1° Juniu* 1880.

(subscrisora veduvei)

X Paraschiva Cado

prin
Tordajianu

Vediutu in *Albă Iulia*
la *1° Juniu* 1880.

Oficiulu protopresbiteralu ulu
tractului *Albă Iulia*

Alexandru Tordajianu

Avisu.

Din veniturile tipografiei arhidieceșane de anul trecut 1879, conformu
dispositiunii testamentarie a fonicitalui fondatoru archiepiscopu și metropolitu Andreu
Baronu de Siagun'a, s'a resolvatu, și acum pe calea oficiului protopresbiteralu se transmite
veduvei preotese din comun'a *Schiellu* cu numele *Ra-*
veca Popescu
aleca *12 fl. v. n.* unu ajutoriu de *doispredice*

Sibiu, 22 Februaru, 1880.

Consistoriulu arhidieceșanu.

M. Popescu
Archiepiscopu și Metropolitu
Sibiului

Ajutoriulu de mai susu lamu primitu.

In *Schiellu* la *10 Martie* 1880.

(subscrierea veduvei).

Raveca Popescu

Vedutu in *Alteia Julia*
a *10 Martie* 1880.

Oficiulu protopresbiteralu alu

tractului *Alteia Julia*

Alexandru Tontăian
Protopresbiter. gen.

BOGDAN-CORNEL ȘILDAN - UN ARHITECT MAI PUȚIN CUNOSCUȚ LA TÂRGU-MUREȘ

Ioan Eugen MAN

Cercetând fondul Primăriei Municipiului Târgu-Mureș, Consiliul Orașului, aflat la Arhivele Naționale, Serviciul Județului Mureș, în perioada cuprinsă între anii 2008-2010, m-am preocupat de perioada interbelică. În cercetările mele am întâlnit numele mai multor arhitecți, ingineri, maiștri constructori care au activat încă în perioada anterioară Primului Război Mondial. Cei mai cunoscuți arhitecți proiectanți, ingineri și maiștri sunt cei de proveniență locală, în mai multe rânduri aceștia fiind menționați de sursele documentare. O primă sursă referitoare la aceștia o constituie broșura ce cuprinde un „*Tablou despre toți arhitecții, măștrii constructori zidari și dulgheri – de la anii 1886 până la 1929*”.¹ Dintre cei 110 meseriași, întâlnim nume cunoscute, cum sunt ing. Radó Alexandru, ing. Silla Ștefan, ing. Lobenschusz Iosif, Bustya Ludovic, etc.

O altă listă, întocmită la 22 februarie 1930,² cu 48 persoane, menționează ca arhitecți proiectanți pe Radó Sándor și ing. Lobenschusz Iosif, apoi, cunoscuții maștrii constructori dar și proiectanți, cum ar fi Csziszár Lajos, Várodi Árpád, Hann Ferencz etc. O altă evidență ce cuprinde arhitecții diplomați, provenind din anul 1935,³ îi menționează ca activi la Târgu-Mureș, până la data 12 mai 1935, pe Groszman Emerich (arh. diplomat din 1928) și Nemeth Acațiu (arh. diplomat din 1924), iar ca arhitecți fără diplomă, dar recunoscuți, pe Hann Francisc și Várodi Árpád.

La solicitarea Ministerului Aerului și Marinei, Casa Fondului Național al Aviației, cu adresa nr. 31704 din 3 februarie 1938, Primăria din Târgu-Mureș comunică „*Tabloul*” cu arhitecții și antreprenorii din oraș, pentru perioada 1 aprilie 1936 – 1 ianuarie 1938.⁴ Ca arhitecți sunt nominalizați Csziszár Ludovic, Farkas Iosif, Hann Francisc, Radó Alexandru și Várodi Árpád. O altă listă, tot din anul 1938,⁵ ce cuprinde 519 poziții, prezintă și principalii proiectanți. Activ la acea

1 Se află în custodia autorului.

2 *Ibidem*. La sfârșitul listei este notat: „*A fenti nevjegyeket igazolom a Kömives es acs mesterek Ipartasulot*”.

3 *Tabloul Arhitecților Diplomați înscrisi până la 12 mai 1935*, București, 1935, p. 15, 20.

4 „*Tabel cu numele și prenumele antreprenorilor, arhitecților și 9 proprietarilor din orașul Tg. Mureș cari au obținut autorizații pentru construcții noi sau pentru reparațiuni de imobile, cu începere de la 1 ianuarie 1937 până la 3 decembrie 1937.*” ANSJ Mureș, Consiliul orașului, pachet 165, nr. 31704/1937. Tabelul cuprinde 737 beneficiari de lucrări de construcții, 5 arhitecți și 39 de antreprenori.

5 „*Tablou cu numele și prenumele și adresa a celor cari au efectuat lucrarea și a arhitecților care a făcut planul, cu începere de la 1 ianuarie 1937, până la 31 decembrie*

dată era arhitectul Farkas Iosif, ca proiectant și antreprenor, cu 15 lucrări, Giliga Alexandru cu 19 lucrări, Várodí Árpád cu 16 lucrări, Várodí Francisc cu 14 lucrări. Însă, se impune un nou nume în lumea proiectanților și anume Bogdan Cornel Șildan, arhitect, ce activa în cadrul Serviciului tehnic al Primăriei din Târgu-Mureș.

În anul 1932, Corpul Arhitecților din România publică în „*Tabloul arhitecților diplomați*”, pe membrii acestei asociații, ce îndeplinesc condițiile „*Legii pentru înființarea și organizarea corpului arhitecților*”, promulgată prin Înaltul Decret Regal. nr. 1607 din 1932 și publicată în „Monitorul Oficial” nr. 108 din 12 mai 1932.⁶ Ca arhitecți diplomați la Târgu-Mureș, în număr de patru, sunt următorii (în paranteză este anul absolvirii școlii de arhitectură și data primirii legitimației): Grossman Erich (1928, 6 mai 1933), Nemeth Acațiu (1924, 17 iunie 1932), Radó Alexandru (1903, 535, 4 septembrie 1927), Șildan B. Cornel (1937, 548 – 30 noiembrie 1937).⁷ Sunt menționați și „arhitecții recunoscuți”, fără diplome (în paranteză cu nr. și data obținerii legitimației) din Târgu-Mureș făcând parte: Csiszár Ludovic, (127 - 4 septembrie 1937), Hann Francisc (72 – 2 august 1933), Gáall Paul (114 – 4 septembrie 1935), Lobenschusz Iosif (119 – 5 martie 1936), Várodí Árpád (88 – 5 noiembrie 1935). O altă evidență ce cuprinde maeștrii constructori (Baumaiștri), menționează din Târgu-Mureș, pe Farkas Iosef și Patrovitz Koloman

Așadar, începând cu deceniul patru al secolului al XX-lea, tot mai des apare numele arhitectului Bogdan Cornel Șildan, atât ca funcționar în cadrul serviciului de specialitate a Primăriei din Târgu-Mureș, cât și ca autor al unor proiecte de construcții civile din oraș, îndeosebi case de locuit. Deși în evidența cu arhitecții diplomați, Bogdan Cornel Șildan figurează ca absolvent în anul 1937, cu legitimație de liberă practică din luna noiembrie 1937, consultând documentele din arhiva orașului, constatăm că acesta, încă din anul 1935 lucra în cadrul Serviciului Tehnic al Primăriei din Târgu-Mureș, dar și ca proiectant independent. Prin urmare, a verificat numeroase documentații tehnice pregătindu-le pentru emiterea acordului de edificare, atât pentru noile construcții, cât și pentru lucrări de amenajări, renovări, la cele existente. Ne oprim doar la câteva asemenea documente.

La 12 noiembrie 1935 verifică modul de realizare al casei lui Marcu Vasile, din actuala stradă Harghita nr. 10 (fostă Ioan Popazu), construită cu autorizația nr. 164/12898 din 28 mai 1935.⁸ La 27 iulie 1935 vizează favorabil și ia în evidență, acordul de construire nr. 44/1935, pentru casa lui Mozes Ludovic, din Piața Armatei

1937. ANSJ Mureș, Consiliul orașului, Pachet 168/1938, nr. 1607/1938.

6 Publicat la București, Atelierele Grafice SOCEC și CO. S.A. p. 18, 24, 30, 32.

7 Pentru a cunoaște și alte date despre viața și activitatea arhitectului, am solicitat sprijinul Uniunii Arhitecților din România, însă fără a primi datele solicitate, întrucât și la acest nivel arhitectul este prea puțin cunoscut. Pe lângă datele prezentate în anul 1939, dintr-o altă evidență, rezultă că, în anul 1941, Șildan Bogdan Cornel activa la Arad, fără a se mai cunoaște alte amănunte.

8 ANSJ Mureș, Consiliul orașului, pachet 148, nr. 12898/1935, f. 1/8.

nr. 8 (fostă Mareșal Foch).⁹ Pentru casa din strada Iuliu Maniu nr. 8 (fostă Aliatilor nr. 5), proprietatea lui Peter Liviu, la 7 august 1935, propune luarea în folosință a acesteia, proiectant fiind șeful Serviciului tehnic al orașului Ervin Maetz.¹⁰ La 23 august 1935 dă avizul favorabil pentru extinderea și amenajarea Școlii Reformate de Fete din strada Revoluției nr. 10 (fostă Sf. Gheorghe nr. 7), acordul de construire fiind dat, tot la 23 august 1935. La 19 martie 1936 este emis și acordul de luare în folosință a noii construcții.¹¹

În fosta stradă Carmen Sylva nr. 2 (actuala stradă Verii nr. 2), la 6 martie 1936, vizează documentația în vederea construirii unei clădiri de locuit, de către Nagy Irina.¹² Valoroasă casă, reușită creație a lui Farkas Iosif, din strada Bradului nr. 1, fostă V. Alexandri nr. 4, este vizată de Bogdan Cornel Șildan la 22 mai 1936, proprietatea lui Voileanu Maria.¹³ La 12 februarie 1937 întocmește acordul de construire a clădirii din strada Trebely nr. 17, fosta str. Regina Maria, proprietatea lui Neamțu Alexandrina, proiectant fiind Várody Árpád,¹⁴ cunoscut proiectant și antreprenor din Târgu-Mureș.

Tot pentru un teren din strada Iuliu Maniu nr. 8 (fostă Aliatilor nr. 7), arhitectul Șildan întocmește acordul de construire nr. 403 din 26 august 1938, în vederea realizării unei clădiri cu P + 2 etaje, proprietatea doamnei lui Vogel Carol.¹⁵ Clădirea a fost proiectată de arhitectul Gáal Pal și realizată de cunoscutul antreprenor Farkas Iosif. O ultimă documentație, la care ne referim, vizată de arhitectul Bogdan Cornel Șildan, este casa din fosta stradă Moșilor (apoi strada Măcelarilor până la desființare în anii 1978-1980), proprietatea lui Bőjthe Ioan.¹⁶

Ca arhitect proiectant Bogdan Cornel Șildan a întocmit mai multe proiecte, fie pentru noi construcții, fie extinderi și amenajări interioare, recondiționări de fațade etc. Și aici desprindem două aspecte. De la început, Șildan dovedește cunoașterea formelor stilului neoromânesc. Larg răspândit în vechiul Regat, curentul artistic „Arta 1900” definită ca „neoromânească” sau „neobrâncovenească”, acesta a pătruns și în Transilvania. De fapt, stilul neoromânesc este o manieră modernă inspirată din tradițiile naționale.

Fără să intrăm în amănunte privitor la acest curent artistic în România, ne mărginim la remarcă la Paul Constantin, care menționa: „Fără îndoială că Arta 1900 în România nu aparține nici Art Nouvea-ului, nici Jugendstil-ului, nici Modern Style-lui sau Sezesso-ului, ele reprezintă o creație independentă, originală,

9 *Ibidem*, pachet 148, nr. 12294/1935, f. 1-6.

10 *Ibidem*, pachet. 157, nr. 15113/1936, f. 1-5.

11 *Ibidem*, pachet 155, nr. 6760 /1936, f. 3-14

12 *Ibidem*, pachet 154, 54101 1936, f. 1-4

13 *Ibidem*, pachet 163, nr. 10802/1937, f. 1-3.

14 *Ibidem*, pachet 169, nr. 5162/1937, f. 1-4.

15 *Ibidem*, pachet 171, nr. 21399/1938, f. 1-6.

16 *Ibidem*. Pachet 171, nr. 23698/1938, f.1-2.

caracteristic națională”.¹⁷ Creator al noii arhitecturi românești, Petre Antonescu părăsește haina arhitecturii de piatră sură îmbrăcând haina albă a tradiției sătești a românilor. Se schimbă concepția și despre casă. O asemenea casă, de tip vilă, cu pretenții funcționale, dotări edilitare și valori estetice, necesită investiții mari, mult peste puterile unui cetățean de rând. Pentru o mai corectă apreciere a ceea ce înseamnă o asemenea casă, prezentăm doar câteva exemple din București al căror autor este Petre Antonescu. Casa „Oprea Soare”,¹⁸ sau clădirea din strada Alexandru Sahia nr. 1.¹⁹ Ambele cuprind o compartimentare cu încăperi decomandate, dispuse în jurul unui hol central, având balcoane, terase etc. Ca exemplu de fațadă ne oprim la o casă, tot din București, din strada Orlando nr. 8, simetric concepută,²⁰ fiind creația lui Petre Antonescu.

Într-un mediu în care populația românească din orașul Târgu-Mureș reprezenta încă un procent destul de scăzut, realizarea de clădiri caracteristice stilului neoromânesc, a fost mai mult întâmplătoare, numărul caselor de locuit realizate în formele acestui stil fiind destul de redus. Printre realizatorii acestui stil de case sunt și cunoscuți arhitecții Erwin Maetz și Bogdan Cornel Șildan. Acesta din urmă a lăsat posterității doar câteva lucrări caracteristice acestui stil, dintre care ne oprim la Casa din B-dul 1 Decembrie 1918 nr. 109, clădire în care în prezent adăpostește Studioul Teritorial de Radio. Clădirea a fost construită de Emil Aurel Dandea, primarul orașului Târgu-Mureș. Până în prezent, nu am reușit să găsim documentația care a stat la baza edificării clădirii, deși un index alfabetic cu beneficiarii de autorizații de construire²¹ indică pe numele lui Emil A. Dandea, autorizația de construire nr. 25/5272/1934, iar pentru Sidonia Dandea, soția primarului, autorizația nr. 143/ 11802/1932. Presupunem că cel puțin una dintre autorizații se referă la clădirea de locuit. Cert este faptul că în anul 1936, arhitectul Bogdan Cornel Șildan, cu data de 30 iunie 1936 întocmește documentația pentru construirea unei logii – terasă, „*Proiectul unui „cerdac,, adaos la vila D-lui Dr. Emil Dandea din str. I.G. Ghica nr.”* (nu este trecut nr poștal), lucrarea fiind aprobată cu Autorizația de construire nr. 522/23109/1936, pe seama lui Emil A. Dandea. Cu subsol, parter și etaj, pe parcursul deceniilor clădirea a suferit mai multe intervenții de ordin structural, dar păstrând configurația zidăriei portante, îndeosebi având schimbări de destinație a încăperilor. Cu un plan relativ de formă pătrată și o distribuție simetrică a încăperilor față de axa centrală, partea dinspre stradă corespunde celor trei travee. Pe toată lățimea vestibulului, spre stradă, se află terasa proiectată de Bogdan Cornel Șildan, a cărei acoperiș se sprijină pe arcade a

17 Paul Constantin, *Arta 1900 în România*, București, Ed, Meridiane,

18 Petre Antonescu, *Clădiri, construcții, proiecte și studii*, București, Ed. Tehnică, 1963, p.53, planșa XIII.

19 *Ibidem*, p.59, planșa CXXVIII.

20 *Ibidem*, p. 55.

21 Registrul se află la ANSJ Mureș din anul 2013.

căror coloane au capitele specifice arhitecturii românești.

Însă cea mai mare contribuție arhitectul Șildan a adus-o casei moderne. Apariția acestui stil modern, pentru unii, într-un fel, a fost un șoc, dacă nu scandalos, dând naștere la comentarii. Arhitectul Mircea Lupu²² face observația: „*Într-adevăr, ce putea fi mai neobișnuit la acea vreme decât o casă fără acoperiș cu pereți netezi lipsiți de orice înfrumusețare cu ferestre largi simple – unele așezate în chip bizar pe orizontală. S-ar fi putut crede că este o gravă greșeală a antreprenorului sau o încheiere falimentară a lucrărilor*”. Un alt comentariu relatează noua schimbare din București: „*Orașul ia un aspect apusean, exagerat în unele privințe, mai ales când clădiri înalte prefac bulevardul Brătianu și calea Victoriei în artere cu zgârie - nori, printre care monumentele vechi, bisericile modeste, par tolerate între zidurile ce le ascund privirii*”.²³ În jurul anului 1930 Stilul Internațional a ajuns la așa numitul punct de „clasicism”. La noi în țară arhitectura modernă este reprezentată prin lucrările mai multor arhitecți, precum Octav Doicescu (1902-1981), Lucia și Horia Creangă (1893-1943), Florea Stănculescu (1887-1973), Duiliu Marcu (1885-1960) și alții.

Reprezentant de seamă a arhitecturii românești, animator al noii arhitecturi, Horea Creangă susține că „*arhitectura noastră modernă izvorește din nevoile generale ale timpului și nu din plăcerea de a imita. Totuși arta aceasta a liniilor simple este veche de când lumea*.”²⁴

La Târgu-Mureș, stilul modern pătrunde ceva mai târziu. Pentru a cunoaște mai îndeaproape noile forme ale stilului modern, ne oprim doar la câteva creații ale celor doi arhitecți: Duiliu Marcu și Horea Creangă, a căror activitate a cuprins și orașul Târgu-Mureș. Din creația lui Duiliu Marcu, ne oprim doar la două realizări. O casă din București, cu subsol, parter și două etaje, ce are acoperiș terasă, fațada învelită cu placaj de cărămidă aparentă, scoțând în relief golurile ușilor și ferestrelor.²⁵ O altă casă, tot din București, cuprinde două locuințe simple, lipsite de ornamentații, cu un parament de cărămidă aparentă.²⁶

Susținător al înnoirii arhitecturii românești, Horea Creangă are numeroase realizări. Între anii 1927-1929 realizează la Deva vila lui Petru Groza, cu această lucrare fiind lansat în arhitectura modernă. Tot el avea să realizeze la Târgu-Mureș, între anii 1937-1938, o casă în adevărat stil modern. Este casa din strada Bradului nr. 8, proprietatea lui Victor Groza, fratele lui Petru Groza, acesta dorind să-și construiască „*o casă pentru familie, ... o casă în care să te simți bine... o casă*

22 Arh. Mircea Lupu, *Școli naționale în arhitectură*, București, Ed. Tehnică, 1977, p.14.

23 *Arhitectura*, București, 1936, nr. 5.

24 Arh. Radu Patrușiu, *Horea Creangă. Omul și opera*, București, Ed. tehnică, 1980, p.65.

25 *Acad. Duiliu Marcu*, în *Arhitectura*, București, Ed. Tehnică, 1960, p.339-345.

26 *Ibidem*, p. 333-336.

funcțională”.²⁷

În activitatea sa de proiectant, arhitectul Șildan a proiectat la Târgu-Mureș mai multe clădiri în stil modern. Ne oprim la câteva proiecte de clădiri de locuit, această categorie de lucrări fiind cel mai mult abordată de către autor.

La 25 iulie 1935, întocmește proiectul unei case în strada Călărașilor nr. 43 (fostă str. Călărașilor nr. 40), proprietatea lui Vintilă Gheorghe.²⁸ În anul 1935, proprietarul cumpără de la orașul Târgu-Mureș o suprafață de teren de 20 mp, în vederea încadrării terenului ce-l avea în proprietate în aliniamentul stabilit al străzii. Potrivit contractului de vânzare-cumpărare, din 21 august 1935, terenul cumpărat de la oraș avea o valoare de 3000 lei. La punctul 1 din contract se arată că: „Municipiul Târgu-Mureș, în baza deciziei Comisiei Interimare nr. 18090 din 23 august 1939 și a autorizațiunei dată prin Jurnalul nr. 2077 din 22 octombrie 1935 a Consiliului Miniștrilor, vinde iar Vintilă Gheorghe cumpără de veci și în mod irevocabil, în scopul aternerii (alinierii) străzii Călărașilor, parcela în mărime de 6 stingini pătrați, indicată cu noul număr topografic 453/2, care se va dezmembra din imobilul înscris în cf. Tg.Mureș, Nr. 3/a + 12 ord 453 ... pentru prețul de cumpărare de 3000 lei.” Pe acest teren, unificat cu cel avut deja în proprietate, cu Autorizația de construire nr. 228/17336 din 26 iulie 1935 se aprobă edificarea clădirii de locuit. Este o construcție mai modestă ca mărime, ce cuprinde 3 camere spațioase, cu dependințele aferente, reușită ca funcțiune interioară. Fiind o casă de colț, cele două fațade sunt tratate mai deosebit, cu o frântură a zidurilor la fațada principală, un soclu înalt cu liniaturi orizontale, cornișa simplu profilată, deasupra căreia zidăria peretelui se înalță cu circa 1 m, la care proiectantul a amplasat câte trei goluri de aerisire ale podului.

Printre cele mai reușite lucrări de reamenajare a unei clădiri, realizate de Bogdan Cornel Șildan, este clădirea din strada Baladei nr. 2, fostă strada Gheorghe Lazăr nr.1.²⁹ Este o clădire mai veche, ce constituia proprietatea orașului încă din anul 1904, când s-au expropriat mai multe imobile pentru construirea noii Primării. Prin urmare, la 26 septembrie 1936, cu nr. 22028/1936, Ervin Maetz, șeful Sectorului tehnic, prezintă un memoriu tehnic, în care arată: „casa din strada Gheorghe Lazăr nr. 1, care nu este în aliniere și ar trebui reparată ... având în vedere că această casă se află situată în nemijlocita apropiere a Palatului Funcționarilor, Palatul Primăriei și Palatul Cultural, adică în plin centru orașului: având în vedere, că interesul municipiului nostru este, că atât edificiile sale cât și cele particulare, să fie puse în alinierea străzilor”. Pentru stabilirea valorii lucrărilor, la 29 septembrie 1936, întocmește un „Deviz de cheltuieli despre lucrările de transformare și

27 Arh. Mircea Lupu, *O lucrare mai puțin cunoscută a arhitecților Creangă*, în *Arhitectura*, nr. 2, 1974, București, an. XXII, nr. 2 (147), p.60.

28 ANSJ Mureș, fond *Primăria municipiului Târgu-Mureș, Consiliul orașului*, pachet. 178, nr. 13382/1939, f. 26-38.

29 *Idem*, pachet nr. 161, nr. 503/1937, f. 1-18.

aducerea în aliniere a casei din strada Gheorghe Lazăr, proprietatea municipiului Târgu-Mureș”. Cu adresa nr. 30800 din 10 octombrie 1936, Ministerul de Interne comunică acordul, arătând: „... aprobă hotărârea comisiunii interimare a acestui municipiu No. 22923, luată în ședința de la 29 septembrie a.c., cu privire la executarea în regie de transformare a imobilului,... în vederea alinierii acelei străzi”

Pornind de la un corp de clădire în formă de „L”, cu latura lungă spre strada George Enescu, arhitectul Șildan trece la încadrarea acestuia în noul aliniament, cu sprijinul a două bowindow-uri, unul poligonal, amplasat la capătul clădirii dinspre pasajul Baladei, altul, semirotond, aflat la capătul opus, precum și un corp de clădire, retras de la aliniament, la extrema dreapta a clădirii. Pe linia capetelor celor două rezalite, între acestea s-a realizat un parapet, inițial prevăzut cu deschideri dreptunghiulare, traforate, ce permiteau vederea terasei, goluri care în perioada ultimilor 10 ani, datorită degradării formelor traforate din lemn, au fost înzidite. Pe toată lungimea clădirii, arhitectul a prevăzut aticuri și supraînălțări ale registrului podului, creând un joc de volume și înălțimi diferite, conferind clădirii o eleganță aparte. Proiectul a fost însoțit și de o a doua variantă, de tratare a fațadei.

Proprietara Maria Moldovan, solicită, cu cererea nr. 31062/1937, construirea unei case în strada Dimitrie Cantemir nr. 2, pentru care și obține Autorizația de construire nr. 566/31062 din 16 decembrie 1931.³⁰ Este o construcție cu parter, cuprinzând 3 camere cu dependințe, la care arhitectul Șildan a prevăzut o tratare mai modernă a fațadelor, față de cele întâlnite la casa obișnuită. Față de proiectul aprobat, în prezent clădirea prezintă unele modificări ale paramentului, un atic ce urmărește planul pereților exteriori, de înălțimi diferite, lucrări care, probabil, au fost realizate într-o fază mai târzie.

Ca și arhitectul Farkas Iosif, activ în acea perioadă, și Bogdan Cornel Șildan a dovedit pricepera și preferința pentru clădiri cu forme rotunjite, îndeosebi la casele situate în zona de intersecție a unor străzi. Astfel la solicitarea lui Prusacov Irimie, cu data de 2 mai 1938, arhitectul întocmește proiectul pentru o casă compusă din 5 camere cu dependințe, în strada Márton Áron nr. 43, fostă strada Propargescu nr. 46.³¹ La 2 mai 1938, cererea depusă cu nr. 10015/1938 este respinsă, motivat de faptul că cele două străzi de intersecție (străzile Márton Áron și Strâmbă), au un unghi de intersecție prea ascuțit. Ori, tocmai pentru acest amplasament, aflat într-o oarecare pantă, Șildan a dat dovadă de pricepere, prevăzând o clădire ce formează o succesiune de corpuri prismatice, subliniate de golul ferestrelor, pătrate

30 *Idem*, pachet 165, nr. 31062/1937, f. 1-3.

31 *Idem*, pachet 170, nr. 10015/1938, f. 1-4. Întrucât nu s-a aprobat realizarea clădirii, la cererea nr. 39117/1938 a solicitantului Prusacov Eftimie, cu Decizia primarului dată la 2 decembrie 1938, se dispune restituirea sumei de 916 lei de la casieria Primăriei, constituind taxa de autorizare și 134 lei de la Tatar Ioan, funcționar care a încasat suma pentru timbrarea permisului de edificare.

sau dreptunghiulare.

Casă de colț este o altă lucrare a arhitectului, și anume aceea din strada Libertății nr. 27, fostă strada Andrei Mureșanu nr. 2, ctitorită de Sabău Emil.³² Clădirea a fost construită în baza Autorizației de construire nr. 24587 din 23 septembrie 1938. Partea mai deosebit tratată este aceea din zona de intersecție, marcată de profilele orizontale din dreptul celor trei ferestre, deasupra cărora se ridică aticul curbat.

Pentru imobilul din strada Gh. Doja, fostă strada Principele Carol nr. 84, la solicitarea lui Molnár Petru, arhitectul Șildan întocmește proiectul unei case cu parter și etaj, pentru două locuințe.³³ Purtând data de 10 septembrie 1938, așa cum a solicitat beneficiarul, se prevede realizarea unui „corp de casă compus din 5 camere 3 antreuri, 2 bucătării, 3 cămări, 2 wc, 1 magazie, 1 pivniță, 1 spălătorie, 3 terase, 1 casa scării, Ipișoar”. Este emisă Autorizația de construire nr. 516/26508 din 17 octombrie 1938, valoarea construcției fiind apreciată la suma de 480.000 lei. Ca antreprenor este indicat Csiszár Ludovic. Planimetric clădirea prezintă o formă relativ pătrată, spre stradă fațada cuprinde trei registre verticale. Primul registru, cu o ușoară retragere, cuprinde pe parter localul de prăvălie, iar la etaj o cameră, registrul de mijloc al casei scării, la parter având intrarea deasupra înălțându-se corpul central, cu o înălțime mai mare, subliniat de cele trei deschideri înguste. Al treilea registru vertical, la parter cuprinde tot un local de prăvălie, iar deasupra o cameră cu bowindow în trei laturi.

Tot reușit putem considera și proiectul unei case din strada Horea nr. 31, fostă strada Traian nr. 32. Este opera arhitectului Șildan, constituind o extindere a unei mici construcții mai vechi, practic fiind o nouă clădire.³⁴ Este ctitorită de Maday Magdalena, în baza Autorizației de construire nr. 723/9405 din 5 aprilie 1938, punerea în folosință fiind dată la 21 decembrie 1933, cu începere de la 1 ianuarie 1939. Formând două panouri principale, fațada principală a clădirii prezintă un număr de trei axe în ritmul 2 – 1. Primul panou este destinat intrării și uneia dintre ferestre, al doilea panou corespunde ferestrei celei de-a doua încăperi. Adoptând forme asimetrice, arhitectul prevede o cornișă discontinuă, cu profile paralele pe toată lungimea frontonului ce revine ferestrelor, ca, în dreptul accesului în curte cornișa să fie înălțată. Din nefericire, clădirea nu a mai fost realizată așa cum s-a prevăzut prin proiect, ci cu unele modificări de forme, diminuându-i valoarea estetică. Recent, clădirii s-au adus alte modificări de ordin structural și estetic, aprobate prin Autorizația de construire nr. 216/18756/2010, pentru schimbări de destinație și amenajări interioare.

În strada Emil A. Dandea nr. 11, fostă strada Vasile Conta nr. 12, beneficiarul

32 *Idem*, pachet 178, nr. 19475/1939, p.1-4.

33 *Idem*, pachet 172, nr. 26508/1938, p. 1-3.

34 *Idem*, pachet 169, nr. 9405/1938, f. 1-3.

Mișcoiu Ghiță își construiește clădirea de locuit,³⁵ pentru care, la solicitarea sa, a fost emisă Autorizația de construire nr. 296/16010 din 25 iunie 1938. În același an, la 1 noiembrie 1938, cu nr. 27055, s-a acordat punerea în folosință a noii clădiri. Ca și autor de proiect arhitectul Bogdan Cornel Șildan a prevăzut o clădire la care fațada principală este dominată de ferestrele generos dimensionate, având profile simple orizontale, și profile deasupra ferestrelor, precum și de deschiderea traforată de deasupra porții de intrare. În prezent profilele din dreptul ferestrelor nu mai există, probabil ulterior au fost desființate, sau nici nu au mai fost realizate. În schimb, deasupra porții de intrare golul este subliniat de trei profile orizontale de beton armat. Lucrările de construcție au fost realizate de către antreprenorul Giliga Alexandru.

Pentru terenul din Piața Unirii nr. 5, proprietatea lui Dr. Bogdan Ioan,³⁶ arhitectul Șildan întocmește proiectul pentru realizarea unei vile cu subsol, parter și etaj și pentru care s-a emis Autorizația de construire nr. 462/24762 din 26 septembrie 1938. Întrucât din anumite motive lucrările autorizate nu au fost începute în termenul dat, la solicitarea arhitectului, nr. 20809/1939, se prelungește termenul de valabilitate cu încă un an. Însă, ca urmare a trecerii, în anul 1940 a unei părți din Transilvania sub administrarea ungurească, lucrarea autorizată nu s-a mai realizat. Pe un teren relativ îngust, arhitectul a prevăzut unul dintre cele mai reușite proiecte pentru o casă orășenească, în stil modern, demnă de titulatura proprietarului.

Cu o lățime de 10 m la stradă la parter clădirea cuprinde o sufragerie de 4,5 x 6,35 m, la care s-a atașat salonul la a cărui capăt s-a prevăzut o terasă cu acces din sufragerie. Pe toată lungimea clădirii de 22,10 m, se desfășoară restul încăperilor, inclusiv antecamera cu scările interioare, situate spre mijlocul clădirii. La capătul dinspre curte a clădirii s-au prevăzut alte două accese secundare: la camera aflată la capătul clădirii, prin intermediul unei terase și la bucătăria situată la capătul clădirii, mai scurt, tot cu o terasă.

Cu un plan de formă dreptunghiulară, cu o retragere în partea posterioară, clădirea ar fi cuprins două locuințe, fiecare cu câte 4 camere și dependințe. Cu o tratare deosebită a fațadelor, îndeosebi celei orientate spre stradă, arhitectul creează un joc de volume și planuri retrase, cu balcoane dezaxate, cu o copertină puternic subliniată de nivelul superior al etajului, ce cuprinde aproape toată lățimea fațadei și, îndeosebi, aticuri în proporții diferite și deschideri pătrate sau semicirculare, cu rolul de a aerisi podul.

Atât la parter cât și la etaj fațada este străpunsă de cele cinci goluri ale ferestrelor sau deschiderile din dreptul terasei, ca partea superioară să formeze partea decorativă cea mai interesantă; un corp mai jos cu 4 deschideri mai mici subliniate pe orizontală de câte un profil simplu și trei goluri în semicerc cu ancadrament din

35 *Idem*, pachet 171, nr. 16010/1938, f. 1-3.

36 *Idem*, pachet 178, nr. 20809/1939, f. 1-3.

cărămidă. Fațada din curte, la rândul ei, prezintă forme interesante, ca registrele orizontale din partea de clădire dinspre stradă, cu un șir de ferestre mărunte la registrul podului, urmat de corpul podului unde se află intrarea. Bine definit funcției ce o are, urmat de partea celuilalt capăt de clădire.

Tot arhitectul Bogdan Cornel Șildan este autorul fostului monument al revoluționarului martir de la anul 1848, și anume Vasile Pop, fiul preotului din Nazna. A fost realizat de societatea „Cultul Eroilor”, în cartierul Mureșeni, la data respectivă ca localitate de sine stătătoare. Formând o cruce monumentul ³⁷purta inscripția: „În amintirea martirului Vasile Pop din Nasna, născut 1927, jertfit pe aceste locuri cauza națională la 1848”. Din puținele surse documentare, deducem că monumentul a fost realizat de către comuna Mureșeni, dar și cu implicarea primarului din Târgu-Mureș, Emil Aurel Dandea.

Tot arhitectul Șildan este autorul unor relevee de clădiri din oraș, ce constituie monumente de arhitectură, precum: Camera de Comerț și Industrie; Biserica Greco-Catolică, etc.

Activitatea desfășurată în cadrul Serviciului Tehnic al Primăriei din Târgu-Mureș, cât și aceea de proiectant particular, de către unii arhitecți, între care, ceva mai târziu și de Bogdan Cornel Șildan, a ridicat numeroase dispute și păreri contradictorii. Încă din anul 1930, Primarul din Târgu-Mureș, Ioan Pantea, într-un raport din 5 noiembrie 1930, înregistrat cu nr. 21485 din 7 noiembrie 1930, dezbătând această situație, arată că potrivit reglementărilor în vigoare, „funcționarul nu poate să facă acte de comerț, nu poate lua întreprinderi de lucrări și nu poate face arendășie”.³⁸ Consideră că „Advocații, inginerii și arhitecții pot continua profesiunea lor, în cazul când nu ocupă o funcțiune căreia trebuie să dea tot timpul lor, cum este aceea de șef de contencios sau de șef a unui serviciu tehnic”. De asemenea mai menționează că: „În cazul când exercită profesiunea lor liberă nu se vor putea angaja să susțină interese contrarii statului, Județului sau comunelor, nici nu vor neglija sau refuza executarea dispozițiilor de serviciu din cauza profesiunii lor. Din cele expuse mai sus reese că statul prevede numai neglijarea sau refuzul de a executa dispozițiunile de serviciu, nu o interdicție absolută de a exercita profesiunea liberă pe care o are funcționarul din această categorie... De asemenea și inginerii șefi ai serviciului tehnic județean sau comunal, pot să-și exercite profesiunea lor și în afară de orele reglementare de birou”.

La data de 6 noiembrie 1930, raportul primarului este pus în discuție în ședința Comisiei financiare a Consiliului Municipal Târgu-Mureș, cu participarea primarului Ioan Pantea, secretarului general Simion Pânteu, arhitectul Radó Alexandru, precum și alți membrii ai Consiliului. Tonul general în cadrul ședinței a fost pentru interzicerea funcționarilor publici de a realiza lucrări particulare, însă

37 Proiectul se află în posesia autorului acestei lucrări.

38 *Idem*, pachet 123, nr. 14539/1932, f.3-4.

cu revizuirea salarizării acestora. În final, consilierul Adrian Popescu îl roagă pe Bustya Bela să-l contacteze pe ing. șef. Erwin Maetz, pentru stabilirea procedurii de contact.³⁹

Ca urmare solicitării Asociației meseriașilor constructori din Târgu-Mureș și a Asociației arhitect-constructorilor din România, cu numerele 24994 și 24996 din anul 1930, la 12 ianuarie 1931, în ședința Comisiei edilitare a Consiliului municipal Târgu-Mureș, din nou se dezbate problema interzicerii personalului tehnic al Primăriei din Târgu-Mureș de a realiza lucrări particulare. După dezbateri aprinse, pro și contra acestei solicitări, la propunerea lui Bernády György, susținut de Bustya Bela, se hotărăște „*să se îndrume Primarul Municipal... să adune datele necesare referitoare la cauză, adresându-se în acest scop în termenul cel mai scurt posibil: a/ Ministerului Lucrărilor Publice, b/ Corpului tehnic și c/ Diferitelor Municipii – pentru aflarea practicei legale, în această privință*”.⁴⁰

Nu cunoaștem direct rezultatul acțiunii propuse și nici măsurile luate, însă la 19 iunie 1932, Asociația Arhitecților Constructori din România,⁴¹ în cadrul adunării de la Brașov, cu scrisoarea nr. 34 din 20 iunie 1932, se adresează Comisiei Interimare a Municipiului Târgu-Mureș, reproșând faptul că la solicitarea anterioară, nr.24996/1930 încă nu a primit nici un răspuns. Din scrisoare reținem totuși faptul că în urma intervențiilor Consiliului Municipal din Târgu-Mureș, la alte Primării din țară, în unele orașe, precum Satu Mare, Sibiu și Brașov, membrii oficiului ingineresc sunt opriți categoric de a realiza lucrări particulare, de asemenea sunt opriți și cei din orașele Cluj, Oradea, Sighetul Marmăției și Deva. Timișoara permitea realizarea de proiecte particulare, până la intervenția Asociației Arhitecților. Același lucru l-a luat primăriile din orașele Lugoj, Bistrița și Turda.

După ce se fac unele propuneri de interzicere ca personalul tehnic de la primăria din Târgu-Mureș, se întărește faptul că legea interzice această practică, or, „*cu cât membrii lui trebuie să facă controlul lucrărilor – în numele Municipiului, Ori, dacă ei la execută și ei sunt parte, cum vor putea să controleze în numele Municipiului lucrări executate sau controlate de ei contra onorariu?*” .Se propune admiterea realizării de lucrări particulare însă numai „*ÎN AFARĂ de teritoriul Municipiului Târgu-Mureș, adică acolo unde ei nu ar mai fi PERSOANE OFICIALE*”. În final, se cere Comisiei Interimare ca în cel mai scurt timp să aducă o hotărâre legată de întocmirea de lucrări particulare de către funcționarii publici din cadrul Primăriei Târgu-Mureș.

O notă pe verso adresei arată: „*Rezolvat pe coală separată. Târgu-Mureș din șed. Com. Interim. ținută la 5 XI, 1932*”.

39 *Idem*, pachet 123, Procesul-Verbal din 6 noiembrie 1930, f.2.

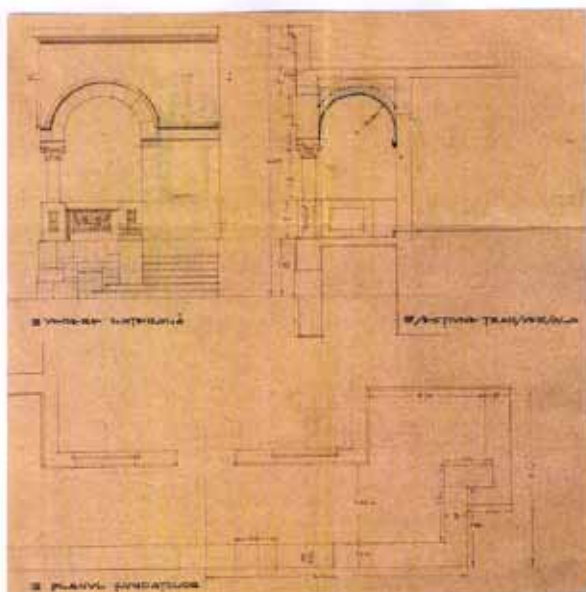
40 *Idem*, pachet 123, Procesul-Verbal din 12 ianuarie 1931, f. 6-7.

41 *Idem*, pachet 123, Adresa nr. 14539 din 21 iulie 1932, f.1.

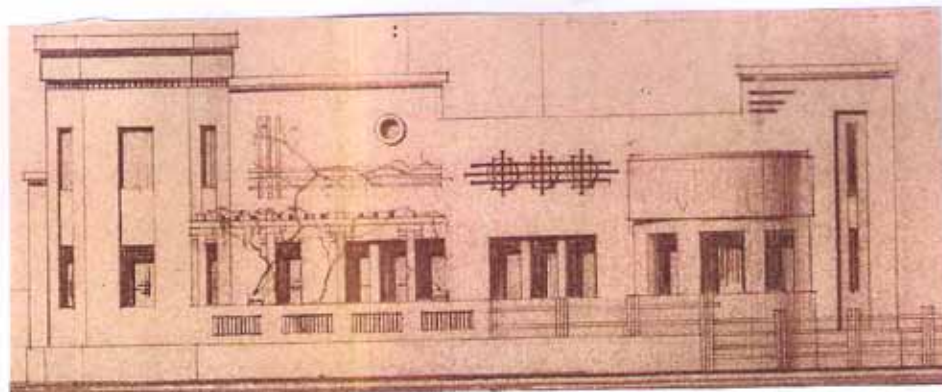
BOGDAN CORNEL ȘILDAN – AN ARCHITECT KNOWN LITTLE IN TÂRGU-MUREȘ (SUMMARY)

Architect Bogdan Cornel Șildan worked pm Târgu-Mureș between 1935-1939. According to documents found in the Național Archives, the branch in county Mureș, this architect was employed in the Technical Departament of the Town Hall in Târgu-Mureș a a draftsman. He is author of several works, such as the Neo-Romanian porch, he building of Emil A. Dandea and some other modern buildings.

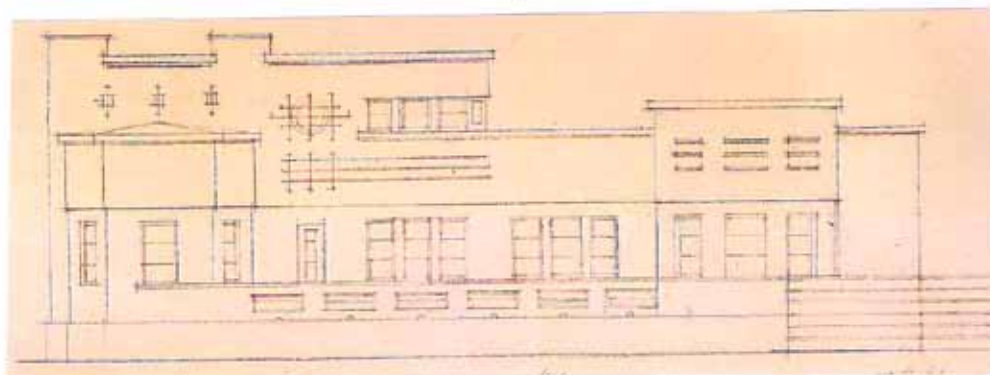
Unfortunatel there are no additional document on him, except that in 19412 he was working in Arad.

Casa lui Emil A. Dandea din B-dul 1 Decembrie 1918, nr. 109
a – Proiectul lui Bogdan C. Șildan; b – Aspect actual

a

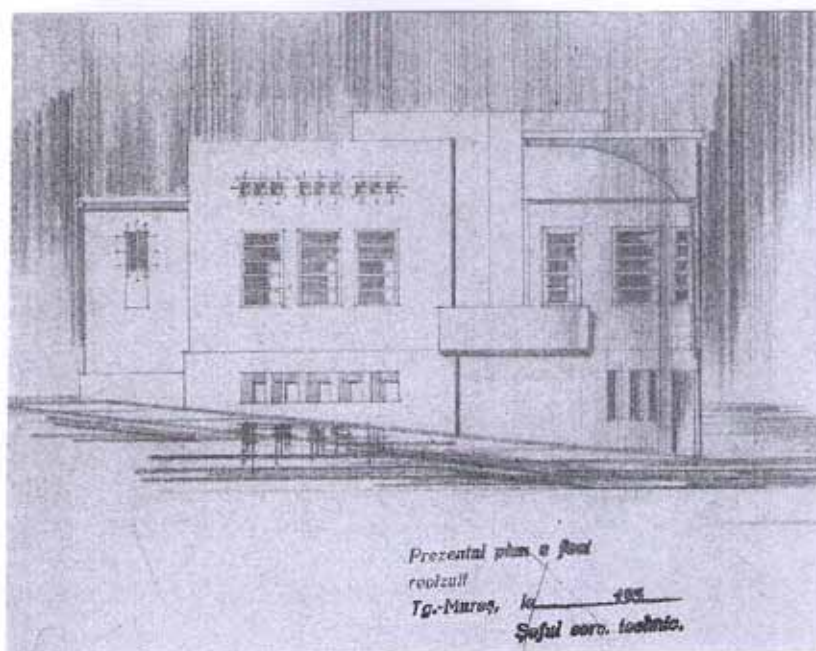

b

c

Casa din str. Baladei nr. 2, proiectată de Cornel Bogdan Săldan.
a – Fațada principală aprobată; b – Fațada principală, variantă; c – Aspect actual

a

b

Case proiectate de Cornei Bogdan Șildan. a – Casa din str. Mărton Áron nr. 43, plan fațadă; b – Casa din str. Libertății nr. 27, aspect actual

a

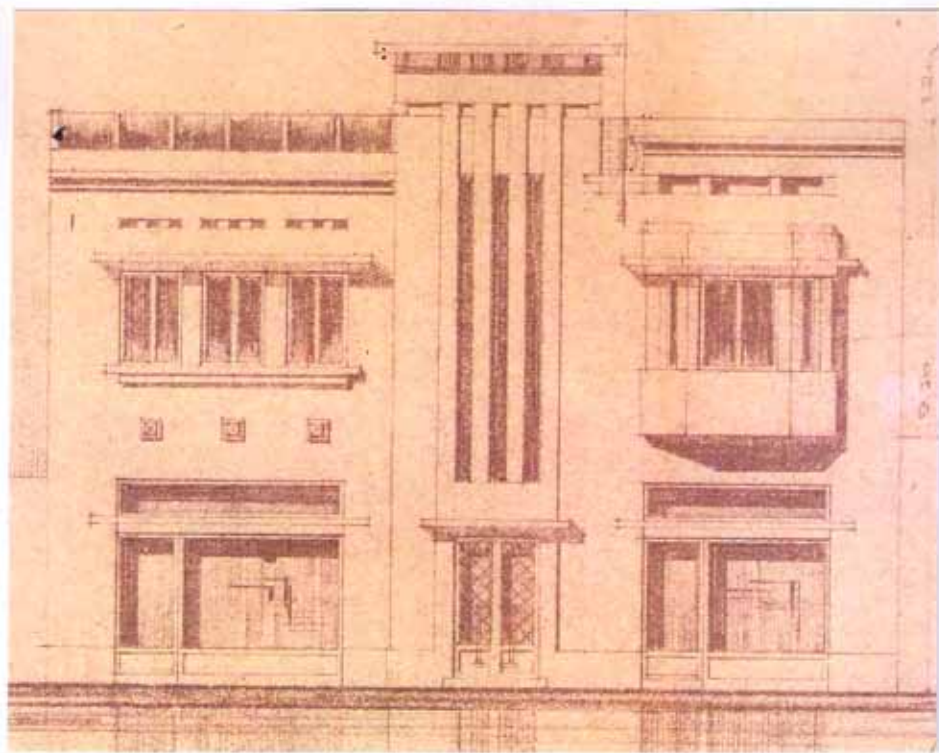

b

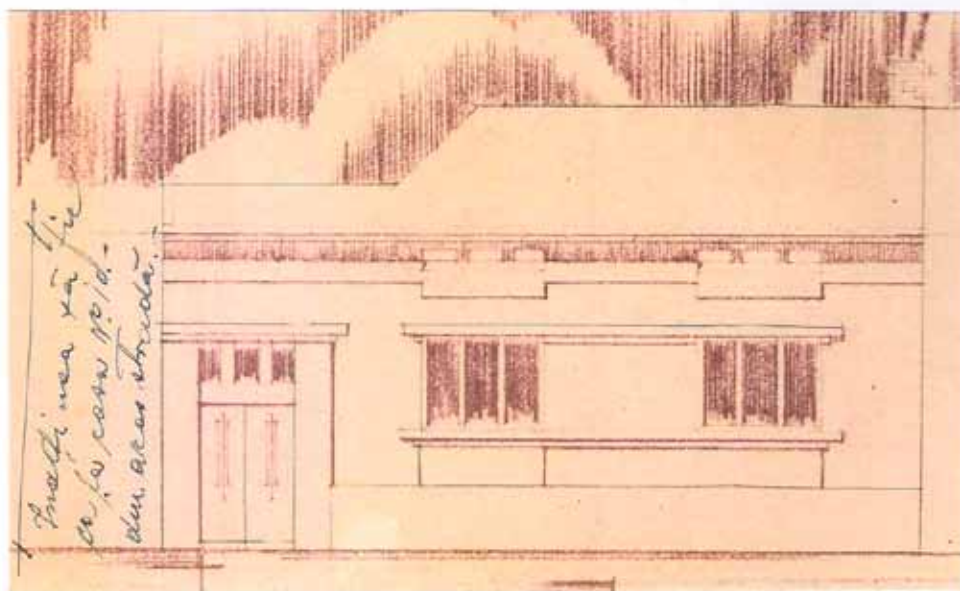
Case proiectate de Cornel Bogdan Șildan. a – Casa din str. Emil A. Dandea nr. 11, aspect actual; b – Casa din Piața Unirii, fațada principală

Monumentul martirului Vasile Pop din Nazna.
Proiectul lui Bogdan Cornel Șildan din 21 iunie 1935

a

b

Case proiectate de Cornel Bogdan Șildan. a – Casa din str. Gh. Doja, plan fațadă; b – Casa din str. Emil A. Dandea, plan fațadă

HOTEL PALACE – 100 ANI DE EXISTENȚĂ (1914-2014)

Ionela NIȚU

Nu se poate vorbi despre construcția Hotelului Palace din Băile Govora fără a prezenta rolul covârșitor al Societății ”Govora-Călimănești”. Înființată în baza „Legii pentru exploatarea stațiunilor balneare ale statului” promulgată cu Decretul Regal nr.1244 din 11 aprilie 1909 și publicată în „Monitorul Oficial” nr. 15 din 18 aprilie 1909, aceasta a avut un rol covârșitor în dezvoltarea stațiunii Băile Govora, atât din punct de vedere turistic, dar și edilitar.

Legea a creat cadrul legal necesar pentru înființarea în asociere cu capitalul privat a unor societăți de administrare a mai multor stațiuni balneare din țară: Govora, Călimănești-Căciulata, Lacul Sărat și Techirghiol. Scopul era acela de a facilita exploatarea stațiunilor respective și realizarea de îmbunătățiri, necesare dezvoltării acestora.

Statul venea în această asociere cu izvoarele de ape minerale, construcțiile și instalațiile existente, precum și terenurile aferente. Particularii urmau să verse, prin subscriere publică, capitalul necesar pentru dezvoltarea stațiunilor respective. Acesta trebuia să fie pentru stațiunea balneară Băile Govora de 3.000.000 lei, pentru Călimănești – Căciulata – 2.000.000 lei, iar pentru Lacul Sărat și Techirghiol – 1.000.000 lei. Capitalul subscris pentru fiecare societate urma să fie împărțit în acțiuni a câte 200 lei fiecare. Acestea erau jumătate nominative și jumătate la purtător. Acțiunile nominative putea aparține doar românilor. Durata fiecărei societăți era de 40 ani, începând de la momentul constituirii și se mai putea acorda o prelungire de 10 ani.

Legea stabilea cadrul de dezvoltare al societăților respective, urmărind organizarea acestora din punct de vedere al administrării lor, executării lucrărilor edilitare necesare, exploatarea și întreținerea stațiunilor respective, funcționarea poliției băilor, modul de întocmire al bilanțului, fondului de rezervă și acordarea de beneficii.

Pe baza acestei legi se va constitui Societatea „Govora-Călimănești” al cărei statut a fost promulgat cu Decretul regal nr. 1705 din 8 mai 1910 și publicat în „Monitorul Oficial” nr. 32 din 13 mai 1910.

Potrivit acestuia urma să se constituie o societate între Statul român și între persoanele care vor adera la aceste statute, subscriind un capital de 5.000.000 lei. Statul intra ca parte în această Societate cu izvoarele de ape minerale, construcțiile și instalațiile existente, terenurile sale pe care le deținea în cele două stațiuni: Govora și Călimănești Căciulata, precum și cu orice alte izvoare de ape minerale i-ar mai aparține, precum și terenurile cu izvoare de ape minerale ce ar mai dobânda în o rază de 10 kilometri de la aceste stațiuni balneare.

Scopurile societății erau acelea de a exploata stațiunile balneare Govora și

Călimănești-Căciulata, de a ridica construcții noi, a îmbunătăți pe cele existente, de a executa lucrări de înfrumusețare a stațiunilor în vederea dezvoltării acestora, de a participa direct sau indirect la exploatarea de alte stațiuni balneare, de a realiza împrumuturi, fie direct, fie prin emitere de obligațiuni pentru nevoile sale.

Durata stațiunii era de 40 ani cu posibilitatea prelungirii termenului cu încă 10 ani. Capitalul de 5.000 000 lei se depunea de particulari prin subscriere publică și se împărțea în 25.000 de acțiuni a câte 200 lei fiecare, la înființarea societății. Capitalul putea fi majorat doar în urma hotărârii Adunării Generale, aprobată de guvern. Statul urma să participe cu jumătate la constituirea noului capital.

Statutul prevedea și cadrul în care urmau să se desfășoare raporturile societății cu guvernul, exploatarea stațiunilor balneare, precum și executarea de lucrări.

Societatea intra, imediat după înființare, la 1 octombrie 1910, în folosința imobilelor, instalațiilor, mobilierului și tuturor bunurilor, inclusiv a izvoarelor după inventarierea realizată împreună cu un delegat al Ministerului Industriei și Comerțului.

Toate bunurile respective urmau să fie păstrate într-o bună stare de funcționare și să se facă reparațiile necesare. De asemenea, o mare atenție trebuia acordată întreținerii drumurilor, a parcurilor, serelor și instalațiilor pentru alimentarea cu apă, canalizării și iluminatului public.

Statul urma să-și rezerve dreptul de a înființa în aceste stațiuni balneare, sanatorii și spitale pentru militari și săteni lipsiți de mijloace materiale. În acest scop erau rezervate terenurile necesare ridicării acestora, societatea fiind obligată să permită accesul la apele minerale necesare funcționării acestor sanatorii și spitale.

Un aspect important era acela că, Societatea urma să fie scutită pe termen de 10 ani de plata impozitelor către stat, județ sau comună. În schimb, aceasta nu putea, fără acordul statului, să cedeze, total sau parțial, dreptul de a exploata stațiunile balneare Govora și Călimănești – Căciulata, ca și izvoarele de ape minerale din acestea.

Societatea numea, cu acordul Ministerului Industriei și Comerțului, doi medici oficiali, câte unul pentru fiecare stațiune, care conducea din punct de vedere medical stațiunile și care controlau igiena și salubritatea din localitate. Pentru buna funcționare a activității aceștia nu puteau profesa în localitate.

Societatea avea dreptul să perceapă o serie de taxe: pentru cură, băi, muzică, apa de băut, lumină, canal cu aprobarea Consiliului de Administrație și al Ministerului Industriei și Comerțului. Folosirea apei minerale de băut de la izvoare era gratuită.

Un aspect important era acela al asigurării condițiilor propice dezvoltării din punct de vedere edilitar al celor două stațiuni: Govora și Călimănești – Căciulata. Astfel, potrivit Statutului, lucrările de transformare și înfrumusețare a stațiunilor balneare respective urmau să fie executate, în cel mult 7 ani de la constituirea

ei, după un program întocmit de către Consiliul de Administrație cu aprobarea Ministerului Industriei și Comerțului.

Importantă era prevederea potrivit căreia, nici o lucrare referitoare la captarea, întreținerea sau paza izvoarelor nu se putea face fără autorizația prealabilă scrisă și supravegherea reprezentantului ministerului. În schimb, statul garanta regimul apelor și al izvoarelor, în sensul în care acesta nu putea exploata păduri sau orice alte mine și cariere pe o rază de 10 km. în jurul stațiunilor decât în urma unor înțelegeri cu societatea.

La expirarea termenului de 40 ani, cu posibilitatea acordării unei prelungiri de 10 ani, stațiunile balneare Govora și Călimănești-Căciulata, cu toate construcțiile, instalațiile și toate lucrările făcute de societate, urmau să rămână în proprietatea absolută a statului.

Imediat după înființare Societatea „Govora Călimănești” a avut de întâmpinat multe dificultăți legate de faptul că cele două comune rurale, Băile Govora și Călimănești erau sărace, casele localnicilor mai mult decât modeste, iar puținele posibilități de cazare erau oferite doar de hotelurile statului și puținele vile existente¹. Chiar și imobilele statului erau într-o stare foarte proastă, aproape ruinate, insuficiente și nepotrivite pentru găzduirea unor bolnavi².

Potrivit unui inventar al bunurilor din Băile Govora preluate de la stat în 1910, societatea a primit o clădire pentru băi, veche, cu 50 cabine și 2 piscine cu instalații vechi și uzate, care a fost și dărâmată ulterior, 3 hoteluri cu 23-25 camere, vechi, care necesitau reparații, sediul administrativ, o spălătorie, o casă pentru mașini, două sonde pentru apa iodurată, un castel de apă, o seră pentru flori, o locuință pentru grădinar, mai multe barăci de lemn și chioșcuri, rezervoare de fier, casa pompelor de apă de la Uzina de alimentare cu apă din Barcane, conducta care transporta apa de la Barcane la Băile Govora, diverse instalații, mașini, cazane vechi și mobilier³.

Primele lucrări executate la Govora de către Societatea Govora Călimănești au vizat extinderea pavilionului de băi și captarea unui nou izvor de iod, în timp ce la Călimănești începeau lucrările de modernizare a Hotelului Statului.

S-a încercat și la Govora soluția renovării și extinderii unuia dintre hotelurile deja existente. În 15 septembrie 1910 arhitectul E. Doneaud și inginerul Pucklicky s-au deplasat la Călimănești și apoi la Govora, unde au făcut diverse analize asupra fundațiilor și zidurilor Hotelurilor nr. 2 și 3 în vederea măsurării rezistenței acestora, precum și a solidității terenului⁴. Probabil că rezultatul acestor analize nu a fost mulțumitor, astfel că s-a abandonat ideea inițială, în ciuda faptului că arhitectul Doneaud va executa câteva planuri: fațada hotelului, un plan orizontal al etajului I

1 Serviciul Județean Vâlcea al Arhivelor Naționale (în continuare SJAN Vâlcea), fond *Societatea Govora Călimănești*, dosar 1/1939-1943, f. 100.

2 *Ibidem*.

3 *Ibidem*, f. 105.

4 *Ibidem*, dosar 3/1910, f. 169.

și etajului al II-lea, câteva secțiuni transversale⁵.

În schimb, apărea o altă idee, cea a ridicării unui hotel nou și modern, cu tot confortul necesar. Inițial, ideea a aparținut dr. Țăranu, medic al stațiunii, care propunea Societății „Govora Călimănești” „înființarea unui hotel cu confortul modern în Govora și dacă eventual ar fi dispusă la o conlucrare”⁶. Consiliul de Administrație și-a exprimat acordul pentru „inițiativa înființării unui hotel instalat cu confortul modern în Govora, dar nu poate pentru moment a se gândi la o conlucrare”⁷.

Prin urmare, în data de 5/18 septembrie 1911, la Călimănești s-a desfășurat licitația pentru construirea Hotelului nr. 2 și a aripii de nord a Stabilimentului de băi din Băile Govora. La licitație au participat ing. Cerkez, antrepriza Puklicky&Brătescu, ing. Săpunaru și Pechazzoli. Sumele cu care aceștia au licitat erau:

Numele	Hotelul	Băile	Total
Ing. Cerkez	920.674,78	242.765, 78	1.163.440,73
Puklicky&Brătescu	914.744,26	185.081,15	1.099.825, 41
Ing. Săpunaru	941.649, 72	199.720, 30	1.147.370,02
Pechazzoli	898.008, 50	209.668,46	1.107.676, 96

După cum atestă și sumele cuprinse în ofertele, prezentate mai sus, câștigătoare ai licitației a fost declarată antrepriza Puklicky&Brătescu⁸.

În pofida timpului ploios, imediat după câștigarea licitației au început lucrările prin dărâmarea hotelului cel vechi și săpăturile pentru fundație. Acestea au fost destul de dificil de executat în condițiile în care calitatea terenului „fugitiv” a determinat săparea la o adâncime mai mare a fundației, precum și turnarea unei plăci de beton armat, care nu fusese prevăzută inițial. Execuția acesteia s-a făcut relativ repede, urmare a aprovizionării continue cu pietriș și fier, ultimul adus din străinătate⁹. De asemenea, planșeurile dintre etaje erau realizate tot din beton armat.

O problemă pe care atât constructorul, cât și *Societatea Govora – Călimănești* a reclamat-o mereu a fost întârzierea cu care arhitectul Doneaud întocmea și trimitea planurile hotelului. De altfel, acestea s-au tot modificat pe parcursului ridicării construcției, de multe ori chiar la sugestia proprietarilor.

Astfel, dacă inițial bucătăria hotelului fusese prevăzută a se ridica la distanță de hotel avându-se în vedere inconvenientul mirosului, al fumului, precum și circulația personalului folosit la bucătărie, la solicitarea expresă a lui Vintilă Brătianu, s-a hotărât amplasarea bucătăriei și a altor dependențe la subsolul hotelului¹⁰. Modificarea aceasta de planuri a generat cheltuieli suplimentare legate

5 *Ibidem*, dosar 1/1910-1911, f. 204.

6 *Ibidem*, f. 30.

7 *Ibidem*.

8 *Ibidem*, dosar 2/1911-1912, f. 22.

9 *Ibidem*, f. 99.

10 *Ibidem*, f. 51-52.

de înălțarea planșeului parterului „care astfel cum era prevăzut numai 50 cm de la nivelul solului n-ar permite așezarea ferestrelor care ar trebui să fie destul de mari spre a putea lumina toate încăperile din subsol”¹¹, dar și probleme legate de sistemul de ventilație al încăperilor de lucru, întârzieri în executarea pivniței de vinuri, lipsa scurgerilor la băi, bucătărie, spălătorie care trebuiau realizate înainte de a se pune placa de beton.

Bucătăria a fost prevăzută cu instalații moderne, precum mașini de gătit cu aburi, cu aparate de sterilizare furnizate de firma Senking din Hildesheim, mașinile, accesoriile și ustensilele erau furnizate de casa Gebr. Schwabenland din Viena. În subsol s-a instalat o instalație frigorifică, după sistemul cu acid carbonic, furnizată de firma L. A. Riedinger din Augsburg, cuprinzând șase compartimente pentru conservarea diferitelor alimente ca: pește, carne, ouă, lapte, cazane pentru fiert supă cu aburi, a câte 100 litri fiecare, spălător de vase, cuptor special pentru cofetărie nichelat¹² etc.

Subsolul a fost folosit și pentru amenajarea unei moderne baze de tratament, după modelul unor celebre stațiuni din Europa, precum Aix-les-Bains și Wiesbaden, fiind primul hotel din România cu o asemenea dotare. Astfel, s-a prevăzut instalarea a 17 cabine de băi cu apă iodată, la care se ajungea prin cele două ascensoare de persoane ale hotelului. În felul acesta sporea confortul hotelului și permitea realizarea curei de tratament chiar și în perioada friguroasă.¹³

Prin realizarea planșeelor din beton armat se asigura împiedicarea transmiterii zgomotului între etaje. Balcoanele și terasele au fost executate din beton armat, cerința proprietarilor hotelului fiind ca fiecare cameră să aibă balcon, „având în vedere situația dominantă a hotelului și perspectiva frumoasă dimprejur, în mijlocul unei plantațiuni bogate”.¹⁴

Camerele erau prevăzute cu anticameră și anexă de toaletă, cu instalație de apă caldă, rece, încălzire centrală, lumină electrică, aerisire. Instalațiile de apă, aburi, canal, precum și cele sanitare, băi, încălzirea centrală a fost furnizată de către firma Schaffstaedt din Giessen¹⁵.

O altă problemă controversată, care a stârnit multe discuții între membrii Consiliului de Administrație și arhitect a fost cea a acoperișului hotelului. Primii doreau să înlocuiască acoperișul cu o terasă „mărginită de un parapet care să servească și ca loc de ședere pentru consumații având în vedere mai ales perspectiva frumoasă de pe împrejur”.¹⁶ Avantajele acestei propuneri erau: eliminarea mansardei, care în opinia Consiliului de administrație era o „construcție inferioară din toate punctele de vedere: ca formă, ca lumină, ca întreținere, ca durată

11 *Ibidem.*

12 *Ibidem*, dosar 1/1939-1943, f. 23.

13 *Ibidem*, dosar 10/1912, f. 4.

14 *Ibidem.*

15 *Ibidem.*

16 *Ibidem*, dosar 2/1911-1912, f. 76.

și ca igienă¹⁷. Apoi, folosirea unor materiale mai durabile în locul lemnului, amenajarea aici a unei cafenele sau a unui restaurant și nu în ultimul rând crearea unui loc foarte potrivit pentru „cura de aer” a vizitatorilor.

Arhitectul Doneaud nu a fost foarte încântat de propunere, având în vedere faptul că aceasta implica modificarea planurilor deja terminate prin adăugarea unui nou etaj care înlocuia mansarda, precum și întârzierea cu cel puțin șase luni a lucrărilor. Până la urmă, hotelul a fost acoperit cu tablă și eternit.

S-a căutat ca materialele să fie de cea mai bună calitate, în alegerea lor implicându-se inclusiv Vintilă Brătianu. Pluta care a fost folosită pentru pereții despărțitori a fost tratată cu o soluție de silicat specială, care înlocuia catranul. O parte din tâmplărie a fost executată de firma Eitel&Dietrich din Râmnicu Vâlcea, ascensoarele era produse de Casa de ascensoare „Stigler” (două ascensoare pentru persoane, unul pentru bagaje și două pentru mâncare). Pentru asigurarea aburului necesar hotelului s-a construit un tunel de legătură de circa 300 m lungime și cu secțiunea de 3,5 m.p., care pleca de la uzină, trecea pe sub stabilimentul de băi și ajungea în subsolul Hotelului Palace, în centrala căldărilor și mașinilor hotelului.¹⁸

În principal, lucrările respective au fost executate de lucrători români și sârbi. Cei sârbi erau plătiți cu 4-4,60 lei /zi, iar cei români cu sume cuprinse între 2,80-3,50 lei/zi¹⁹. Zidarii erau plătiți cu sume mai mari de peste 9 lei/zi, în timp ce șefii acestora între 12-15 lei/zi. Nu de puține ori, executanților lucrării li s-a reproșat faptul că „pentru economii meschine se servește aproape numai de copii sau minori”²⁰.

Deși, inițial lucrările trebuiau terminate în 1913, acestea au continuat pe parcursul anului 1913 și în prima jumătate a lui 1914. S-a procurat mobilierul necesar de la firma Thonet, s-a confecționat lenjeria necesară din pânză cumpărată de la firma Westermann & Sohne. Prețurile au variat între 0,40 lei/bucată-cearșafurile mari pentru plapumă, 0,20 lei/bucată – prosop, 0,20 lei – fața de masă²¹. Fiecare pat era prevăzut cu două saltele, din care una mai subțire de lână. Mansarda era prevăzută ca loc pentru cazarea servitorilor. A fost singurul loc unde s-au adus mobile vechi și saltele de paie.

Restaurantul hotelului și sălile de joc (dotate cu mese de joc după model german, lucru reclamat de concesionar, care le prefera pe cele franțuzești) au fost concesionate spre administrare lui N.D. Protopopescu din Slatina, care la 16 iunie 1914 urma să preia restaurantul Hotelului Palace.²²

În anul 1914, sezonul a început la 1 mai, iar deschiderea s-a făcut în prezența

17 *Ibidem*, f. 87-89.

18 *Ibidem*, dosar 1/1939-1943, f. 15.

19 *Ibidem*, dosar 2/1911-1912, f. 120.

20 *Ibidem*, dosar 7/1913-1914, f. 316.

21 *Ibidem*, f. 477.

22 *Ibidem*, f. 381.

unui preot care a oficiat o slujbă religioasă.²³ Deschiderea sezonului nu a coincis cu inaugurarea hotelului din motive obiective, legate de stadiul lucrărilor. Astfel, la 25 iunie 1914, aleea de acces pentru trăsuri era aproape gata, deși pietrișul nu fusese cilindrat, dar fusese adus în cantitate mare și bătut cu maiul, circulația putând să se facă destul de bine. În jurul hotelului mai erau lucrări de executat, mai ales în partea din spate, la terasamente, urmau să se instaleze lămpi pentru iluminat, iar în jurul terasei să se aștearnă un strat de pietriș. Mai erau de executat lucrări de vopsitorie, grupurile sanitare din subsol pentru personalul restaurantului nu erau gata, iar holul de la intrarea în hotel încă nu era amenajat. Accesul în restaurant și sala de lectură urma să se facă de pe terasă²⁴. Mai mult, din cauza ploilor foarte abundente din primăvară s-au produs inundații care au afectat subsolul hotelului. Apa a pătruns în pivnițe, băi și toate instalațiile și aparatele Schaffstaedt „stau acolo într-o baltă mare”²⁵. Erau întârzieri la dotarea cu mobilier a etajelor II și III din cauza lucrărilor de zidărie și de vopsitorie. Caloriferele de la etajul I nu erau încă vopsite, erau întârzieri în montarea instalațiilor pentru toalete, lipsa apa necesară pentru verificarea funcționării instalațiilor, multe din gurile de scurgere erau astupate cu mortar. Muncitorii, precum zidarii, vopsitorii și instalatorii treceau mereu prin camere așa că nu se putea face curățenie.²⁶

Începând cu data de 1 iulie 1914, Societatea a început să închirieze camere în Hotelul Palace. Se încasaseră acțiuni pentru 66 de camere până la 11 iunie 1914, inclusiv la etajele IV și V. Pentru a asigura vizitatorilor o primire pe măsură, s-a solicitat sprijin din partea autorităților județului în sensul în care trebuiau asigurate mijloacele de transport necesare preluării acestora de la Gara Govora: trăsuri, automobile, autobuze și căruțe pentru bagaje. Drumul de la gară în stațiune trebuia reparat, ca și podurile distruse de inundațiile produse.²⁷

S-a amenajat parcul din jurul hotelului de către arhitectul peisagist Pinard, iar pe lângă șoseaua de acces din spatele hotelului, s-a amenajat cu mari cheltuieli o alee de acces a trásurilor prin față, pe lângă Hotelul nr. 3, punând în legătură această alee atât cu șoseaua națională cât și cu drumul din fața Hotelului nr.1.

Cu o suprafață de 1.321 m.p., la care se adăugau terasele în suprafață de 535 m.p., cu subsolul folosit pentru o bază de tratament extrem de modernă și o bucătărie dotată cu instalații moderne, săli de muzică, de lectură, restaurant, frizerie și șase etaje, din care ultimul era de fapt o mansardă, Hotelul Palace avea să devină unul unic în România acelor ani, extrem de modern, care putea rivaliza cu marile hoteluri din Europa bogată.

Primul director al hotelului a fost Otto Kaupp, care încă de la venirea lui la Govora nu s-a bucurat de o primire foarte bună, dacă este să dăm crezare

23 *Ibidem*, dosar 8/1913-1916, f. 15.

24 *Ibidem*, dosar 7/1914, f. 97.

25 *Ibidem*, f. 119.

26 *Ibidem*, f. 61.

27 *Ibidem*, f. 121.

chiar spuselor administratorului stațiunii, A Ionescu, care într-o scrisoare trimisă directorului general al Societății Govora Călimănești, D. Germani, relatează: „Se constată însă și din cele scrise și mai ales din cele nescrise că s-au și început intrigile destinate să îngreuneze și situația sa. Calomniile, insinuațiile, infamiile au început să-i bage în cap și bietului străin venit pentru prima oară în țara noastră”²⁸

Cheltuielile cu construcția hotelului au fost foarte mari. Conform Dării de seamă a Consiliului de Administrație a *Societății Govora – Călimănești* pe anul 1915, numai construcția, cu drenajul și terasamentul s-a ridicat la suma de 1.368.420,61 lei, la care se adăugau instalațiile (186.080,95 lei) și ascensoarele (50.842, 83 lei)²⁹.

La constituirea *Societatea Govora – Călimănești* venea cu un capital subscris de 5.000.000 lei. În fața unui program atât de amplu de lucrări începute încă din 1910, atât la Govora, cât și la Călimănești, suma respectivă s-a dovedit insuficientă. Prin urmare, în primăvara anului 1914, Adunarea Generală a votat pentru o a doua emisiune de 5.000.000 lei, bani cu care se spera să se plătească împrumuturile contractate la Banca Românească și Banca Marmoroch Blank (2.400.000 lei), cu care se plățiseră lucrările și instalațiile respective. Spre exemplu, lucrările firmei Puckliky & Brătescu au fost cesionate la Banca Românească, care și la câteva luni de la deschiderea Hotelului solicita situații cu lucrările executate pentru a putea achita sumele restante.

Indiferent de greutatea inerentă ridicării unei asemenea construcții, Hotelul Palace a rămas de-a lungul unui secol de existență un martor al marilor evenimente istorice care au marcat veacul al XX-lea. Astfel, a fost martor al prezenței armatei și administrației germane în timpul primului război mondial. A ”cunoscut” perioada interbelică, cu momentele ei de aur, dar și cu decăderea din timpul crizei economice. A găzduit sute de refugiați polonezi în toamna anului 1939, dar și spitalul german în timpul celui de-al doilea război mondial, armata sovietică după 1944, culminând cu instaurarea regimului comunist. În ciuda tuturor vicisitudinilor istoriei, a rămas ceea ce ctitorii săi au dorit: un reper pentru stațiunea Băile Govora, o adevărată bijuterie arhitectonică.

HOTEL PALACE – 100 YEARS OF EXISTENCE.

(SUMMARY)

The study refers to the reaching of 100 years of existence of Palace Hotel in Baile Govora, built in resort by Govora – Călimănești Company and inaugurated in 1914. There are mentioned the activities related to the hotel's design, construction process, endowments, accommodated visitors, etc. In those 100 years of existence the hotel witnessed some major historical events which marked the 20th century.

28 *Ibidem*, f. 61.

29 *Ibidem*, dosar 2/1915, f. 5.

5/18 Septembrie 1911 - Proces verbal privind deschiderea ofertelor pentru construirea noului hotel din Govora

**STAȚIUNI CLIMATERICE ȘI BALNEARE DIN
JUDEȚELE ARGHEȘ ȘI MUȘCEL
1924-1940**

**Ionela NIȚU
Dan Ovidiu PINTILIE**

Guvernele României, după 1881, au fost interesate de a înființa stațiuni balneare în diferite localități pentru îmbunătățirea stării sanitare a populației și a împiedica pe cei mai avuți de a merge în străinătate unde „să verse capitaluri”, interesul fiind de a-i reține în țară. Totodată prin sumele stabilite prin buget se urmărea să se procure, celor lipsiți de mijloace, ocazia „de a se tămădui în țară”³⁰.

Pentru a dezvolta aceste stabilimente era necesar de a se capta, în mod sistematic, diferitele ape minerale pentru a împiedica pierderea lor, fără de care stațiunile nu și-ar fi atins scopul, rămânând doar „locuri de distracțiune și plăcere”.

De aceea din interese de ordin sanitar și economic, Ministerul Agriculturii, Comerțului și Domeniilor pe lângă studiile făcute de reprezentanții săi competenți din țară, a adus din străinătate ingineri specialiști, cu lungă experiență și reputație bazată pe lucrări privind stațiunile balneare existente în străinătate. Astfel de captări de izvoare și construcții de hoteluri și vile se făcuseră la Căciulata, Amara și Călimănești unde statul alocase peste 500.000 lei și se dorea același lucru la Govora, Bivolari și Lacul Sărat.

Erau multe păreri ale unor deputați care socoteau că în starea în care se afla statul român nu ar fi trebuit să se cheltuiască nimic, din cauza bugetelor mici, să se „miște inițiativa privată pentru refacerea lucrărilor”, se socotea că înființarea unor asociații sau societăți, în diversele localități, ar determina ca oamenii să nu mai plece la tratamente în străinătate, iar doctorii români să acorde mai mare atenție apelor minerale.

În aprilie 1887, președintele Consiliului de Miniștri I.C. Brătianu, în ședința Adunării Deputaților, considera că pentru început, statul trebuia să ajute financiar la înființarea stațiunilor balneare întocmai ca și Franța unde „la mai toate stabilimentele balneare importanțe captarea s-a făcut de către stat”, mai precis datorită lui Napoleon al III-lea, care a făcut lucrări admirabile la Aix-les-Bains, Vichy, Biarritz etc. sau în Germania la Ems. În Elveția captarea apelor și lucrările care s-au executat nu s-au putut face dintr-o dată ci „în secole și au costat sume enorme”³¹. Se dădea exemplul Franței care după războiul cu Germania, în 1871, a dezvoltat băile pentru a nu se mai duce oamenii în alte țări pentru a-și lăsa banii acolo.

La noi în țară, *Regulamentul instituțiilor hidrominerale și climaterice* din 1924 preciza ce este o stațiune climatică, o stațiune balneară și o stațiune balneo-

30 *Dezbaterile Adunării Deputaților*, noiembrie 1886 – aprilie 1887, p. 1177-1185.

31 *Ibidem*, p. 1180.

climaterică. Aceste precizări erau următoarele: „stațiunea balneară, la art. 2, era aceia în care se folosesc în scopuri curative ape minerale naturale și nămolul care are în preajma izvoarelor stabilimente de cură și este cercetată și este cercetată de un număr de cel puțin 500 vizitatori pe sezon; stațiunea climatică la art. 3 preciza că este „acea localitate care având amenajările necesare prevăzute de art. 2 se bucura de factori climatici, curativi și îi întrebuințează în acest scop”; stațiunea balneo-climatică la art. 4, preciza că „este acea care îndeplinește condițiile art. 2 și 3 reunite”³².

În noiembrie 1938 Ministerul de Interne reprezentat de Armand Călinescu solicita întocmirea unei situații cu localitățile socotite balneo-climaterice, care era particularitatea acestora, dacă aveau instalații de băi, dacă prezentau un interes real sub raport climatic, dacă aveau în mod obișnuit vizitatori, care era numărul acestora anual cu aproximație și care era părerea cu menținerea lor ca stațiuni balneo-climaterice.

Orașul Câmpulung Mușcel a fost declarat stațiune climaterică prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1547 din 1924 și Decretul Regal 411 din 10.02.1925, prin faptul că este așezat la poalele munților Carpați (595 m), încercuit fiind cu înălțimi ce trec cu mult de nivelul mării, toate acoperite cu vegetație, în special cu brad³³. Așezarea sa geografică a făcut ca să fie ferit totalmente de curenți, numărul mare de zile însorite creându-i calități naturale care au făcut să fie vizitat de nenumărați bolnavi, convalescenți sau cu organismul slăbit.

Câmpulungul era o stațiune climatică cu sezon de vară, de la 15 mai la 30 septembrie și era înscrisă de către Oficiul Național de Turism în categoria stațiunilor climatice clasa a II-a. În stațiune nu existau instalații de băi cu caracter curativ, dar funcționa, numai în sezon și pe o perioadă mai redusă (1 iulie – 31 august), un Institut de fizio-terapie al Eforiei Krețulescu din București, care prin însăși titulatura ce o purta arăta că folosește unii agenți fizici bine definiți (aerul și apa obișnuită) în scop curativ (hidroterapie, aer comprimat, hallbaduri, inhalații etc.). Stațiunea Câmpulung primea în fiecare sezon de vară numeroși vizitatori, a căror număr creștea an de an astfel că în perioada 15.06 – 30.09.1938 fuseseră înregistrate 2017 familii dintre care 1008 copii și 4928 adulți. Calitățile climei stațiunii, indicele de scumpete a vieții locale redus față de alte stațiuni, liniștea și agrementul căutate de vizitatori prin excursii și plimbări în jurul stațiunii ar fi putut atrage mult mai mulți vizitatori dacă posibilitățile de găzduire ar fi fost mai apropiate de exigențele solicitanților³⁴. Încă din anul 1910 fusese captat din masivul calcaros „Mateiașul” situat la circa 12 km în amonte de oraș, un izvor care era cel mai important factor al

32 Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, *Regulamentul Stațiunilor Balneare și Climatice*, 1924.

33 Serviciul Județean Argeș al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.A.N. Argeș), fond Primăria Câmpulung, dosar 16/1925, f. 1.

34 *Ibidem*, fond Prefectura Mușcel, dosar 164/1938, f. 14, 17.

debitul a început să scadă treptat astfel că va ajunge în anul 1947 după măsurătorile lui Elie Radu, fost președinte al Consiliului Tehnic Superior la circa 900 mc în 24 ore, ca urmare a creșterii populației cu circa 75% iar majoritatea proprietarilor și-au făcut diverse instalații sanitare cu consum de apă foarte mare. Ca urmare s-au studiat posibilitățile de captare a unor noi izvoare din Lerești la 5 km de oraș, după proiectele întocmite de profesorul H. Teodoru, lucrarea necesitând însă sume mari pentru conducte, bazine de captare, schimbarea rețelei de distribuție³⁵.

Confortul caselor care se închiriau vara lăsa mult de dorit, iar lipsa camerelor în hoteluri, deși unele din ele erau suficient de confortabile, a pus problema creării și în această stațiune a unui hotel turistic, problemă însă care a fost lăsată însă în „desuetudine”. Față de numeroasele lucrări edilitare și de înfrumusețare realizate în Câmpulung, se propunea ministrului de Interne „înființarea unui hotel turistic care este singura și cea mai de căpetenie preocupare pentru dezvoltarea acestei stațiuni”³⁶.

În anul 1895 s-a constituit în Câmpulung o societate pe acțiuni cu capital de 200.000 lei pentru construirea băilor „Negru Vodă”, inițiată de profesorul Th. Ștefănescu, dr. Sache Ștefănescu (proprietarul parcului de pe Grui cedat mai târziu primăriei) cunoscut luptător în timpul Comunei din Paris, arhitectul Al. Săvulescu, senatorul Sache Nicolau (decedat în noiembrie 1902), M. Rucăreanu și P.C. Zamfirescu. Societatea a construit un stabiliment pentru hidroterapie cu ajutorul apelor minerale format din patru clădiri care au fost date în folosință în 1897 devenind mai târziu băile Eforiei Krețulescu. Cele patru clădiri erau următoarele: a. Pavilionul pentru băile de apă rece în bazin cuprindea două bazine (unul pentru bărbați și unul mai mic pentru femei), 20 cabine cu dușuri variate și salon de toaletă; b. Pavilion de băi de hidroterapie, abur, aer cald, băi de puțină, masaj, gimnastică medicală. Era cea mai mare clădire formată din două secțiuni, una pentru bărbați și cealaltă pentru femei; c. Pavilionul pentru băile electrice, medicamentoase, aer comprimat și inhalații. Clădirea era formată din pavilion pentru aer comprimat și altul pentru inhalații fiind dotat cu cele mai perfecționate aparate întocmai ca la băile de la Ems. Existau camere pentru băi electrice și medicamentoase, precum și masaj electric; d. Pavilionul Buvelet cu anexele sale, respectiv un salon mare și o galerie deschisă. Se spera că băile Radu Negru vor aduce progresul orașului și va deveni una din primele stațiuni pentru hidro-terapie³⁷. Stațiunea climaterică Câmpulung era străbătută pe toată lungimea de 12 km de șoseaua națională Pitești-Brașov. Între anii 1931 și 1935 prin bunăvoința organelor de conducere din Ministerul Lucrărilor Publice, o parte di această șosea, circa 1200 metri, a fost pavată cu pavele de piatră cubică, iar altă porțiune de 1500 metri cu asfalt. Aceste lucrări au făcut, bineînțeles ca orașul

35 *Ibidem*, fond Primăria Câmpulung, dosar 9/1947, f. 21.

36 *Ibidem*, fond Prefectura Mușcel, dosar 164/1938, f. 18.

37 Al. Șaabner Tuduri, *Apele minerale și stațiunile climaterice din România*, București, Tipografia Regală F. Göbl și Fii, Strada Regală, 19, 1900, p. 400-401.

să ia o înfățișare mai occidentală ridicându-l ca stațiune climaterică, la un nivel superior fiind căutat de vizitatori în timpul sezonului de vară. Din păcate, lucrările vor fi întrerupte în 1936 și autoritățile locale vor solicita în mai 1947 asfaltarea unei distanțe de 1600 metri cuprinsă între clădirea primăriei și Școala primară Scheiu care era într-o stare de nedescris cu pavaj din bolovani de râu, executat cu mulți ani înainte de primărie și care „devenise imposibil a mai fi accesibil circulației”. Vehiculele circulau numai la pas pe această porțiune de șosea ca să nu se deterioreze, șoseaua fiind absolut impracticabilă alungând orice urmă de vizitatori³⁸.

Comuna balneo-climaterică Bughea de Sus situată la 3 km de Câmpulung Mușcel și o altitudine de 590 metri, a fost declarată stațiune prin Decizia nr. 411 din 1923.

Apele erau cunoscute de mult fiind descrise de doctorii S.V. Episcopescu în 1837, I.M. Caillat în 1854, A. Fetu în 1872, Grigoriu Ștefănescu în 1874 și Al. Șaabner Tudori³⁹ în 1900. Dr. Episcopescu în cartea sa „Apele metalice ale României” apărută la Episcopia Buzău vorbește despre bolile cronice care se vindeau cu apa de pucioasă cu sare de la Bughea, Văleni și Telega⁴⁰. Încă dinainte de 1830, mulți bolnavi, adăpostiți în casele țărănești făceau cure de băi cu apă minerală încălzită cu bolovani incandescenti. În 1873, la Expoziția de la Viena, apele de aici au fost trimise în colecția de ape minerale, care conținea 50 de probe. Altă descriere a apelor o găsim în Anuarul Biroului Geologic (anul II, 1884, nr. 1) făcută de dr. Grigoriu Ștefănescu⁴¹. În total erau 4 izvoare și anume: nr. 1, Carol I – sulfuros cu urme de iod și fier; nr. 2, Laurian – în curtea stabilimentului, cu iod și fier; nr. 3 – izvorul din curtea țaranului; nr. 4 – izvorul de la moară.

Izvoarele ieșeau din muntele Măgura, iar dr. Bernard analizând apele menționa că apa era turbure, cu miros slab de hidrogen sulfurat, clasându-le în rândul apelor clorosodice slab alcaline. Ele se puteau compara cu apele minerale similare din Austria și Pirinei. Studiate în 1859 de dr. Felix Iacob, șeful Serviciului Sanitar al județului Mușcel între iunie 1859 și august 1861, acesta le găsește eficace pentru tratarea psoriazisului, reumatismului, infecțiilor urinare și sifilisului secundar, nefiind indicate în bolile uterine. Apele minerale se puteau întrebuința numai la băi.

În anul 1832, proprietarul Gh. Rucăreanu a înființat niște „cabine primitive” pentru facerea băilor captând primele două izvoare, iar mai târziu au fost construite două stabilimente balneare. Din cauza puținului confort pe care bolnavii îl găseau în Bughea, „cei cu dare de mână locuiau în Câmpulung și vin cu trăsura la băi”. El le vinde apoi lui Dim. Aug. Laurian, profesor din București care amenajează, unul,

38 SJAN Argeș, fond Primăria Câmpulung, dosar 7/1947, f. 65.

39 Al. Șaabner Tudori, de origine cehă, deputat și senator de Tutova, medic al Eforiei Spitalului Civile, director al Casei de Sănătate București.

40 Felix Iacob, *Istoria igienei în România*, partea II, 1902, Editura Academiei Române, p. 111.

41 Grigoriu Ștefănescu (n. 1836 – d. 1911), profesor la Universitatea București, directorul Muzeului de Istorie Naturală.

în anul 1900, cu 24 camere și 15 cabine de băi. În anii 1898 și 1899, Ministerul Cultelor îl închiriază pentru a instala un sanatoriu de vară pentru colonia de vacanță a elevilor din licee, unde ministerul îi trimitea anual⁴².

Celelalte două izvoare cunoscute și sub numele de izvoarele de la Gropan aveau și ele un stabiliment cu patru camere. După Primul Război Mondial ele se găseau în ruină fiind refăcute în 1923. Din 1924, conform adresei Prefecturii Mușcel din octombrie 1924 adresată Inspectoratului Balneoclimatic din cadrul Ministerului Sănătății (inspectoratul a trecut prin Î.D.L. nr. 1344 din 06.04.1924 publicat în Monitorul Oficial nr. 79 din 09.04.1924 de la Ministerul de Industrie la Ministerul Sănătății), stațiunea din Mahalaua Bughea de Sus era proprietatea Mariei Lache Mateescu, clădirile băilor fiind refăcute de către Gheorghe Gropănescu și se foloseau băi minerale sulf-iodate⁴³.

În timpul sezonului care dura între 15 iulie și 15 septembrie, comuna era vizitată zilnic de un număr de 20-30 persoane, iar pentru menținerea funcționării acestei stațiuni, cu izvoare atât de eficiente, se solicita acordarea unui ajutor pentru montarea unor instalații moderne, care ar fi atras și mai mulți vizitatori⁴⁴. Numărul vizitatorilor era de 100-150 pe lună.

Comuna Domnești a fost declarată „stațiune climatică” datorită climei considerată bună de către comisia de specialiști numită de Ministerul Sănătății, prin decizia nr. 125.476 din 26 februarie 1936 și pentru faptul că avea confort modern, plan de sistematizare, piață comunală și băi populare. De la declararea ca stațiune a fost vizitată anual, media fiind de 600 persoane. Autoritățile contribuiau cu bani pentru menținerea stațiunii la care au adăugat unele lucrări edilitare, inclusiv pavaj și s-a montat o uzină electrică⁴⁵.

Comuna Dragoslavele a fost declarată „stațiune climatică” prin decizia nr. 111.842 din 1934 pentru aerul curat și ozonat pe care îl avea. În anul 1938 a fost vizitată de peste 150 persoane, comuna având și reședința de vară a Î.P.S.S. Patriarhul României. Și aici urmau să se facă cât mai multe lucrări edilitare care să înmulțească numărul vizitatorilor, mai ales că șoseaua națională a fost pavată, astfel că „s-a scăpat de praful care făcea pe vizitatori să fie nemulțumiți”⁴⁶.

Comuna Rucăr a fost declarată „stațiune climatică” înainte de Primul Război Mondial datorită aerului său ozonat reconfirmată în anul 1924. În acest an au venit în localitate 216 vizitatori care au stat cu chirie pe la diferiți locuitori din comună. Aici erau cam 120 case care aveau cele mai bune condiții pentru a fi închiriate, hoteluri neexistând fiind distruse cu ocazia războiului.

În anul 1938 a fost declarată stațiune cu două sezoane, unul de vară și unul de iarnă. Numărul aproximativ al vizitatorilor era în sezon de aproape 600, lucrările

42 SJAN Argeș, Prefectura Mușcel, dosar 51/1914, f. 26.

43 *Ibidem*, dosar 94/1924, f. 11-12.

44 *Ibidem*, dosar 164/1938, f. 18.

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*.

făcute și anume: uzină electrică, spital, vile particulare, trotuare urmând să atragă și mai mulți vizitatori⁴⁷.

Stațiunea balneară din comuna Nucșoara aparținea moștenitorilor Nicolae Gr. Iorgulescu cu domiciliul în Câmpulung Mușcel fiind moștenire de la tatăl lor. Băile au fost construite și se exploatau de primarul Alex. Gh. Roșescu ca arendaș, în mod „absolut primitiv”⁴⁸. Aici se efectuau băi de apă minerală care conținea pucioasă, iod și sare. Erau construite 16 gherete din scândură în care au fost instalate 32 de băi. Existau și 15 gherete unde stăteau vizitatorii iar apoi s-au construit patru camere pardosite tot pentru aceștia. Numărul lor s-a ridicat în anul 1924 la 500⁴⁹.

Se mai făceau băi la Negulici unde exista un stabiliment cu 4 cabine, la Rizeanu și la Pop care avea un stabiliment cu 14 cabine pentru bărbați și unul cu 18 cabine pentru femei, precum și un stabiliment mai mic care conținea 7 cabine.

În pădurea Brădetul – Turburea, comuna Brădet din județul Argeș se afla un izvor cunoscut ca „Apa Brădet” care ar fi fost descoperit de Nicolescu, președintele Societății „Curtea de Argeș”. Localitatea este citată de către dr. A. Fetu, precum și de I.M. Caillat în călătoriile sale în care precizau că „apa era limpede, incoloră, insipidă, având un miros de hidrogen sulfurat”⁵⁰. Dr. A. Bernard Lendway (șeful laboratorului de chimie al Institutului de Chimie al Ministerului de Interne) împreună cu dr. în Chimie V. Grindeanu și prof. c. Șonțu au analizat probe din apă la Institutul de Chimie Universitară. Apa se putea clasa între apele slab sulfhidrice, alcalino-calcare bicarbonale și se aseamăna cu apele de la Saint Honoré, Hriège, Bagnères de Luchon, Enghien, Allevard (din estul Asturiei – Spania). Izvorul se putea capta, iar apa se putea întrebuința pentru băut, în inhalații cum erau cele de la Allevard sau afecțiuni cutanate ca cele de la Hriège.

Stațiunea balneară Brădet este situată la o altitudine de 628 metri, pe ambele maluri ale Vâlsanului, într-o regiune muntoasă înconjurată de păduri de fag și brad de un deosebit pitoresc. Clima este subalpină, plăcută, fără variații mari cu aer curat, răcoros, bogat în ozon și ferit de curenți. Sezonul era deschis între 1 iunie și 15 septembrie.

Stațiunea este situată la 26 km de Curtea de Argeș unde era situată și cea mai apropiată gară, legătura făcându-se inclusiv la Pitești cu trăsuri sau autobuze. În stațiune au fost construite un hotel și numeroase case de țărani pentru cazarea turiștilor care aveau la dispoziție restaurante și o cofetărie. Turiștii obțineau toate informațiile de la Oficiul local de cură și turism Brădet care organiza diferite excursii pe Cheile Vâlsanului și ale Argeșului, în orașele Curtea de Argeș și Pitești, precum și în satele Nucșoara, Corbeni, Corbi, Merișani. Se putea practica pescuitul pentru păstrăvi, vânătoarea pentru urși, lupi, capre roșii și cocoși de munte.

47 *Ibidem*, f. 19.

48 *Ibidem*, dosar 94/1924, f. 14.

49 *Ibidem*, f. 18.

50 Al. Șaabner Tuduri, *Op.cit.*, p. 140-141.

Ca distracții, exista un parc, cazinou unde exista muzică și se organizau serate de dans⁵¹. Nu erau efectuate amenajări pentru practicarea sporturilor din cauza lipsei investițiilor. În perioada sezonului se făceau cure de băi care erau controlate și supravegheate de către oficiul local.

Toți vizitatorii stațiunii în conformitate cu art. 29, 31 la 33 și 49 din Legea de organizare a turismului din 1936⁵² aveau obligația ca în termen de 5 zile după stabilirea în stațiune să se prezinte la Oficiul local de cură și turism ce funcționa în localul primăriei Brădet pentru înscrierea în registrul special turistic și achitarea taxelor legale. În anul 1937, taxa de cură pentru o singură persoană era de 50 lei, pentru o familie cu 2 persoane 80 lei, cu 3 persoane 100 lei și cu mai multe persoane 120 lei. În mica localitate Brădet perceperea taxelor de cură de la vizitatori prezenta mare greutate decurgând din imposibilitatea unui control al sătenilor în privința timpului de închiriere a locuinței și dificultăților de a avea la dispoziție tot timpul organe de percepere a plății taxelor după procentele fixate obligatoriu și care variau în 1938 între 40 lei/persoană, 60 lei/familie cu 2 persoane, 70 lei/familie cu 3 persoane și 80 lei/familie cu mai multe persoane⁵³. Aceste taxe fiind mari, iar numărul vizitatorilor mic se solicita să se admită de către ONT perceperea unei taxe zilnice a vizitatorilor de un leu de persona/zi. De asemenea, comitetul oficiului arăta că nu exista în acel an muzică în localitate, iar atunci când exista plata o făcea în întregime Mihail Dumitrescu.

Comuna Brădet se oferise în 1938 să suporte toate cheltuielile de întreținere a drumului și de iluminat a satului astfel că se putea face o economie de 4000 lei anual. Din bugetul comunei Brădet care era anual de circa 150.000 lei, din taxele comunale pe vizitatori se realiza suma de 4000 lei. Pe viitor urma să se caute „ajutoare în natură, eventual eventuale danii pentru ca vizitatorii în majoritate modești ce frecventează Brădetul” să-și achite contribuțiile lor mai ușor. Se dorea ca în programul de activitate al oficiului să se introducă în gospodării efectuarea menajului de către proprietari precum și curățenia permanentă a camerelor care urmau să fie închiriate; aprovizionarea localității prin stimularea producției locale iar până la obținerea rezultatelor, organizarea aprovizionării cu concursul cooperativei; obținerea de la stat a unor condiții mai bune la împrumuturi pentru sătenii care doreau să efectueze noi construcții, pe lângă gospodăria fiecăruia, la lemn, cărămidă și piatră de var; procurarea unor instalații pentru obținerea energiei electrice, cu ajutorul apei, pentru electrificarea întregului sat, contractarea unor împrumuturi pentru sistematizarea localității; afișarea la loc vizibil a camerelor disponibile de închiriat pentru vizitatorii care soseau în vizită, inclusiv planul casei și starea sanitară; marcarea drumurilor în munți și construirea de cabane cu ajutorul Ocolului silvic Vâlsan; parcelarea terenului statului și atragerea de capital pentru

51 *Ibidem*, fond Oficiul Local de Turism Brădet, dosar 7/1936-1938, f. 40.

52 „Monitorul Oficial” nr. 50 din 29 februarie 1936.

53 *Ibidem*, fond Oficiul Local de Turism Brădet, dosar 3/1938, f. 1v.

un număr de 2-300 proprietari de vile; organizarea unei expoziții despre Brădet în București prin care să se facă cunoscut frumusețea localității cât și produsele obținute din munca sătenilor (țesături, produse agricole, fructe)⁵⁴. Din păcate, aceleași puncte erau trecute de membri comitetului în toți anii dar lipsa banilor făcea ca aceste propuneri de realizări să fie mereu amânate.

Se solicita în aprilie 1938 primăriei comunei Brădet ca la eventualitatea înstrăinării unor terenuri pentru dezvoltarea băilor să se țină seama de numărul mic al acestora disponibile de construcții, iar solicitanților să li se ofere terenuri, în alte puncte ce ieșeau din raza de 500 m de centrul dezvoltat al stațiunii⁵⁵.

Proprietarii de case cu camere de închiriat pentru vizitatori în timpul sezonului erau obligați ca până la 1 iunie să depună la sediul oficiului planul casei cu camerele de închiriat, fiecare cameră trebuind să fie văzută pe plan cu dimensiunile, capacitatea, ușile și ferestrele pe care le aveau. Pe versoul planului se treceau îmbunătățirile, respectiv paturi, scaune, mese, saltele, cearceafuri, învelitoarele.

Pentru buna activitate a stațiunii, Oficiul Național de Turism București a înaintat un exemplar din „Călăuza provizorie a stațiunilor balneare și climaterice din țară”. Tot Oficiul Național București înainta anual suma de 10.000 lei Oficiului local Brădet ca ajutor în activitatea desfășurată pentru care trebuiau să se înainteze acte justificative de cheltuieli, statistica lunară de mișcarea turiștilor la hotel și pensiuni, dar fără a avea voie să aplice timbrul turistic de 1% pe notele de plată eliberate turiștilor. Se înaintau însă situații cu încasările și plățile realizate în cursul anului, neputându-se deține numerar care să depășească suma de la 5.000-10.000 lei. Nu se puteau acorda scutiri de taxe coloniilor școlare și taberelor de tineri decât numai cu aprobarea Oficiului Național, tocmai pentru a se realiza sumele prevăzute în buget la venituri. Cu toate acestea existau mari greutatea în încasarea taxelor de turism din partea concesionarului băilor Brădet Mihai Dumitrescu care era și proprietarul hotelului. Taxele erau stabilite de către Comitetul local care îl avea ca președinte pe Victor Popescu. În anul 1936 nu s-a făcut nici un fel de încasări sau plăți.

Trebuiau luate, la cerere, măsuri legale contra zgomotului făcut de orchestrele și tarafurile de lăutari ce cântau în stațiune peste ora 24:00.

Pentru turiștii străini care veneau să viziteze stațiunile balneo-climaterice se acordau vize gratuite de către Ministerul Afacerilor Străine.

În 24.11.1939 au fost aleși ca membri în comitetul Oficiului local de turism Brădet dr. S. Ionescu Bondoc din partea Ministerului Sănătății, ing. C. Manolescu din partea Ministerului Agriculturii, Mihai Dumitrescu ca reprezentant al hotelului din stațiune, Ion C. Geantă din partea proprietarilor de vile, Gheorghe Trău ca reprezentant al comercianților și Gheorghe Cătănea, primarul localității⁵⁶.

54 *Ibidem*, f. 2,2v.

55 *Ibidem*, dosar 4/1938, f. 10.

56 *Ibidem*, dosar 5/1938-1940, f. 20-21.

În baza deciziei ministerială 2075 din 1939 prin care s-au aprobat Instrucțiunile de aplicare a legii pentru organizarea turismului, dr. Gh. Cărbunescu a fost reconfirmat în funcția de președinte al Oficiului Brădet pe anul 1940⁵⁷. Având în vedere că dr. domiciliu în București și nu putea să vină în localitate decât cel mult două luni în timpul sezonului, iar în lipsa președintelui nu se puteau rezolva lucrurile curente și nici reuniunile comitetului, prin decizia 263/1940, Ministerul Propagandei Naționale, Direcția ONT a dispus ca primarul localității Brădet, Gheorghe Cătănea să conducă postul de președinte până la prezentarea celui numit.

În ianuarie 1940 Oficiul Brădet făcea cunoscut Direcției ONT că din lipsă de fonduri nu poate fi expediată nicio sumă de bani pentru abonamentul pe anii 1938-1939 la revista „România” care era revista stațiunilor balneare, climatice și turistice și care „nu era numai o obligație pentru oficiile locale, ci și o datorie izvorâtă din propriul lor interes, interesul de a avea un organ permanent în care să se susțină chestiunile în legătură cu dezvoltarea stațiunilor”⁵⁸.

Comitetul local de turism Brădet în conformitate cu art. 32 și 34 din Legea de organizare a turismului se întruneau în ședințe publice, în localul primăriei, hotărârea fixarea taxelor de cură ce urmau să se încaseze de la vizitatorii stațiunii, întocmirea și votarea bugetului de venituri și cheltuieli și planul de lucru pe anii care urmau și ce urma a se organiza în stațiune în funcție de mijloacele financiare de care comitetul dispunea.

Conform instrucțiunilor pentru înființarea, organizarea, funcționarea și activitatea Oficiilor locale de turism, aprobate prin decizia 2075 din 1939 și publicate în Monitorul Oficial nr. 95 din 25 aprilie 1939, hotărârile din cadrul ședințelor trebuiau luate cu majoritate de jumătate plus unul din numărul membrilor prezenți care însă nu putea fi mai mic de 4 și nu puteau fi reprezentați de persoane străine de comitet. La plata taxelor erau impuși toți vizitatorii afară de personale menționate în legea pentru organizarea turismului la art. 33 de străjerii din taberele și coloniile organizate de Straja Țării, fie direct sau fie prin unitățile ei și de asigurații Casei Centrale și ai Caselor de Asigurări Sociale trimiși pentru cură în stațiuni. Taxa de muzică se încasa de oficiu numai dacă acesta angaja muzica și dacă muzica cânta în parcuri sau localuri publice și nu în localuri sau grădini particulare⁵⁹.

Lucrările de investiții indiferent de natura lor (mobilier, construcții de imobile, pavaje, canalizări, împietruiri, plantații) se făceau numai în baza planurilor, devizelor și carnetelor de sarcini aprobate în prealabil de ONT, în baza a cel puțin trei oferte sau eventual pe bază de licitație publică.

Dacă în anul 1939 bugetul oficiului la venituri și cheltuieli prevedea aceeași sumă de 17.500 lei, pe anul financiar 1940-1941 acesta prevedea la venituri cât și la cheltuieli suma de 12.884 lei. În buget era prevăzută suma de 2.000 lei pentru

57 *Ibidem*, f. 23.

58 *Ibidem*, f. 25.

59 *Ibidem*, f. 29-30.

„marcaje, drumuri, poteci și podețe”, iar pentru deschideri de credite suplimentare și extraordinare suma de 1600 lei. Chiria localului sediului oficial de turism se ridica la 100 lei.

În iunie 1940, la ordinul ONT cu nr. 6896 se solicita Oficiului local de turism Brădet întocmirea unei schițe-plan a localității pe care să se marcheze următoarele: gara, sediul, stabilimente, izvoare, instalațiile balneo-climatiche, cazinou, parcuri și alei de plimbare, sediul autorităților locale, hoteluri și pensiuni, restaurante recomandate, sanatorii, farmacii, muzee, cămine culturale, biblioteci, terenuri de sport, ștrand, sedii a unor societăți sportive și de vânatoare, ateliere mecanice de reparare a mașinilor, garaje, depozite de benzină, marcarea localității cu ieșiri și intrări, telefoane publice, trăsură, automobile, autobuze care trec prin localitate, orice așezări care interesează turismul și pe cei care ar fi venit în vizită în stațiune.

În iulie 1940, prin ordinul 7383 al ONT – Serviciul stațiunilor se solicita oficiului, limitarea cheltuielilor la încasări, renunțarea la personalul a cărui funcționare nu-și mai avea justificare, suprimarea plății personalului angajat, activitatea urmând să fie îndeplinită în mod gratuit de funcționarii primăriei locale, reducerea sau desființarea oricărei cheltuieli de materiale și de propagandă nemaifiind bani, renunțarea la orice lucrare aflată în construcție chiar dacă planurile și devizele erau aprobate, rezilierea contractelor de angajare a muzicilor⁶⁰.

În luna august 1940, oficiul Brădet raporta ONT prețurile practicate la hotelurile și restaurantele din stațiune. Astfel la hotelul „Brădet” lui Mihai Dumitrescu numărul camerelor cu un pat erau de 10, iar cu 2 paturi erau 30. Prețul acestora varia între 40 lei minim și maxim 80 lei. Hotelul Vâlsan avea 8 camere cu un pat și 20 camere ce 2 paturi, iar prețul practicat tot între minim 40 lei și maxim 80 lei. La restaurantul hotelului Brădet listele zilnice de prețuri arătau felul supelor și ciorbelor care varia între 8 lei și 14 lei, mâncarea cu carne de vită, vițel sau porc între 16 și 20 lei, fripturile de porc și vacă 20 lei, peștele prăjit (șalău) 22 lei, puii la frigare (întreg) 60 lei, prăjiturile 8 lei iar vinul 28 lei⁶¹.

Conform adresei nr. 28 din 28.11.1940, Oficiul Brădet făcea cunoscut că în perioada 1 aprilie, 30 septembrie 1940 stațiunea balneară nu a avut nici un vizitator motiv pentru care nu s-a desfășurat nici un fel de activitate în localurile stațiunii⁶².

Prin adresa nr. 7935 din septembrie 1938 a Oficiului Național de Turism adresată Ministerului de Interne se arăta că Oficiile locale de cură și turism se plâneau că autoritățile comunele nu le dădeau concursul pentru realizarea scopului urmărit pentru întreținerea și înfrumusețarea stațiunilor balneo-climaterice și turistice⁶³. Pe lângă sabotarea uneori a măsurilor luate de oficiile locale în unele

60 *Ibidem*, f. 57.

61 *Ibidem*, f. 64-67.

62 *Ibidem*, f. 68-69.

63 SJAN Argeș, fond Prefectura Mușcel, dosar 164/1938, f. 5.

stațiuni, nu se organiza nicio pază a bunurilor create, nu se făceau marcaje, nu se amenajau drumuri, parcuri, terenuri sportive, nu se construiau cabane și case de oaspeți și ca urmare, „răufăcătorii le distrug sau le deteriorează”. Ca urmare, se solicita sprijin pentru ca organele administrative să acorde „cel mai larg sprijin în scopul arătat de oficiu”.

Începând cu data de 31.08.1938, Oficiile județene de turism își încetau activitatea și în consecință acțiunea de supraveghere și control asupra Oficiilor locale de cură și turism se efectua de Oficiul Național de Turism prin organele sale de control rămase în ființă. Ca urmare, arhiva și mobilierul Oficiilor județene rămăneau în păstrarea Prefecturii județului.

În noiembrie 1938, cu adresa 11.240 directorul Oficiului Național de Turism, V. Paraschivescu, în conformitate cu legea de organizare a turismului solicita întocmirea unei evidențe precise a tuturor hotelurilor, hanurilor și pensiunilor din țară pentru a putea aplica dispozițiile legii. De asemenea, în adresă se preciza ce întreprindere intră în categoria hotelurilor, a pensiunilor sau a vilelor „nu numai din orașul capitală de județului și din toate punctele județului unde asemenea întreprinderii ființează”. În categoria hoteluri intrau orice întreprindere care închiria camere cu ziua chiar dacă purta numele de han sau vilă, iar pensiunea se numea așa din momentul în care se servea masa sau chiar micul dejun indiferent dacă închiria camere cu luna, cu ziua sau purta numele de vilă⁶⁴.

Cu adresa nr. 13.368 din 31.12.1931, prefectul județului Mușcel înainta un tabel cu hotelurile, hanurile și pensiunile din județul Mușcel întocmit pe baza comunicărilor făcute de către preturi. Astfel, în orașul Câmpulung erau hotelurile „Regal”, „Splendid”, „Modern”, „Fl. Nicolescu” și „Ion Staicu” care în timpul sezonului de vară închiriau camere vizitatorilor dar și case particulare. În categorii pensiunilor erau trecute în orașul Câmpulung casele: N. Velescu, Gheorghe Rădulescu, N. Georgescu, iar al hanurilor, cele ale lui Dumitrescu, Calangiu, Aldoiu, Nițu Petre, Ștefan S. Iordache, N. Ursea, Gh. G. Ispasiu și Iosif Tomescu.

În comuna Domnești exista hotelul Petre Preda, în Topoloveni hotelul și restaurantul Școlii de gospodărie de fete, iar în Dârmănești hanul sucursalei Cooperativei Vinicole Topoloveni deținut de Ion I. Vasilescu, hanul „La băiatul vesel” deținut de Gh. I. Niculescu și hanul „La vadul vechi” deținut de N.N. Toader. Existau restaurante țărănești și cârciumi în Topoloveni (1), Rucăr (2) care închiriau și camere cu ziua, Mihăești (2), Mărăcineni (1), Domnești (2), Aninoasa (5) și Călinești (1)⁶⁵.

Prin decizia nr. 38.744 din 13.12.1938 a Ministerului de Interne și Ministerului Sănătății Publice, orașul Curtea de Argeș a fost declarat stațiune climatică⁶⁶.

64 *Ibidem*, f. 10.

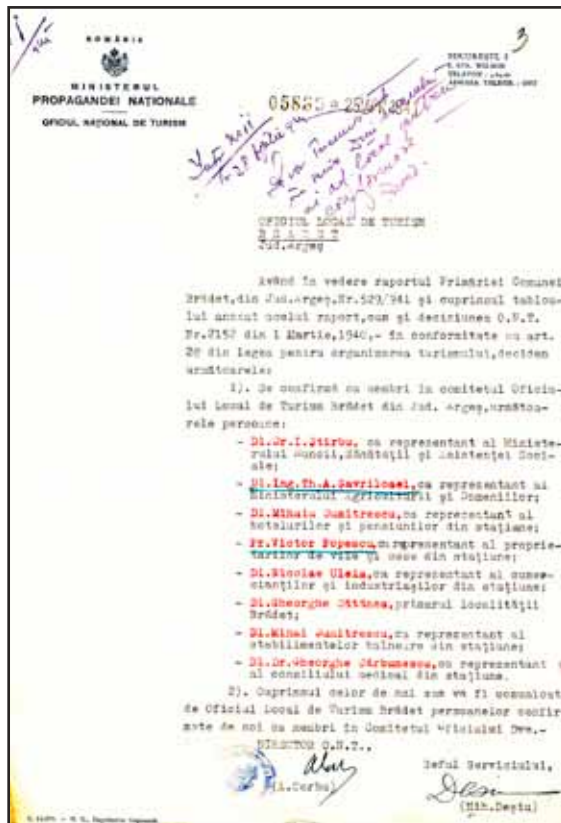
65 *Ibidem*, 21-23.

66 *Ibidem*, fond Oficiul Local de Turism Brădet, dosar 7/1936-1938, f. 40.

Acestea au fost câteva din datele oferite de documentele de arhivă referitoare la activitatea de turism și balneară oferite de unele stațiuni existente în județele Argeș și fostul județ Mușcel.

BALNEARY AND CLIMATIC RESORTS OF THE ARGES AND MUSCEL COUNTIES (SUMMARY)

The study describes the foundation and activity of some Cure and Tourism Offices established in Arges and Muscel counties, trying to solve an important social issue, namely spending free time and also medical amelioration and cure of some diseases. The activity of these Offices is regulated by a series of rules and decisions of the Ministry of the Interior and Health. The existing documents describe the organization of these Offices, their activity, endowment, number of visitors and patients, minerals springs etc.

Adresa Oficiului Național de Turism prin care se confirmă membrii Comitetului Oficiului Local de Turism “Brădet” din aprilie 1941.

DOUĂ MISIUNI IMPOSIBILE DIN TRANSILVANIA ÎN SEPTEMBRIE 1940

DARLACZI Timea
Adrian ONOFREIU

Evenimentele din vara anului 1940 au dus la amputarea teritorială a României întregite în anul 1918. Rând pe rând, părți importante din teritoriul național au fost trecute în componența altor state vecine: Basarabia, nordul Bucovinei cu ținutul Herța, Cadrilaterul și o parte însemnată din Transilvania. Se confirma încă o dată temerea titulesciană de primat a dreptului forței împotriva forței dreptului¹.

Pentru populația Transilvaniei, alcătuită în principal din melanjul etnic reprezentat de români, maghiari și germani, deciziile luate la Viena, în 30 august 1940², au creat o nouă stare de fapt, pe lângă cea consfințită juridic. Interesele fiecăruia din cele trei grupuri au determinat și atitudini proprii, în funcție de poziția dobândită în urma hotărârii vieneze.

Dacă la nivelul factorilor decizionali evenimentele s-au derulat oarecum sub aparența respectării unor decizii diplomatice, în mentalul comun, manifestarea atitudinală a fost nuanțată și diferită. Fiecare din cele trei grupuri etnice a căutat să imprime evenimentelor post Viena direcția favorabilă lui.

Dacă beneficiarii direcți, maghiari, se pregăteau să-și asume „revenirea” teritoriului transilvan sub administrația lor, germanii și românii³ au încercat, fiecare de pe poziții aparte, să-și asigure existența viitoare în condiții cât mai favorabile⁴.

În acest context, primele zile din septembrie 1940 au fost extrem de intense, ca poziționare atitudinală⁵. Pe de o parte, sașii din zona de nord a Transilvaniei

1 Fără a recurge la „clișee” istoriografice, mai vechi sau mai recente, amintim „opinia interogativă” duală, arbitraj/dictat, ca mod de abordare în istoriografia recentă, aparținând lui Stelian Mândruț, „Arbitrajul/Dictatul de la Viena, în istoriografia românească actuală. Etică „versus” Istorie (1989-2010)”, prezentată în cadrul materialelor simpozionului științific „Al II-lea Arbitraj de la Viena din 30 august 1940. Antecedente și consecințe (Satu-Mare, 2-3 septembrie 2010)”, în „Satu-Mare. Studii și comunicări. XXVII/II. Supplementum”, Satu-Mare, 2011, pp. 9-25.

2 Textul actului „în românește, după textul german”, sub titlul „Hotărârea de arbitraj de la Viena” în „Săptămâna”, Bistrița, XIII, nr. 367, duminică, 6 octombrie 1940, p. 2.

3 Nu era întâmplătoare interogația presei din județul de atunci Năsăud. „În fața situației ce ni s-a creat prin Arbitrajul de la Viena, ne punem întrebarea, care va fi viitorul nostru în cadrul Statului Unguresc?”, apud. *Ibidem*, nr. 368, duminică, 13 octombrie 1940, p. 2.

4 Pe larg despre „problema transilvană” în perioada războiului, în *Al doilea război mondial. Transilvania și aranjamentele europene (1940-1944)*, ediție, studiu introductiv, note, Dr. Vasile Pușcaș, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.

5 La 8 septembrie 1940 a avut loc o adunare de protest împotriva deciziei de la Viena la Bistrița; relatarea evenimentului, tributară exprimării din epocă, la Vasile Ilovan, „Acțiuni ale maselor populare din județul Bistrița-Năsăud împotriva odiosului Dictat de la Viena”, în „File de istorie”, Bistrița, IV, 1976, pp. 418-442. Adunarea de protest este consemnată și la Otto Dahinten,

au încercat să obțină un statut aparte, care să le păstreze legătura cu germanii din Ungaria și cei din patria de origine. Pe de altă parte, actori politici români și maghiari au încercat și ei să obțină soluții cât mai favorabile, fiecare pentru cei pe care-i reprezenta.

Nu este de mirare că au fost înregistrate, în primul rând, acțiuni la nivelul organismelor mixte româno-maghiare create pentru aplicarea în practică a „arbitrajului”.

În același timp, au fost înregistrate și inițiative locale, individuale, în apărarea intereselor sașilor și românilor transilvăneni⁶.

Două din acestea sunt în atenția noastră în continuare, prin contribuțiile documentare pe care le prezentăm.

În primul rând, este vorba de misiunea reprezentantului grupului etnic al sașilor din zona Bistrița-Reghin, Fritz Holtzträger, la Berlin, în perioada 5-7 septembrie 1940. Aici, după discuții cu reprezentanți ai autorităților germane, a înmănat acestora un memoriu, datat 6 septembrie 1940. Documentul prezenta punctul de vedere al sașilor din zona de unde venea Holtzträger. Analiza documentului și a contextului în care a fost întocmit a fost realizată și prezentată în cadrul lucrărilor manifestării științifice menționate⁷. Dar, pentru a cunoaște textul integral, îl publicăm în prezentul studiu.

A doua inițiativă a aparținut omului politic Victor Moldovan⁸ și s-a bazat pe legăturile pe care le-a avut cu fostul senator maghiar din România interbelică, E. Gyárfás, acesta din urmă, interesat și el de o cât mai bună „cuprindere” în teritoriul Ungariei a zonei secuiești din Transilvania.

Începutul tatonărilor pentru un schimb de zone din Transilvania între români

Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen, ediție îngrijită de Ernst Wagner, Böhlau Verlag Köln Wien, 1988, p. 192.

6 Vezi și inițiative mai generale ale schimbului de populație la începutul celui de al doilea război mondial la Ioan Bolovan, „Inițiative românești privind problemele schimbului de populație în primii ani al celui de al II-lea război mondial”, în *România și relațiile internaționale în secolul XX. In honorem profesorului universitar doctor Vasile Vesa la împlinirea vârstei de 60 de ani*, volum îngrijit de Liviu și Virgiliu Țărău, Clusium, Cluj-Napoca, 2000, p. 90-116.

7 *Supra*, nota 1. Vasile Ciobanu, „Misiunea Holtzträger la Berlin (septembrie 1940)”, în *Ibidem*, p. 127-133. O altă consemnare a documentului, potrivit căreia „populația germană din regiunea Bistriței și a Reghinului a semnat un memoriu prin care protesta împotriva alipirii nord-vestului Transilvaniei la Ungaria”; apud. Olimpiu Maticescu, *Istoria nu face pași înapoi (logica istoriei împotriva Dictatului de la Viena)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 174.

8 Născut la Bistrița în 1884 și decedat în Germania, în 1977. Deputat și senator în perioada interbelică, ministru secretar de stat la Interne în anul 1927, secretar general al Frontului Renașterii Naționale și Partidului Națiunii. Despre personalitatea acestuia, vezi studiului introductiv datorat lui Virgil Țărău, „Suveneruri ale memoriei. Amintirile lui Victor Moldovan despre România interbelică”, în *Victor Moldovan. Memoriile unui politician din perioada interbelică*, editori, Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013, p. 9-29; în continuare, *Victor Moldovan. Memorii...*

și maghiari a fost făcut de Victor Moldovan încă la 4 septembrie 1940, în calitatea oficială de secretar general al Partidului Națiunii. Deși demisionat din toate funcțiile publice la data de 7 septembrie 1940, Victor Moldovan a continuat să apere cauza populației românești din zona românească a Năsăudului⁹.

Pentru a-și realiza scopul – păstrarea populației românești din zona Năsăudului ca teritoriul românesc - Moldovan s-a bazat atât pe o serie de documente pregătite de Sabin Manuilă pentru negocierile de la Viena, cât și pe dorința părții maghiare, reprezentată de senatorul Gyárfás, de a asigura o cât mai bună legătură, din punct de vedere al mijloacelor de comunicație și economic, a zonei secuiești cu teritoriul cedat Ungariei. În acest context, partea română, prin Victor Moldovan, a înaintat o propunere senatorului Gyárfás, a primit observațiile acestuia, pe care apoi, le-a analizat și a elaborat un document de analiză și interpretare.

Cele două documente ne introduc în mentalul atitudinal al celor doi reprezentanți ai maghiarilor și românilor. Dacă pentru maghiari apărea ca vital să se ajungă cu linia de frontieră cât mai adânc în Transilvania¹⁰, pentru români – cercurile guvernamentale apropiate lui Antonescu - acest schimb a apărut ca inacceptabil, prin compensarea cu zona românească a Năsăudului. Deși argumentele istorice pentru zona Năsăudului erau puternic sprijinite de Victor Moldovan, analiza propunerii Gyárfás de partea română arăta că posibilele avantaje economice erau net în defavoarea acesteia¹¹.

Zona care trebuia cedată maghiarilor cuprindea localități atât cu populație majoritar ungurească, cât și mixte. Localitățile - cu excepția a două dintre ele - aparțineau județului de atunci Târnava-Mică¹². În schimb, zona compact românească a Năsăudului nu aducea, din păcate, decât argumentul majorității categorice a

9 S-a bazat și pe bunele relații pe care le-a avut cu cercurile politice berlineze, mai ales în urma misiunii de sondare a opiniei acestora, realizată la ordinul regelui Carol al II-lea, în perioada 4-11 iulie și 20 iulie-3 august 1940; *Victor Moldovan. Memorii...*, p. 407.

10 Prin abaterea de la traseul inițial, fixat pe următoarele coordonate generale: Salonta (sud)-Oradea (s)-Huedin (s)-Cluj-intrândul Turzii rămânea României-Târgu-Mureș (s)-Odorheiu (sud)-Sfântu-Gheorghe (v)-Zagon (s)-Covasna (s-v)-linia Carpaților Orientali, vechea frontieră cu Moldova, până la vest de Vatra-Dornei-Ocna-Cârlibaba-Tomnaticul (cota 1.397); apud. Corneliu Grad, *Al doilea arbitraj de la Viena*, Institutul European, Iași, 1998, p. 109.

11 Un „inventar” al potențialului uman, economic și financiar, atât al României, cât și al Transilvaniei, înainte și după actul de la 30 august 1940 la Vasile T. Ciubăncan, *România 1940. Pierderile economice din Transilvania de Sus la 30 august 1940*, Ed. Ciubăncan, Cluj-Napoca, 2005.

12 Tăiat de linia de demarcație, care urma amănunțit traseul: Sud de șoseaua Sarkad-Salonta (s); Salonta (s)- Băile Felix (s) C.F., până la Podul Carol II (s); Remeți (s)– Sâncraiu; apoi, o linie la sud de șoseaua Huedin Cluj-Cojocna-Petea-Feldioara-Fântânița (s); Bandul de Câmpie (s); Unghești (s); Bălașușeri (n); Suseni (s); Ulieșu (s); Jimbor (n); Agoston (s); Belin (s); Ozun (s); Zagon; apoi, vechea frontieră cu Moldova, prin Lucățul-Nemira-Ghimeș, Bicaz, muntele-Butacul, vârful-Vatra-Dornei (s)-Ocna-Cârlibaba-Tomnaticul (1.397 m); apud. Gh. I Bodea, Vasile T. Suci, Ilie I. Pușcaș, *Administrația militară horthystă în N-V României*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 139.

elementului românesc, fără a conta din punct de vedere economic, pentru interesele imediate a celor două părți¹³.

Deși elaborate și prezentate factorilor de decizie¹⁴, atât propunerile din memoriul populației săsești, cât și cele românești, nu au fost luate în considerare. Ele reprezentau doleanțe îndreptățite ale etniilor din Transilvania istorică, dar care nu mai contau în planurile de viitor ale actorilor politici care au impus decizia de la Viena.

Totuși, rămân ca exemple atitudinale ale spiritului transilvănean, în care fiecare etnie își apără istoria, la care fusese părtașă de-a lungul secolelor.

Pentru a încadra documentele în atmosfera când au fost întocmite, reproducem și altele, conexe acestora: memoriul referitor la tratamentul ce trebuia asigurat românilor din teritoriul cedat, elaborat de Sabin Manuilă, la 30 august 1940 și corespondența dintre Victor Moldovan și senatorul E. Gyárfás. La fiecare am trecut și sursa de proveniență, pentru o mai ușoară identificare.

Document nr. 1.

Obiectiv:

Comunitatea etnică din Bistrița (Nösen) - Reghinul Săsesc

În urma trasării graniței în Transilvania, orașele Bistrița, împreună cu 32 de localități săsești și Reghinul Săsesc, cu 10 localități săsești, cu aproximativ 35-40.000 de sași/nemți¹⁵, au revenit Ungariei. Acordul nemților cu guvernul maghiar, respectiv protecția acestora pe teritoriul Ungariei, prevede în articolul 3 posibilitatea de evacuare a acestor comunități în Germania. Deoarece în această privință nu s-a luat nicio hotărâre, este necesar și trebuie luată atitudine, arătând punctul de vedere al conducerii acestei comunități etnice germane, care-și sprijinită șederea și rămânerea în acest spațiu, pe baza motivelor politice, economice și culturale enumerate în continuare.

1. Linia principală de cale ferată Oradea-Cluj Napoca-Brașov a fost atribuită României prin triumghiul situat la est de Cluj. Aici, la Războieni se intersectează cu așa numitul *Inel Feroviar Secuiesc*, care lega până acum teritoriul maghiar închis

13 În urma raportului Oficiului nostru Statistic însă, oferta Gyárfás n-a putut fi acceptată. Era în dezavantajul României"; *Victor Moldovan, Memorii...*, p. 415.

14 „În ziua de 19 IX 1940 am plecat la Budapesta, pentru a apăra în fața Comisiunii mixte Româno-Maghiare interesele județului nostru. Am căutat să salvez județul nostru, ca să nu treacă, în baza Arbitrajului, la Ungaria. Aveam o ofertă de schimb din partea senatorului Gyárfás. Acesta ne-a oferit o parte a județului nostru în schimbul orașului Diciosânmărtin (Tárnăveni n.n.) și a unui teritoriu cu o populație în majoritate maghiară. Gyárfás se angajase că va obține acordul guvernului de la Budapesta"; *Ibidem*.

15 În continuare am utilizat termenul care era încetățenit în zona de unde provenea autorul memoriului, acela de sași – n.n.

al Ciucului și Trei Scaune cu această linie principală. Acest teritoriu maghiar, din punctul de vedere al desfășurării traficului a fost smuls, prin împărțirea teritorială, de la Ungaria, condiție neacceptabilă pentru unguri.

Această situație poate și chiar trebuie să fie eliminată, prin construirea unei linii scurte de racordare la linia existentă Cluj-Napoca-Dej-Satu Mare, care face legătura între *Inelul Feroviar Secuiesc* și linia principală. Această linie va trebui să treacă prin Bistrița și Reghinul Săsesc. Astfel, totodată este facilitată racordarea acestui teritoriu populat de sași la cea mai scurtă conexiune continentală, Galați-Hamburg. Mai departe, nu sunt necesare în continuare unele referiri care să sublinieze importanța faptului că, de-a lungul acestei linii, la o importantă ramificație și punct de trecere, rămâne o comunitate etnică cu o puternică și absolută conștiință germană.

2. Datorită acestei linii feroviare de conexiune, acestei comunități germane i se oferă posibilitatea dezvoltării unei vieți economice, astfel încât întreg teritoriul locuit de ea să poată fi exploatat din punct de vedere economic. Acesta înseamnă că teritoriul a fost făcut util economic și dezvoltat conform planurilor, de către Germania. Existența posibilităților economice menționate este dovedită prin prezența și întărirea continuă, de zeci de ani, a evreilor în zona Dej-Bistrița. Intră în discuție aici fructele, care, prin extinderea planificată a stocului de bază existent, prin calitate și cantitate, atârnă în balanța cântarului. De asemenea, vinurile nobile, tari, deosebit de gustoase, ouă, unt, porci și bovine pentru carne. Bogăția lemnului din această regiune a asigurat Reghinului Săsesc, încă dinaintea războiului mondial, o poziție economică însemnată (plutăritul pe Mureș). Depozitele de minereu din zonele Rodna și Bârgău ar trebui avute în vedere.

3. Cultural, cele două zone ale sașilor transilvăneni înseamnă, datorită conștiinței lor nepătate, pilonul de susținere, puternic și necesar, a germanilor din Ungaria.

Însă condiția fundamentală este aceea de a se lua măsuri de siguranță, în cazul unei contestări a înțelegerilor mai sus amintite. Experiențele noastre din est reclamă stabilirea univocă a acestei posibilități și a acestui pericol. Un sentiment de siguranță puternic ar fi fost transmis chiar de la început, dacă teritoriul săsesc ar fi constituit *un teritoriul administrativ individual, ca un comitat de sine stătător, a cărui administrație, jurisdicție și finanțele să fie sub conducere germană* (s.n.). Pornind de la acesta, toate teritoriile cu populație germană și cu o economie prosperă, trebuiau conștientizate asupra responsabilității germane în favoarea obligațiilor acestora, astfel încât în continuare, comercianții germani să devină intermediarii economici, în locul evreilor și a marilor proprietari maghiari de pământ. Puterea interioară a acestei comunități se bazează atât pe specificul național, cât și pe puternica influență și protecție asigurate de Germania.

Aquisul direcțiilor politice și culturale, precum și cea materială, permit acestei comunități conducerea și rezolvarea acestei probleme național-socialiste.

1. În mod firesc, din punct de vedere politic această comunitate va fi subordonată evident liderului comunităților etnice germane din Ungaria, fiind încadrată în același timp acestei etnii. Președintele cercual al Bistriței, Robert Clemens și cel al Reghinului Săsesc, Dr. Keintzel, nu numai că pun la dispoziție formațiunile politice deja existente, ci numesc, din rândurile acestei populații, oficialii și specialiștii calificați, necesari ocupării și gestionării sectoarelor financiare și juridice.

2. Din punct de vedere economic, comunitatea din Bistrița are o sucursală a Casei Generale de Economii Sibiu, ca un pion central pentru importantele cooperative de credit Raiffeisen nou constituite în toate localitățile. Asociația Agricolă Bistrița a terminat toate lucrările premergătoare pentru ridicarea unei fabrici de procesare a laptelui, în care asociația similară din Reghinul Săsesc poate fi cooptată oricând. Președintele filialei Bistrița a Societății de Asigurări Transilvania așteaptă să fie numit președintele tuturor sucursalelor existente în Ungaria. Firma Clemens Robert & Prall dispune de experiență în domeniul exportului de fructe și vin precum și în negoțul cu lemne.

Prin încadrarea corespunzătoare a numeroaselor funcții de către germani, această firmă poate deveni punctul central al exportului german. Bistrița este sediul unei cooperative noi de perii, a unei cooperative mari de curelari (șelari), cu materie primă proprie, a uneia de tâmplărie și a uneia de pielărie fină. În afara unui mare atelier de reparații de autovehicule, este și locul încă sănătos al meșteșugurilor și comerțului, cu posibilități de dezvoltare. Viața economică în prag de moarte a Reghinului s-ar putea reface și prospera din nou, prin o soluție germană. Experiența din domeniul comerțului cu lemne ar putea fi din nou folosită. În legătură cu mineritul și eventualele perspective de exploatare, este competent Dr. Kräutner, de la Institutul de Geologie din București, bistrițeanul care a explorat deja terenul.

3. Edificiile culturale a ambelor teritorii au avut însemnătate deosebită asupra germanității din Ungaria. În primul rând este de menționat Gimnaziul Superior Evanghelic din Bistrița. La acesta se adaugă o școală profesională și o școală de ucenici, cu specializarea în comerț. Reghinul Săsesc are un Gimnaziu Inferior, cu predare mixtă. Susținerea național-socialistă a acestor instituții, care beneficiază de tradiția germană, ar însemna o contribuție decisivă la întărirea germanilor din Ungaria, care nu poate fi menținută și fortificată în nici un caz, doar prin măsuri politice.

Bistrița deține și o școală agricolă, a cărei susținere ar influența pozitiv țărănimea germană din Ungaria, deoarece conducătorul ei actual este una dintre cele mai puternice personalități a acestei comunități, atât profesional cât și de talie internațională. Lucrarea începută și realizată de vecinătăți și de asociațiile sociale și culturale din orice sferă va trebui firește, continuată și consolidată.

Țin că atrag atenția și asupra faptului că, este necesar din motive tactice

hotărâtoare, ca aceste direcții culturale, în special școlile, să fie menținute și o eventuală evacuare, să fie gândită în decursul următorilor doi ani. Aceasta, deoarece o restrângere parțială a activității sau desființarea lor, ar putea fi interpretată de maghiari și guvernul lor ca un semn de slăbiciune, ce nu ar fi văzută ca o poftă de viață vie, din sânge german și ar fi semnul ca statul să intervină în celelalte teritorii cu populație germană.

Bistrița și Reghinul Săsesc sunt capete de pod ale politicii naționale. În cazul în care nu se va renunța la capătul puternic reprezentat de regiunea sudică, aceste teritorii ar trebui păstrate chiar și azi – deși aparent de prisos - cel puțin ca și apărare din flanc.

Berlin, 6. 9. 1940.

Scris manu propriu, dr. Fritz Holzträger.

Serviciul județean Sibiu al Arhivelor Naționale, colecția *Manuscrise. Varia. III, 159. Fritz Holzträger*, f. 10-11. Vezi cadrul general al întocmirii documentului ca și misiunea la Berlin, în *Ibidem*, f. 1-9.

Document nr. 2.

PROPUNEREA

Privitoare la schimbul regiunii grănicerești năsăudene cu regiunea apuseană a zonei ungurești din județul Târnava-Mică

Am fost solicitat de cercurile guvernamentale române și din partea conducătorilor populației românești năsăudene, să sprijinesc realizarea unei convenții româno-ungare, prin care – în preajma stabilirii parțiale de hotare – să se poată înfăptui retrocedarea la România a regiunii grănicerești năsăudene curat românești și cu, nu demult construita linie ferată de legătură în Moldova; și să fac Guvernului Român propunere, arătând că în schimbul acestora, care regiune ungurească din teritoriul ce va rămâne României, ar fi oferită în schimb Ungariei.

În urma acestei solicitări, la 4 septembrie 1940, am înaintat în scris – prin conducerea Partidului Națiunii, singurul pe atunci îndreptățit politicește – un scurt proiect, întemeiat absolut numai pe părerea mea personală, am propus pentru schimbul dorit de cercurile române să recomand partea de vest a regiunii ungurești din jud. Târnava-Mică. Acest proiect al meu a fost prezentat Ministrului de Externe Manoilescu, care și-a însușit în principiu acest punct de vedere și a comunicat conducătorului delegațiunii române năsăudene că încă la 3 septembrie a discutat cu Ministrul Ungariei la București, Bárdossy Ladislau, ca pentru schimbarea prin bună învoială a României și Ungariei, a liniei de frontieră stabilită prin hotărârea de la Viena, să se înceapă conversațiuni, în care scop l-a îndrumat pe delegatul în această chestiune a românilor năsăudeni, să pregătească cu Oficiul Statistic Român datele exacte și pe baza acestora, să-i facă cât mai curând un memoriu detaliat. În

urma acestei autorizații, memoriul-schiță făcut de mine în ziua de 4 septembrie îl concretizez în următoarele:

Linia de hotar ce ar urma să se schimbe ar porni de la Bandul de Câmpie, pe coasta ce se întinde pe țărmul drept al Mureșului, spre apus, de la Iernut înspre apus, ar trece Mureșul, de aici, s-ar întoarce, fără a atinge, pe cât posibil, comunele românești, și ar urma spre apus de comunele curat ungurești Bichiș și Ozd, de la Crăiești ar înainta până la comuna Sf. Maria, de aici s-ar întoarce sub Cetatea de Baltă, înaintând spre răsărit, de-a lungul dealului de pe țărmul stâng al Târnavei Mici, și îmbrățișând comunele Cornești, Adămuș, Saroșul Unguresc, lângă cel din urmă fiind bazinul care alimentează cu gaz metan Diciosânmartinul și Târgu-Mureș, încorporat la Ungaria, mergând mai departe la comunele Ceuaș, Bachnea Gogan, Gogan Varolea, și de aici, spre miez-noapte, s-ar întoarce până la râul Târnavă-Mică, apoi, înglobat cu Agrișteu, s-ar uni sub Chendu Mic cu hotarul stabilit la Viena.

Linia de hotar ce ar fi să fie trasată o arată harta anexată sub A.

Prin această schimbare de linie de hotar s-ar trece la Ungaria următoarele comune:

- *comune ungurești*: Beșineu, Sânpaul, Ogra, Iernut, Sântămărie, Cornești, Adămuș, Crăiești, Dâmbău, Diciosânmartin, Saroșul Unguresc, Seuca, Gănești, Abuș, Mica, Ceuaș, Bachnea, Gogan, Gogan Varolea, Suplac, Vamoș Odorhei, Coroisânmartin, Agrișteu.

- *comune mixte*: Cipău, Herepea, Cetatea de Baltă, Cuștelnic, Păucea, Curciu, Cergăul Mare, Cerghizel, Cucerdea, Chinciuș, Subpădure, Bobohalma, Boziaș, Bernadea, Giuluș, Lăscud, Șomoștelnic.

Linia de hotar care ar reveni în urma teritoriului ce ar fi să fie cedat Ungariei, ar porni spre apus, imediat din vârful Munților Călimani, de la frontiera Moldovei, deci pe o linie strategică care se poate perfect apăra, și în urma unor discuțiuni amănunțite, s-ar conveni a se întoarce spre nord, pe un traseu stabilit, înlănțuindu-se în Munții Rodnei, spre frontiera Moldovei.

Cu prilejul convorbirilor avute la 6 septembrie cu senatorul Hans Otto Roth, la dorința exprimată de acesta, proiectul a fost astfel întocmit, ca teritoriul ce s-ar ceda Ungariei să nu cuprindă absolut nici o comună săsească, în schimb – tot pentru această dorință, linia apuseană a teritoriului năsăudean, care ar urma să se redevă României, ar fi astfel trasată, ca Bistrița și satele săsești dimprejur, să rămâie Ungariei.

Noua linie de frontieră proiectată nu cuprinde nici un loc de linie ferată, și nu prejudiciază nici legăturile de comunicațiune românești și nici pe cele ungurești, din contră, le avantajează pe amândouă. Față de situația actuală, toată deosebirea ar fi că, în Valea Mureșului ar fi gară de frontieră, în loc de Nirașteu, Iernutul, iar în Valea Târnavei Mici, în loc de Coroisânmartin, ar fi Cetatea de Baltă.

Din punct de vedere național românesc acest proiect ar fi foarte avantajos, pentru că, în cazul că s-ar realiza, ar reveni României cea mai compactă populație românească Năsăudeană, cea mai conștientă și cea mai bogată crescută în curs de decenii într-un spirit național puternic, grație numeroaselor instituțiuni culturale, în schimb, satele românești care s-ar ceda, sunt situate în mare parte, prin văi și sunt mai inferioare ca dezvoltare. Considerând importante interese românești, am obținut asigurarea că Guvernul român își va însuși cu siguranță planul acestui schimb. Din punct de vedere unguresc, acest proiect ar repara cel mai mare defect al hotărârii de la Viena: ar reîngloba aproape în întregime cel mai mare ținut compact unguresc rămas în contact imediat cu regiunea secuiască, adică energica, harnica, conștienta și bine înstărita ungurime din Târnavă-Mică¹⁶.

Curba pe care ar face-o linia de hotar proiectată, n-ar fi cu mult mai mare decât aceea pe care a trasat-o – cu câțiva kilometri mai sus – hotărârea de la Viena, evident, pentru ca să poată reveni la Ungaria bazinul de gaz metan de la Sârmaș, care alimentează Turda și Uioara și să nu despartă cu hotarul țării de regiunile industriale alimentate de acest bazin; deoarece însă, aceleași interese cer ca, nici Târgu-Mureșul, căruia i se prevede un viitor cu o industrie mai puternică, să nu fie lipsit de sondele de la Saroș, care îl alimentează. Acest punct de vedere ar motiva luarea în considerare a acestui serios proiect.

Victor Moldovan, *Memorii*, VI, p. 242-245¹⁷.

Document nr. 3.

Observațiuni cu privire la propunerea Gyárfás

Varianta II.

1. În jud. Târnavă-Mică, se cer satele Cetatea de Baltă și Santamaria, care au la un loc, 1.424 locuitori români, și 751 locuitori unguri. Satele sunt în continuarea văii Târnavei românești.

2. Linia ferată Blaj-Praid este tăiată între satele românești Laslău Mare și Șoimuș. Ambele ar trebui să treacă acolo, unde va aparține linia ferată Bălăușeri-Diciosânmărtin.

3. În lista comunelor întocmite de d-l. senator Gyárfás există numai satele Cerghid și Cerghizel, din jud. Mureș.

Linia indicată de d-sa. cuprinde însă 12 sate cu 5.000 români și 914 unguri.

16 În județul Târnavă-Mică: localități ungurești: Beșineu, Sâmpaul, Ogra, Iernut, Santamaria, Cornești, Adămuș, Crăiești, Dâmbău, Diciosânmărtin (Tâmăveni), Saroș, Gănești, Adămuș, Mica, Ceuș, Bachnea, Gogan, Suplac, Agrișteu, Coroisânmărtin; localități mixte: Cipău, Herepea, Cetatea de Baltă, Cuștelnic, Păucea, Curciu, Cergăul Mare, Cucerdea, Supădure, Bobohalma, Boziaș, Bernadea, Lăscud, Șomoștelnic. În județul Mureș: localități mixte: Cerghizel, Chinciuș.

17 Se păstrează în manuscris, cu toate documentele anexate, la Biblioteca Academiei Române, București.

4. Populația zonei solicitată de unguri are 83.823 locuitori, din care 41.756 sunt români și 31.152 unguri. Proporția este de 49,8% români la 37,2 % unguri. Deci zona are majoritate românească.

5. Populația zonei oferite de unguri este de 73.089 suflete, din care 67.049 români și 1.469 unguri.

6. Memoriul Gyárfás prevede ca orașul Bistrița cu satele săsești rămâne în Ungaria, conform dorinței exprimate de d-l. Hans Otto Roth.

7. Suprafața zonei cerute de Ungaria este de 816 km, iar a Năsăudului oferit, de 3.472 km.

8. Din punct de vedere economic, zona cerută de unguri este valoroasă prin faptul că adăpostește unica fabrică de nitorgen din România, precum și prin întreprinderile industriale din orașul Diciosânmărtin, pe când zona oferită României nu are industrii însemnate.

9. Zona cerută de d-l. senator Gyárfás cuprinde câmpurile de gaz metan de la Sărmaș.

Valoarea economică a zonei cerute este incontestabil mult mai mare decât a zonei oferite în schimb de Ungaria, deși suprafața în kilometri pătrați este mult mai mare. Această suprafață este însă calificată de contele Teleky în harta sa ca „suprafață nelocuită”.

Din toate acestea rezultă, că propunerea prezentată de d-l. senator Gyárfás este mai avantajoasă pentru Ungaria, decât pentru România.

Ibidem, p. 246-247.

Anexa nr. 1.

MEMORIU

asupra tratamentului ce trebuie asigurat
pentru românii din Ungaria

1. Grupul etnic românesc de pe teritoriul Ungariei trebuie să fie recunoscut ca entitate politică și culturală autonomă cu autonomie completă, care să facă cu putință o autogovernare independentă.

2. Trebuie respectate față de minoritatea românească din Ungaria toate prevederile hotărârilor din 1 Decembrie 1918 din Alba-Iulia, minus Unirea cu Vechiul Regat, care încetează prin arbitrajul din 30 august 1940 din Viena.

3. Guvernul unguresc nu va putea lua nici o măsură, care să împiedice funcționarea, dezvoltarea și lărgirea razei de activitate a instituțiilor de drept public sau privat ale românilor din Ungaria, diriguite de reprezentanța legală a comunității etnice românești.

4. Nici o măsură nu se poate lua de guvernul maghiar contra românilor pentru activitatea lor în cadrele României de până la data când au devenit cetățeni maghiari.

Toți cei născuți pe teritoriul cedat Ungariei au dreptul a se reîntoarce în

România. Opțiunea se va exprima în termen de 1 an.

5. Drepturile câștigate de către populația românească în orice domeniu nu trebuie să fie contestate de guvernul maghiar. Orice măsură de acest gen trebuie să fie lovită de nulitate.

6. Nu trebuie să se ia nici o măsură cu scopul de deznaționalizare a Românilor. Pentru constatarea și anularea unor astfel de măsuri, trebuie să fie instituit un for investit cu dreptul de a da hotărâri cu putere executoare, compus din trei delegați străini, din care unul va fi recomandat de guvernul maghiar, al doilea va fi recomandat de guvernul României și al treilea va fi desemnat de guvernul Reichului și al imperiului Italian.

7. Comunitatea etnică românească trebuie să fie reprezentată în corpurile legiuitoare maghiare printr-un număr de parlamentari, membrii ai comunității etnice românești. Nici o lege nu va putea fi aplicată membrilor comunității etnice românești, fără ca la votarea ei să fi participat majoritatea reprezentanților ei.

8. Bisericile românești ortodoxă și unită nu vor desfășura activitate politică; în schimb, guvernul maghiar le va recunoaște o autonomie completă, neexercitând nici un fel de control asupra activității lor.

Ambele biserici românești vor fi conduse de câte un mitropolit și de celelalte organe ierarhice, care vor fi alese de organele statutare ale bisericilor, fără vreo recomandare sau aprobare politică.

9. Școlile de toate gradele, până la universități, trebuie să fie menținute trecând sub controlul și conducerea comunității etnice românești și trebuie să beneficieze sub forma de subvențiuni, de aceleași drepturi materiale din partea statului maghiar, de care beneficiază astăzi din partea statului român. Nici o școală de care dispun astăzi românii nu va fi închisă sau luată și nici nu i se va putea schimba caracterul.

10. Membrii comunității etnice românești nu pot fi obligați să facă serviciul militar.

11. Guvernul autonom al grupului etnic românesc din Ungaria trebuie să fie ales pe baza cadastrului național al Românilor, fără imixtiunea guvernului maghiar.

Viena, 30 August 1940, Dr. Sabin Manuilă.

Ibidem, p. 237.

Anexa nr. 2.

Domnule Secretar General¹⁸!

Văzând situația creată minorității maghiare din județul Târnava-Mică, în număr de 35.000 suflete, aproape completă în marginea frontierei trase la Viena, în valea Târnavei-Mici, alipită la Secuime, cu onoare vă rog să binevoiți a interveni la locurile competente pentru modificarea frontierelor în așa fel, că în locul Năsăudului, să fie alipit la Ungaria partea locuită de unguri din județul Târnava-Mică.

18 Scrisoarea adresată lui Victor Moldovan, la acea dată, încă în funcția enunțată.

În acest scop, frontiera cea nouă ar trebui să cuprindă Valea Târnavei-Mici, de la Cetatea de Baltă, sau cel puțin, de la Crăești și Cornești, iar Valea Mureșului, de la Iernut până la Ungheni.

Frontiera cea nouă ar merge pe munții care despărțesc Valea Târnavei-Mici de la Valea Târnavei-Mare și în consecință, toate satele săsești, care se află spre sud de la Târnavă-Mică, ar rămâne în România.

Această soluție n-ar atinge și n-ar modifica de loc legăturile feroviare, deoarece nici un centru feroviar n-ar fi atins.

Este adevărat că în așa fel, Ungaria ar câștiga sondele de gaz metan de la Șaroș, însă Sărmășelul, care alimentează Turda, precum și Bazna, Copșa-Mică, etc., produc în abundență gaz metan pentru industriile românești.

Primiți, Domnule Secretar General, exprimarea profunde mele stime.

București, la 4 septembrie 1940.

Dr. E. Gyárfás, senator.

Ibidem, p. 238.

Anexa nr. 3.

Diciosânmărtin

București, la 6 sept. 1940

Mult Stimate Domnule Secretar General,

Aranjând toate chestiunile pendinte și obținând și pașaportul – pentru care vă mulțumesc din toată inima – plec astăzi acasă și aș dori să călătoresc miercuri, la 11, l.c. la Budapesta, spre a continua tratativele în vederea schimbului dorit și propus de d-voastră.

Sper, că schimbarea guvernului și chiar a regimului nu va schimba atitudinea guvernului român în această chestiune.

Presupun, că prezența mea la București – înainte de a mă informa la Budapesta – nu este absolut necesară. Dacă, totuși, doriți a mă vedea, vă rog să dați un telefon la Diciosânmărtin.

Eu v-aș fi foarte recunoscător – și cred, că ar servi și scopul dorit – dacă aș obține înainte de plecarea la Budapesta, datele statistice pe care d-l. Sabin Manuilă va pregăti pentru d-voastră.

Cu mulțumiri și salutări distinse,

Dr. E. Gyárfás.

Ibidem, p. 239.

Anexa nr. 4.

Diciosânmărtin

9 sept. 1940

Mult stimate Domnule Secretar General¹⁹,

Alăturat, vă trimit memoriul detaliat, care mai trebuie să fie completat cu datele statistice ale populației, dar în general pot afirma – cunoscând situația – că teritoriul în chestiune are în 70% populație maghiară.

Vă rog, să mă informați prin transmițătorul acestor rânduri, despre posibilitățile realizării și despre măsurile, care ar trebui să fie luate pentru atingerea scopului dorit de dv.

Cu salutări distinse,

Dr. E. Gyárfás.

P.S. Vă rog, să mă scuzați, că în lipsă de timp, n-am putut traduce memoriul alăturat în românește și îl trimit în originalul ungiuresc.

D-sale,

D-lui. dr. Victor Moldovan,

București, str. Polonă, no. 6.

Ibidem, p. 239/v.

Anexa nr. 5.

Dicosânmărtin

la 11 septembrie 1940

Mult stimate Domnule Secretar General!

Am primit prin prietenul meu d-l. Mikó, datele d-lui. Sabin Manuilă și cele 3 schițe, pe care le-am studiat cu atențiune.

Este incontestabil, că avantajele și dezavantajele unei părți și ale celeilalte pot fi discutate, trebuie să fie examinate și cântărite. Toate aceste amănunte sunt însă mai puțin importante și tranșarea diferendelor poate fi ușor obținută, dacă odată soluțiunea este principal admisă din partea ambelor părți, adică, dacă există dorința și voința a face modificări de comun acord.

Eu voi face tot posibilul spre a convinge și a câștiga partea, încredințată mie, ca să accepte acest principiu, și sunt convins, că și d-voastră veți stăruie pe lângă partea cealaltă.

Am însă impresia, că din considerente de delicateță față de terți, se va aștepta, ca inițiativa să pornească din partea d-voastră. Având în vedere, că la 3 septembrie așa o modalitate a fost deja obiectul convorbirilor d-lui. Manoilescu, cred, că d-voastră veți putea obține fără mari dificultăți, ca d-sa. să revină la această convorbire.

Eu voi stăruie în tot cazul, ca atari dificultăți de etichetă diplomatică să nu împiedice și, nici să nu întârzie începerea tratativelor. V-aș ruga însă foarte mult a interveni și din partea d-voastră în acest sens.

Colegul Mikó cunoaște adresa mea și vă rog, să-l țineți în curent, ca să mă

19

Victor Moldovan demisionase în data de 7 septembrie din toate funcțiile publice.

informeze în caz de nevoie. Eu plec mâine, joi dimineța.

Mulțumindu-vă și pentru ajutorul dat pentru obținerea pașaportului, vă rog, să primiți expresiunea deosebitelor mele considerațiuni.

Dr. E. Gárfás.

Ibidem, p. 240.

Anexa nr. 6.

Mult stimat Domnule Secretar General,

Harta a preluat-o subsecretarul de stat al Președenției, care o va prezenta și d-sa este de părere, că în nici un caz nu ar atinge vre-un interes, dacă d-voastră prezentați propunerea comisiei mixte, iar eu, din partea mea, vă rog chiar, că în interesul cauzei, să faceți propunerea, ca chestiunea (sic!) să fie ținută cel puțin în evidență.

Regret foarte mult, că nu v-am putut întâlni, v-am căutat și azi dimineță, dar acum trebuie neapărat să plec acasă, la revedere, la București, săptămâna viitoare.

Budapesta, 24 septembrie 1940.

București, Hotelul Splendid.

Diciosânmărtin,
Jud. Târnavă-Mică,
Tel. Birou: 36; loc. 40.

Ibidem, p. 241.

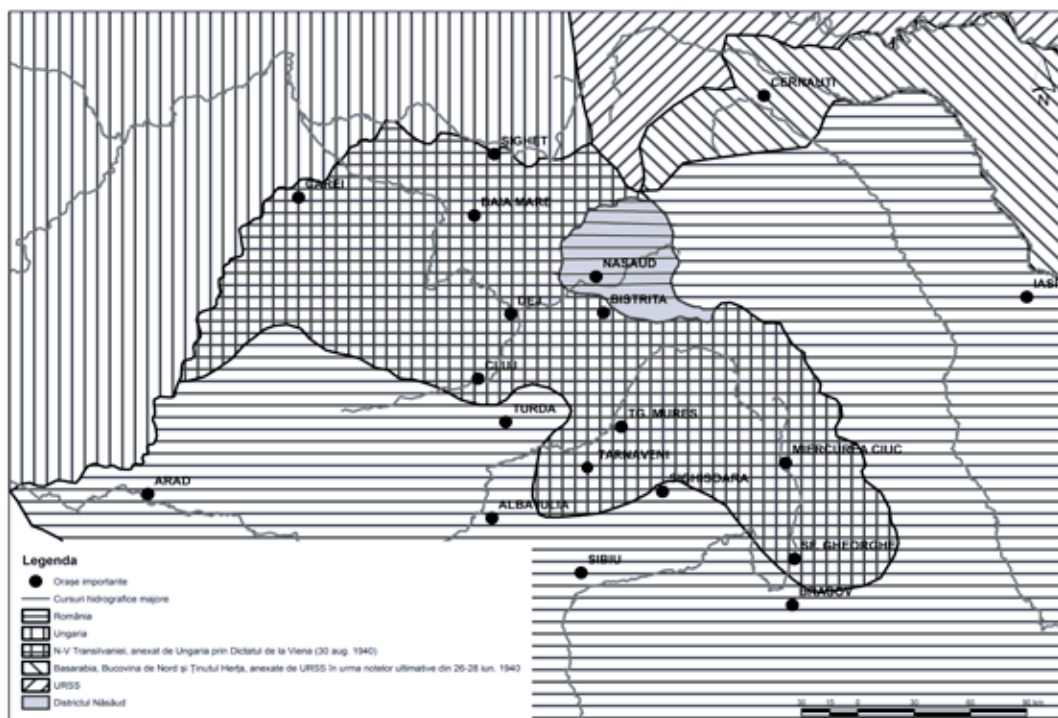
**ZWEI UNREALISIERBARE MISSIONEN. SEPTEMBER 1940,
SIEBENBÜRGEN.
(ZUSAMMENFASSUNG)**

Die Autoren legen einige Dokumente vor, die aufgrund von zwei Initiative der Vertreter der Nordsiebenbürgen Sachsen und Rumänen ergeben, um akzeptablere Bedingungen nach der Anwendung der Wiener Schiedsspruch von 30. August 1940 zu erhalten.

Die Erste führt die Einreichung des Vertreters der Sachsen aus dem Nösner-Sächsisch Regen Gebiet, Fritz Holzträger, die an den Berliner Entscheidungsträger dargestellt wurde, um die Autonomie der Bewohner hier zu erhalten.

Die Zweite führt zu der Ausarbeitung der bisher unveröffentlichten Dokumenten, in denen der Politiker Victor Moldovan im Kontakt mit dem ungarischen Vertreter E. Gyárfás kam, zu einem Austausch von Gebiete und Bevölkerung zwischen dem rumänischen Năsăud (Nösnerland) und dem westlichen Teil der ehemaligen Klein Kokel (Târnavă-Mică) Kreis.

Die beiden Initiative versuchten schon in den ersten Tagen Septembers 1940 die Grenzlinie, die bei der Wiener Schiedsspruch festgestellt wurde, zu Gunst der ethnischen Gruppe, in deren Auftrag sie tätig waren, zu ändern.

PROPAGANDA REVIZIONISTĂ UNGARĂ ÎN ANALIZA SECȚIEI A II-A INFORMAȚII DIN MARELE STAT MAJOR. STUDIU DE CAZ: VOLUMUL ERDÉLYI KÉPEK (IMAGINI ARDELENE) DE CHOLNOKY JENŐ (1941)

Alin SPÂNU

În conformitate cu sarcinile și misiunile sale, printre alte obiective, Secția a II-a Informații din Marele Stat Major, prin Biroul 1 Informații, Frontul de Vest, a monitorizat atent mass-media din Ungaria pentru a constata în ce măsură un «gentlemen agreement» este respectat de ambele state, pentru a nu inflama starea de spirit a populației prin articole vitriolante, care să accentueze suferințele fizice și morale ale celor rămași sub stăpânirea ungară. Rezultatul acestei monitorizări a fost elaborat lunar și înaintat către Președinția Consiliului de Miniștri. Simpla statistică lunară atestă o amploare cantitativă și calitativă a Ungariei, în raport cu presa din România¹, care nu a ratat nicio ocazie de a se prezenta ca un lider regional și, pe de altă parte, de a denigra România prin critici față de administrația din perioada 1918-1940, prin promovarea neadevărului istoric și prin propaganda de a prelua întreaga Transilvanie.

Analiștii militari au monitorizat cu atenție și profesionalism aparițiile publicistice din Ungaria, mai ales când acestea aveau ca subiect sau făceau referire la spațiul românesc². Spațiul românesc se afla în atenția oamenilor de știință și

1 Pentru mai multe detalii, a se consulta: Iulian Chițu-Sinescu, *Propaganda antiromânească dusă de autoritățile ungare în perioada 1940-1941, reflectată în documentele Serviciului Special de Informații*, în volumul *Retrăiri istorice în veacul XXI. 1812 – 2012: 200 de ani de la răpirea Basarabiei de către Imperiul rus* (ediție coordonată și îngrijită de c-dor. prof. univ. dr. Jipa Rotaru și cpt. dr. Luiza Lazăr Rotaru), Editura Anca, Urziceni, 2013, p. 357-384; Alin Spânu, *Propaganda revizionistă ungară în mass-media și contrapropaganda românească în analiza Secției a II-a Informații (mai – iunie 1941)*, în volumul *Angustia 15 Istorie-Sociologie* (redactor-șef dr. Ioan Lăcătușu), Editura Angustia, Sf. Gheorghe, 2011, p. 125-140; idem, *Propaganda revizionistă ungară în mass-media și contrapropaganda românească în analiza Secției a II-a Informații (iulie – august 1941)*, în volumul *Sangidava (5)*, redactor responsabil Ilie Șandru, Editura Nico, Târgu-Mureș, 2011, p. 229-246; idem, *Propaganda revizionistă ungară în mass-media și contrapropaganda românească în analiza Secției a II-a Informații (ianuarie 1942)*, în volumul *Sangidava (6)*, redactor responsabil Ilie Șandru, Editura Nico, Târgu-Mureș, 2012, p. 207-211.

2 Un studiu de caz pe acest subiect: Alin Spânu, *Propaganda revizionistă ungară în analiza Secției a II-a Informații din Marele Stat Major. Studiu de caz: manualul Istoria națiunii ungare, Constituția, Geografia pentru clasele IV-VI ale*

literațiilor unguri deoarece reprezenta o temă predilectă a propagandei revizioniste, care viza inventarea drepturilor istorice asupra Transilvaniei și critica administrației românești din perioada 1918 – 1940. În slujba acestei propagande s-au aflat inclusiv oameni de știință reputați³, a căror activitate de cercetare, pedagogică și publicistică, până în 1940, era apreciată și lăudată de mediile științifice interne și internaționale. Tocmai din acest motiv, al aprecierii științifice la nivel european și nu numai, lucrările revizioniste semnate de aceștia deveneau credibile și câștigau adepți la revendicările teritoriale ale Budapestei.

Un asemenea caz a fost și volumul *Erdélyi Képek (Imagini ardelene)*⁴, semnat de Cholnoky Jenő⁵, personalitate marcantă în domeniul geografiei, care s-a specializat în SUA și a cartografiat regiunea marilor fluvii din China. Totuși, până în 1941 cercetările și concluziile sale despre Transilvania au fost obiective, arătând specificitatea acesteia, fiind citate de specialiști români. Între aceștia s-a numărat Simion Mehedinți⁶, care în lucrarea „*Ce este Transilvania?*” îl citează pe geograful ungar cu rezultatele unui studiu publicate înainte de Primul Război Mondial: „Între stepa rusească și cea ungară se află Transilvania, care se înalță ca o individualitate de sine stătătoare, «ca o unitate fizico-geografică deosebită», după cum recunoaște un emerit geograf ungar, dr. Cholnoky Jenő încă din 1915”⁷. Același studiu din 1915 este citat pe larg de I. Moga în articolul „*Problema transilvană (aspecte istorice)*”⁸, unde de la început se arată că poziționarea Budapestei la cotitura de

școlilor populare (1941), în volumul *Profesiuniștii noștri 7. Ilie Șandru 60 de ani în slujba învățământului și culturii românești* (ediție îngrijită de Vasile Stancu și Ioan Lăcătușu), Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2013, p. 477-480.

3 Un studiu de caz pe acest subiect: Alin Spânu, *Propaganda revizionistă ungară în analiza Secției a II-a Informații din Marele Stat Major. Studiu de caz: romanul Halhatatlan elet (Viață nemuritoare)*, de Nyiro Jozsef, în volumul *Profesiuniștii noștri 5. Ioan Lăcătușu arhivist, istoric, sociolog la 65 de ani*, vol. II Studii. Istorie, etnografie, sociologie, cultură (ediție îngrijită de Vasile Stancu), Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2012, p. 375-378.

4 Editura Societății Geografice Ungare, Budapesta, 1941.

5 Cholnoky Jenő (n. 23 iulie 1870, Veszprem – d. 5 iulie 1950, Budapesta) a fost șeful catedrei de Geografie de la Universitatea din Cluj (1905 – 1918) și membru corespondent al Academiei Ungare (din 1920).

6 Simion Mehedinți (n. 19 octombrie 1868, Soveja – d. 14 decembrie 1962, București) geograf, a studiat la București, apoi în Franța și Germania, devenind primul șef al Catedrei de Geografie la Universitatea din București (din 1900). Din 1915 a fost ales membru al Academiei Române.

7 Simion Mehedinți, *Ce este Transilvania?*, Monitorul Oficial Imprimeria Națională, București, 1940, p. 10.

8 I. Moga, *Problema transilvană (aspecte istorice)*, în revista *Transilvania*,

mijloc a Dunării este, în opinia lui Cholnoky Jenő, „centrul de polarizare pentru toate zonele geografice din Ungaria de Nord, Panonia și stepa maghiară, numai pentru Transilvania nu. (...) Această unică parte a patriei noastre nu se icuește aici; ea rămâne departe, ca o unitate fizico-geografică deosebită”⁹. De-a lungul istoriei acest spațiu a avut o evoluție diferită față de Ungaria, neavând nimic în comun cu acesta. Geograful ungar a accentuat diferențele între spațiul intracarpatic și cel dominat de Budapesta prin următoarea afirmație: „Individualitatea geografică și economică a pământului transilvan, cu orientare divergentă de stepa ungară, a constituit în toate timpurile o forță hotărâtoare în îndrumarea destinului politic al acestei provincii, imprimându-i o tendință potrivnică ideii de stat maghiar: transilvanismul. El este o atitudine psihologică în primul rând specifică neamurilor fără rădăcini în solul Transilvaniei, anume a Ungurilor, Secuilor și Sașilor, nu însă și a românilor”¹⁰. Cu toate acestea, în 1941, Cholnoky Jenő și-a renegat afirmațiile anterioare și a aderat la tezele revizioniste privind apartenența Transilvaniei la Ungaria.

Ofițerii specializați în monitorizarea surselor publice din Secția a II-a Informații, Biroul 1 Informații, au ajuns la concluzia că în romanul *Erdélyi Képek* punctul de vedere al autorului atestă că este „un dușman fanatic a tot ceea ce este românesc și că această dușmănie covârșește orice preocupare științifică”¹¹. Volumul conține părți competente de geografie fizică și geologie, însă la capitolele despre geografia umană și politică Cholnoky Jenő a coborât „la nivelul unui pamfletar de duzină, fanatic, insultător și chiar trivial”¹². Acesta consideră că Ardealul este o unitate milenară, însă exclusiv în cadrul statului ungar și orice alt punct de vedere „ar fi o falsificare”¹³. De asemenea, Ardealul este studiat și menționat ca un tot unitar, exclusiv în granițele ungare.

Pentru a arăta primordialitatea ungarilor în Transilvania, Cholnoky Jenő se folosește de terminologia localității Grădiștea, unde s-a aflat Ulpia Traiana Sarmisegetuza, care provine din limba ungară (*várhely* = locul cetății) și a fost preluat în limba română. Autorul conchide că dacă românii ar fi fost urmașii romanilor ar fi păstrat denumirea Ulpia Traiana, însă aceștia „au tradus cuvântul ungar *várhely* prin cuvântul slav, căci 75% din tezaurul lexical românesc este slav și numai cuvintele referitoare la păstorit sunt latine”¹⁴. Pe de altă parte, ungerii buletin de tehnică a culturii, nr. 5-6, anul 71, septembrie-decembrie 1940, Sibiu, p. 168-179.

9 Ibidem, p. 169.

10 Ibidem, p. 170.

11 Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare se va cita PCM), dosar 565/1941, f. 360.

12 Ibidem.

13 Ibidem.

14 Ibidem, f. 361.

când au ajuns în Transilvania au găsit o populație „foarte rară, sălbătică și situații dezordonate”¹⁵, o parte fiind slavonă, iar pentru acoperirea deficitului numeric au fost colonizați secui și sași. Mai vechea teză privind goliciunea teritoriului apare și la geograful ungar, care consideră că „la poalele Carpaților sudici, de la Brașov până în bazinul Hațegului, nu găsim nicio urmă mai veche, nu locuia nimeni acolo”¹⁶, singurii locuitori fiind păstorii din vârful munților, a căror origine era incertă. Apariția românilor în arealul intracarpatic a fost un atac virulent la adresa culturii și civilizației ungare. În primul rând, „strecurarea românilor”¹⁷ a început la sfârșitul secolului al XII-lea, ca păstori în munți, dar printr-o acedere continuă, în paralel cu ofensivele militare otomane, au deșșat în văi și câmpii. Rezultatul, în opinia lui Cholnoky Jenő, a fost „o decădere culturală, cum vom mai constata-o mai departe, în chip trist...”¹⁸.

Pe măsură ce cititorul aprofundează lectura constată că *Imaginile ardelene* sunt din ce în ce mai tușate în negru la adresa românilor, care sunt considerați singurii vinovați de ruina Transilvaniei¹⁹. Români sunt catalogați de mai multe ori drept *boală mortală* și *boală grea și perfidă*, iar rezultatul dezvoltării pe pământul ardelean a condus la o decădere „groaznică, distrugerea economiei, nimicirea moravurilor și a culturii”²⁰, împotriva căreia trebuia să se intervină. Mai mult, savantul ungar îi apreciază pe țigani în defavoarea românilor și le găsește mult mai multe calități și abilități²¹. Țigani răi – „primejdioși, ..., înclinați la toate blestemățile și brutalitățile”²² – sunt doar cei care s-au amestecat cu românii și s-au românizat (*valahizat*).

La fel de interesante sunt și pasajele din volum în care ungrii sunt lăudați, iar eșecurile se datorează... altora: „Ca asupra unei prăzi neapărate și dezarmate s-a năpustit asupra noastră dușmanul de două secole. Căci sunt două secole de când au pătruns în Ardeal și noi am dat adăpost fugarului și acum cucul ingrat a dat foc casei

15 Ibidem.

16 Ibidem.

17 Ibidem.

18 Ibidem.

19 Ibidem, f. 362: „Acest ținut n-a fost ruinat de o catastrofă istorică, nici de un cataclism al naturii, ci de o boală care s-a ivit pe nesimțite: de strecurarea și fortificarea românilor. Acolo unde nu a ajuns această bală mortală - Câmpia - și azi este o grădină înflorită, acolo locuiește și azi o populație deasă, înstărită, cultă (pag. 138)”.

20 Ibidem.

21 Ibidem: „Limba țiganilor este mult mai bogată decât a românilor și cultura lor strămoșească, adusă cu ei din India, le asigură o supremație culturală. De aceea, între români, țigani sunt prezicători, vraci, pricepuți la toate (pag. 87)”.

22 Ibidem.

deasupra capetelor noastre”²³.

O părere de sine excelentă l-a făcut pe autor să creadă că ungurii sunt „simpatizați și azi de întreg globul, pretutindeni sunt onorați și amintiți ca poporul cel mai domnesc la suflet din Europa”²⁴. Probabil că «globul» nu era la curent cu atitudinea *domnească* a acestui popor față de românii din Ip, Trăznea, Moisei și alte localități....

Desigur, obsesia propagandei ungare – aceea de extindere a granițelor – nu putea rămâne în afara ariei de preocupări a lui Cholnoky Jenő. Acesta nu a ezitat să-l considere pe regentul Miklos Horthy drept „una din cele mai mari figuri ale istoriei universale”²⁵, care a reluat unele din teritoriile pierdute în 1918. Totuși, „știm că trebuie să urmeze și celelalte”²⁶, o aluzie deloc străvezie la dorința de ocupare, eventual tot printr-un «arbitraj» politic gestionat de prietenii Ungariei, a Transilvaniei de sud. Evident, arbitrajul era singura soluție, întrucât armata ungară nu a fost în stare să obțină niciun succes militar

În final, ofițerii Biroului 1 Informații din Secția a II-a Informații au sintetizat volumul semnat de Cholnoky Jenő într-un stil direct, pertinent și folositor beneficiarilor cărora le era adresat acest material: „Este o carte de geologie și geografie fizică în care se strecoară multe insinuări false și injurioase la adresa României și alte aluzii admirative, dar la fel de false, la adresa ungarilor. Cu toate acestea, cartea a avut o primire foarte bună în Ungaria, dovadă sunt recenziile laudative din presă. Fără îndoială că la succesul cărții a contribuit mult mai mult această atitudine a autorului, încununată prin afirmațiile revizioniste din prefață și din ultimele pagini, decât studiul științific geologic și geografic asupra Ardealului”²⁷.

Presa și publicațiile ungare au continuat să fie monitorizate de specialiștii militari în surse publice care, constant, au elaborat materiale direcționate către beneficiarii legali. În ansamblu, Secția a II-a și-a îndeplinit cu profesionalism sarcinile și misiunile clasice și cele asimetrice, pe timp de război, consacându-se ca una dintre cele mai solide instituții ale sistemului de securitate națională.

23 Ibidem, f. 163.

24 Ibidem.

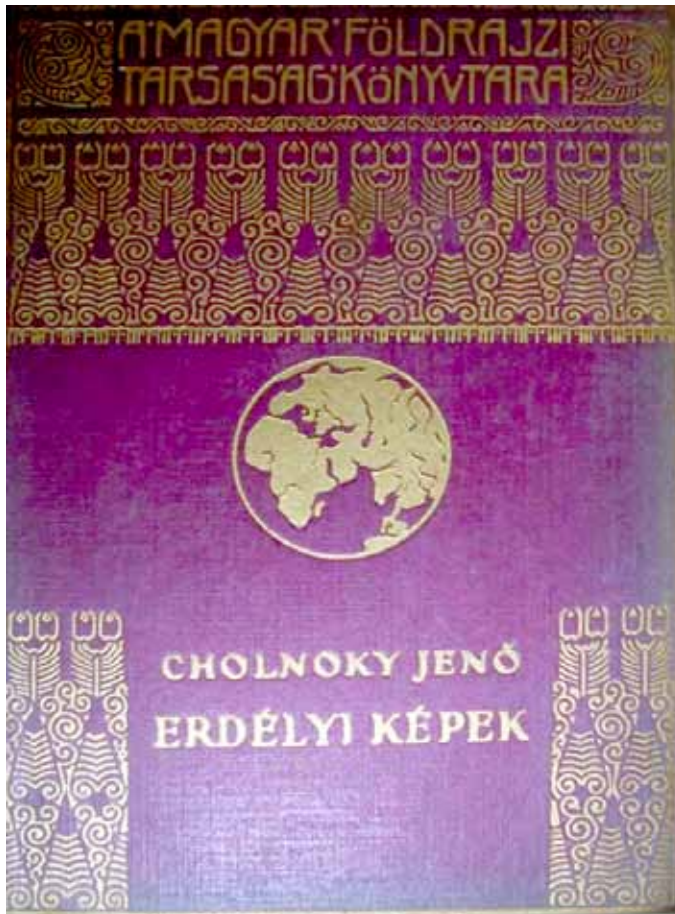
25 Ibidem.

26 Ibidem.

27 Ibidem, f. 164.

**HUNGARIAN REVISIONIST PROPAGANDA IN THE ANALYSIS OF
SECTION II INTELLIGENCE FROM THE GREAT STAFF. CASE
STUDY: TRANSYLVANIAN IMAGES, BY CHOLNOKY JENŐ
(SUMMARY)**

The analysts of Section II Intelligence from the Great Staff have monitored the press and publications from Hungary in order to observe the attacks against Romania. On this tape there were presented fiction books which had as a subject Romania, Romanian authorities or Romanian administration in Transylvania. In the volume signed by the geographer Cholnoky Jenő one can find the Hungarian theses regarding the ownership rights on Transylvania and severe criticism of Romania after 1918. Military analysts presented to the Romanian authorities, on a monthly basis, synthesis regarding the Hungarian media attacks against Romania.

INTELECTUALI DIN ZONA MUREȘULUI ÎN ARHIVA REVISTEI „IZVORAȘUL” DIN BISTRIȚA-MEHEDINȚI

Tudor RĂȚOI

În cele ce urmează, vom prezenta câteva scrisori aflate în păstrarea și administrarea Serviciului Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale, în fondul personal „Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița”, corespondență pe care creatorul acestui fond arhivistic a purtat-o cu intelectuali din zona Mureșului, de-a lungul unei îndelungate perioade de timp, pe teme culturale și istorice dintre cele mai diverse.

În mod evident, judecata asupra semnificației corespondenței amintite nu poate avea loc fără referințe fie și sumare asupra celui care a dat numele fondului personal menționat și asupra revistei „Izvorașul”.

Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița a fost un important folclorist și preot din Mehedinți, născut la 15 septembrie 1895 în fosta comună Bistrița (actualmente sat al comunei Hinova) și mort la vârsta de 97 de ani, la 2 februarie 1992¹. Studiile primare le-a făcut în satul natal, unde școala publică se înființase încă de la 26 octombrie 1838, în prima serie de școli publice din Țara Românească², iar pe cele gimnaziale la Liceul „Traian” din Turnu Severin. A făcut apoi studii teologice la Seminarul din Rm. Vâlcea și de învățător la Școala Normală din București, absolvită în 1918.

Întors în Mehedinți în 1919, și-a început cariera de învățător și de folclorist, tipărend la București primele sale culegeri de folclor (3 broșuri) și cântece corale de Ion Vidu și Tiberiu Brediceanu.

În același an a scos primul număr din revista „Izvorașul”, care va deveni prin conținut și durată una dintre cele mai cunoscute reviste românești de folclor.

Revenit în satul natal în toamna anului 1919, s-a preoțit și, împreună cu soția sa, învățătoarea Olimpia-Oprica Dumitrescu, originară din comuna Celaru, județul Romanați, vor continua să tipărească revista și, totodată, să creeze aici o adevărată emulație de rezonanță națională, un veritabil centru social-cultural format din revista „Izvorașul”, cu peste 1000 de colaboratori și abonați, Casa de Lectură „Floarea Bistriței”, Căminul Cultural (cu sală de muzeu și farmacie), Banca Populară „Cuza Vodă”, o cooperativă de consum și o tipografie, ultima instituție permițându-i să tipărească încă două publicații, efemere ca apariție, „Opaițul Satelor” și „Alarma Satelor”.

Gh. N. Dumitrescu-Bistrița a colaborat, de asemenea, la reviste precum

1 Pentru biografie, vezi Ileana Roman, Tudor Rățoi (coordonatori), *Dicționarul enciclopedic al județului Mehedinți*, Editura Prier, 2003, p. 162.

2 G.D. Iscru, *Începutul învățământului public la sate în județul Mehedinți (1838-1848) – mersul învățaturii* -, în „Drobeta”, 1976, p. 194.

„Apostolul”, „Cultura poporului”, „Cuvântul nostru”, „Duminica poporului”, „Gorjanul”, „Neamul românesc” și în presa locală. A lăsat posterității o bogată arhivă de folclor, păstrată împreună cu aproape toate documentele sale la Arhivele Naționale Mehedinți, cuprinzând și corespondență cu personalități ale vremii, din care până în prezent au apărut două cuprinzătoare volume.

Opera cea mai de seamă a folcloristului a fost editarea revistei „Izvorașul”, cu subtitlul „revistă de muzică, artă națională și folclor”, apărută în perioada 1919-1941, în acest din urmă an fiind interzisă³. Primul număr al revistei a apărut la București în 1919, în 2000 de exemplare. În perioada 1921-1940 a apărut cu subtitlul de mai sus în satul Bistrița, Mehedinți. Creație a preotului Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, „Izvorașul” a căpătat treptat o dimensiune națională, devenind a doua publicație de profil după „Șezătoarea” lui Artur Gorovei. A găzduit în paginile sale numeroși culegători de folclor din toate zonele țării și din comunitățile românești de peste hotare, o revistă cu mii de abonați în țară și în străinătate (Iugoslavia, Bulgaria, Cehoslovacia, S.U.A, Franța, Italia, Grecia, Austria, Germania). Printre colaboratori au figurat personalități culturale importante, muzicieni, muzicologi, folcloriști, etnologi, oameni de cultură, în general, ca Gh. Dima, Timotei Popovici, Artur Gorovei, Tudor Pamfile, Ion Vidu, Gh. Catană, C.S. Nicolăescu-Plopșor, C. Rădulescu-Motru, Gh. Bobei, T.G. Bulat, G.T. Niculescu-Varone și mulți alții.

În paginile revistei au apărut peste 2000 de cântece românești, majoritatea cu note muzicale, parte din ele intrate în repertoriul soliștilor de muzică populară. Despre „Izvorașul” au fost elaborate teze de doctorat, teze de licență și lucrări de grad didactic, peste 100 de cercetători consultând documente din arhiva „Izvorașul”.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, revista nu a mai putut să apară și nici în timpul regimului comunist, deși se cunosc intervenții directe ale directorului ei, Gh.N. Dumitrescu-Bistrița, adesea sprijinit de cunoscuți oameni de cultură, de a fi reluată.

După 1990, la Râmnicu Vâlcea a apărut o nouă serie a revistei, întreruptă însă după câteva numere.

De o bogăție și diversitate extraordinare, corespondența lăsată de creatorul de fond și depusă la Arhivele Naționale cuprinde peste 1000 de scrisori, emanând de la numeroase personalități artistice și culturale printre care s-au numărat Filaret Barbu, Vasile Bogrea, N. Iorga, Ramiro Ortiz, Const. Brăiloiu, Gh. Bulgăr, I.C. Chițimia, Viorel Cosma, Gh. Dima, Tudor Pamfile, Ovidiu Papadima, Romulus Vulcănescu, C. Rădulescu-Motru, D.D. Panaitescu (fiul lui Perpessicius) și mulți alții.

Expresie a unui adevărat program cultural inițiat de Dumitrescu-Bistrița și destinat întregului spațiu românesc așa cum se desăvârșise acesta după 1918, printre cei care au corespondat cu fondatorul și editorul „Izvorașului” s-au numărat și intelectuali din zona Mureșului.

3 Ileana Roman, Tudor Rățoi, *op.cit.*, p. 232.

Ca problematică, corespondența cu aceștia, emisă în parte în perioada interbelică dar și după cel de-al Doilea Război Mondial, evidențiază difuzarea revistei și în părțile Ardealului, unde receptarea ei a fost foarte favorabilă, uneori aproape entuziastă printre cunoscători, motiv pentru care aceștia au solicitat abonamente, au propus colaborări și au trimis în acest sens materiale de folclor, ori au făcut sugestii cu privire la conținut. Impresionează în mod cu totul special la aceste scrisori tonul patetic, aprecierea pentru opera culturală ce se săvârșea într-un sat anonim din Oltenia, devotamentul pentru școală și dorința de a participa la salvarea atâtor comori se spiritualitate populară, despre care încă de pe atunci se spunea că sunt pândite de pericolul dispariției ireversibile sau al pervertirii.

Cea mai veche dintre corespondențele primite de Gh. N. Dumitrescu-Bistrița și „Izvoarașul” din Mureș datează din 20 noiembrie 1923, deci la patru ani de la apariția primului număr al revistei, și poartă semnătura studentului Eugen Ceontea, din Murgești⁴. Din scrisoare rezultă că expeditorul era abonat la „Izvoarașul” și intervenise o pauză în primirea ei. E. Ceontea dorea explicații asupra acestui fapt și solicita reluarea difuzării revistei, împreună cu un repertoriu muzical pe care îl plătitese deja. Spre sfârșitul aceleiași luni el a revenit cu o nouă scrisoare anunțând reînnoirea abonamentului și pentru anul următor și trimițând câteva *chiuituri* pe care, dacă ar fi fost posibil, le-ar fi dorit tipărite „în partea folclorică a revistei”⁵.

Un alt corespondent mureșean al „Izvoarașului” a fost profesorul Ilarion Cocișiu, de la Liceul de Băieți din Sighișoara. Dintr-o scrisoare din martie 1936 rezultă că acesta îl cunoscuse pe Gh. N. Dumitrescu-Bistrița cu câțiva ani mai înainte la Societatea Compozitorilor Români⁶. Motivul pentru care îi scria în 1936 era acela că profesorul sighișorean văzuse tipărite în „Izvoarașul” două articole ale sale, apărute inițial în revista „Țara Noastră” și, din nefericire, editorul „Izvoarașului” le preluase cu greșelile strecurate de la prima apariție, ceea ce nu numai că le denatura, dar le făcea și de neînțeles; și expeditorul concretiza cu câteva pasaje discutabile. Cocișiu nu era deranjat de preluarea articolelor în cauză, însă îl ruga pe Dumitrescu-Bistrița ca „Dacă, bineînțeles, veți mai găsi vreun articol ce eventual ar fi potrivit pentru publicare în revistă, ... să mă anunțați să vi-l trimit corectat și chiar amplificat, pentru ca în felul acesta să fie și revista mai bine servită”. Și ca dovadă a disponibilității sale pentru colaborarea cu „Izvoarașul”, trimitea alte câteva articole „ce nu au caracterul obișnuitelor articole de ziar, valabile doar pentru un anumit timp, și acela scurt”. Textele trimise puteau fi publicate oricând, erau corectate de autor și puteau fi returnate, dacă revista le găsea nepublicabile. Iar în final, expeditorul transmitea urările sale de „spor la muncă” și sănătate pentru ca Gh.N. Dumitrescu-Bistrița să poată duce mai departe „opera începută” și până în

4 Arhivele Naționale Drobeta-Turnu Severin, *fond personal Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița*, IV.C.23.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*, IV.C.41.

acel moment „continuată cu atâta conștiinciozitate”⁷.

„Izvorașul” a primit din Mureș corespondențe și de la învățătorul Iacob Vescan din Band. La 9 decembrie 1937, acesta trimitea revistei din Mehedintși un număr de șase colinde, cu note și text – culesse de dascăl -, care ruga ca Dumitrescu-Bistrița să binevoiască „a le face loc în coloanele revistei <<Izvorașul>>”. „Vă rog, de asemeni – adăuga I. Vescan – să binevoiți a-mi expedia din numerele din acest an (ale revistei – n.n.-T.R.), precum și numărul care cuprinde piesa de teatru în două acte <<O lume ... care se duce>>”, de unde se vede că, în decembrie 1937, învățătorul mureșean era deja colaborator al „Izvorașului”⁸. Faptul e, de altfel, confirmat de o scrisoare din 20 martie același an a lui I. Vescan prin care acesta făcea cunoscut că poseda „un bogat material de folclor muzical și literar”, cules din regiunea Mureșului, material pentru care expeditorul solicita să fie acceptat la publicare și, în plus, să fie primit drept colaborator al „Izvorașului”. În schimbul acestuia, „nu am altă pretențiune – preciza autorul scrisorii – decât să mi se trimită revista în mod gratuit”. De asemenea, Vescan își exprima speranța că, ținând cont de pregătirea sa profesională de bază la care se adăuga și conservatorul de muzică, putea fi revistei de un real folos și aștepta primirea primului număr, ca semn de acceptare a ofertei făcute. Mai mult ca sigur, părintele Gh.N. Dumitrescu-Bistrița a răspuns pozitiv la propunerea învățătorului mureșean, ca dovadă, printr-o altă scrisoare de la sfârșitul lui martie 1937, acesta îl informa pe editorul „Izvorașului” că primise numerele 1-3 ale revistei, mulțumind „din suflet pentru toată înțelegerea” acordată. „Remarc – menționa expeditorul – cu multă satisfacție felul nou în care se prezintă de data aceasta revista dvs. din toate punctele de vedere. Cinste și numai cinste conducătorilor ei, soților ce-și pun tot sufletul și dragostea în slujba unei asemenea mărețe opere! Pe verso, am deosebita onoare a vă trimite din nou un cântec, rugându-vă să binevoiți a-l publica în numărul următor al revistei. Ceea ce părintele Dumitrescu-Bistrița a și făcut, în numărul 4/1937 al „Izvorașului, după cum rezultă din adnotarea înscrisă pe textul notat al cântecului „Mânțe-te amaru’ lume”, așa cum procedase și cu „Cântecul străinului”, cules de Vescan de la I. Orbean din Inclăzel și pe care îl publicase în numărul 3/1937 al revistei⁹.

Prezența lui Iacob Vescan în paginile „Izvorașului” trebuie să fi fost de o anumită notorietate în anii respectivi, de vreme ce, în 1979, ea încă stăruia în amintirea folcloristului Vasile Pop, originar și el din Band și elev al lui Vescan, reîmprospătată și cu apelul la colecția „Izvorașului” din perioada interbelică. În lumina celor găsite în paginile revistei, erau în afară de orice îndoială valoarea în sine a publicației și opera preotului de la Bistrița, un adevărat „deschizător de drumuri, bun patriot și care nu s-a mulțumit să treacă prin viață fără să lase ceva

7 *Ibidem.*

8 *Ibidem*, IV.V.11.

9 *Ibidem*, IV.P.62.

de preț urmașilor”. La data de 23 octombrie 1979, Vasile Pop, autorul unei culegeri de foclor poetic cu titlul „Pe Mureș și pe câmpie” pe care i-o trimitea la Bistrița, era bine familiarizat cu istoria „Izvorașului”, mai ales că doar cu câteva zile mai înainte el participase la simpozionul organizat la Drobeta-Turnu Severin cu prilejul a 60 de ani de la apariția revistei, împrejurare care, potrivit relatării lui, evidențiasse meritele și aportul acesteia și al editorului ei la culegerea și valorificarea folclorului românesc¹⁰.

În această opinie, Vasile Pop se întâlnea întrutotul pe un teren comun cu un alt mureșean, Valeriu Nițu, cel care în septembrie 1975, din partea iubitorilor tradiției populare românești, dorea revistei „Izvorașul”, deținătoare unei “arhive unice de folclor” “deosebite satisfacții spirituale și împlinirea tuturor aspirațiilor de viitor, cu sănătate și în voie bună”¹¹.

O frumoasă corespondență cu “Izvorașul” au avut în perioada postbelică alți doi intelectuali mureșeni, Serafim Duicu¹² și Ioan Apostol Popescu¹³, ambii olteni la obârșie dar stabiliți în Ardeal, primul originar din Tismana, Gorj, și devenit târgumureșean, al doilea originar din Vâlcea și locuitor în Gherla, dar profesor, ca și Duicu, la Institutul Pedagogic din Tîrgu Mureș. Din corespondența purtată, reiese că Ioan Apostol Popescu fusese chiar colaborator al “Izvorașului”, deci publicase în paginile revistei înainte de interzicerea sa în 1941, însă relația cu Gh.N. Dumitrescu-Bistrița a dezvoltat-o în paralel și aproape concomitent cu Serafim Duicu, începând cu jumătatea anilor '60 ai secolului trecut.

Între cei doi se statornicise o puternică prietenie și confrerie intelectuală, Gh.N. Dumitrescu-Bistrița și „Izvorașul” aflându-se adesea, după 1966, în centrul discuțiilor lor. De pildă, la 3 decembrie 1966, Serafim Duicu îi scria lui Gh.N. Dumitrescu-Bistrița că „persoana dvs. revine în permanență în discuțiile cu d-l Ion Apostol Popescu”, acesta spunându-i interlocutorului său că îi scrisese părintelui la Bistrița, că acesta îi răspunsese și că, în plus, vorbise nu demult despre Gh.N. Dumitrescu-Bistrița cu profesorul Ovidiu Papadima, care îl elogiase pe editorul „Izvorașului” încurajând cercetările în jurul revistei.

Anul 1967 a fost, se pare, momentul în care legătura lui Serafim Duicu, tânăr asistent universitar la Tg. Mureș, cu părintele Dumitrescu-Bistrița a intrat pe un culoar extrem de favorabil. În ianuarie 1967, Duicu și-a propus să scrie un studiu despre „un poet uitat: George Boldea”, demers pe care l-a și finalizat prin publicare în revista „Tribuna”. Căzându-i în mână articolul și citindu-l, Gh. N. Dumitrescu-Bistrița i-a scris lui S. Duicu informându-l despre prezența lui G. Boldea în „Izvorașul” încă de prin 1924, corespondența poetului cu revista pierzându-se, din păcate, într-un incendiu din 1947, când, potrivit lui Gh.N. Dumitrescu-Bistrița,

10 *Ibidem.*

11 *Ibidem*, IV.V.11.

12 Pentru corespondența cu Serafim Duicu, vezi *Ibidem*, IV.D. 40 și IV.SS.4

13 Pentru corespondența cu Ion Apostol Popescu, vezi *Ibidem*, IV.P.51, IV.P.53, IV.SS.3 și IV.SS.5

pieriseră circa 12-15000 de scrisori, unele „de mare importanță pentru cercetările legate de preocupările literare și artistice ale vremii”.

Articolul lui S. Duicu despre Boldea a avut însă și o altă urmare, întrucât editorul „Izvoarașului” a găsit în el prilejul de a-i sugera lui Duicu să scrie un studiu despre „cei din Transilvania care au colaborat cu revista <<Izvoarașul>> și care sunt în număr destul de mare, revista neavând caracter regional, ci cuprinzând toate regiunile țării, culegând și adăpostind în arhiva sa material și de peste hotare”.

Dacă S. Duicu a urmat sau nu sugestia preotului oltean e greu de spus. Este cert însă că, în martie 1967, el și-a arătat interesul pentru prezența în „Izvoarașul” a lui Aurelian Borșianu, Simion Rusu și V.B. Muntenescu, părintele Dumitrescu confirmând colaborarea tuturor cu revista de la Bistrița.

Tot în martie 1967, Serafim Duicu îi scria preotului bistrițean că el și Ion Apostol Popescu vorbiseră adesea în cursurile lor de folclor și în seminarii despre „Izvoarașul”, cu exemplare din revistă prezentate studenților și, ca s-o readucă și mai pregnant în memoria mediilor intelectuale transilvănene, îi propunea să publice în „Steaua” sau „Tribuna” de la Cluj o scrisoare pe care Gh.N. Dumitrescu-Bistrița o avea de la Vasile Bogrea, fost profesor la Universitatea Daciei Superioare. Editorul “Izvoarașului” i-a dat acordul cu generozitate, trimițându-i lui Duicu scrisoarea solicitată și aprobând, chiar, pentru autenticitate, ca aceasta să fie publicată și în facsimil.

În luna mai 1967 a fost făcut un pas înainte în acțiunea de reafirmare a interesului din jurul “Izvoarașului” în Ardeal, S. Duicu și I.A. Popescu invitându-l pe Gh.N. Dumitrescu-Bistrița la Tg. Mureș în fața studenților cu o conferință despre revistă. Vizita a fost, se pare, un succes și, în ideea valorificării tezaurului publicației, precum și a deschiderii făcute cu tipărirea scrisorii lui V. Bogrea, S. Duicu i-a lansat în octombrie 1967 părintelui Dumitrescu rugămintea de a-i trimite spre fotocopiare și alte scrisori valoroase din arhivă în vederea publicării. Conform însemnărilor părintelui “Izvoarașului”, au fost trimise 26 de scrisori, unele foarte interesante, măcar prin semnatarii lor, Jan Urban Jarnik, Ramiro Ortiz, Ion Simionescu, A. Borșianu, Dragoș Vrânceanu, Elena Niculiță Voronca, Simeon Rusu, G.T. Niculescu-Varone, Adrian Fochi și alții.

Pe baza acestor scrisori, Serafim Duicu a publicat note în “Steaua”, în special despre Ramiro Ortiz, după cum îi semnala lui Dumitrescu într-o depeșă din 23 ianuarie 1968. Aproape imediat, în martie același an, proodigiosul autor va publica în “Steaua” și un studiu, “O revistă de folclor: <<Izvoarașul>>”, subliniind “importanța ei în cultura românească”, pentru ca în anul universitar 1967-1968 să trateze o temă de seminar cu titlul “Folcloriști din lumea satului”, în contextul căreia două studente, Viorica Pardos și Letiția Han, au alcătuit un referat despre Gh.N. Dumitrescu-Bistrița.

Semicentenarul apariției “Izvoarașului” aniversat în 1969 a constituit un nou moment de afirmare a prețuirii lui S. Duicu pentru opera culturală din

Bistrița mehedinteană. Cu acest prilej, el îi scria preotului oltean că se bucura la ideea sesiunii plănuită la Turnu Severin în legătură cu acest eveniment și sugera să nu fie neglijată dimensiunea ei științifică. În același an, Duicu a participat la o sesiune științifică la Constanța, unde a prezentat comunicarea “<<Izvorașul>> în contextual revuisticii folcloristice interbelice”, textul acesteia fiind predat spre publicare „Revistei de istorie și teorie literară” a Academiei. Aproape concomitent, cele două studente atrase de activitatea părintelui Dumitrescu și de publicația sa au participat cu o temă aferentă la sesiunea cercurilor științifice studențești, organizată la București sub conducerea profesorului Mihai Pop.

În altă ordine, Serafim Duicu i-a destăinuit adesea interlocutorului său din Mehedinți, pe care l-a și vizitat de mai multe ori acasă la el și la soția sa, Oprica-Olimpia, amănunte de viață personală, unele referitoare la preocupările sale științifice – interesul pentru Mircea Eliade și preocupările acestuia pentru folclor, editarea „Amintirilor unui școlar de altădată” de Ion Pop Reteganul, alcătuirea culegerii „Mureș pe marginea ta” (cu prefață de Ov. Papadima), un studiu despre Simion Florea Marian și Transilvania, studiul „Arta colindelor de pe valea Mureșului (pe care-l dorea publicat la Craiova într-un volum dedicat mitropolitului Firmilian), studiul „Cultură și esthesis folcloric” – alte amănunte chiar de ordin personal (căsătoria, nașterea fiului, tribulațiile legate de locuință, înscrierea la doctorat după un examen dat în fața unei comisii formate din Șerban Cioculescu, Al. Piru și Ion Dodu Bălan), sau de inetres mai general (evocarea inundațiilor din Transilvania din 1970 sau prezentarea făcută „Izvorașului” de către S. Vasilescu în revista „Familia” cu ocazia „Zilelor folclorului bihorean”).

O foarte interesantă scrisoare a plecat spre Bistrița la data de 5 septembrie 1972, printre altele Serafim Duicu spunând că „Pe aici totul e bine și ar fi mai bine dacă nu am avea sentimentul că suntem în străinătate. De aceea avem și necazuri, pe care nimeni nu le-a prins mai bine ca folclorul”.

Corespondența S. Duicu – Gh.N. Dumitrescu-Bistrița pare să se fi încheiat spre sfârșitul deceniului al optulea al secolului trecut. Pe tot acest parcurs, dar și ulterior, Dumitrescu a urmărit atent activitatea publicistică a mai tânărului său corespondent din Tg. Mureș, dovadă numeroasele extrase de presă cu articolele și recenziile acestuia identificate și decupate din publicațiile vremii, pe care le-a strâns și pus cu grijă în „dosarul personal” al lui S. Duicu.

Cât privește corespondența cu Ion Apostol Popescu, în afara episodului interbelic al prezenței sale în „Izvorașul”, aceasta s-a derulat în intervalul de timp 1966-1980. Ca și Duicu, I.A. Popescu evoca și el valoarea operei culturale din Bistrița Mehedinților, despre care obișnuia să vorbească de câte ori avea ocazia printre comilitonii ardeleni sau cu profesorul Ov. Papadima, cu care a cultivat o legătură specială de prietenie.

I.A. Popescu a acordat și el o atenție particulară vizitei lui Gh.N. Dumitrescu-Bistrița la Tg. Mureș în primăvara lui 1967. „Contactul pe care îl veți

lua cu studenții noștri – îi scria el părintelui Dumitrescu în pregătirea deplasării – care vor să vă întrebe de Nicolae Iorga, ca și despre o serie de folcloriști, vă va lăsa o amintire plină de stropi de soare. Deci veți avea ceva mai mult de lucru la noi, pe lângă prelegere. De asemenea, vă pomenesc cu mult drag pe la prietenii din Cluj, unde ați ajuns din ce în ce mai cunoscut și mai stimat. Aveți în noi prieteni de mare devotament”.

Poate pentru a răspunde unor astfel de dovezi de prețuire, Gh.N. Dumitrescu-Bistrița l-a vizitat pe Ion Apostol Popescu la Gherla. Aproape concomitent, acesta îl va evoca pe părintele „Izvoarășului” într-o prelegere, „Despre autoperfecționare”, ținută la Institutul din Tg. Mureș în fața unei „pepiniere a viitorilor pedagogi”. „Am remarcat – spunea I.A. Popescu – că ați făcut lucruri mari pentru folcloristică, cu mijloace proprii, într-un sat”.

La încheierea vizitei lui Gh.N. Dumitrescu-Bistrița la Tg. Mureș, I.A. Popescu își exprima speranța ca acesta să nu uite locurile pe care le vizitase, în frunte cu Mănăstirea Nicula etc. etc., așa cum nu le uitaseră nici Rafael Alberti și nici Maria Teresa Léon, cu prilejul unui pelerinaj făcut la Nicula de o zi de Sfânta Maria, când fuseseră însoțiți chiar de către Ion Apostol Popescu.

Tot după vizită, acesta a avut prilejul să vorbească despre sacerdotul bistrițean cu un alt mehedințean, profesorul I.C. Chițimia, bun cunoscător al „Izvoarășului” și al părintelui său, discuție despre care-l informa pe acesta, ca și despre apariția lucrării expeditorului scrisorii, „Basmе armenești din Transilvania”, bine primită de public și de specialiști.

Când îi scria părintelui Dumitrescu-Bistrița despre cele menționate, I.A. Popescu aștepta cu nerăbdare pelerinajul din august de la Nicula, dorit de „toată Transilvania noastră latină” și când „icoanele pe sticlă ale Niculei se acopăr de glorie pe glob; în Torino – adăuga I.A. Popescu - a apărut recent un elogios studiu despre ele. Sunt minuni ale geniului și credinței creștine a poporului nostru”.

Până la sfârșitul lui 1967, profesorul din Tg. Mureș a revenit și cu alte scrisori către Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, pe care îl înștiința despre difuzarea rapidă și succesul lucrării despre basmele armenești, despre predarea la Editura Tineretului a unei alte producții, „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula”, și solicita scrisori inedite și consistente de la Nicolae Iorga, G. Enescu și D.G. Kiriac sau de la alți cărturari pentru un al proiect, „Folcloriști din lumea satului”, plănuit a fi realizat cu cele două studente de care vorbise și Serafim Duicu.

Din scrisorile lui I.A. Popescu n-a lipsit nici invitația ca părintele Dumitrescu să revină negreșit și cât mai curând în Ardeal, pentru ca la 28 martie 1968 să-l înștiințeze, și el, despre articolul lui Serafim Duicu consacrat „Izvoarășului”, publicat în mai în „Steaua”, „cel mai solemn, mai cuprinzător și mai de perspectivă articol de până acum referitor la <<Izvoarășul>>. Până acum s-a mai scris despre <<Izvoarășul>> - sublinia Popescu – însă fără a urmări o sinteză. Această sinteză complexă și concentrată a dat-o Serafim Duicu. Eu aș fi de părere ca acest articol să

stea la loc de cinste. Vine dintr-un mare centru și cred că vă va bucura”.

Și pentru ca demersul lui S. Duicu să nu rămână singular, prin martie 1969, I.A. Popescu și-a propus să scrie și el un material „serios, plin de noblețe și trainic”, cu ocazia semicentenarului „Izvorașului”, „Gânduri și amintiri la Semicentenarul <<Izvorașului>>”. Autorul se frământase „zile de-a rândul pentru a scrie ceva deosebit, aparte și nu din fuga convențională și plată. Am adus totodată un omagiu și țăranilor olteni”.

Acest articol a fost alcătuit într-un an special pentru I.A. Popescu, când acesta își pregătea susținerea tezei de doctorat închinată lui Ion Pop Reteganul și îl aștepta pe Gh.N. Dumitrescu-Bistrița cu observații pe marginea lucrării, lucru de care acesta s-a achitat, deși cu o oarecare întârziere.

Cursul intens al corespondenței dintre cei doi a durat până în anul 1970. În mai acel an, I.A. Popescu îi scria din nou interlocutorului său pentru a-i mulțumi „din inimă și cu respect pentru grija pe care ne-ați purtat-o. Dumnezeu ne-a ajutat familia să treacă cu bine peste cumplita urgie a apelor dezlănțuite. Nu ne-a atins cu nimic, însă la Dej, Beclean și alte localități a făcut ravagii”.

Una dintre ultimele scrisori plecate din Gherla spre Bistrița era datată la 22 septembrie 1979 și cuprindea, în esență, solicitarea ca expeditorul ei să fie sprijinit în a reveni asupra unui subiect despre „Izvorașul”, despre care spunea că „Va fi cuprinzător, plasându-mă într-o perspectivă vastă și într-un mod academic”, autorul intenționând a-l „folosi cu succes în mod cert, aici, în Transilvania. Îl voi folosi la un festival folcloric someșean – continua I.A. Popescu. Îl voi lucra pe îndelete, în așa fel ca să constituie ceva substanțial și admirație în legătură cu dvs.” Studiul a prins contur, într-adevăr, și a fost prezentat în iunie 1980 la festivalul „Samus” de la Dej, sub titlul „60 de ani de la înființarea <<Izvorașului>>”.

În context, I.A. Popescu a solicitat și scrisori proprii, de tinerețe, către „Izvorașul”, din vremea când el colaborase cu revista ca elev, scrisori din care a primit o piesă ce l-a emoționat, după cum singur mărturisea.

Apoi corespondența a încetat, până în 1984, când în dosarul pe care Dumitrescu-Bistrița îl avea deschis pe numele lui I.A. Popescu va fi pus un extras de presă ce anunța necrologul publicat de Uniunea Scriitorilor din România la moartea acestuia.

La capătul acestui excurs privind corespondența anunțată în titlu și în lumina elementelor de conținut ale acesteia, este limpede, credem, că, departe de a referi asupra unor aspecte minore și de a pune în circulație fapte de viață parțiale ori excesiv subiective, corespondența prezentată aici scoate la lumină aspecte de cert interes, majoritatea cu privire la civilizația și cultura noastră populară, altfel spus cu privire la ceea ce ieri, ca și astăzi și ca și mâine, a stat la temelie identității naționale românești.

INTELLECTUALS FROM MUREȘ AREA IN THE ARCHIVE OF „IZVORAȘUL” REVUE FROM BISTRIȚA VILLAGE - MEHEDINȚI (SUMMARY)

The object of the article is the correspondence between the folk Revue „Izvoarașul” from Bistrița village of Mehedinți County and his publisher, the priest Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, on the one hand and the Transylvania’s intellectuals from Mureș Area on the other hand.

Carried in a long period of time between 1924-1980, this correspondence highlights the role played by the „Izvoarașul” Revue in stand-by duty and improving the Romanian popular culture as well as its contribution to raising cultural and spiritual links after the Great Romanian Union from 1918, between the romanians of the Old Romania (Old Kingdom) and the New Province of the Country – Transylvania.

CENTENAR ȘTEFAN PASCU 1914-2014

Ioan Silviu NISTOR

Academicianul Ștefan Pascu s-a născut la 14 octombrie 1914, în localitatea Apahida, județul Cluj, într-o familie țărănească, părinții săi fiind Ioan și Victoria. Era perioada Primului Război Mondial ceea ce a adus durere și jale și în familia Pascu. Tatăl a fost încorporat în armata austro-ungară și trimis pe front, unde a căzut în luptele grele din Galiția, dintre trupele austro-germane și cele ruse. Devenit orfan de război la 2 ani, copilul Ștefan și-a asumat destinul, răzbătând prin toate greutățile inerente situației respective. A urmat cursurile primare ale Școlii din Apahida, care astăzi îi

poartă numele, după care s-a înscris la “Gimnaziul Constantin Angelescu” din Cluj (1926-1930). Înzestrat cu o seamă de calități intelectuale remarcabile, tânărul Pascu este perseverent și parcurge ciclul liceal la Liceul “Petru Maior” din Gherla (1931-1934). Urmează în continuare studiile universitare, optând pentru Facultatea de Litere și Filozofie a Universității Daciei Superioare, ale cărei cursuri le-a frecventat între anii 1934-1938. Și-a susținut teza de licență în iunie 1938, la specialitatea Istoria românilor, Istorie universală și Geografie, cu mențiunea *magna cum laude*. Academicianul Ștefan Pascu are o fiică, Mariana, profesoară.

L-am cunoscut mult mai târziu, văzându-l pentru prima oară în octombrie 1969 - când devenisem student în anul I, cu ocazia unui simpozion care a avut loc în sala mare a Casei de Cultură a Studenților din Cluj-Napoca. Eram foarte curios și dornic să-l ascult, pentru că numele îmi era cunoscut de mai multă vreme. Ca elev citisem și studiasem cărțile de istoria României pe care le publicase, împrumutându-le de la Biblioteca județeană Mureș. Pe de altă parte, auzisem că, în urmă cu un an, a devenit rectorul Universității clujene, fiind succesorul profesorului C-tin Daicoviciu. Chestiunea era discutată de către profesorii mei de liceu din Târgu Mureș, care erau bine informați în această privință, întrucât, prin tradiție, rectorul Universității din Cluj era considerat ca fiind șeful și reprezentantul intelectualității din Transilvania. Cu ocazia aceluși simpozion, desfășurat în fața unui public numeros, eram numai ochi și urechi. Evident că mi-am concentrat atenția mai ales asupra comunicării profesorului Pascu, din care m-au impresionat, în mod deosebit, informația vastă, modul de expunere, timbrul cald al vocii și limbajul plăcut, convingător.

Odată cu trecerea timpului, ajungând să cunosc mai bine specificul și tainele vieții universitare, desigur că am ajuns să văd și să aflu o seamă întregă de probleme și aspecte, pe care nu le poți cunoaște decât trăind în mijlocul lor. Întrucât studenții Secției istorie țineam cursurile la etajul I al clădirii centrale a Universității, îndeosebi în sălile “ Vasile Bogrea” și “Nicolae Iorga”, îl vedeam

adeseori când trecea spre rectorat, uneori singur, dar de cele mai multe ori însoțit de profesori sau de către diferiți oameni de cultură. . Erau însă numeroase și cazurile când îl vedeam în mijlocul unor delegații oficiale, interne sau externe, perioada de după 1964 (Declarația de independență) și 1968 (demascarea abuzurilor și crimelor comise de către organele de partid și de securitate), caracterizându-se prin intensificarea schimburilor didactice și științifice cu străinătatea. Ca înfățișare era întotdeauna elegant și avea prestanță.

Cum posibilitățile mele, ca student începător, de a fi prin preajma magistrului, erau limitate, am găsit totuși o cale de a cunoaște câte ceva din preocupările și activitatea publică a rectorului. La intrarea în Universitate, pe cei doi pilaștri care flanchează scările, era amplasat un suport decorativ, în formă de volută, pe care era afișat "Cuvântul rectorului", unde mă opream să-l citesc după ieșirea de la cursuri. Pe de altă parte, am căutat să particip la cât mai multe din expunerile și cuvântările de la activitățile publice care se organizau în municipiu, în măsura în care orarul îmi permitea. Desigur că acest lucru îl făceam și în cazul expunerilor anunțate ale altor profesori cu prestigiu.

În anul al II-lea lucrurile sau mai schimbat, întrucât studiam istoria medie a României, specialitatea sa, cât și istoria medie universală. Deși cursul general îl preda profesorul Pompiliu Teodor, totuși era un prilej de a fi mai aproape prin preocupările curente și parcurgerea unei bibliografii vaste. Un an mai târziu, când a trebuit să optăm pentru domeniul de specializare, m-am înscris la istoria medie a României, având astfel beneficiul de a urma cursul special de istorie medie predat de către profesorul Ștefan Pascu. Aveam deja experiența activității și studiului, așa încât am putut aprecia valoarea și acuratețea cursului. Prelegerile se ținea în sala de consiliu de la Institutul de Istorie de pe strada Napoca, nr. 11. Studenții înscriși la acest curs ne așezam la masa mare de consiliu, așteptându-l. La ora fixată profesorul ieșea din cabinet și se așeza în capul mesei, modest, începând predarea cursului. Adeseori, în timpul expunerii, se oprea ca să explice unii termeni, sau concepte și categorii istorice mai puțin cunoscute, provocându-ne la discuții, fiind dornic să ne testeze cunoștințele, cât și modul de gândire, dar și să destindă atmosfera. Uneori se amuza de răspunsurile noastre aproximative, sau chiar confuze, după care se grăbea să clarifice lucrurile. Am reținut această modalitate de a-i activa pe studenți în timpul predării cursului, pe care am folosit-o și eu mai apoi în activitatea de profesor.

O nouă posibilitate de apropiere și cunoaștere s-a ivit atunci când a preluat îndrumarea mea la elaborarea tezei de licență, (*Funcționalitatea culturală a luminismului românesc din Transilvania*). În acea perioadă îndeplinea o seamă de responsabilități și funcții înalte, dar cu toate acestea când mă prezentam la dânsul, cu problemele care apăreau în elaborarea tezei, ceea ce se întâmpla în timpul pe care și-l rezerva cercetării, m-a primit cu bunăvoință, încurajându-mă să-i expun problemele pe care le aveam. Mă asculta cu atenție, întrebându-mă apoi de unele

chestiuni conexe, după care își expunea punctul de vedere. Totul decurgea operativ și cu maximă claritate. Nu scăpa din vedere să-mi recomande să iau legătura cu unii cercetători care s-au ocupat de problematica respectivă, fie din Cluj –Napoca, Târgu Mureș, fie din alte localități.

Astfel, cu încetul, mi-am putut forma o imagine despre anvergura activității pe care o desfășura și, totodată, a competenței sale. Nu refuza invitațiile pe care le primea, fie că era vorba despre sesiuni de comunicări de mare importanță, fie de simpozioane, fie la expuneri și conferințe de mai mică importanță. La toate se prezenta pregătit. De aceea, clevetitorii, pentru că erau și din aceștia, spuneau în derâdere că se duce să vorbească și la “patru babe și trei moși”. Pe de altă parte, desfășura o prodigioasă activitate de cercetare științifică. Traversa o perioadă fastă și densă în realizări editoriale. Numărul cărților tipărite creștea mereu, la fel și studiile publicate în revistele științifice și în culegerile de studii, cât și articolele publicate în revistele de cultură și în presă creșteau neconținut. Cei mai mulți îl admirau, alții erau mirați. iar alții îl denigrau. Realizarea acestui bilanț remarcabil a putut fi posibilă doar în urma unei munci de cercetare remarcabile. Programul său de muncă începea, în mod invariabil, dimineața la ora 8, în cabinetul de la Institutul de Istorie și dura toată ziua, cu excepția cursurilor, a activităților oficiale și a orelor de masă, până seara târziu. Cercetătorii - printre care din 1973 m-am numărat și eu – aveau un program lejer și veneau mai târziu, fapt pentru care profesorul, care era și directorul Institutului, spunea în glumă că “domnii vin mai târziu”. Seara la plecare, ne uitam din stradă la fereastra luminată a șefului, constatând că “magistrul lucrează” – cum obișnuiam să spunem.

O experiență interesantă am avut-o la susținerea tezei de licență. Era într-o duminică, din luna iunie 1973, acțiunea fiind planificată să înceapă la ora 8 dimineața. Ne-am adunat toți colegii planificați pentru susținere în fața sălii de examen și am așteptat sosirea comisiei. Tot atunci a sosit și profesorul Pascu, susținerea începând cu cei doi absolvenții coordonați de el, întrucât avea o seamă de activități după aceea. Așadar am intrat primul. Colegii din promoțiile de dinainte îmi spusese că obișnuiește, când citește teza, să-și noteze întrebările pe fișe, pe care le fixează la pagina respectivă, iar în timpul susținerii le ia pe rând și formulează întrebarea. M-am uitat la teza mea pe care o pusese pe masă și am văzut mănunchiul de fișe ce ieșeau de la cotorul lucrării, ceea ce m-a convins că susținerea nu va fi ușoară. Rând pe rând am ascultat întrebările și am dat răspunsurile cerute, inclusiv nuanțările care se impuneau. Susținerea tezei a durat peste o oră, timp în care nu s-au auzit decât întrebările profesorului și răspunsurile mele. Membrii comisiei nu au intervenit, urmărind desfășurarea examenului. Declarându-se mulțumit, m-a felicitat, după care a scos și celelalte hârtii cu întrebări, care nu au mai fost puse, și le-a rupt zâmbind. A fost cel mai greu și mai serios examen din câte susținusem ca student. Am salutat și am ieșit afară din sală, fiind întâmpinat de colegi, impaciențați de durata lungă a examinării, știind că, de regulă, susținerea durează circa un 15 – 20 de minute. Le-

am zâmbit și am răsuflat ușurat. Eram absolvent cu diplomă de licență.

Toamna am început să lucrez la Institutul de Istorie și Arheologie, ca cercetător stagiar, director fiind profesorul Pascu. A urmat un nou tip de relații și, desigur, un alt mod de cunoaștere a lucrurilor. Ședințele de analiză pe sectoare sau pe institut, dezbaterile științifice care aveau loc, sesiunile de comunicări și simpoziunile organizate au fost tot atâtea prilejuri de integrare în cadrul acestui colectiv și de o mai bună percepție a noii situații în care mă aflam. Trebuia să răspund unor responsabilități și să-mi îndeplinesc planul de cercetare. Profesorul mă trata cu bunăvoință dar și cu exigență. Nu făcea deosebire între cercetători, veghind la menținerea armoniei și a unor bune relații de serviciu.

În martie 1974 a devenit membru titular al Academiei Române. Discursul de recepție, cu tema "*Gândirea istorică în Academia Română (1866-1918)*" a fost rostit la 29 ianuarie 1975. Ne-am bucurat cu toții, iar sărbătoritul a expus și la Cluj discursul de recepție, în Aula Magna, a Universității, unde au participat profesorii de la Facultatea de Istorie, cercetătorii de la Institutul de Istorie, colegii de la Muzeul de Istorie al Transilvaniei, cât și alți membri ai vieții academice clujene. După expunere, cei prezenți i-au prezentat individual felicitări, după care proaspătul academician s-a întreținut cu noi, într-o atmosferă emoționantă, destinsă.

Odată cu evoluția generală a situației din țară, care era una restrictivă, dureros resimțită în domeniul culturii, caracterizată prin limitarea libertății de opinie, reducerea resurselor pentru cercetarea științifică, iar mai târziu prin blocarea posturilor din învățământul superior și din cercetare, ceea ce a făcut ca lucrurile să cunoască o înrăutățire continuă. Așa încât profesorul Ștefan Pascu devine personalitatea centrală a vieții academice clujene, ca urmare atât a funcțiilor oficiale pe care le deținea, dar și pentru faptul că era cel care mai putea, într-o oarecare măsură, să țină piept avalanșei de măsuri prohibitive ce se înmulțeau mereu. Făcea acest lucru nu pentru folosul personal, cât pentru a ajuta rețeaua densă a instituțiilor academice și de cultură clujene. Acest lucru se vedea cel mai bine din numărul enorm de mare de intelectuali clujeni prezenți zi de zi, pentru a fi primiți în audiență la el. Holul Institutului de Istorie era arhiplin, încât cu greu se mai putea intra înăuntru. Se adunau aici profesori, cercetători, muzeografi, arhiviști, bibliotecari de la toate instituțiile clujene, dar și conducători și funcționari din administrația publică și de la alte instituții și întreprinderi clujene și din țară. Pe toți îi primea cu vorbă bună, ascultându-le păsurile, solicitările pe care le aveau în probleme de serviciu sau personale, încurajându-i, dându-le speranțe. Iar problemele nu erau puține: locuri de muncă, avansări, transferuri, locuințe, servicii pentru soții, altele și altele. Pe mulți i-a ajutat atât cât a putut, deși nu toți s-au arătat, mai târziu, recunoscători, dimpotrivă.

Pe măsură ce vremea trecea, am devenit mai apropiați, iar posibilitățile de a sta de vorbă au fost mai numeroase, fie în cabinetul lui de lucru, fie în timp ce se întâmpla să îl conduc spre casă, după amiaza sau seara, când încheiam activitatea.

Așa mi-a povestit, pe rând, episoade semnificative din viața și activitatea sa. Astfel mi-a mărturisit episoade din timpul studenției - numărul studenților fiind redus, doar cinci într-un an -, aprecierea de care s-a bucurat din partea profesorilor, îndeosebi a lui Ioan Lupaș și Silviu Dragomir. Ca urmare a fost numit, student fiind, bibliotecar al Institutului de Istorie Națională (1936-1938). Două erau motivele acestei numiri: a avea posibilitatea de a studia neîngrădit și a-și putea asigura cele necesare traiului.

Pe măsură ce preocupările de cercetare devin tot mai aprofundate își stabilește și direcția pe care să o urmeze. Devine membru al Academiei Române din Roma (1939-1942) și, în scurt timp cursant la Școala de paleografie, diplomatică și arhivistică de pe lângă Vatican (1940-1942). Avea amintiri numeroase despre specialiștii de la Arhivele Vaticanului, cu unii colaborând în continuare, peste decenii, păstrând bune impresii.

Întors în țară, la București, s-a întâlnit cu profesorul C-tin C. Giurescu ce era demnitar de stat, acesta propunându-i o funcție importantă în cadrul personalului guvernamental. Profesorul Pascu a răspuns că mai întâi trebuie să se întoarcă la Sibiu, unde Universitatea Daciei Superioare se afla în trist refugiu, în timpul Dictatului de la Viena, spre a se prezenta profesorilor săi, cărora să le ceară părerea. De fapt nu-l prea tenta o asemenea funcție, iar profesorul Ioan Lupaș nu agreea nici el o asemenea eventualitate. Prin urmare a purces, cu hărnicie la elaborarea unor lucrări științifice, care se vor dovedi elemente de reper în opera profesorului. Astfel, publică prima sa sinteză, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, cât și teza de doctorat *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944. În octombrie 1944 a făcut parte din Comisia constituită de către conducerea Universității, pentru a se deplasa la Cluj și a prelua clădirile și întreaga bază materială, în vederea întoarcerii instituției în orașul ei de reședință. Dar cum situația era tulbure, în timpul administrației militare sovietice în Transilvania de Nord (octombrie 1944 – martie 1945), membrii comisiei au fost împiedicați să-și îndeplinească misiunea, fiind evacuați. S-a integrat în învățământ ca asistent, promovat apoi imediat ca șef de lucrări (1943-1948). conferențiar (1948-1950), profesor suplinitor (1950-1952), timp în care a îndeplinit și funcția de locțiitor de decan al Facultății de Istorie.

Această perioadă fastă se încheie însă. Norii negri ai represiunii regimului comunist se abat asupra cadrelor didactice universitare. Începând cu legea pentru reorganizarea învățământului din 3 august 1948, s-a procedat la epurarea cadrelor didactice “nesigure sau ostile”. Acțiunile în această privință sau amplificat an de an, cunoscând cea mai mare intensitate în 1952, care reprezintă etapa maximă a represiunilor dezlănțuite de P.C.R. și Securitate împotriva unor categorii largi ale populației. Profesorul Ștefan Pascu este îndepărtat (“eliberat”) de la Catedră și Institutul de Istorie, odată cu marii profesori ai vremii din Universtate. Perioada de excludere a durat patru ani (1952-1956), timp în care a lucrat ca zilier la Institutul de Istorie, situație umilă, salariul fiind inacceptabil de mic, ajungându-i cu greu pentru traiul zilnic al familiei. Cu toate acestea, cunoscând situația grea în care se

găsea profesorul Ioan Lupaș, s-a deplasat de mai multe ori la Sibiu, spre a-i duce alimente, așa cum putea. Îmi spunea că Lupaș era puternic marcat de disperare și de revoltă.

Odată cu depășirea perioadei staliniste dure, lucrurile s-au mai îndreptat. În 1956 a fost reintegrat ca și conferențiar (1956-1960), fiind numit totodată director adjunct al Institutului de Istorie și Arheologie (1956-1973). Promovat în gradul didactic de profesor universitar în 1960, a fost ales decan al Facultății de Istorie și Filozofie 1962-1968, iar din 1973 director al Institutului de Istorie și Arheologie (1973-1990).

În țară lucrurile evoluează spre normalizare, perioada scurtă a anilor 1967-1971 fiind considerată ca un real dezgheț. Anul 1968 a fost, cu deosebire, marcat de o seamă de evenimente de normalizare: dezvăluirea abuzurilor și crimelor comise de către regimul comunist în perioada lui Gh. Gh. Dej și Alexandru Drăghici, vizita efectuată în România de către președintele Republicii Franceze, generalul Charles de Gaulle, sărbătorirea semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România, la care au participat mulți supraviețuitori ai evenimentului, cu acea ocazie dezvelindu-se la Alba Iulia, statului ecvestră a lui Mihai Viteazul.

Profesorul Ștefan Pascu a publicat, cu acel prilej, cartea *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului roman*. (Cluj, 1968), carte care i-a adus un binemeritat prestigiu. Mai târziu va relua cercetarea, într-o formă mai amplă, publicând-o sub titlul *Făurirea statului național unitar român – 1918*. Vol.I-II, sub genericul *Cartea Marii Uniri*. (București, Editura Academiei R.S.R., 1983). Tot în anul 1968 Universitatea din Cluj-Napoca s-a bucurat de vizita oficială la cel mai înalt nivel, privită cu interes de către intelectualitatea clujeană. La deschiderea anului universitar 1968/1969, după festivități, a avut loc banchetul oficial, la care profesorul Pascu nu a fost invitat, așa că s-a dus acasă. La scurt timp a primit un telefon de la Prof. Ștefan Bălan, ministrul Învățământului, care l-a rugat să meargă la o întâlnire, spre a discuta o chestiune importantă. Întâlnirea a avut loc la Casa Universitarilor, unde ministrul i-a spus că în cadrul alegerilor factorilor de conducere care au loc în învățământul superior, autoritățile au în vedere să-l propună pentru a ocupa funcția de rector al Universității, cerându-i acordul în acest sens. Astfel, la alegerile care au avut loc, urmându-se procedurile din epocă, a fost ales rector, fiind reales după patru ani (1968-1976).

A început astfel o nouă perioadă în munca profesorului Ștefan Pascu. A fost o perioadă extraordinar de laborioasă și de efervescentă. S-a angajat cu toate puterile în diversele planuri ale activității pe care a desfășurat-o. În domeniul muncii științifice a elaborat un număr mare de cărți, între care monumentală operă *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I-IV, studii și articole, fiind prezent totodată cu expunerii și conferințe atât în fața publicului, cât și în mijloacele mas media. A coordonat alcătuirea marilor colecții de documente pe care le edita Institutul de

Istorie și Arheologie, precum: *Documente medievale, Seria C. Transilvania, Seria D. Relații între Țările Române, Documentele Revoluției de la 1848, Izvoarele Răscoalei lui Horea, Bibliografia istorică a României etc.* Nu pot fi scăpate din vedere și alte inițiative, precum valoroasa colecție epistolară, *George Bariț și contemporanii săi*. Pe lângă responsabilitățile ce decurgeau din exercitarea funcțiilor de conducere ale celor două instituții, a fost investit și în o seamă de calități de mare prestigiu, precum deputat în Marea Adunare Națională, președintele Secției de Științe Istorice a Academiei Române (1974-1990), președintele Societății de Științe Istorice (1978-1990), președintele Comitetului Național al Istoricilor din România (1978-1990), președinte al Comisiei Internaționale de Demografie Istorică (1975-1985) etc. etc. Prestigiul incontestabil i-a adus o consacrare internațională apreciabilă, devenind membru și membru de onoare a numeroase academii și universități din străinătate.

În toate aceste funcții de conducere sau de reprezentare și-a îndeplinit misiunile cu cinste și cu spirit de responsabilitate. A reținut atenția, bunăoară, cuvântarea ținută în fața Marii Adunări Naționale, la 27 decembrie 1972, la proiectul de lege privind sistemul național de apărare al țării. De asemenea, luările lui de cuvânt, cu ocazia dezbaterilor în forurile de specialitate, au fost unanim apreciate. Același lucru se poate spune și despre expunerile ținute cu ocazia unor consfătuiri. Îmi amintesc, spre exemplu, despre cuvântarea ținută în fața profesorilor de istorie participanți la cursurile de perfecționare (erau organizate anual, fiecărui profesor venindu-i rândul să participe din cinci în cinci ani), adunare care a avut loc în sala mare a Casei de Cultură a Studenților din Cluj-Napoca, în primăvara anului 1976. Era în vervă, a expus problemele cu claritate, inclusiv aspectele controversate ale istoriei - menținute în atenție de către cercurile care se cramponau cu obstinație să falsifice lucrurile - exprimându-se energetic, încât a fost aplaudat îndelung de către participanți, în sală creându-se o atmosferă extraordinară. Un alt exemplu este cel din septembrie 1980, la consfătuirea cadrelor didactice universitare din domeniul istoriei, ținută la Universitatea din București, expunerea sa, făcută cu rigoare și înaltă competență, elevată, a fost ascultată cu încântare, apreciată și discutată favorabil în rândul asistenței.

Dorea să impulsioneze cunoașterea istoriei reale, accentuând asupra valorilor naționale, spre a șterge urmele istoriei scrise de politrucii, când istoria României începea cu luptele muncitorilor petroliști și ceferiști din 1929-1933. Erau încă prezente efectele grave ale activității desfășurate de către Mihail Roller și adepții săi cominterniști. (Roller emigrase în URSS în 1940, unde a desfășurat o virulentă propagandă antiromânească, iar în 1944 a venit la București pe tancurile rusești. Aici a îndeplinit funcții la Secția de Propagandă și Agitație a C.C. al P.M.R. A fost autorul manualului de istorie a R.P.R. care falsifica grav istoria noastră aplicând regulile dogmatismului comunist. Când s-a convins că steaua lui a început să pălească, s-a sinucis în 1958). Profesorul Pascu a avut de contracarat totodată activitatea subversivă a grupului de cercetători unguri din institut, grupați în jurul

lui Jordaky Lajos. Acesta a îndeplinit, în timpul administrației militare sovietice din Transilvania de Nord, funcția de copreședinte al Comitetului Executiv pentru Nordul Ardealului al Frontului Național Democrat, de sorginte comunistă, dominat de horthyști, constituit din reprezentanți ai celor 11 județe, răpite prin Dictatul de la Viena, asupra căruia Comandamentul sovietic exercita rolul de coordonare și decizie politică. Îmi aduc amintesc că, într-o discuție pe care am avut-o cu Jordaky Lajos prin 1974 - devenisem colegi la Institutul de Istorie - îmi spunea cu emfază că el a fost guvernatorul Transilvaniei de Nord, ca și când ar fi deținut o funcție publică în mod legitim, în cadrul unui regim democratic.

Între calitățile de orator ale magistrului erau: vorbirea calmă, vocea catifelată și caldă, cu un timbru plăcut și cu o ușoară emotivitate în glas. Nu-i plăceau efectele teatrale, așa că nu făcea apel la ele. Era sigur pe știința sa, utilizând o informație bogată și nuanțată, expusă cu discernământ și convingere. Se bucura de o memorie impresionantă. Limbajul folosit era specific discursului istoric, apelând adeseori și la formulări specifice limbii vechi, de mare efect și de mare frumusețe. Când a fost sărbătorit, în cadrul Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani, Acad. Radu Voinea, președintele înaltului for de cultură a spus: “Îmbrățișând știința istoriei, colegul nostru a făcut din ea nu doar o simplă profesiune, ci o adevărată profesiune de credință și de conștiință. Oficiind de aproape cinci decenii în templul zeiței Clio, profesorul Ștefan Pascu a adus contribuții importante la fundamentarea științifică a dăinuirii multimilenare a neamului nostru în spațiul carpato-danubiano-pontic, dând la iveală noi probe și formulând noi argumente în sprijinul acestui adevăr istoric care legitimează existența noastră pe aceste meleaguri”.

După ce nu a mai fost rector și nici deputat în M.A.N. s-a concentrat exclusiv asupra activităților academice, aceasta și ca urmare a faptului că factorii de conducere a instituțiilor academice de resort din Cluj-Napoca veneau să-i ceară sprijinul. Acest lucru s-a aplicat după ce a devenit președinte al Filialei Cluj a Academiei Române (1982-1995), apoi președinte de onoare (1995-1998). Pe măsură ce situația din țară devenea tot mai dificilă, iar cea din domeniul activităților cultural-științifice era tot mai grea, ca urmare a lipsei de fonduri și a lipsei de înțelegere a autorităților, cei care activau în câmpul muncii academice au strâns rândurile în jurul academicianului Ștefan Pascu, singurul care mai era luat în seamă, într-o anumită măsură, de către guvernanți. A continuat să se zbată, cu rezultate slabe, întorcându-se adeseori de la București, fără să poată rezolva problemele pentru care se deplasase în capitală. Era supărat și îmi spunea adeseori motivele nemulțumirii sale. Lumea privea însă spre el cu înțelegere și speranță. Nu făcea acest lucru din orgoliu sau interese personale, ci pentru a ajuta instituțiile și personalul încadrat în acestea. Era un mod de a căuta rezolvări în măsura posibilului. Felul în care a fost apreciat pentru tot ceea ce făcea sau încerca să facă, a reieșit cu prisosință cu ocazia manifestării de amploare și de prestigiu, “Zilele Academice Clujene”, din toamna anului 1988. În ultima zi, ședința de concluzii a avut loc în

Sala Mușlea a Bibliotecii Centrale Universitare. Rând pe rând, moderatorii care au condus lucrările pe secții ale acestei sesiuni științifice de mare însemnătate, care erau de fapt conducători ai institutelor, sectoarelor, colectivelor, catedrelor din toate domeniile de cercetare și creație, reuniți în sala Mușlea, au prezentat mersul sesiunii și calitatea comunicărilor, dar și situația existentă în colectivele de creație pe care le conduc proiectele și neajunsurile întâmpinate, subliniind, totodată, cu toții, în mod ferm, contribuția și ajutorul pe care Acad. Ștefan Pascu le-a acordat. Toate acestee au fost spuse în cuvinte alese, sincere, însoțite de gesturi și de o atitudine corespunzătoare a vorbitorilor. A fost o autentică manifestare de respect și de prețuire. În sală s-a creat o atmosferă din care răzbătea spiritul de unitate și de conștiință, o atmosferă academică autentică.

Imediat după izbucnirea evenimentelor din decembrie 1989, și prăbușirea regimului comunist, toate zăgazarile de echilibru, raționalitate și conștiință, câte mai erau, sau năruit. Refularea nemulțumirilor, a frustrărilor și a pornirilor agresive s-au dezlănțit. Multă lume s-a manifestat cu vehemență. Atât oameni avizați, cât mai ales persoane derutate, surprinse de evenimente sau care au dorit să folosească momentul pentru a se face remarcăți. Acuzele curgeau cu nemiluita, împotriva oricui, fiind vizați, desigur, mai ales cei care au îndeplinit munci de răspundere. Așa se face că a fost luat la țintă și academicianul Ștefan Pascu, aducându-se afronturi nemeritate, mai ales din partea unor veleitari oportuniști, care nici până atunci, nici după aceea nu au ieșit prea mult în evidență. Remarcabil este faptul că nu toți s-au lăsat luați de val. Dimpotrivă, cea mai mare parte dintre colaboratori, foști studenți ai maestrului, au rămas statornic alături de el. Cum vârtejul a trecut destul de repede, lucrurile s-au normalizat, iar profesorul Ștefan Pascu a continuat să conducă Filiala Cluj a Academiei Române, cu aceeași dăruire și competență, până la sfârșitul vieții. Mai ales că Academia și-a refăcut, pe plan local, rețeaua institutelor proprii, numărul acestora ridicându-se la 11, a căror activitate sporită a început să se desfășoare în cadența firească a tradiției academice autentice. Șocul nedreptății care i s-a făcut l-a afectat, desigur, dar a găsit resurse să treacă peste toate, cu siguranța și conștiința tuturor faptelor bune pe care le-a putut face și nu a celor puține pe care nu le-a putut împlini sau rezolva. Se poate spune chiar că după 1990, când problematica istoriei naționale românești a fost resuscitată, ca urmare a evenimentelor care au avut loc, a fost invitat cu insistență, de către autorități în județe, municipii și orașe pentru a ține expuneri în fața publicului, cu ocazia unor evenimente sau aniversări. Cunosce bine acest lucru, pentru că adeseori plecam împreună, pentru a expune prelegerile tematice pe care le aveam anunțate. Deși mergea bucuros oriunde era invitat, totuși m remarcat că prefera să meargă îndeosebi la Alba Iulia și la Târgu Mureș, pentru importanța istorică a acestor centre. Fiindu-i alături mi-am dat seama de căldura și patosul care vibrau puternic în glasul său când vorbea de la tribună.

Acum, după ce am parcurs aproape două decenii de la trecerea în neființă a academicianului Ștefan Pascu (2 noiembrie 1998), imaginea sa de savant patriot,

dăruit studiului aprofundat al istoriei naționale, de profesor educator și, în bună măsură, model al nenumăratelor generații de cadre didactice din domeniul predării istoriei, devotate misiunii lor, și de mentor al vieții academice clujene, este clar și definitiv consacrată.

CENTENNIAL ȘTEFAN PASCU (1914-2014) (SUMMARY)

Professor Stefan Pascu, an eminent Romanian historian, was born on October 14, 1914 in Apahida, near Cluj Napoca, in a modest family of peasants. His father was killed in World War I, in the battles of Galicia, thus leaving Stefan a war orphan, facing the sometimes insurmountable hardships of life.

Endowed with remarkable intellectual qualities, young Pascu was a brilliant student, graduating magna cum laude in 1938 from the Faculty of Letters and Philosophy with a major in History. As a sign of appreciation from his professors, he was recommended as a student of the Vatican School of Paleography, Diplomacy and Archival Science. Upon his return he became a researcher and member of the faculty of the University of Cluj – which had sought refuge in Sibiu – writing valuable scientific works and defending his PhD thesis.

The subsequent change of political regime in Romania had catastrophic consequences for intellectuals. Prominent personalities were removed from public offices, among these Professor Pascu. Between 1952 and 1956 he was forced to do day jobs, in humiliating circumstances.

After the wave of persecutions died down, he was able to resume his teaching career, and thus began a prodigious and valuable scientific activity. He established himself as an important scholar, whose value authorities could no longer ignore and therefore promoted him as Dean of the Faculty of History and Philosophy (1968), manager of the Institute of History and Archeology (1973 – 1990), provost of the University of Cluj Napoca (1968 – 1976). He became a member of the Romanian Academy and chairman of the Academy's History Section. His prodigious work was acknowledged internationally, as he became member and honorary member of numerous foreign academies and universities. He was elected chairman of the International Commission for Historical Demography (1975 – 1985).

Locally, he established himself and was recognized as a mentor of the Cluj academia, enjoying the appreciation and esteem of local authorities, as well as the entire academia.”

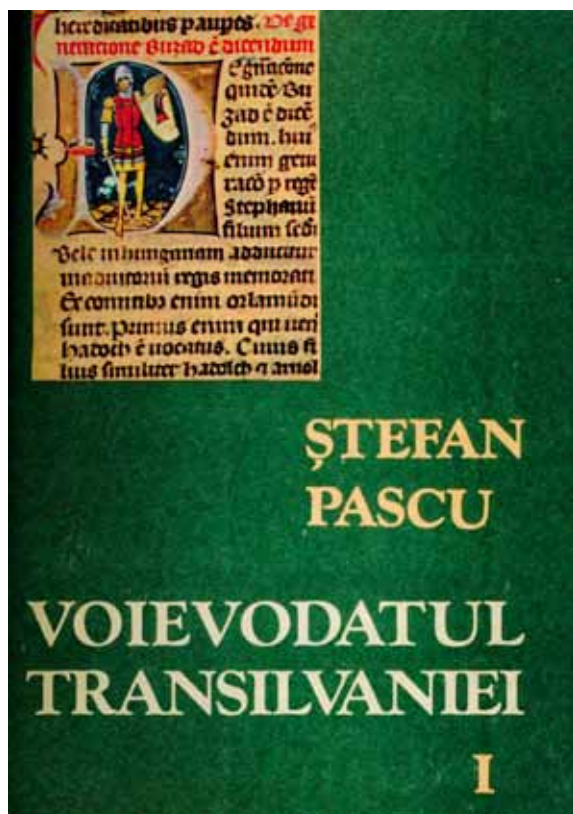
Translated by Alina Olivia-Șuta

Acad. Ștefan Pascu - la masa de lucru

Acad. Camil Mureșan, Prof. Univ. Dr. Ioan Silviu Nistor și Acad. Ștefan Pascu

DOCUMENTE

INEDIT – MIHAI VITEAZUL ȘI ORAȘUL TG-MUREȘ

Milandolina-Beatrice DOBOZI

O arhivă, indiferent de creatorul ei, este o posibilă sursă permanentă de surprize pentru cel ce are răbdarea necesară de a parcurge, în totalitate, înscrisurile existente, unele, aparent, neimportante, scrise în grabă, sub forma unor simple note, pe care, ai tentația de a le ignora, mai ales când nu sunt semnate sau nu au nici un fel de elemente de identificare. În această categorie se înscrie și documentul dat publicității mai jos, păstrat în arhiva Colegiului reformat din Tîrgu-Mureș.¹ Nu avem nici un fel de date referitoare la cel care a scris, când și de ce această piesă documentară a ajuns în arhiva școlii. Consemnarea este făcută pe un sfert de coală, în limba maghiară, cu inserții latinești, fără semnătură, fără vreun sigiliu; singurul indiciu precis este datarea – 18 septembrie 1600.

Așa cum rezultă din notița de pe verso, avem de-a face cu menționarea unui eveniment privat întru neuitare pentru generațiile următoare. Este vorba de o familie formată din cel puțin trei persoane – tatăl și doi fii – cel mai mare dintre aceștia din urmă fiind persoana care a scris textul de bază. Rândurile de pe verso sunt scrise de altcineva, mai târziu, dezvăluind că era vorba de un nepot al autorului. Ce poveste ne spune textul de numai 14 rânduri? Că juzii orașului Tg-Mureș, pe baza unei scrisori emise de voievodul Mihai, au contestat valabilitatea documentelor legate de un imobil din urbea amintită, aflat în proprietatea tatălui și fratelui cel mic. Contestarea a avut un efect profund negativ asupra celor menționați, pentru că ei și-au pierdut statutul nobiliar, fiind trecuți în rândul oamenilor simpli, obligați la plata dărilor. Anonimul scriitor spera ca, în viitor, pe calea justiției, actele contestate de autorități să fie reevaluate, să li se admită valabilitatea, ceea ce ar fi dus la reabilitarea sa și a moștenitorilor săi, în sensul, probabil, al reobținerii titlului de nobil. Argumentul său era deosebirea de statut între cei doi principii, semnatari ai documentelor în discuție. Emitentul actelor contestate era apreciat ca legitim („dignis personis legitimus”), spre deosebire de „Mihali Vaida”, autorul scrisorii folosite de conducerea orașului, ca instrument de invalidare, un „illegitimus Tirranus”. Anul actului în discuție lămurește, indiscutabil, faptul că cel din urmă nu putea fi decât Mihai Viteazul, artizanul primei și scurtei uniri a celor trei principate. Ilegitimitatea lui anula validitatea scrisorii semnate de principele român și utilizată de autorități împotriva rudelor sale apropiate și, implicit, a lui.

În ceea ce privește datarea integrală – 18 septembrie 1600 – și asupra acesteia trebuie aduse câteva lămuriri. Istoria noastră a reținut această zi ca cea a înfrângerii lui Mihai Viteazul în lupta de la Mirăslău. Deoarece se vorbește la sfârșitul notiței de scoaterea din țară, cu „puterea armată”, a „tiranului”, am fi tentați să credem

1 SJAN Mureș, Colegiul Reformat Tg-Mureș – Chestiuni economice, inv. 1496, nr. 398.

că emitentul nostru anonim știa de rezultatul înfruntării petrecută în aceeași zi. Însă, în opinia noastră, el a folosit calendarul iulian, data corectă a documentului, conform calendarului gregorian, în vigoare atunci, ca și acum, fiind cea de 27 sau 28 octombrie 1600.

Pentru că scurtul text nu oferă nici un indiciu care să dezlege misterul condeierului, putem face numai unele supoziții. În urma unor cercetări efectuate, fără a le considera exhaustive, expunem o astfel de supoziție. În 20 decembrie 1599, din Alba Iulia, Mihai Viteazul aproba cererea orașului Tg-Mureș ca doar cei numiți în decretul său să fie validați ca nobili, toți ceilalți „cari se dau de nobilnemeși... să facă orașului aceleași slujbe ca și oamenii de rând, fără privilegiul nobilitare.” Nobilii din urbea de pe Mureș, acceptați ca atare de voievod, erau: Ioannes și Thomas Keopecyz, Stephanus Literatus, Paulus, Thomas și Michael Koncy, Valentinus Mészáros și Stephanus Bodó.² Așa cum rezultă din textul de mai jos, a fost cel puțin o persoană nemulțumită de această decizie princiară, anonimul nostru considerând că rudele sale amintite și, implicit el, au fost pe nedrept scoși din rândul nobililor. În continuarea ipotezei, bănuim că ar fi vorba de familia Iszlai, un Thomas Iszlai din Tg-Mureș (în orig. „Zekely Vasarhely”, vechea denumire a orașului – n.n.) fiind înnobilit de principele Sigismund Báthory, înainte de 1598. Nu știm când s-a întâmplat această înnobilitare, dar în 21 februarie, nobilul era chemat la ordine de principe, în sensul că i se cerea să respecte legile urbei în care locuiește.³ Se pare că acel Iszlai intrase în conflict cu oficialii orașului, nevrând să se supună reglementărilor impuse locuitorilor, fie ei și nobili. După numai patru zile, la 25 februarie, un nou ordin princiar stipula obligația aceluiași Thomas Iszlai să se prezinte la curte, în fața lui Sigismund Báthory, întrucât împotriva lui s-au plâns juzii orașului Tg-Mureș că nu respectă legile.⁴ Probabil, în anii următori, conflictul Iszlai – oraș a continuat, autoritățile continuând să-l reclame pe nobil și voievodului Mihai, care, până la urmă, a emis acea dispoziție, dând recunoaștere nobiliară doar celor amintiți în documentul din decembrie 1599. Și astfel Thomas Iszlai și apropiații săi au trecut în rândul celor supuși dărilor. Conexând informațiile din cele trei documente, putem prezuma că un fiu mai mic al celui Thomas Iszlai a scris cele de mai jos, pentru ca urmașii săi să știe și să nu uite.

Autorul necunoscut utilizează exclusiv alfabetul latin, chiar și în cazul literelor/sunetelor specifice de tipul **ö** sau **ü**, semnalate prin combinații literale (**eo**) ori un alt semn grafic (**w**). Lipsesc total accentele, iar pentru **y** se folosește **i**, **sz** și **z** sunt înlocuite cu chirilicul **și**, respectiv **v** cu **u/w**. Mai precizăm, în încheiere, că fiind vorba de un monument de limbă, textul a fost transliterat în integralitatea

2 Dr. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești (1586-1599)*, Editura Cartea Românească, București, 1932, vol. V, p. 346-347, doc. nr. 238, document în limba latină.

3 SJAN Mureș, Primăria Tg-Mureș – Acta Politică, nr. 67/1598, f. 1; doc. în l. latină.

4 Idem, nr. 66/1598, f. 1; doc. în l. latină.

lui. Întrucât documentul este oarecum uzat, în paranteze unghiulare am semnalat literele ilizibile.

Transcriere⁵

Vasarhely hazrol ualo nemes es egieb fele leuelek, mellieket noha ez jelen valo 1600 eztendeoben, az Vasarheli Birak polgarok Mihali Va<i>da leuelere kepest megh nem tartottak, mert Apamat eoczemet ado fizetöie paraszta teottik: Mi<n>d az altal, suo tempore teoruenielis megh kel lattatni, ha kwleomben heliere nem allathatni az leuelek uigorat, ha az eo leuelek inualidalhatta-e, melliet Mihali Vaidatol ueottek, ezeket az leueleket, feokeppen respectu mei et meorum heredum, mert ezeket dignis personis legitimus Princeps, az eoueket peneg illegitimus Tirranus atta. Az okon fegiuerrelis wezettetet ki ez orzagbol. Anno 1600. 18 Septembre

Verso: Szüle Atyám testvér Báticaja minutája pro memoria megh kel tartani

Nr. 112

Traducere

Scrisorile nobiliare și altfel de scrisori despre casa din Oșorhei, pe care, în anul curent 1600, în baza scrisorii lui Mihai Vodă, juzii și jurații din Oșorhei nu le-au luat în seamă, făcându-i pe tatăl și pe fratele meu mai mic țărani plătitori de dare. De aceea, la vremea convenită va trebui încercat pe calea legii, dacă nu s-ar putea restabili valabilitatea acestor scrisori, dacă scrisoarea lor primită de la Mihai Vodă a putut invalida aceste scrisori, mai ales pentru reabilitarea persoanei mele și a moștenitorilor mei, deoarece acestea au fost date de un principe legitim, persoană vrednică, pe când a lor, de tiranul ilegitim. Din acest motiv, cu puterea armată a fost scos din această țară.

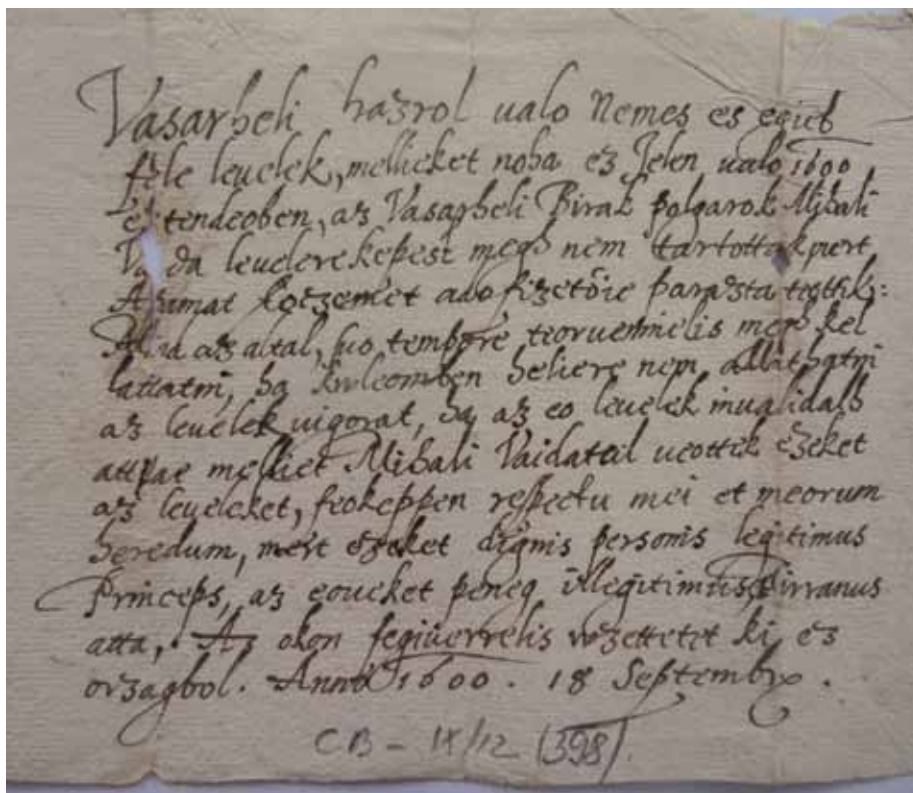
Anul 1600, 18 septembrie.

Verso:

Minuta fratelui tatălui meu, care trebuie păstrată de aducere aminte

Nr. 112

5 Transcrierea și traducerea a fost verificată și corectată de acad. dr. Pál-Antal Sándor, care a avut bunăvoința să ne indice câteva piste de cercetare în încercarea de a clarifica subiectul documentului; pentru toate acestea îi aducem calde mulțumiri.

**UNPUBLISHED – MIHAI VITEAZUL AND THE CITY OF
TÎRGU-MUREȘ
(SUMMARY)**

This is a previously unpublished document found in the Archives of the Mures county, in the „Tg. Mures Reformed College Fund – Economic Issues Series”. It is a short, unsigned note, dated September 18, 1600, written in Hungarian. The author wished to pass on to his successors a piece of information related to an event important to his family, namely the fact that local authorities contested his father’s and younger brother’s ownership of a building. His family’s claim was based on a letter issued by Mihai Viteazul, the annulment of which had major repercussions on them, as they lost their nobility. The author considered that the deed of annulment was unjust as it was issued by an illegitimate prince.

ACTE ROMÂNEȘTI DE JUDECATĂ DIN REGIMENTUL I ROMÂNESC DE GRANIȚĂ, DIN TRANSILVANIA (1793-1796)

Costin FENEȘAN

Regimentul I românesc de graniță din Transilvania – îndeobște cunoscut ca „regimentul de la Orlat” – prezintă mai multe particularități în comparație cu cealaltă unitate confiniară românească din Marele Principat – Regimentul II românesc de graniță, cu sediul la Nășaud. În vreme ce teritoriul confiniar din nord-estul Transilvaniei a constituit o zonă compactă, cu localități militarizate în întregime, districtul grăniceresc al Regimentului I românesc, aflat în lungul versantului nordic al Carpaților Meridionali, din depresiunea Hațegului până înspre Brașov, s-a remarcat prin discontinuitate în mai multe porțiuni, în care parcursul îi era întrerupt fie de localități din teritoriul comitatelor limitrofe (Hunedoara, Alba de Jos), fie din cel al scaunului săsesc Sibiu sau al districtului Făgăraș. Mai mult, pe teritoriul Regimentului I românesc de graniță au continuat să existe, și după militarizarea din 1762, localități cu un statut mixt, militar și civil. În pofida eforturilor Consiliului Aulic de Război și ale Guberniului Transilvaniei, mai cu seamă în anii 1771-1776, de a delimita teritoriul civil (în speță moșiile nobiliare) de cel al comunelor grănicerești¹, nu a fost obținut nici un rezultat. Drept urmare, la 5 martie 1777, printr-un ordin al Consiliului Aulic de Război, s-a dispus sistarea acțiunii „în vederea separării provincialilor (adică a celor din teritoriul civil – n.n.) de grăniceri”, autoritățile civile fiind îndemnate să rezolve „cu tact și în bună înțelegere” toate problemele litigioase, ținând seama de prevederile Statutului grăniceresc din 12 noiembrie 1766². De altfel, chiar în această lege organică de funcționare a confiniului militar transilvănean³, figurau prevederi speciale pentru reglementarea unor situații de drept din așa-numitele localități mixte de graniță, în care viețuiau, deopotrivă, locuitori cu statut civil, respectiv militar. Cum aceste cazuri nu sunt deloc cercetate până în prezent, credem că ele prezintă un interes aparte, așa că, în cele ce urmează, ne vom opri asupra a trei acte de judecată în limba română, care provin tocmai din mediul unei comune grănicerești mixte – Viștea de Sus. Aceasta făcea parte din compania a VIII-a (cu sediul la Viștea de Jos) din Regimentul I românesc de graniță, împreună cu satele Arpașu de Jos, Arpașu de

1 Vezi în acest sens Carol Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, Editura Militară, București, 1973, p. 83-84 și p. 210, nota 69.

2 *Ibidem*, p. 84.

3 Textul în limba germană este publicat de Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 46. 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16*, Viena, 1890, p. 10-35. Textul în limba latină este publicat de Ioan cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice despre boerii din Țara Făgărașului*, Sibiu, 1907, doc. CLIII, p. 631-678. O ultimă ediție la Vasile Bichigean, *Statutul grăniceresc*, în „Arhiva Someșană”, nr. 8/1928, p. 76-92; nr. 9/1929, p. 104-121.

Sus, Ucea de Jos, Ucea de Sus, Drăguș și Beșimbac (Oltet)⁴. Toate aceste localități se întindeau de-a lungul drumului, de mare însemnătate, care ducea pe Valea Oltului, în porțiunea dintre Cârța și Voila.

Cele trei documente, al căror text îl publicăm în anexă, se referă la diferențe patrimoniale în cadrul familiei Vulcan din Viștea de Sus. Ele prezintă un interes aparte, nu numai prin faptul că sunt redactate în limba română, ci, mai ales, prin dezvăluirea modului și căilor de înfăptuire a justiției într-o comunitate grănicerească mixtă⁵.

La 4 august 1793⁶, scaunul de judecată al Companiei a VIII-a, întrunit la Viștea de Sus din ordinul comandantului de companie, locotenentul major Horváth András, a decis cu privire la moștenirea rămasă în urma răposatului Ștefan Literat (a se înțelege diacul – n.n.) Vulcan. Față de intenția Mariei, fiica acestuia, de a păstra, și după căsătorie, „moșia” părintelui ei, fratele și nepoții acestuia s-au împotrivit, invocând faptul că, „după legea țării”, i s-ar fi convenit doar bunuri materiale mobile cu titlul de zestre, nu și „moșia”. După examinarea actelor prezentate, cei întruniți ca scaun de judecată, mărturisind că „am judecat cu sufletele noastre”, au decis ca Maria să se bucure din moștenirea părintelui ei de un anumit număr de cai și alte vite, precum și de diferite piese de îmbrăcăminte, totul în valoare de 200 florini ungurești, cu titlu de zestre; în schimb unchiul ei, Constantin Vulcan, împreună cu Ion și fiul său Pantazie, să intre în stăpânirea „moșiei” după ce vor fi achitat suma de bani amintită. Dacă la pronunțarea hotărârii a fost avut în vedere, chiar fără să fie amintit, în mod explicit, articolul 30 al Statutului din 1766 și alineatele IV și VI ale acestuia, s-a ținut seama, în aceeași măsură, și de prevederile Ordonanței guberniale din 18 noiembrie 1762 cu privire la moșteniri⁷. De un interes cu totul deosebit este însă componența completului de judecată. Acesta este format, în întregime, din boieri din Țara Făgărașului⁸: Ianăș Balea din Drăguș⁹, caporalul Mihai Lăluț și juratul Ion Lăluț din Beșimbac¹⁰, caporalul Gașpar Neagoe din Viștea de Sus¹¹ și

4 Ioan Părean, *Orlat. File de istorie*, Editura Constant, Sibiu, 1999, p. 96.

5 Cu privire la justiția pe teritoriul confiniului militar transilvănean, vezi C. Göllner, *op. cit.*, p. 85 și urm., dar mai ales p. 87-89.

6 Vezi doc. 1.

7 A.v. Treuenfest, *op. cit.*, p. 17-18. Au fost avute în vedere și prevederile art. 14 (p. 14) și ale art. 47 (p. 22) ale Statutului grăniceresc din 1766.

8 În 1777, Cancelaria Aulică a Transilvaniei a decis să-i treacă din nou pe grănicerii din Regimentul I românesc, care locuiau în satele aflate de-a lungul drumurilor, sub jurisdicția nobiliară, urmând ca Guvernul Transilvaniei să procedeze la completarea efectivelor grănicerești cu boieri (*boëro-nes*) români, vezi C. Göllner, *op. cit.*, p. 84.

9 Cu mare probabilitate, un urmaș al lui Mihai și Balea din Drăguș, care au primit, în 1718, blazon nobiliar de la împăratul Carol al VI-lea, vezi Ioan cav. de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, partea I-a, Sibiu, 1892, p. 109.

10 Cu mare probabilitate, un urmaș al lui *Lelutz de Besimblak*, amintit în 1696, într-un document al principelui ardelean Mihail Apafi al II-lea, vezi I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 110.

11 Cu mare probabilitate, un urmaș al lui Neagoe din Viștea de Sus, înnobilit de principele

consătenii săi, juratul Ion (...) și Petru (...). Ca om de mărturie a semnat caporalul Dumitru Neagoe, probabil tot din Viștea de Jos. La fel de interesantă este și lista martorilor: pe de o parte, boierii Pătrașcu Sile(a) și Colceriu Sile(a) din Ucea de Sus¹², Constantin Cora și Samoilă Popa din Viștea de Sus¹³, pe de altă parte, mai mulți iobagi din Viștea de Sus („birăul domnesc” Nicolae Pop, un anume Frățilă și alți trei neidentificabili). Ca om de mărturie al acestora, a semnat caporalul Ioja Raț. Se mai cuvine amintit faptul că, părțile din proces au aparținut – chiar dacă în hotărârea judecătorească nu sunt menționate ca atare – păturii boierilor făgărășeni. Astfel, în mai multe diplome din secolul al XVII-lea, ale principilor ardeleni, este amintită familia boierească Vulcan din Viștea de Sus: în 1616 (Gabriel Bethlen), 1663 (Mihail Apafi I) și 1675 (Mihail Apafi I)¹⁴. În 1725, împăratul Carol al VI-lea le-a confirmat nobilitatea lui Nicolae și Dimitrie Popa, împreună cu frații lor Radu, Ioan și Șandru Șandru (*Sándor*) din Viștea de Sus (cu descendenți și în Viștea de Jos), cu toții descinzând dintr-un strămoș comun din secolul al XVI-lea, Radu Vulcan¹⁵. De altfel, această înrudire pare să explice implicarea unui alt membru al familiei Vulcan-Șandru din Viștea de Jos, anume Chiva, într-un conflict de succesiune asemănător celui din 1793. Tribunalul Militar al Transilvaniei i-a interzis acesteia, la 18 ianuarie 1796¹⁶, dreptul de a stăpâni „moșia” părintelui ei, moștenirea urmând să se producă în familia Șandreștilor, exclusiv, pe linie bărbătească. Tot în legătură cu o succesiune în familia Vulcăneștilor, poate cea din 1793, este memoriul pe care l-a adresat preotul Matei Vulcan, cu mare probabilitate, Tribunalului Militar al Transilvaniei¹⁷. Interesant este în acest caz că, parcurgând toate instanțele militare de judecată, cauza a ajuns pentru o decizie finală la instanța civilă supremă a Transilvaniei, Tabla de judecată de la Tîrgu-Mureș, situație de loc surprinzătoare în cazul localităților mixte de graniță, din cadrul Regimentul I românesc.

Cercetarea istoriei comunităților sătești din Regimentul I românesc de graniță, aflată încă la început, nu ne oferă elemente pentru a formula unele concluzii de ordin general. Remarcăm, cu toate acestea, pe de o parte, împiedicarea, pe calea justiției, a fărâmițării proprietății funciare, pe de altă parte, și în strânsă legătură cu fenomenul amintit, excluderea descendenților pe linie feminină de la dreptul de moștenire asupra bunurilor imobile. O constatare o socotim însă vrednică de luat

Gabriel Bethlen, la 19 aprilie 1628, nobilitate confirmată urmașilor, în 1796, de către Tabla de judecată a Transilvaniei, vezi I. Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 177 și p. 180.

12 Este vorba de familia Sile(a) din Ucea de Sus. În 1625, principele Gabriel Bethlen întărea cu titlu de nouă danie (*nova donatio*) porțiuni boieronale de moșie aflate la Ucea de Sus, Ucea de Jos și Corbi, printre alții, și lui Pătrașcu Sile(a) și Stanciu Sile(a); vezi I. Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 111 și p. 177.

13 Este vorba cu mare probabilitate de un urmaș al familiei Popa din Viștea de Sus, amintit în 1669, într-un document al principesei Ana Bornemiszsza, vezi I. Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 110.

14 I. Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 110 și p. 112; vezi și *Ibidem*, partea a II-a, Sibiu, 1895, p. 403.

15 I. Pușcariu, *op. cit.*, partea I-a, p. 176 și p. 180.

16 Vezi doc. 3.

17 Vezi doc. 2.

în seamă: în pofida rigorilor unei administrații militare, românii ardeleni au avut, poate în mod paradoxal, mai multe șanse de a-și păstra și dezvolta identitatea în cadrul regimentului de graniță, de a trăi într-o lume oarecum numai a lor.

1. – 1793 august 4, *Viștea de Sus* – Scaunul de judecată al companiei a VIII-a din Regimentul I românesc de graniță din Transilvania decide în conflictul privind moștenirea bunurilor lui Ștefan Literat Vulcan, iscat între Maria, fiica lui, pe de o parte, și Constantin Vulcan, fratele său, împreună cu Ion și Pantazi Vulcan, pe de altă parte.

Arhivele Naționale Istorice Centrale București, *Colecția Documente transilvănene*, pachetul XXXVII, nr. 20; original chirilic.

Judecată

Întâmplându-se de au murit Ștefan Literate Vulcan din *Viștea de Sus* și rămâind de dânsul muerea lui și o fată, parte fâmeiască, anume Marie, iară fecior, parte bărbătească nu, muiere lui, fiind văduvă, s-au măritat; fata cea rămasă de dânsul, viindu-i vremea, iarăș s-au căsătorit. Și, vrând aș ține moșiia cea rămasă de tată-său ca și până când s-au măritat, s-au ridicat frățâniia tătâne-său, adecă Constantin Vulcan, cu Ion Vulcan și Pantaziu Vulcan, cu frate-său, și au oprit pe fata lui Literate din moșie, zicând că după dunațiia lor și după legea țării nu i să cade ei moșie fără hestre¹. Și aducându-și și un delibăratum scos, o fată neam de-al lor cu hestre¹ din moșie afară, fata Măriia iarăș nește scrisori având pentru cele rămasă de tată-său vite, unelte și alte mai multe precum arată scrisorile cele rămase de tată-său, au poftit a-i veni și acelea afară și a le căpăta.

Delibăratum

Noi, cei mai jos iscăliți, fiind adunați pe porunca Dumnealui obărlainant Horvat în sat, în *Viștea de Sus*, și luând jalba lor cea mai sus numită înainte, am judecat cu sufletele noastre, precum fiincă dunațiia lor așa le slujaște să nu capete fata moșii fără hestre¹ și văzând că și delibăratum care *tocma tatăl feti(i)*² cu frăâniia lui au mai scos o fată din seminția lor cu hestre¹, așadară și numita Măriia, fata mai sus zisului Literate, să capete numai hestre¹, iară moșie nu, adecă hestrea¹ să fie aceasta:

doi boi de 70 de florinți ungurești
 un cal de 35 de florinți ungurești
 doi porci de 6 florinți ungurești
 o mântie de 25 florinți ungurești
 o bordă³ de 12 florinți ungurești
 un chiteș⁴ de 12 florinți ungurești

spate de 4 florinți ungurești
brâu de 3 florinți ungurești
cretință⁵ de 3 florinți ungurești
strai⁶ de 6 florinți ungurești

adecă șuma hestri(i)¹ 200 de florinți ungurești. Aceste doao sute de florinți să le dea feti(i) Măriia și ea să le sloboză moșie, numai iarăș să știe, că Costandin Vulcan are a-i da o sută de florinți, din hestre¹ jumătate, și a i să slobozi moșia jumătate, iară ceialaltă jumă(tate) de moșie să o ție fata până când îi va întoarce Pantazie Vulcan cu tătăși-să(u) o sută pentru hestre¹ și cele rămase de tatăl feti(i) bani, vite, unelte, mai pe scurt precum să află scrisoare, fiindcă așa a o aflat prin legi, și căpătând acestea toate este datoare a le slobozi ceialaltă parte de moșie.

Sig(natum) Fölsö Vist, d(ie) 4ta August(i) 1793.

Judecători

- * Ianoș Balia din Drăguș, boer
- * Mihaiu Lăluț, tizidiș⁷ din Bișinbac, boer
- * Ion Lăluț, jurat din Bișinbac, boer
- * Gașpăr Neagoe, tizidiș⁷ din Viștea de Jos, boer
- * Ion (...) ⁸, jurat din Viștea de Jos, boer
- * Petru (...) ⁸, jurat din Viștea de Jos, boer

Coram me Dumitru Nyagoj m.pr.

Corporal

- * Pătrașc Sile, din Ucea de Sus, boer
- * Sile Colceri, din Ucea de Sus, boer
- * Costandin Cora, din Viștea de Sus, boer
- * Samoilă Popa, din Viștea de Sus, boer
- * Nicolae Pop, birău domnesc, (i)obag din Viștea de Sus
- * (...) ⁹ Frățilă, (i)obag din Viștea de Sus
- * (...) săța⁹, (i)obag din Viștea de Sus
- * (...) ⁹, (i)obag din Viștea de Sus
- * (...) ⁹, (i)obag din Viștea de Sus

Coram me, Josa Ratz ppr.

Corporal

1. Astfel de text
2. Hârtia ruptă și îndoită cca. 10 cm; textul greu lizibil.
3. găitan, din germ. *Borte*.
4. eșarfă, împletitură, din magh. *kötés*.
5. catrință, fustă, opreg.
6. pătură groasă țărănească, scoarță; are și înțelesul de suman sau veșmânt.

7. caporal, din magh. *tizedes*.
8. Textul șters 1,5 cm.
9. Hârtia ruptă și textul șters 3,5 cm.

2 – <1795-1796> – Preotul Matei Vulcan din Viștea de Sus prezintă Tribunalului Militar al Transilvaniei, modul în care s-a desfășurat procesul de moștenire în care este parte și face cunoscut că a obținut, pe cale judecătorească, 30 florini de la Maria lui Vasile Vulcan, bani pe care fie îi va încasa peșin, fie va pretinde în schimbul lor o bucată de pământ.

Arhivele Naționale Istorice Centrale București, *Colecția Documente transilvănene*, pachetul XXXVII, nr. 18; original chirilic.

† Eu, popa Mateiu Vulcan, cu aceasta înștiințazu pă Măriia Ta, preacumu di(n)tâiu amu avutu judecată în satu cu bătrânii satului și căprari(i) Dumitru și Ioja și bătrânii din sate(le) de la Cu(m)panie, și nu au vrut să ste(a) pe legea aceia, ci ș-au luat legea la patalionu și amu mersu la patalion și așa ne-au datu, precumu s-au judecatu, așa să rămâie judecata. Ei ș-au luat legea la Urlat¹ și amu statu față înaintea Dumnealui obârștar² și au zisu precumu s-au judecatu, așa să rămâie judecata; (e)i n(e)-au răspunsu, că nu stau pe judecata aceia. Domnul obârșțaru ne-au făcutu carte și ne-au mânatu la auditoriu³ în Sibiiu. Și dacă ne-au cetitu cărțile, au zisu să rămâie judecata precumu s-au judecatu ei; ș-au loatu legea la tlabă⁴ și ne-amu judecatu 3 anii la tlabă⁴ și tot eu amu cheltuitu, și ne-a fostu dunația la Vașarhei⁵. Și ei pusă pricină la talbă⁴, că în dunație spune să aibă fata moșie ca ficioriu. Și m-am dusu și amu șazutu zece zile cu ficioru, că era iarnă la Vașarhei⁵, și n-amu putu(t) căpăta dunația, că nu era(u) domnii adunați, și iară m-au mânatu talba⁴ după dunație la Vașarhei⁵ și amu șazutu trei săptămânii. Și pentru cheltuială amu avutu judăcată cu Măriia lui Vasile Vulcanu aicea, la răportu, cându era din copitanu Hertii⁶, carea voi arăta în judecătorii față. Și me-au datu judăcata să-mi dea Măriia tre(i)zeci de florinți, iară de nu mi-o da banii, să-i ieu⁷ locuri pentru banii.

1. Orlat.
2. Colonel, din germ. *Oberster*. În acei ani, comandantul Regimentul I românesc de graniță din Transilvania era colonelul Johann Caballini von Ehrenburg.
3. Procuror militar.
4. Astfel în text. Este vorba de Tabla de judecată a Transilvaniei.
5. Tîrgu-Mureș.
6. Căpitanul Hertz.
7. Astfel în text.

3 – 1796 ianuarie 18, Sibiu – Hotărârea Tribunalului Militar al Transilvaniei prin care Chivei, fiica lui Șandru Șandru din Viștea de Jos, i se ia dreptul de a stăpâni moșia părintelui ei, moștenirea urmând a se face numai pe linie bărbătească în

familia Șandreștilor.

Arhivele Naționale Istorice Centrale București, *Colecția Documente transilvănene*, pachetul XXXVII, nr. 22; original chirilic.

Übersetzung

Fiind precum dunația Șandreștilor, care o au ei milostivă dată numai pe partea bărbătească slujaște iară nu și pe cea fâmeiască, așadară nice deicea, nice într-un chip nu să poate schimba alminterea, ci tribue¹ să rămâie totdeauna la partea bărbătească până va fi și să va afla parte bărbătească din fameliia Șandreștilor. Pentru aceia dară, și moșia care o ținut Chiva lui Șandru despre tată-său Șandru Șandru, care acela s-au jăluit, nice într-un chip nu i să poate lăsa ei, ci numitii Chive i să poruncește, de aicea înainte nicedecum domni(i) cei mari să nu-i mai supere cu lucruri neadevărate.

S-au dat de la împărăteasca și crăiasca cătânească judecată a Țării Ardealului, în Sibiiu, 18 zile a lui Ianuarie 1796.

Kistner, Auditoriu²

pe verso: A(Iso) Vist.

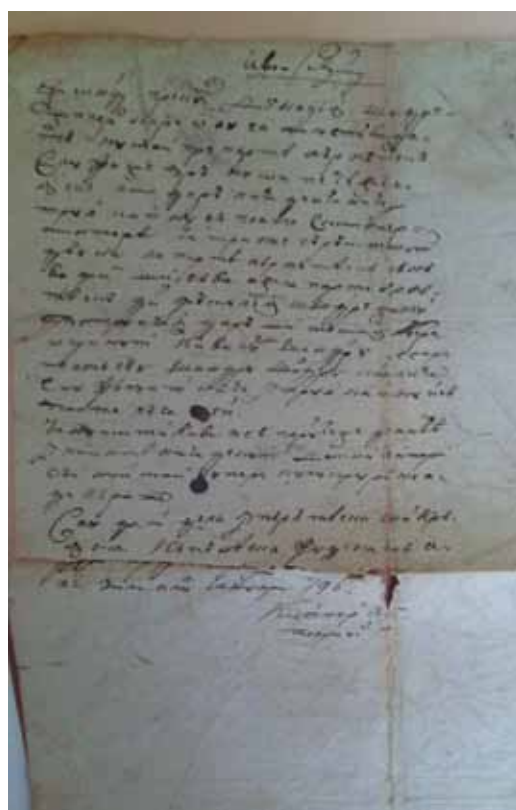
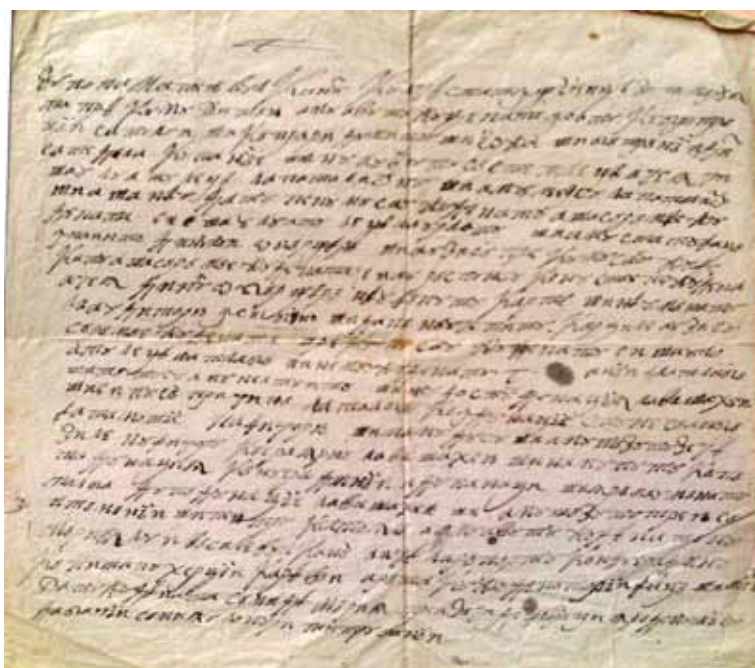
1. Astfel în text.
2. Procuror militar.

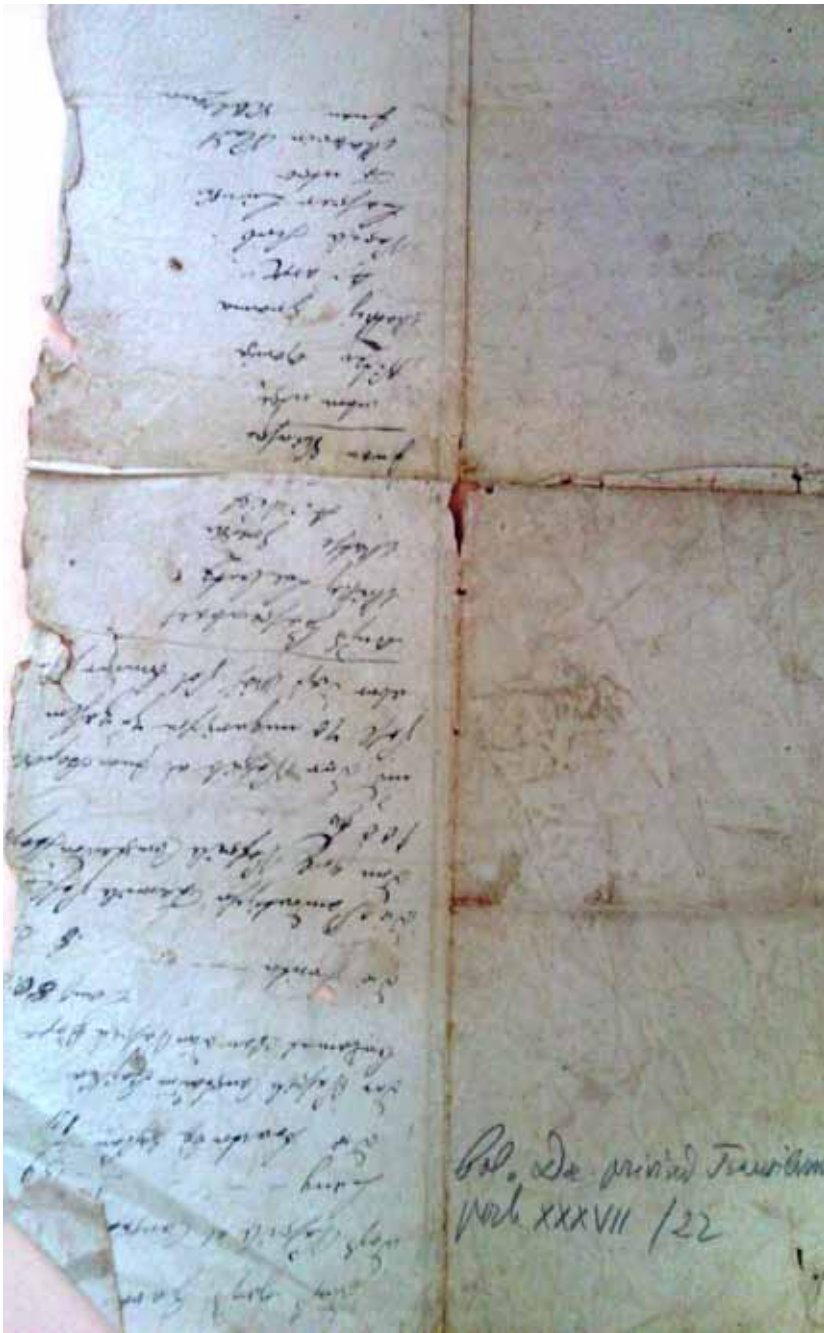
**GERICHTSUNTERLAGEN IN RUMÄNISCHER SPRACHE AUS
DEM BEZIRK DES ERSTEN SIEBENBÜRGER RUMÄNISCHEN
GRENZINFANTIEREREGIMENTES (1793-1796)
(ZUSAMMENFASSUNG)**

Zum Unterschied vom zweiten rumänischen Grenzinfanterieregiment (mit dem Stabsitz in Nasaud/Nașod), ein geschlossenes vollkommen militarisiertes Gebiet im Nord-Ostern des Großfürstentums, weist das entlang der Nordseite der Südkarpaten vom Hatzeger Tal bis in die Nähe von Kronstadt aufgestellte erste Siebenbürger rumänische Grenzinfanterieregiment (mit dem Stabsitz in Orlat) wesentliche Unterschiede auf: ein durch Dörfer des Hunyader und Unteralbenser Komitats, des sächsischen Hermannstädter Stuhls und des Fogarascher Distriktes durchwobenes Gebiet; das Bestehen sogenannter Mischdörfer, wo neben den Grenzen auch Zivilbevölkerung (vorwiegend Edelleute mit ihren Untertanen) heimisch ist; eine nicht zu übersehende Anzahl der als Grenzer dienenden rumänischen Kleinadeligen, besonders in der Hatzeger und Fogarascher Gegend (die sogenannten Bojaren). Demzufolge war auch die Rechtsprechung in diesen Mischdörfern eine eigenartige, wie solche auch vom 30. Artikel des Siebenbürger Grenzstatutes von 1766 vorgesehen ist, zumal wenn es sich um Rechtstreitigkeiten zwischen Militär- und Zivilpersonen handelte.

Anhand der drei im Anhang veröffentlichten Unterlagen in rumänischer Sprache aus den Jahren 1793-1796 wird der Gerichtsvollzug in Erbstreitigkeiten zwischen Mitgliedern der miteinander verwandten Familien Vulcan und Șandru aus Viștea de Sus, bzw. Viștea de Jos – bis zur Militarisierung gehörten beide Dörfer dem Fogarascher Distrikt an – beleuchtet. Merkwürdig ist dabei, daß sämtliche Mitglieder des in Viștea de Sus zusammengetretenen Gerichtstuhls der 8. Kompanie desersten Siebenbürger rumänischen Grenzinfanterieregimentes rumänische Kleinadelige (Bojaren), deren manche auch die Charge eines Korporalen bekleideten, waren. Auch ein Teil der Zeugen waren Bojaren, andere hingegen rumänische Leibeigene. Hinzugefügt sei noch, daß durch Verhinderung oder sogar durch den Ausschluß der direkten weiblichen Erben die Vorbeugung einer möglichen Zersplitterung des Besitzes über Grund und Boden, auch bei vorauszusetzender Umgehung der gesetzlichen Vorschriften, beabsichtigt wurde.

ARHIVIŞTI ARDELENI

IOAN EUGEN PUȘCAȘ
(1929-1989)

În acest an, 2014, Ioan Pușcaș, cunoscut îndeobște printre arhiviști ca șef al serviciului de control al aparatului central, ar fi împlinit 85 de ani. A plecat însă la cele veșnice înainte de a fi împlinit 60 de ani, în anul 1989, după ce a fost pensionat medical în anul 1987.

L-am cunoscut pe Ioan Pușcaș în anul 1980, la acea dată el fiind șeful Serviciului Metodologie și Control din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului din București, cu ocazia preluării de către mine a funcției de șef de Filială la Arhivele Statului Harghita din Miercurea – Ciuc, care împreună cu Ion Florescu, șeful Biroului de Arhivă Specială, mi-au predat arhiva filialei, precum și fondul documentar deținut de către arhivele harghitene.

M-a impresionat în mod deosebit prin cunoștințele sale de istorie a Transilvaniei, de limbă și paleografie maghiară, limba majorității documentelor din depozitele filialei precum și prin firea sa deschisă, veselă, pus pe glume dar deosebit de serios când era vorba de profesie.

I-am remarcat această latură cu ocazia controalelor și a inspecțiilor pe care le-am avut în cei 10 ani cât am condus destinele Arhivelor Harghitene, precum și a ședințelor de bilanț pe care le - am avut la Miercurea - Ciuc, la care participau, de obicei inspectorul care răspundea de filiala respectivă precum și câte un șef de serviciu din Direcția Generală a Arhivelor Statului, de multe ori Ioan Pușcaș, bun cunoscător al istoriei și mai ales al arhivelor din Transilvania, el însuși fiind

promovat în aparatul central din postura de director al Arhivelor Statului din Bihor, cu reședința la Oradea, una dintre cele mai importante arhive românești.

Ioan Eugen Pușcaș s-a născut la 1 octombrie 1929 la Șimleul Silvaniei, județul Sălaj, unde tatăl său Ioan era factor poștal iar mama sa Iuliana era casnică.¹

A absolvit primele 4 clase primare la Șimleul Silvaniei în perioada 1936-1940, după care a urmat cele 4 clase ale cursului inferior de liceu la Liceul teoretic de stat maghiar din localitate, ca urmare a cedării Ardealului Ungariei Hortyste (1940-1944), după care urmează în perioada 1944-1948 cursurile liceului "Simion Bărnuțiu" din Șimleul Silvaniei.

În această perioadă învață limba maghiară, fapt ce îl va ajuta ulterior în cariera sa în Arhivele Statului, putând accesa documentele scrise în limba maghiară deținute de arhivele românești, dar mai cu seamă în depistarea documentelor referitoare la istoria românilor, aflate în arhivele din Ungaria, unde va întreprinde cercetări ca delegat al arhivelor românești. Multe documente depistate de Ioan Pușcaș au fost microfilmate și aduse în țară, fiind puse la dispoziția cercetării românești în cadrul Colecției de Microfilme - Seria Ungaria.

Între 1948-1952 urmează cu rezultate remarcabile cursurile Facultății de istorie din cadrul Universității "Victor Babeș" din Cluj, terminând facultatea ca șef de promoție.

După absolvirea facultății a fost angajat cadru didactic (lector superior) la Catedra de Istorie Universală a Academiei Politice Militare din București, unde a predat cursul de Istorie Modernă Universală până în anul 1956, când din motive personale, lipsa unei locuințe adecvate, se reîntoarce la Șimleul Silvaniei unde este numit director al Casei Pionierilor, funcție pe care o ocupă timp de un an. În anul 1957 este transferat ca profesor de istorie la Școala Medie Mixtă din localitate.

În anul 1960 este numit șeful Secției de învățământ din cadrul Sfatului Popular al Regiunii Crișana din Oradea funcție pe care o ocupă până în anul 1966 când revine în învățământ, de data aceasta în învățământul superior, fiind angajat ca asistent - cu delegație de lector suplinitor - la Institutul Pedagogic de 3 ani din Oradea, la Facultatea de Istorie – Geografie.

În cadrul Institutului Pedagogic din Oradea a predat două cursuri, cel de Istoria Modernă a României și Istorie Modernă Universală.

Aici își desfășoară activitatea până în anul 1968, când intră în sistemul Arhivelor Statului, fiind numit șeful Serviciului Regional Bihor al Arhivelor Statului, funcție pe care o îndeplinește până la 1 aprilie 1969, când, după reorganizarea administrativ-teritorială din anul 1968 se înființează Filialele județene, Ioan

<-> Mulțumesc colegilor de la Arhivele Naționale București, în special domnului IONEL SECĂREANU pentru ajutorul acordat pentru obținerea datelor referitoare la activitatea lui Ioan Pușcaș la București și colegului Dr. Bujor Dulgău directorul arhivelor bihorene, pentru activitatea lui Ioan Pușcaș în calitate de director la Oradea.

Pușcaș fiind numit director al Filialei Bihor a Arhivelor Statului cu sediul în Oradea, preluând funcția de la Tiberiu Moț, care a fost numit la conducerea Filialei Timiș a Arhivelor Statului.

Se adaptează repede la noua muncă, desfășurând o rodnică activitate de preluare de fonduri arhivistice și de prelucrare a celor existente. Fiind bun cunoscător al limbii maghiare, se va implica în prelucrarea și darea în cercetare a fondului "Episcopia romano-catolică de Oradea" care conține documente începând cu anul 1318, fond căruia îi face o amplă și documentată prezentare în două numere din Revista Arhivelor.

Prima parte a prezentării, intitulată "Arhiva Episcopiei Catolice de Oradea – Istoric, sisteme de arhivare, importanță documentară" este publicată în numărul 2 din 1979², iar partea a doua apare în numărul 1 din 1980³.

În perioada cât a condus arhivele bihorene, s-a preocupat de preluarea unor fonduri, deosebit de valoroase, dintre care amintim: *Domeniul episcopesc român unit Beiuș (1733-1948)*, *Banca Populară "Vintilă Brătianu" Beiuș (1926-1948)*, *Camera de Comerț și Industrie Oradea (1931-1950) precum și colecțiile de fonduri familiale (1295-1941), de pergamente (1291-1913), de acte ale breslelor (1707-1893), a registrelor de stare civilă (1848-1892).*⁴

Pe linia valorificării științifice a documentelor Ioan Pușcaș a organizat expoziția "50 de ani de la Unirea Transilvaniei cu patria Mamă" (1968) și a susținut comunicări științifice la sesiunile de comunicări organizate de către Institutul Pedagogic de 3 ani de la Oradea: *Din lupta politică a românilor bihoreni 1900-1914* (1968), *Convenția din 1722 dintre Capitlul Episcopiei de rit latin din nOradea și orașul Oradea* (1970). În anul 1971 a depistat documente bihorene pentru expoziția *Centenarul nașterii lui Nicolae Iorga* organizată de către Direcția Generală a Arhivelor Statului din București.

La 1 noiembrie 1971 a fost promovat în aparatul central al Arhivelor Statului, fiind numit șeful Serviciului Folosire și Relații Internaționale din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului din România.

În această calitate a participat ca delegat al arhivelor românești la manifestări arhivistice internaționale dintre care amintim următoarele:

În Republica Federală Germania participă, împreună cu Gheorghe Titileanu, directorul general al Arhivelor Statului⁵ la *A XIII-a conferință Internațională a Mesei Rotunde a Arhivelor* care s-a desfășurat la Bonn în perioada 13-16 septembrie 1971, unde s-au discutat două teme importante: *Arhivele și Informatica* și *Arhivele*

2 REVISTA ARHIVELOR, Anul LVI, Vol. XLII, Nr. 2, 1979, p. 175-181

3 Idem, Anul LVII, Vol. XLII, Nr. 1, p. 123-129

4 Vezi Lista fondurilor și colecțiilor date în cercetare la arhivele Naționale Bihor din Oradea, publicată pe site-ul Arhivelor Naționale ale României: www.arhivelenationale.ro

5 Director general între 1965-1973

Instituțiilor Internaționale,⁶ în Polonia la Conferința directorilor Arhivelor Statelor Socialiste în perioada 22-24 martie 1972 unde îl însoțește pe Gheorghe Titileanu directorul general al Arhivelor Statului din România. La această conferință s-au abordat două teme importante și anume *Problema terminologiei arhivistice și unificarea interpretării noțiunilor și a termenilor* și *Problema învățământului arhivistic și ridicarea calificării lucrătorilor arhivelor contemporane*.

În zilele de 15-18 mai 1973 s-a desfășurat în Marele Ducat de Luxemburg cea de a XIV Conferință Internațională a Arhivelor la care au participat ca reprezentanți ai Arhivelor Statului din România, Vasile Arimia directorul Direcției Arhivelor Centrale din București și Ioan Pușcaș șeful serviciului Folosire și relații internaționale din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului din România.

S-au dezbătut două teme și anume *Bugetul arhivelor* și *Heraldica, sigilografia și simbolurile administrative contemporane în arhive*.

Delegația românească a prezentat, în limba franceză, comunicarea *Unele considerații privind noile steme ale județelor și municipiilor din România. Contribuția arhivelor la elaborarea lor*.

Ioan Pușcaș a participat și la misiuni de cercetare și depistare de documente referitoare la istoria României aflate în arhivele din Ungaria și Franța

Astfel în anul 1971 la Arhivele Naționale din Ungaria, împreună cu arhivistul Iosif Adam⁷, a cercetat documente referitoare la viața economică a Transilvaniei în secolul al XIX-lea în fonduri precum Ministerul Finanțelor, cel al Comerțului, al Băncii Comerciale Ungare din Pesta, în cele peste 20 de fonduri familiale, precum și documente referitoare la viața culturală a românilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea aflate în fondul Tipografiei Universității din Buda. Dintre aceste documente se remarcă corespondența conducerii tipografiei cu Ioan Eliade Rădulescu, Ioan Budai Deleanu, Dimitrie Țichindeal, Ioan Molnar – Piuariu, Samuil Micu – Klein, Gheorghe Șincai, alte documente privind activitatea lui Samuil Micu – Klein și Gheorghe Șincai în calitate de angajați ai tipografiei, comenzi de cărți românești, fragmente de manuscrise românești.⁸

În anul următor, aceeași echipă, Ioan Pușcaș și Iosif Adam a continuat cercetările în Ungaria, la Arhivele Naționale precum și la Muzeul de Istorie Militară din Budapesta. Astfel la Arhivele Naționale din Budapesta s-a continuat cercetarea fondurile începute în anii anterior, referitoare la viața economică a Transilvaniei, iar la Muzeul de Istorie Militară din Budapesta s-au cercetat documentele din "*Colecția*

6 REVISTA ARHIVELOR, Anul XLIX, Vol. XXXIV, Nr. 1, 1972, p. 143-144

7 Ioan Pușcaș a publicat împreună cu Iosif Adam volumul: *Izvoare de demografie istorica: Secolul al XIX-lea - 1914, Transilvania. II*, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1987, 774 pagini

8 Ioan Pușcaș, Iosif Adam, - *Cercetări în arhivele de peste hotare – Ungaria*, în REVISTA ARHIVELOR, Anul XLVIII, Vol. XXXIII, Nr. 1, 1971, p. 146-148

de acte referitoare la *Revoluția din 1848-1849*” care conține documente privind legiunile românești comandate de către Avram Iancu, componența unor unități militare românești, relațiile dintre conducătorii revoluționari români și maghiari.⁹

În anul 1973, împreună cu Gheorghe Ungureanu¹⁰, Ioan Pușcaș va continua seria cercetărilor în arhivele și bibliotecile din Franța, începute cu ani în urmă de către delegații Arhivelor românești.

”Delegația și-a concentrat activitatea, în principal, asupra materialelor păstrate în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe și Biblioteca Națională, făcând și unele sondaje în Arhivele Naționale și Biblioteca Sainte-Genevieve”.¹¹ La Ministerul Afacerilor Externe, cercetătorii români studiază cele 18 volume de documente grupate sub genericul ”*Hongrie et Transilvanie*”. Documentele cuprind perioada secolelor XVI-XIX, reflectând aspecte diverse din istoria economică, socială și politică a celor două țări. Se remarcă scrisori ale principilor Gabriel Bethlen, Gheorghe Rakoczi I și II, Mihai Apaffi, adresate regilor Franței, Ludovic al XII-lea și al XIV-lea, cardinalilor Richelieu și Mazarin.¹²

La 1 septembrie 1974 Ioan Pușcaș este numit la conducerea unuia dintre cele mai importante servicii din aparatul central al Arhivelor Statului cel de Metodologie și Control, funcție pe care o îndeplinește cu succes până în anul 1983, când, datorită stării tot mai precare de sănătate, este eliberat din funcție și numit arhivist principal la Serviciul Studii și Documentare, unde a continuat să-și valorifice temeinicile cunoștințe de istorie a Transilvaniei și mai ales cele de limbă și paleografie maghiară până în anul 1987, când la vârsta de 57 de ani este nevoit să se pensioneze medical.

În calitatea de șef al corpului de control al directorului general, așa cum era perceput serviciul în lumea arhiviștilor, participă la controalele tematice și de fond efectuate la filialele județene ale Arhivelor Statului, la elaborarea unor norme metodologice de lucru în arhive, la verificarea și avizarea planurilor metodice pentru microfilmarea documentelor de la filialele din țară pentru fondul de asigurare, la verificarea și aprobarea Indicatoarelor termenelor de păstrare întocmite de către ministere sau alte unități centrale.

În anii 80 a făcut parte din Consiliul de conducere al Revistei Arhivelor.

În ultimii ani de activitate 1983-1987 a îndeplinit funcția de arhivist principal în cadrul Serviciului Studii și Documentare, dedicându-se elaborării, în colaborare cu Iosif Adam a valorosului volum de documente *Izvoare de demografie*

9 Ioan Pușcaș, - *Cercetări în arhivele de peste hotare –Republica Populară Ungară* , în REVISTA ARHIVELOR, Anul L, Vol. XXXV, Nr. 1, 1972, p. 116-117

10 Gheorghe Ungureanu (1907-1975) director al Arhivelor Statului din Iași. Despre viața și activitatea lui vezi: Silviu Văcaru – *Gheorghe Ungureanu (1907-1975)*, Extras din ARHIVA GENE-ALOGICĂ, V (X), 1998, 3-4, Iași, Editura Academiei Române, p. 17- 22

11 Ioan Pușcaș, Gheorghe Ungureanu, - *Cercetări în arhivele de peste hotare, Franța*, în REVISTA ARHIVELOR, Anul LI, Vol. XXXVI, Nr. 4, 1974, p. 548-549

12 Ibidem. Vezi și alte aspecte menționate în articol

istorica: Secolul al XIX-lea - 1914, Transilvania. II, apărut sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului în anul 1987, în care sunt publicate un număr de 126 de documente din perioada 1816-1914, însumând 774 de pagini.

În această perioadă a îndeplinit și funcția de președinte al Comisiei Centrale de Selecționare și membru în Comisia științifică pentru problem arhivistice, comisie care aviza, lucrările publicate sub egida Arhivelor Statului din România.

Ioan Pușcaș a fost decorat cu Medalia *În cinstea încheierii colectivizării agriculturii* (1962), *Medalia Muncii* (1964), *Medalia –a - XX-a aniversare a Eliberării Patriei* (1964), *Ordinul Muncii Clasa a III-a* (1965), *Medalia A XXV-a aniversare a Eliberării Patriei* (1969), iar prin Ordinul Ministrului Învățământului 582 din 21 iunie 1966 a fost declarat *Profesor fruntaș*.

Liviu BOAR

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Ion Pușcaș - *Din lupta politică a românilor bihoreni în anii 1900-1914*, în "Lucrări științifice. Istorie. Institutul pedagogic Oradea, B. 1969, p. 251-262.
2. Ion Bratu, Ioan Pușcaș, - *Considerații în jurul reglementării urbariale a localității Velența din 1772* în "Lucrări științifice. Istorie. Institutul pedagogic Oradea, B. 1970, p. 169-194.
3. Ioan Pușcaș, Iosif Adam, - *Cercetări în arhivele de peste hotare – Ungaria*, în REVISTA ARHIVELOR, Anul XLVIII, Vol. XXXIII, Nr. 1, 1971, p. 146-148
4. Ioan Pușcaș, Virgil Maxim, - *O lucrare necunoscută privind istoria Transilvaniei la mijlocul secolului al XVII (Cronica lui Maurizio Nitri, abate de Noires, Raggnaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Ungaria, Tre L'Imperatore Leopoldo Primo il Gran Signore de Turchi Echmet Quarto, Giorgio Rakoczi et altri succesivi Principi di Transilvania*, în REVISTA ARHIVELOR, Anul XLIX, Vol. XXXIV, Nr. 1, 1972, p. 133-137
5. Ioan Pușcaș, - *Cercetări în arhivele de peste hotare – Republica Populară Ungară*, în REVISTA ARHIVELOR, Anul L, Vol. XXXV, Nr. 1, 1972, p. 116-117
6. Ioan Pușcaș, - *Contribuția Revistei Arhivelor la cunoașterea și valorificarea izvoarelor externe ale istoriei patriei* în REVISTA ARHIVELOR, Anul LI, Vol. XXXVI, Nr. 4, 1974, p. 501-503
7. Ioan Pușcaș - *Arhiva Episcopiei Catolice de Oradea – Istoric, sisteme de arhivare, importanță documentară* în REVISTA ARHIVELOR, Anul LVI, Vol. XLII, Nr. 2, 1979, p. 175-181 Partea I și Anul LVII, Vol. XLII, Nr. 1,

1980, p. 123-129 Partea a II-a

8. Ioan Pușcaș, - *Principii și criterii de selecționare a documentelor*, în REVISTA ARHIVELOR, Anul LIX, Vol. XLIV, Nr. 3, 1982, p. 242-245
9. Ioan Pușcaș, - *Variante bihorene ale Ultimatumului lui Horea*, în REVISTA ARHIVELOR, Anul LXI, Vol. XLVII, Nr. 4, 1984, p. 390-393
10. Ioan Pușcaș, Iosif Adam, - *Izvoare de demografie istorică: Secolul al XIX-lea - 1914, Transilvania. II*, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1987, 774 p.

A colaborat la volumul INDEPENDENȚA ROMÂNIEI- Volumul I, Documente și presă internă, Editura Academiei, București, 1977, 420 p

București, al VII-lea Congres Internațional al Arhivelor.
Rândul I Vasile Arimia, Maria Pîrvulescu, Tiberiu Coliban, Ioan Pușcaș

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

IZVOARE
DE DEMOGRAFIE
ISTORICĂ

Vol. II

Secolul al XIX-lea—1914

TRANSILVANIA

BUCUREȘTI 1987

Volum de documente întocmit de Iosif Adam și Ioan Pușcaș

TRAIAN BOSOANCĂ (1946-2005)

Deși a activat doar câțiva ani în instituția mureșeană a Arhivelor, drd. Traian Bosoancă merită și trebuie amintit în lungul șir al celor care au slujit memoria scrisă a neamului nostru, memorie păstrată, cu grijă și pasiune, de oameni dedicați unei meserii deloc ușoară – cea de arhivist.¹

Copil unic al părinților săi, Ioan² și Otilia Bosoancă, a văzut lumina zilei la 27 ianuarie 1946, în municipiul Toplița, județul Harghita. Studiile primare le urmează la școala din Sovata, cele secundare la Liceul „Al. Papiu Ilarian” (clasele V-VII), iar cele liceale le-a absolvit la Reghin, la Liceul „Petru Maior” în 1963.³ Următorii doi ani a predat, în calitate de cadru didactic suplinitor, la școlile generale din localitățile mureșene Suseni și Solovăstru.⁴ Între anii 1965-1970, este student al Facultății de Istorie și Filozofie de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, pe care o absolvă în cadrul secției de Istorie Universală, susținând examenul de diplomă în iunie 1970. În 1974, își întemeiază o familie, alături de Maria, născută Dogaru, din Ogra. Împreună au avut doi copii, Rareș Ioan și Vlad. La scurt timp, în 1976, a renunțat la cariera de arhivist, transferându-se la Muzeul Județean Mureș, unde și-a dovedit disponibilitatea de a se dedica zeiței Clio, pe care a slujit-o tot restul vieții. Probabil că alegerea unui alt drum a fost determinată și de așa numitele „pete” ale biografiei sale, descoperite de „organele” competente, „pete”

<> Evocări ale personalității și activității lui T. Bosoancă au semnat, între alții, dr. Virgil Pană, în *Traian Bosoancă (1946-2005)* (Marisia XXVIII/2006, p. 437-439) și Ana Todea, în *Portrete mureșene*, tip. Digital Color Company, Tîrgu-Mureș, 2013, p. 73-75.

2 Lucrător în cadrul CFR-ului, a locuit, împreună cu familia, în Toplița, Șintereag (Bistrița-Năsăud), Zau de Cîmpie, Brîncovenеști, Tg-Mureș; cf. Ana Todea, *op. cit.*, p. 73.

3 *Ibidem*.

4 Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 17/1970.

conjuncturale, ce nu îi aparțineau. Era vorba de tatăl soției sale, fost preot greco-catolic, „nerevenit” potrivit vocabularului epocii, și de o altă rudă a aceleași, care trăia în Germania federală și despre care se știa că anual vizita tânăra familie. Ajuns la muzeu, în această instituție de cultură, a urcat treptele profesionale, până la gradul de cercetător științific principal. În 2005, era doctorand, pregătind teza intitulată „Elita intelectuală românească din zona Mureș-Târnava Mare în anii 1918-1919. Contribuția ei la realizarea Marii Uniri. Integrarea ei în viața politică și publică a României în perioada anilor 1919-1947”. Susținută în cadrul Catedrei de Istorie a Institutului de Cercetări Socio-Umane din Cluj-Napoca, lucrarea nu a fost finalizată, întrucât timpul nu a mai avut răbdare cu autorul ei. Nedrept și prea devreme, Traian Bosoancă a trecut Styx-ul, la 20 aprilie 2005, decesul său neașteptat luând prin surprindere comunitatea culturală mureșeană.⁵

Carierea profesională ulterioară facultății, și-a început-o, prin repartizare, ca angajat la Filiala Mureș a Arhivelor Statului (F.A.S. Mureș), având de efectuat o perioadă de stagiatură, de trei ani. Prima zi de activitate ca arhivist stagiar este cea de 15 august 1970.⁶ În cele ce urmează, vom insista mai mult asupra activităților desfășurate în cei șase ani de angajat la arhivele mureșene, întrucât despre ce a făcut după 1976 s-a scris după plecarea lui dintre noi.⁷

Pasiunea lui Traian Bosoancă pentru istoria contemporană s-a manifestat imediat după încadrare în instituția amintită. La numai o lună, se modifica planul de învățământ propus de F.A.S. Mureș, deoarece „noul încadrat” dorea să elaboreze, deși nu avea încă această obligație, un referat profesional cu titlul „Lupta pentru unirea Transilvaniei cu România, în 1918, oglindită în fondurile deținute de Arhivele Statului Mureș”.⁸ Tema generoasă, presupunea un efort deosebit, dacă avem în vedere că subiectul necesita o cunoaștere superioară a fondurilor arhivistice aflate în depozitele instituției la care de abia se angajase. Manuscrisul s-a păstrat, numărând 27 de file, dintre care patru cuprindeau cele 80 de note, indicând bibliografia parcursă și fondurile cercetate de autor. Darea de seamă a activității F.A.S. Mureș pe semestrul I/1971 îl menționează pe arhivistul T. Bosoancă, al cărui referat, amintit mai sus, era apreciat ca „satisfăcător”.⁹

Fără a i se acorda o perioadă de acomodare cu noul stil de muncă, tânărul arhivist a fost cooptat, în același an 1970, în colectivul arhiviștilor mureșeni,

5 A. Todea, *op. cit.*, p. 73.

6 *Idem.*

7 Virgil Pană, *op.cit.*

8 Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 4/1970

9 *Ibidem*; necunoscând criteriile de apreciere aplicate manuscrisului, trebuie avut în vedere subiectivismul celui/celor care l-au citit și apreciat; T. Bosoancă cercetase, în vederea scrierii acestui material, între altele, serii din fondurile documentare „Prefectura jud. Mureș”, „Prefectura jud. Târnava Mică” și „Prefectura Mureș”; referatul a luat drumul Bucureștilor, fiind trimis la Direcția Generală a Arhivelor Statului, în mai 1971 (cf. Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 11/1971).

angrenați în prelucrarea arheografică a conscripției urbariale din 1819/1820, în vederea publicării, o activitate extrem de complexă și complicată.¹⁰ Era vorba de prelucrarea unor documente ce presupuneau cunoștințe vaste de paleografie, în condițiile în care T. Bosoancă se specializase în istoria contemporană, perioadă a cărei cercetare nu impunea cunoștințe legate de paleografiile folosite în Transilvania. Conform uzanțelor vremii, cu toate că activase numai câteva luni, la sfârșitul anului 1970, conducerea instituției întocmește o caracterizare a noului arhivist și îi acordă calificativul general „bine”, recunoscându-i-se un nivel de cunoștințe și o atitudine față de muncă de nivel bun.¹¹ Spiritul liberal, care l-a caracterizat, de fapt, întreaga viață, s-a manifestat, atrăgându-și critici, între altele, pentru necompletarea caietului de activitate zilnică, obligație ce, se pare, l-a deranjat, în toți anii care au urmat.¹² Caietul respectiv dezvăluie, de exemplu, că în perioada 15 august-17 octombrie 1970, pe lângă studierea și însușirea instrucțiunilor specifice activității în filială, a efectuat, chiar imediat după angajare, integrarea unor documente răvășite la un fond arhivistic, a ordonat periodice în biblioteca documentară a instituției, dar a și expertizat unele materiale documentare, o muncă ce presupune, de asemenea, o experiență și o practică arhivistică, dar și o responsabilitate, fiind vorba de stabilirea valorii istorico-practice a unor înscrisuri.¹³ Proaspăt angajat, T. Bosoancă nu putea îndeplini astfel de condiții! În aceleași trei luni, august-octombrie 1970, a fost trimis și pe teren, acordând asistență de specialitate creatorilor și deținătorilor de arhivă din județ. Tot în acea perioadă a fost preocupat de învățarea paleografiei maghiare.¹⁴ Pentru acest început de activitate în arhivele de la Tg-Mureș, trebuie reținut în același an, 1970, intră în rândul colaboratorilor cotidianului local „Steaua Roșie”, cu articolul „Nicolae Iorga – istoric al Transilvaniei”.¹⁵

În anul următor îl găsim, din nou, între cei care transcriau și traduceau textele conscripției de la început de secol XIX, precum și în acțiunea de depistare, transcriere și traducere a legislației referitoare la urbaniul din Transilvania. A avut ca sarcină și aceea de a extrage din documente și de a face fișe pentru cuvintele „corupte”, identificându-le pe cele care suferiseră schimbări de litere și sens. Dar, în 1971, T. Bosoancă a prestat și alte activități specifice muncii de arhivist: verificarea existenței integrale și prelucrarea unor fonduri documentare bancare, ordonarea și fișarea unor documente preluate de la Sighișoara, între care „Legiunea de jandarmi Târnava Mică”, prelucrarea fondului „Școala industrială de fete - Dumbrăveni”.¹⁶ Figurează în lista cu articolele și comunicările arhiviștilor mureșeni, cu „Nicolae

10 Idem, dos. 2/1971.

11 Idem, dos. 17/1970.

12 Idem, dos. 2/1971

13 Idem, dos. 13/1971.

14 Ibidem

15 Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 4/1970.

16 Ibidem (raport olograf personal privind activitatea din perioada 14 iunie-18 septembrie).

Iorga și izvoarele istoriei României” și cu același material publicat în ziarul local, amintit mai sus.¹⁷ Încorporat în armată, cu termen redus, din toamna lui 1971, își va întrerupe activitatea la F.A.S. Mureș, timp de șase luni. În obișnuita caracterizare anuală, se spunea că „asupra pregătirii teoretice câștigate în facultate, nu avem rezerve”, dar, nu a satisfăcut exigențele decât la nivelul calificativului „satisfăcător”. Într-un alt loc se recunoștea că preocupările sale sunt legate „mai mult de munca științifică”. De remarcat că începuse să învețe și limba germană, progresele fiindu-i apreciate ca „mulțumitoare”.¹⁸

1972 – un nou an de muncă în viața arhivistului stagiar, Traian Bosoancă. Și-a propus să își îndrepte atenția spre o nouă temă de cercetare, al cărei rezultat să poarte titlul „Legiunea de Jandarmi a județului Târnava Mare. Reflectarea evenimentelor din prima etapă a revoluției democrat-populare.”¹⁹ De același tărâm științific s-a legat și participarea sa la o sesiune de comunicări, dedicată aniversării unui sfert de veac de la proclamarea Republicii. Materialul prezentat s-a intitulat „Acțiuni politice în perioada premergătoare proclamării Republicii în fostele județe Târnava Mică și Târnava Mare”.²⁰ La cercul profesional de studii a susținut referatul „Terminologia actuală în arhivistica românească. Noțiuni și sensuri”, apreciat cu „bine”.²¹ Cu toate acestea, invitat să prezinte lucrarea la sesiunea științifică a instituției centrale, nu i s-a permis deplasarea, apreciindu-se că respectiva comunicare este „insuficient realizată pentru a putea fi expusă într-o sesiune.”²² Cât adevăr conținea această afirmație, nu putem ști, în condițiile în care manuscrisul nu s-a păstrat. Ca arhivist, a desfășurat aproximativ aceleași lucrări: transcrierea conscripțiilor, verificarea unor fonduri depozitate la F.A.S. Mureș, acordarea de cote definitive la documentele ce alcătuiau fondul „Prefectura jud. Târnava Mică” și colecția instituțiilor bancare din Sighișoara.²³ Pe lângă toate acestea, a avut de realizat 1.000 de fișe tematice; a reușit acest lucru, chiar depășind planul inițial. Nu s-a ținut cont de lipsa de experiență într-un astfel de demers, nu i s-a acordat sprijinul de specialitate necesar, însă a fost criticat pentru că a fișat documente „fără... prea mare importanță istorică”.²⁴ Ceea atrage atenția este că îl găsim pe Traian Bosoancă cooptat în grupa de învățământ ideologic, deși nu era membru PCR (!); politica ecocii nu permitea neînregimentarea...²⁵

În al treilea an de activitate la F.A.S. Mureș, a efectuat depistări de documente

17 Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 3/971.

18 Idem, dos. 11/1971.

19 Ibidem.

20 Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 2/1972

21 Idem, dos. 11/1972

22 Idem, dos. 12/1973.

23 Idem, dos. 2/1972.

24 Ibidem.

25 Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 11/1972.

în fondul „Prefectura jud. Mureș”, pentru o fișare ulterioară. Planul stabilit era de 1.600 fișe(!), dar de data aceasta nu singur, ci împreună cu un alt coleg – Viorel Grama. În același material documentar, Traian Bosoancă a ordonat și inventariat documente găsite fără evidență, din perioada 1914-1918. Aceeași operațiune i s-a încredințat și pentru „Prefectura Târnava Mică”. A fost implicat și în verificarea a numai puțin de opt fonduri și colecții, însumând, cu aproximație, în jur de 70-80 m.l. Referatul profesional anual s-a intitulat „Criterii de bază la constituirea unei arhive curente”. În obișnuita caracterizare anuală se sublinia spiritul de inițiativă și de observație dezvoltat, care îi erau caracteristice, la care se adăuga receptivitatea la nou. Nemulțumea stilul său de lectură, axat pe istorie generală și nu pe perioada contemporană. Chiar și cititul trebuia controlat și direcționat! Era anul în care și-a încheiat stagiatura, susținând examenul necesar pentru încadrarea ca arhivist definitiv.

Începând cu anul 1974 a participat la cursul de pregătire profesională, cu durata de doi ani, la București.²⁶ În plan cultural-științific, a fost unul dintre participanții la manifestările Decadei muzeelor. Aici a susținut o comunicare intitulată „Activitatea antistatală desfășurată de mișcarea legionară și celelalte organizații fasciste, precum și desfășurarea campaniei electorale și victoria F.N.D. din 19 noiembrie 1946”. Manuscrisul original are 5 pagini și un titlu oarecum schimbat.²⁷ La sesiunea organizată cu același prilej îl regăsim pe arhivistul mureșean înscris în program, cu „Situația politică la instaurarea puterii revoluționar-democratice și lupta împotriva organizațiilor fasciste în perioada anilor 1944-1946 în județul Mureș”.²⁸ Prin referatul profesional anual, „Ediții de documente românești și străine privitoare la istoria Transilvaniei”, propunea „o trecere în revistă a tuturor edițiilor de documente...cu un scurt comentariu...temă destul de puțin tratată în literatură de specialitate”.²⁹ Nu cunoaștem motivele pentru care nu-l găsim în lista participanților la cercul de studii din acel an. Raportul anual de activitate dezvoltat de lucrări a efectuat T. Bosoancă în 1974: a susținut două comunicări, a verificat fonduri arhivistice, a efectuat modificări și completări în diverse inventare, a cotate alte fonduri și fragmente de fonduri, fiind vorba de un total de 145 m.l. și numai puțin de 71 de fonduri și colecții; a întocmit 300 de fișe tematice; a efectuat controlul arhivelor de la 12 creatori; a propus, pentru restaurare, peste 600 de documente depistate ca fiind în stare fizică precară.³⁰ De asemenea, a descoperit un număr de

26 Idem, dos. 13/1974.

27 Idem, dos. 12/1974; titlul inițial a fost „Activitatea antistatală desfășurată de mișcarea legionară și celelalte organizații fasciste în județele din centrul Transilvaniei în perioada 1944-1945”.

28 Ibidem.

29 Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 11/1974; citatul este regăsit într-un raport olograf al lui Traian Bosoancă.

30 Idem, dos. 2/1974.

șapte documente inedite „cu ocazia aniversării a 30 de ani de la insurecția națională antifascistă”.³¹

Și a venit anul 1975... Arhivistul nostru a avut ca sarcini de îndeplinit, în general, similare celor din trecut. Atrage atenția pregătirea fondului „Fuchs Simion” pentru fondul de asigurare, constând într-o operațiune de ordonare pe probleme (cca 20 m.l., fiind formulate 109 probleme) și preluarea a altor 20 m.l. de documente de la Biblioteca „Teleki-Bolyai”. A fost cel căruia i s-a încredințat valoroasa colecție de Registre de stare civilă, pentru a o pregăti, dar munca i-a fost îngreunată de lipsa instrucțiunilor tehnice așteptate și sosite cu întârziere, ceea ce i-a impus refacerea unora dintre lucrările efectuate.³² Își propunea să publice un material în periodicul MARISIA, intitulat „Situația politică la instaurarea puterii revoluționare democratice și lupta împotriva organizațiilor fasciste în perioada 1944-1946, în județul Mureș.” Nu știm de ce, dar T. Bosoancă nu figurează între autorii din cuprinsul respectivei publicații. Se păstrează un manuscris din același an, intitulat „9 Mai – ziua independenței de stat a României și a victoriei asupra fascismului”, care, potrivit rezoluției, a fost trimis spre publicare în buletinul „Spada”, al Inspectoratului de Miliție.³³ A susținut o conferință de popularizare la aceeași instituție, cu tema „Momente importante din istoria poporului român în lupta pentru eliberare socială și națională”. O activitate similară a desfășurat la Cooperativa „Metalul”, vorbind despre „Importanța zilei de 6 martie 1945 – guvernul Petru Groza”. Celor angajați la cunoscuta, pe atunci, întreprindere mureșeană, IMATEX, le-a evocat „Aniversarea a 98 de ani de la proclamarea independenței de stat a României și a 30 de ani de la victoria împotriva fascismului”.³⁴ Erau, cu siguranță, teme conjuncturale, impuse de politica epocii, ce depășeau orizontul preocupărilor sale, dar, cu siguranță, nu avea de ales. Și cu toate acestea, nu se ridica, nici în acel an, la nivelul exigențelor conducerii, fiind acuzat de delăsare, superficialitate, neîndeplinirea ritmică a lucrărilor etc., propunându-se chiar „o analiză mai atentă a perspectivei arhivistului la această filială”..

Din 1976, a mai lucrat numai primele nouă luni la F.A.S. Mureș. Planul de muncă i era atribuit: 16 unități controlate, 8 m.l. de documente de pregătit pentru fondul de asigurare, completarea inventarelor la alte șase fonduri de preturi, selecționări a trei fonduri bancare, fișe tematice pentru documente de interes național și local, etc. Propusese, ca titlu pentru referatul profesional, „Mișcări țărănești în județul Mureș-Turda, în toamna anului 1918”.³⁵ Însă, la 1 septembrie, se înainta la D.G.A.S. București, cererea de transfer făcută de Muzeul Județean Mureș, pentru

31 Ibidem; citatul este preluat din raportul de activitate pe 1974, întocmit de T. Bosoancă.

32 Arhiva F.A.S. Mureș, dos. 3/1975

33 Idem, dos. 11/1975

34 Idem, dos. 3/1975

35 Idem, 10/1976

Traian Bosoancă.³⁶ Impresia lăsată a fost aceea că nu a fost, nicidecum, dorit și sprijinit în a se forma și rămâne un profesionist al arhivelor. Probabil, nici firea lui „tonică și exuberantă”³⁷ nu a corespuns stilului de muncă destul de cazon și restrictiv din arhive.

Între 1976-1989 a lucrat la Oficiul Județean de Patrimoniu Mureș, pe care l-a și condus timp de doi ani (1987-1989). Au fost 13 ani de activitate intensă, contribuind la îmbogățirea listei monumentelor istorice și de arhitectură din județul Mureș, cu aproape 200 de poziții. S-a implicat în depistarea tuturor monumentelor comemorative din județ, în număr de 1.117, cărora le-a elaborat și documentația.³⁸ Cu o întrerupere de doi ani (1989-1992) ca director al Întreprinderii Cinematografice județene, a rămas credincios iubirii sale pentru istorie, revenind la muzeu, loc în care s-a simțit, se pare, „acasă.” Dovada principală o găsim într-un curriculum vitae³⁹, nedatată, dar din calcule rezultând că este vorba de anul 1994: avea 18 ani vechime în specialitate, dintre care 14 la Oficiul de Patrimoniu și alți 4 la secția de istorie a muzeului. Tot aici a avut condițiile permisive și necesare pentru a-și desfășura cercetările și a fi admis la doctorat, în aprilie 1993, la universitatea clujeană, cu teza amintită la începutul acestui material bio-bibliografic. În același curriculum declara că la compartimentul monumente, a desfășurat „activitatea de cercetare, evidență, valorificare și conservare a monumentelor din județul Mureș”. În plan științific, a fost preocupat în strângerea de informații despre mureșenii implicați în evenimentele Marii Uniri din 1918, reușind să întocmească 476 de fișe personale ale participanților și luptătorilor pentru România Mare, proveniți din acest areal geografic. De reținut sunt cele 146 de reportaje difuzate la Radio Tg-Mureș, referitoare la personalități ale revoluției românești de la 1848, la bisericile de lemn (menționând că nu putea folosi termenul de biserică în emisiuni), la evenimente și personalități politice remarcabile în istoria poporului și, firește, despre mureșenii prezenți la Alba-Iulia, la 1 Decembrie 1918. Alte 17 reportaje audio ale lui T. Bosoancă au putut fi ascultate la Radio Cluj, toate în același an, 1987. Doi ani mai târziu, vocea lui a răsunat la radio București, în octombrie 1989, la 45 de ani de la eliberarea nord-vestului Transilvaniei de sub ocupația hortistă. Alte activități de reținut: implicarea în pregătirea și instalarea expoziției permanente a secției moderne a muzeului, în Palatul Culturii din Tg-Mureș, colaborarea la organizarea a 6 expoziții, susținerea a peste 400 de conferințe, participarea la mese rotunde, seri muzeale.

36 Idem, dos. 12/1976

37 Cf. V. Pană, op. cit.

38 Idem, p. 437

39 Arhiva Muzeului Județean, Mureș; ținem să aducem mulțumirile noastre, conducerii Muzeului Județean Mureș, în special d-lui Virgil Pană, care ne-a sprijinit în a obține date despre activitatea muzeografului Traian Bosoancă; informațiile care urmează sunt dintre cele puse la dispoziție de prestigioasa instituție de cultură din Tg-Mureș.

Dorința de a avansa profesional l-a determinat pe T. Bosoancă să se înscrie la examen de grad în cadrul muzeului, în 1995. Cererea sa era susținută și argumentată de o lungă listă de articole publicate în presă (64) și comunicări prezentate la sesiuni și simpozioane (61 – cu mențiunea „selectiv”). Subiectele abordate erau, în majoritate, cele dragi inimii lui: Marea Unire de la 1918, anul 1848, monumentele de arhitectură. Istoricul Traian Bosoancă s-a manifestat plener, urmându-și gândul și încercând să-și împlinească dorința de a scrie despre mureșenii implicați în Marele Act al anului 1918, precum și destinul lor ulterior. Probabil, un preambul a ceea ce pregătea în teza sa de doctorat se regăsește în apariția editorială din 2000, *Mureșenii și Marea Unire*⁴⁰, cu ecouri favorabile în presa locală.⁴¹ Dar...timpul său pământean s-a încheiat înainte de a-și duce visul la capăt.

A reușit să reia legătura cu instituția mureșeană a arhivelor, devenind un participant constant la sesiunea organizată de Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, începând cu ediția jubiliară din 2001, dedicată semicentenarului Arhivelor din Tg-Mureș, sub genericul „Arhivele în slujba științei și culturii”, precum și la acțiunile similare din anii care au urmat, dar a și publicat în periodicul „Anuarul Arhivelor Mureșene”, chiar de la primul număr.⁴²

Calitatea profesională superioară, completată de o fire deschisă, veselă și deloc emfatică, a fost remarcată de colegi, colaboratori și de toți cei care, în diferite împrejurări, l-au cunoscut.

Ce ar mai fi de spus despre regretatul Traian Bosoancă? Spiritul său liberal, recunoscut de oamenii care l-au înconjurat, s-a manifestat și în plan politic, fiind implicat în reconstrucția PNL Mureș, al cărui președinte a fost în perioada 1997-2000.⁴³ Arhivele mureșene ar fi putut avea un arhivist de frunte, dar norocos a fost muzeul mureșean, care l-a avut angajat până la sfârșitul său mult, mult prea neașteptat și implacabil.

Ce ar merita făcut? Găsirea unei soluții pentru ca manuscrisul tezei sale de doctorat să vadă lumina tiparului. Ar fi, probabil, cel mai bun și drept omagiu adus celui ce a fost TRAIAN BOSOANCĂ.

Milandolina – Beatrice DOBOZI

40 Editura Ardealul, Tg-Mureș, 2000, 255 p.

41 Cornel Sigmirean, *Mureșenii și Marea Unire de Traian Bosoancă*, în „Cuvântul liber”, 18 ianuarie 2001, p. 8; Nicoleta Man, *Mureșenii și Marea Unire – Lansare de carte*, în Idem, 19 ianuarie 2001; Dorin Borda, *O carte despre oamenii Unirii: eveniment editorial la „Ardealul”*, în Idem, 23 ianuarie 2001.

42 *Din activitatea ecleziastică, culturală și politică a protopopului Ioan Maloș*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, 1/2002, p. 278-286.

43 Ana Todea, op. cit. p. 74

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. *Mureșenii și Marea Unire*, Editura Ardealul, Tg-Mureș, 2000, 255 p.
2. *Participanți mureșeni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în „Vatra”, nr. 11/1988, p. 212A
3. *Ștefan Rusu, președintele Consiliului Național Român din Tg-Mureș*, în „Vatra”, noiembrie 1989, p. 3
4. *Mureșeni la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, în „Vatra”, XVIII/1991, p. 2
5. *Emil A. Dandea – luptător pentru România Mare*, în vol. „Un om pentru Tg-Mureș: Emil A. Dandea”, Fundația Culturală „Vasile Netea”, 1995, p. 11-36
6. *Contribuția preoșimii mureșene la realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918*, în „MARISIA”, 1996, p. 303-315
7. *Protopopul Ștefan Rusu – luptător pentru desăvârșirea unității naționale și consolidarea statului național unitar român*, în „APULUM”, 1997, p. 561-566
8. *Protopopul Vasile Duma participant la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918*, în „APULUM”, 1998, p. 544-549
9. *Marea Unire și preoșimea ortodoxă română din județul Mureș*, în „ANGVUSTIA”, 1999, p. 321-324
10. *Dionisie P. Decei, luptător pentru desăvârșirea unității naționale și consolidarea ei*, în „Revista Bistriței”, Muzeul de Istorie Bistrița, 1999, p. 385-389
11. *Din viața și activitatea avocatului dr. Aurel Baciuc, participant la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, în „APULUM”, 39/2000, p. 541-554
12. *Personalitatea protopopului Ariton Marian Popa, participant la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, în „APULUM”, 37/2000, p. 177-185
13. *Avocatul dr. Adrian Popescu, participant la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, în „APULUM”, 38/2001, p. 155-163
14. *Aportul preoșilor și protopopilor greco-catolici din județul Mureș la realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918*, în „SARGEȚIA”, 30/2001-2002, p. 593-508
15. *Sîngeorgiu de Mureș la ceasul Marii Uniri de la 1918 – un document inedit*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, II/2203, p. 195-286 (în colaborare cu Ilarie Gh. Opriș)
16. (recenzie) Ioan Siviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981), în „MARISIA”, X/1980, p. 751-754

TRAIAN BOSOANCĂ – participant la sesiunea „Arhivele și Cercetarea istorică”, organizată de Arhivele Tg-Mureș (2001-2005)

În intervalul menționat, în calitate de cercetător la Muzeul Județean Mureș, Traian Bosoancă a susținut următoarele comunicări:

1. Din activitatea ecleziastică, culturală și politică a protopopului Ioan Maloș (Sovata 31 octombrie 2001 – Secțiunea „Istorie contemporană”)
2. Aspecte din viața politică a municipiului Tg-Mureș în perioada interbelică (Tg-Mureș, 29 mai 2002 – Secțiunea „Istorie modernă și contemporană”)
3. Alegerile parlamentare din 1928 din județul Mureș (Sovata, 22 mai 2003 – Secțiunea „Istorie contemporană”)
4. Din activitatea politică, culturală și didactică a prof. dr. Ioan Bozdog (Sovata, 20 mai 2004 – Secțiunea „Istorie contemporană”)
5. Învățământul primar confesional din județul Mureș în anul școlar 1939/1940 (Sovata 19 mai 2005 – Secțiunea „Istorie contemporană”; în colaborare cu Ilarie Gh. Opriș)

Sovata - 20 mai 2004 - Peter Moldovan, Traian Bosoancă, Ilarie Gh. Opriș

RECENZII

Franz Zimmermann, Zeitbuch. Autobiographische Aufzeichnungen eines Hermannstädter Archivars (*Cronică. Însemnări autobiografice ale unui arhivist sibian*) (1875-1925). Editate de Harald Zimmermann, Köln, 2013, Editura Böhlau, 262 p. + 8 planșe foto.

Franz Zimmermann este, alături de Christian Pomarius, probabil cel mai cunoscut personaj de origine germană din lumea Arhivelor, de pe teritoriul actual al României. Notorietatea remarcabilă a celor doi se datorează faptului că ei au marcat, fiecare la timpul său, câte o premieră în istoria arhivisticii românești: Pomarius este autorul primului inventar de arhivă cunoscut până astăzi – întocmit la cererea orașului Sibiu în anul 1546 – iar Franz Zimmermann rămâne în istorie ca primul conducător al unei Arhive Publice din Transilvania, începând cu 1 ianuarie 1876.

De o premieră, probabil unică, și de o carte eveniment pentru breasla arhivistică, este vorba și în cazul volumului editat de eruditul istoric medievalist Harald Zimmermann. Vede lumina tiparului prima scriere de factură autobiografică, în care un loc central o ocupă activitatea profesională a arhivistului orașului Sibiu și a Națiunii Săsești, Franz Zimmermann, activitate ce acoperă circa trei decenii (1875-1906).

Publicarea consemnărilor autobiografice ale lui Franz Zimmermann urmează o practică aproape universală în editarea textelor de tip jurnal - nedestinate inițial publicului larg -, aceea de a fi reproduse selectiv. O motivație derivă din însăși natura scrierii. Textul de față aparține surselor ce se încadrează în curentele istoriografice occidentale în categoria „mărturiilor despre sine” („Selbstzeugnis”). Acestea zugrăvesc, de regulă, o imagine despre sine corespunzătoare intențiilor sau stărilor pe care autorul le are. În acest ton, textul autobiografic surprinde și alegerile sau admonestările mai mult decât critice sau polemice, scrise la necaz, ale lui Zimmermann, în momentele în care s-a simțit sufocat de presiunile semenilor săi sau a autorității care tutela activitatea sa profesională. Acestea au fost omise din ediția publicată. Însă volumul cuprinde „părțile cele mai interesante și mai importante”, „însemnările facilitându-ne o privire în modul de gândire al lui Franz Zimmermann”, ne asigură editorul (p. 9-10).

Franz Zimmermann, deși născut la Sibiu la 10 septembrie 1850, a trăit, până la vârsta de 25 de ani, departe de orașul natal pe care l-a vizitat doar ocazional, în anii copilăriei. Familia sa s-a mutat la Viena în anul 1852. Tatăl său, Joseph Andreas Zimmermann, cunoscutul profesor jurist al Academiei de Drept săsești din Sibiu, fusese numit în acel an secretar ministerial în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, condus de contele Leo Thun, cunoscut la rândul lui pentru reformarea învățământului de toate gradele din Austria.

De altfel, urmărind parcursul lui Franz Zimmermann, sesizăm că aproape

jumătate de veac, destinul lui a stat sub scutul, protector sau nu, a puternicei și influentei personalități a părintelui său. Joseph Andreas Zimmermann veghează atent în momentele de turnură ale carierei și vieții fiului său: decide să-l mute de la Universitatea din Leipzig la cea din Viena, îngrijorat fiind de timpul, nu tocmai judicios chivernisit, pe care Franz îl petrecea în sânul asociației studențești „Dresdensia”; dezaprobă relația de prietenie pe care Franz o întreține cu Berta Jickeli, fiica unui comerciant sibian, tânără pentru care el are sentimente tot mai puternice și intenții serioase. Franz se conformează voinței părintelui său și rupe brusc legătura cu Berta. Obține, în schimb acordul acestuia atunci când își manifestă intenția de a se căsători cu Julie Theuerkauf din Viena, fiica unui ofițer originar din Brașov, eveniment împlinit în aprilie 1877. Idila lui sentimentală cu Berta Jickeli și opoziția rudelor din Sibiu față de aceasta se bucură de relatări largi și precise în *Cronica* lui Zimmermann, semn că în acei ani ai tinereții, a consemnat evenimentele vieții sale, aproape zilnic. Probabil că și ușurința cu care obține postul de arhivist al Sibiului - exact la momentul oportun, după absolvirea studiilor - se datorează în bună parte, tot bunului renume de care tatăl său se bucura printre conașionalii săi sași. În mod simptomatic, relațiile arhivistului Franz Zimmermann cu autoritatea orașenească se înrăutățesc iremediabil la nu mulți ani după decesul părinților săi (tatăl moare în anul 1897, mama în anul 1899) care se pare că au revenit în Sibiu cândva după pensionarea, în 1874, a lui Joseph Andreas Zimmermann.

Instrucția școlară a lui Franz Zimmermann a fost orientată încă din anii de gimnaziu – ciclul absolvit la Jena – către studiul limbilor vechi, semn că tatăl său intenționa să îl pregătească pentru o carieră funcționărească. Zimmermann senior ar fi dorit ca Franz să aprofundeze filologia, așadar acesta se înmatriculează la Universitatea din Viena ca student în această ramură. Totuși, tânărul Zimmermann și-a ales istoria ca materie principală de studiu (p. 38-39). El consemnează cu atenție în notițele sale autobiografice, cursurile de specialitate pe care le-a audiat la profesori titrați precum Ottokar Lorenz sau Theodor Sickel. Profesorul Sickel, cu care a rămas ulterior în relații de prietenie, i-a trezit interesul pentru studiul paleografiei latine a evului mediu. În predarea cursului său, prof. Sickel recurgea la demonstrații practice cu ajutorul cărora arăta studenților săi că pentru stabilirea autenticității unui document de arhivă medieval și pentru evaluarea importanței lui e nevoie, cu titlu comparativ, de studierea caracteristicilor altor documente (p. 99).

Zimmermann a continuat colaborarea cu prof. Sickel la *Institut für österreichische Geschichtsforschung*, el numărându-se între cei șase studioși admiși în toamna anului 1872. Scopul existenței *Institutului pentru cercetarea istorică austriacă*, (înființat în 1854 în timpul mandatului ministrului Leo Thun, funcționează și azi) a fost, de la început, să formeze specialiști desăvârșiți în arta cercetării istoriei medievale, câștigând în timp, prin valoarea profesorilor, o mare faimă. Contactul lui Zimmermann cu știința arhivelor are loc aici. În anul de studiu 1874/75 a intrat

în vigoare noul statut al Institutului, în virtutea căreia au fost introduse noi materii de studiu și anume arhivistica, biblioteconomia și istoria artei. Arhivistica era predată de profesorul Kürschner, 2 ore săptămânal (p. 70). Tot în toamna lui 1874, se consemnează primul contact fizic al lui Franz Zimmermann cu Arhiva sibiană. În contextul pregătirii, pentru Institutul vienez, a lucrării de absolvire – tema acesteia aborda caracteristicile hrisoavelor emise în cancelaria și în epoca regelui ungar Andrei al II-lea - vine la Sibiu în căutare de hrisoave andreene (71-73).

Însemnările autobiografice ale lui Franz Zimmermann dau cititorului uneori senzația că tânărul intelectual sosit din capitala Austriei nu s-ar fi adaptat mediului provincial al Transilvaniei. După 30 de ani de activitate și de viață petrecuți la Sibiu, părăsește definitiv orașul în anul 1906. Nici notițele lui mai târzii nu lasă să transpară vreo urmă de regret după provincia de care se desparte intempestiv, într-un moment de cumpănă. Nu se remarcă prin atitudini de evidențiere insistentă a rădăcinilor lui săsești decât spre sfârșitul vieții. Dialectul săsesc îi era străin. Rudele lui din partea mamei, la care a locuit o perioadă după stabilirea în Sibiu și cu care a avut o relație moderată, comunicau între ele în dialect săsesc reghinean, bunica lui, născută Bogner, provenea din Reghinul Săsesc. (p. 115). Student fiind la Viena, Zimmermann s-a alăturat asociației studențești „Silesia” în ciuda faptului că studenții transilvăneni sași ce studiau la Viena erau reuniți în asociația studențească numită „Saxonia”. E adevărat însă că Franz Zimmermann a făcut parte din acel grup de inițiativă care a înființat *Verein der Siebenbürger Sachsen in Wien (Asociația sașilor transilvăneni din Viena)* (p. 51). Mult mai mobilizatoare pentru ființa lui a fost ideea de germanitate. În 1872, de pildă, participă cu mare însuflețire la festivitățile ocazionate de redeschiderea Universității germane din Strassbourg, faptul în sine considerându-l un eveniment major în viața fiecărui german. (p. 62-63). Însăși munca sa de arhivist o vedea pusă în slujba unor interese naționale. Percepția – corect - Arhiva drept o instituție națională. În opinia lui, protejarea și utilizarea arhivelor trebuiau să țină cont de interesele generale și de nevoia promovării ideii de germanitate. (p. 155).

Carierea funcționărească a lui Franz Zimmermann a debutat sub bune auspicii. I s-a împlinit dorința ca registraturile Arhivei Națiunii Săsești și a Arhivei orașului Sibiu, care până atunci au funcționat paralel, să fie unificate. iar el să devină șeful Oficiului unic al Arhivei sibiene. Ca administrator a două Arhive, căpăta câte o leafă de la fiecare din cele două instituții mai sus amintite. Venitul său anual de 1750 florini l-a propulsat din start pe invidiatul loc 3 în grila salarială a funcționărimii sibiene, după primarul orașului și după directorul de poliție orașenesc. Urmându-se o tradiție orașenească multiseculară, arhivarul, acum în persoana lui Franz Zimmermann a fost ales membru în consiliul orașului - în 1877 - el devenind ulterior membru al comisiei permanente. De o anumită etichetă și obligație țineau și așa numitele vizite de curtoazie la notabilități cu ocazia preluării unei funcții. Franz Gebbel,

important om politic sas, experimentat exponent al aparatului birocratic, i-a dat proaspătului funcționar Franz Zimmermann îndrumări menite să-l familiarizeze cu cutumele postului: lucrările administrative se rezolvă nu neapărat în ordinea intrării lor ci după importanța acestora. I-a recomandat discreție în ce privește afacerile de serviciu: funcționarul trebuie să spună adevărul dar nu e necesar să spună tot ceea ce știe. (p. 80). Poziția sa în structura de conducere a orașului Sibiu i-a creat oportunitatea de a cumpăra, în 1890, o suprafață importantă de teren nesistematizat, situat în vatra orașului, așa-numita „Hallerwiese” (p. 159). A prevăzut construirea aici, în antreprenoriat, a unui cartier de locuințe tip vilă. Până în anul plecării din Sibiu – 1906 - în Hallerwiese se construiseră 32 de locuințe, printre care și cea a familiei Zimmermann. (p. 171).

Relațiile de colegialitate între Franz Zimmermann și aparatul birocratic sibian par să fi fost, în mod reciproc – prin prisma însemnărilor autobiografice ale arhivistului Sibiului - constant distante. Funcționarii sibieni vedeau în Zimmermann mai degrabă un vienez ușor arogant, incapabil să se integreze realităților provinciale și nedispus să tolereze cutumele locale. Zimmermann nu ezită să ia în ascuțișul penitei sale slăbiciunile, în opinia sa, ușor vizibile ale unor funcționari administrativi: lenevie și trândăvie, neglijență. Face aprecieri asupra caracterului sașilor, având părerea că sașii au tendința de a-i înjosi pe ceilalți și de a-și da lor însăși o importanță, pe care el o consideră nejustificată (p. 189). Grav afectat de acțiunile administrative dispuse împotriva sa de către autoritățile orășenești și comitatense sibiene, începând cu anul 1906, Zimmermann i-a numit pe responsabili administrativi de-a dreptul „o bandă de escroci”. În acest context, el relatează despre actele de corupție din sânul Magistratului (Primăriei) orașului Sibiu, despre lăcomia, incompetența și afacerile veroase ale unor membri de vârf al acesteia. (p. 188). Întrebarea ce se pune este: dacă tabloul zugrăvit este real, a fost Zimmermann într-un asemenea sistem generalizat, un „corb alb”?

Regulamentul de funcționare al Oficiului Arhivei din 25 ianuarie 1875, conținea un set de principii pe care cei doi contractanți - pe de o parte instituțiile proprietare Universitatea Săsească și Primăria orașului Sibiu, pe de altă parte proaspătul șef al Arhivei, Franz Zimmermann – le-au convenit împreună la început de drum, cu scopul modernizării funcției Arhivei și pentru protejarea intereselor ambelor părți. Deja în decembrie 1875 a fost înființat și ocupat postul de secretar al Arhivei, funcționarul titular fiind subordonat direct arhivistului. Din 1894 funcția de secretar este îndeplinită de Georg Eduard Müller, cel care îi va succeda lui Zimmermann, începând cu aprilie 1909, (a fost arhivistul Sibiului până în anul 1936) după ce postul de arhivist lăsat liber de acesta va rămâne mai bine de doi ani neocupat. Conform convenției, lui Zimmermann îi revenea sarcina de a organiza un curs de paleografie și diplomatică. De asemenea se angaja să elaboreze anual o lucrare științifică. În toamna lui 1875 arhivistul sibian face un circuit european când

vizitează și Arhivele din München și din Graz pentru a dobândi cunoștințe despre organizarea arhivelor și pentru a intra în contact cu regulamentele și dispozițiile arhivistice ce se aplicau acolo.

Franz Zimmermann va schimba regulile cu privire la unele obiceiuri moștenite: a introdus interdicția pentru funcționarii Primăriei de a intra în oficiul Arhivei cu țigara sau cu pipa aprinsă (p. 94). Zimmermann a ținut cu neclintire la articolul din regulament care prevedea că arhivaliile se împrumută în afara oficiului Arhivei doar pentru scopuri oficiale. Argumentul lui a fost acela că pe parcursul secolului XIX, Arhiva sibiană a pierdut, ireversibil, importante arhivalii din cauza obiceiului de a se împrumuta documente la oficiul sau domiciliul unor persoane. Cel mai afectat pare să fi fost superintendentul Bisericii evanghelice luterane, Georg Daniel Teutsch, autor, printre altele, a unei faimoase istorii a poporului săsesc. Spre mânia acestuia, Zimmermann i-a refuzat cererea de a împrumuta în afara Arhivei, în scopuri științifice, documente de arhivă. Fiul episcopului, Friedrich Teutsch a publicat, anonim, în gazeta *Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt* un articol inflammat în care atrăgea atenția că Magistratul sibian, prin intermediul oficiului Arhivei, este inamicul științei. (p. 156). De altfel condițiile de cercetare la sala de studiu a Arhivei, se vor îmbunătăți constant. Conform regulamentului, documentele de arhivă erau puse la dispoziția publicului interesat, câte 5 ore, în zilele de lucru. Puteau fi comandate copii de pe documente, contra cost. Zimmermann vedea însă în aceste reguli doar un mod de împiedicare a abuzurilor. Consemnează că a venit cu plăcere în întâmpinarea solicitării publicului cercetător, ușile Arhivei fiind deschise chiar și câte 10 ore pe zi; a copiat el însuși nenumărate documente, în afara orelor de program, și le-a eliberat gratuit. În 1896 în Arhivă s-a introdus instalația de apă iar un an mai târziu, iluminatul electric. Pentru a facilita o bună cercetare științifică a documentelor, Zimmermann a înființat, imediat după 1875 o bibliotecă specială, uzuală (p. 155).

Una dintre primele sarcini, considerată prioritară și dată de către autorități tânărului arhivist, a fost prelucrarea sumară a masei imense de acte ce proveneau din epoca mai recentă și din fondurile arhivistice produse până în anul 1850, predate acum oficiului Arhivei. Operațiunea viza ordonarea acestor acte dar și inventarierea acelor înscrisuri care nu au fost prevăzute cu număr de înregistrare. Ulterior, în 1879, Franz Zimmermann va contribui la organizarea serviciului de Arhivă la Brașov și la lucrările de ordonare a arhivei din Bistrița, aflându-se în contact permanent cu arhiviștii Friedrich Stenner din Brașov și cu dr. Albert Berger din Bistrița (p. 148). Zimmermann a fost interesat să obțină pentru Arhiva sibiană documentele de arhivă produse în decursul secolelor de diferite bresle sibiene. La unele bresle a avut succes, în alte cazuri a fost refuzat categoric. De asemenea el a fost preocupat să achiziționeze pentru Arhivă arhivalii de la persoane care erau pe cale să părăsească Sibiul definitiv, cu scopul de a completa goluri din fondurile

arhivistice deținute. Cu ajutorul materialului arhivistic obținut tot prin achiziție - spune Zimmermann - a organizat o serie de colecții personale ale unor personalități sibiene precum Jakob Rannicher, Konrad Schmidt, Friedrich Schuller von Libloy, Karl Neugeboren și alții (p. 154).

Pentru Franz Zimmermann, latura științifică a profesiei de arhivist era cea cu adevărat importantă, cea aducătoare de satisfacții. Și-a pus cunoștințele dobândite la Institutul vienez în slujba exersării laturii științifice a profesiei. La momentul venirii lui în Sibiu, exista un volum de documente privind istoria Transilvaniei până la anul 1301, întocmit de G. D. Teutsch și Fr. Firnhaber în anul 1857. Zimmermann și-a dorit o ediție de documente unificată referitoare la istoria sașilor din Transilvania. În ciuda faptului că se aflau deja în curs de întocmire volume de documente dedicate separat unor jurisdicții săsești: orașul Orăștie, „cele două Scaune” (Mediaș și Șeica), scaunul Cincu, Zimmermann a reușit să obțină susținere pentru proiectul său (p. 123-126). Sub coordonarea lui vor fi editate primele trei volume din corpusul de documente *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Zimmermann publică în anul 1887 (o nouă ediție în 1901) un Ghid al fondurilor și colecțiilor arhivistice din Arhiva orașului Sibiu și a Universității Săsești. A fost angajat în alte numeroase proiecte ce vizau depistarea și publicare de izvoare istorice. A colaborat cu cunoscuții istorici unguri Szilágyi Sándor și Pesty Frigyes dar și cu Academia Română. Economistul Aurel Brote din Sibiu l-a rugat, în numele Academiei Române, să depisteze în arhivele ungare și transilvănene și să copieze, documente ce priveau trecutul Țării Românești. Pentru osteneala sa a fost răsplătit de către instituția academică cu suma de 2.000 de coroane (p. 163). La solicitarea forumului de științe a sașilor transilvăneni, *Verein für siebenbürgische Landeskunde* (Asociația pentru cunoașterea Transilvaniei), Zimmermann a întocmit o listă a actelor existente în Arhivă, redactate în limba germană înainte de anul 1701 unde a inclus și acele documente de arhivă care conțin doar fragmente de limbă germană sau indică existența unor cuvinte germane.

Consemnările autobiografice al lui Franz Zimmermann dezvăluie informații nesperate despre primul ciclu al cursului de paleografie și diplomatică, deschis la 3 aprilie 1876. Acestea sunt binevenite pentru a completa și nuanța aspectele cunoscute până acum. Organizarea și ținerea, gratuit, a unui curs de paleografie și diplomatică, cu o durată de 3 luni anual, a fost o datorie asumată de către arhivistul Sibiului în conformitate cu prevederile regulamentului. El nu a fost însă adeptul improvizării unui curs pentru a cărei bună desfășurare lipseau instrumentele de lucru, și anume, cărțile de specialitate și copii după documentele de arhivă. În opinia sa, participanții la curs doreau ca în trei luni să dobândească cunoștințe utile despre științe speciale cărora la Viena le erau dedicate doi ani de studiu. A ținut să precizeze cursanților că el nu este nici inițiatorul și nici susținătorul ideii cursului, deoarece se declară adversarul oricărui lucru făcut superficial (p. 106). La finalul

cursului, Zimmermann a catalogat progresele făcute de primul ciclu de cursanți sibieni, drept modeste. Însă pentru a nu dezamăgi „părinții cursului”, a prezentat rezultatele ei, în raportul său din 17 martie 1877, într-o formă „înfrumusețată” (p. 106). Și-a schimbat optica pe parcurs, pentru edițiile următoare a întocmit un curs numit *Paläographie und Diplomatik für Archivbenutzer* și a confecționat planșe fotografice de dimensiuni mari, reproduceri după hrisoave medievale, cu ajutorul cărora se exersa citirea textelor paleografice. Ele există și astăzi.

Odată cu trecerea timpului, salarizarea personalului Arhivei sibiene a cunoscut un recul în comparație cu situația celorlalți funcționari, spre adâncă nemulțumire a lui Franz Zimmermann. De pe locul 2 în grila salarială în 1876, arhivistul a decăzut pe locul 8 în anul 1904, iar prăbușirea în grilă a secretarului Arhivei a fost și mai dramatică, de pe poziția 13 pe poziția 25 (p. 194). Oripilat de nepăsarea și disprețul autorităților, Zimmermann a recurs la soluția extremă. A publicat în 1905 la Viena o broșură cu titlul *Die Lage des Archivs der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation (Situația Arhivei orașului Sibiu și a Națiunii Săsești)*, unde dezvăluie lipsa susținerii materiale a Arhivei și toate nevoile logistice ale ei. Broșura cuprinde opiniile unor reprezentanți a mai multor instituții academice și de cultură din Europa cu privire la situația salarizării (p. 154). Gestul îndrăzneț și modul inedit de a protesta a lui Zimmermann a surprins neplăcut administrația orășenească și pe cea comitatensă, și a produs o ruptură ireconciliabilă între părți. Superiorii și-au propus să urmărească, cu foarte mare atenție, fiecare mișcare a lui Franz Zimmermann.

O primă controversă se dezbate în același an 1905, când Franz Zimmermann vinde Muzeului Brukenthal colecția proprie de documente istorice, alcătuită din peste de 2.500 de piese, contra sumei de 8.000 florini. Curând după tranzacție, Magistratul (Primăria) sibian(ă) s-a sesizat, bănuind că, de fapt, colecția a fost constituită din patrimoniul Arhivei sibiene și implicit din patrimoniul Magistratului (p. 154). Zimmermann s-a apărat cu succes, spunând că majoritatea documentelor le-a achiziționat, în calitate de persoană particulară, de pe piața liberă, practică aflată în uz și exersată de către colecționari. În însemnările autobiografice subliniază cu maliție că în colecția sa de documente istorice se aflau și piese pe care le-a salvat din cantitățile de acte pe care, sub titlul de maculatură, Magistratul le-a scos la vânzare, fără să le supună, în prealabil, unei trieri. Un document istoric salvat din kilogramul de așa-zisă maculatură, care se vindea cu 2-4 creițari, valora pe piață între 5-10 florini, spune Zimmermann. Intresasant este că în noiembrie 1907, Muzeul Brukenthal oferea colecția Zimmermann spre vânzare Arhivei sibiene! (p. 193).

Antecedentele scandalului care a avut drept consecință principală întreruperea bruscă și definitivă a carierei arhivistului Franz Zimmermann la Sibiu, în iunie 1906, sunt fixate în timp la anul 1883. Miza o reprezintă două acte emise de împuternicitul militar, baron Siskovicz, în anul 1765, în contextul înființării graniței militare a

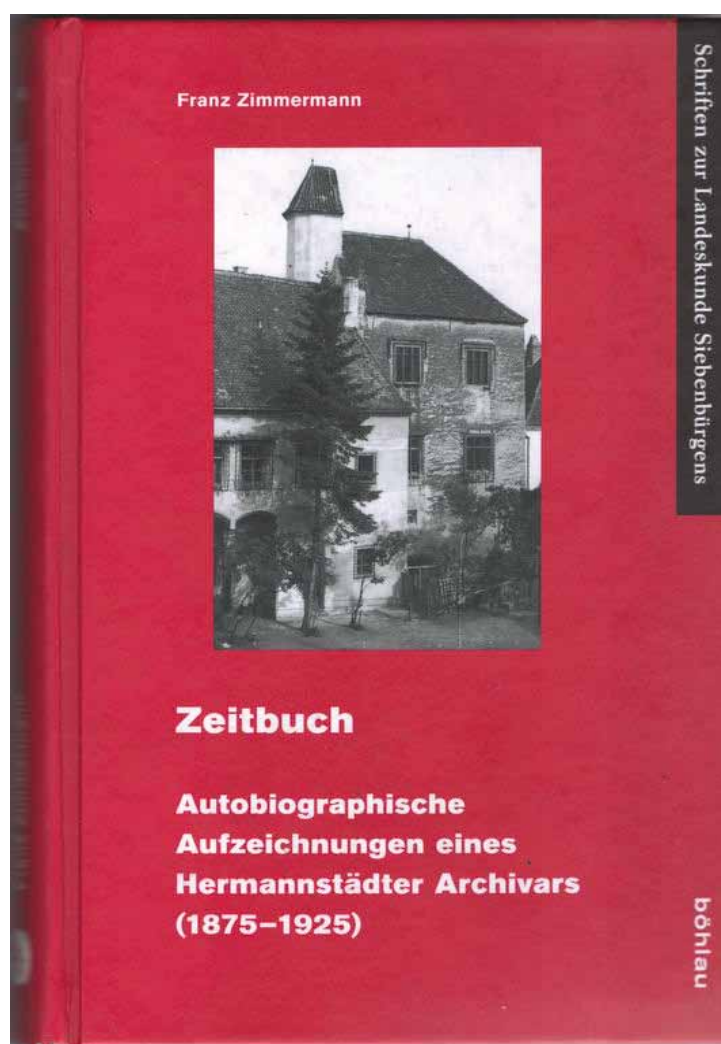
Transilvaniei. Două localități, Racovița și Jina, au fost cedate din jurisdicția Judelui celor 7 Scaune în cea a autorităților militare, contra unor despăgubiri la termen. În 1883 termenul despăgubirii se apropia de scadență, ceea ce se traducea prin faptul că Judelui celor 7 Scaune îi era îngăduit să exploateze materialul lemnos - și astfel să obțină un frumos profit - din bogatele păduri ce se întindeau pe hotarele celor două localități amintite. Arhivistul raporta în 1883 că documentele emise în 1765 nu au fost găsite în nici una din cele două Arhive comune. În 1903 anunță că cele două documente istorice există. Trei ani mai târziu, în februarie 1906, Zimmermann a înaintat un raport scris în care arăta că el a cumpărat cele două documente dintr-un anticariat contra sumei de 20.000 de coroane și că este dispus să le cedeze, contra aceleași sume, autorității comitatense (p. 174-175). Curând însă, termenul de prescripție pentru pretențiile de despăgubire s-a împlinit astfel că autoritățile comitatense nu au mai fost interesate de recuperarea documentelor. În aceste condiții, Zimmermann a donat cele două documente Arhivei orașenești în iulie 1907, într-un moment în care procedura administrativă pentru sancționarea sa, demarase deja. E de adăugat aici că ulterior, cele două acte de la 1765, devenite faimoase datorită cazului Zimmermann, au fost din nou de negăsit. Ele au fost recent depistate, fac parte din Colecția de documente medievale de la Arhivele Naționale Sibiu.

Magistratul orașului Sibiu a preluat cazul, deși nu acesta ci comitatul era direct interesat de clarificarea situației celor două documente cu parcurs straniu. Însă pentru Magistrat se ivise ocazia ideală pentru a aplica o corecție arhivistului protestatar. Franz Zimmermann nu dă satisfacție superiorilor săi. Părăsește Sibiul în iunie 1906 invocând o boală la ochi, pentru care solicită un concediu medical de 6 luni. Nu se va mai întoarce însă niciodată. Își vinde proprietatea din Sibiu și construiește o casă la St. Pölten în Austria unde se mută cu familia în anul 1907. La 7 iulie 1907 și-a înaintat cererea de pensionare (p. 185). La 8 iulie 1907 autoritățile orașenești din Sibiu au demarat procedura disciplinară împotriva lui Franz Zimmermann. (p. 176). A fost acuzat că a acționat împotriva intereselor Oficiului Arhivei și a fost amendat disciplinar cu 500 de coroane, sumă pe care Zimmermann a achitat-o (p. 179). Nu ne propunem să ne poziționăm pro sau contra vreunei părți în ce privește acest caz. Rămân oricum semne de întrebare legate de refuzul sau incapacitatea lui Zimmermann de a dovedi, în interesul apărării sale, achiziția de pe piață a documentelor incriminante. Nu a acceptat să divulge identitatea anticarului care i-a vândut documentele, iar în privința chitanței, a afirmat că nu a solicitat-o pentru a economisi valoarea taxei de timbru.

Părăsirea Sibiului și consecințele ce au urmat imediat, sunt punctele până la care editorul a considerat demn de interes să publice notițele autobiografice ale lui Franz Zimmermann. A adăugat însă scrierii memorialistice propriu-zise un inspirat set de texte menite să asigure o percepție mai bună și mai obiectivă a intențiilor și ideilor arhivistului Sibiului. De remarcat sunt, de pildă, sumarul integral al

notițelor autobiografice sau decizia de sancționare disciplinară motivată, emisă de comesul sașilor, Gustav Thalmann, la 10 ianuarie 1908. Includerea în volum a studiului din 1925, *Mehr Fachmann für unser Schrifttum* înseamnă un mare plus. Franz Zimmermann face aici o radiografie a activității sale de la Sibiu, scrierea beneficiind de limpezimea caracteristică unei abordări retrospective.

Peter MOLDOVAN

**Pál-Antal Sándor – Történelmi szimbólumaink Székelyföldi pecsétek
(Simboluri istorice. Sigiliile cu stemă din Ținutul Secuiesc),
Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2014, 319 p. + album**

Editorul cărții cu titlul de mai sus, domnul Káli Király István, își încheie propriile considerații de pe coperta a IV-a, apreciind că volumul semnat de binecunoscutul istoric țîrgumureșean, acad. Pál-Antal Sándor, se adresează nu doar specialiștilor, ci și cititorilor interesați de „istoria noastră, de simbolurile trecutului nostru.”

Apreciatul autor, specialist al sigilografiei, oferă o „dedicație istoriografică” pentru toți cei care iubesc tărâmul zeiței Clio și depășesc hotarul lingvistic, temporal sau factual care îi preocupă. În introducerea semnată de domnia sa, cititorul este avertizat că titlul ales poate naște controverse din două motive. Unul ar fi acela că regulile heraldice clasice consideră majoritatea sigiliilor ca simboluri, iar pentru a se vorbi despre sigilii cu stemă este necesară prezența scutului. În contradicție cu această teză, în opinia scriitorului sigiliile cu stemă le includ și pe cele care nu au scut, ci doar simboluri așezate în câmpul sigilar. Pe de altă parte, discuțiile legate de titlu pot fi determinate și de faptul că în paginile cărții nu se vorbește de totalitatea sigiliilor cu stemă, ci numai despre cele aparținând instituțiilor, colectivităților și a altor comunități. Și, se afirmă în continuare, cum simbolurile comunităților secuiești fac parte din categoria simbolurilor instituționale, acestea pot fi definite ca sigilii cu stemă. (p. 7)

Volumul de față este, indiscutabil, o sinteză a cercetărilor efectuate în domeniul sigilografiei de istoricul Pál Antal S., a cărui formație de arhivist l-a ajutat în a deveni un specialist recunoscut în restrânsa comunitate a sigilografilor din țara noastră.

Din punct de vedere cronologic, lucrarea acoperă veacurile anterioare anului 1918. „Personajul” principal este unul colectiv – sigiliile cu stemă și alte simboluri, considerate istorice, ale instituțiilor din Ținutul Secuiesc. Din perspectivă structurală, cartea are trei părți, fiecare cu un subiect bine definit, dar strâns legate între ele.

Prima parte o putem aprecia ca fiind pusă sub semnul generalului. Lectura paginilor 11-22 aduce în fața cititorului un sintetic, dar relevant istoric al practicii sigilare la instituțiile laice și ecleziastice din Secuime. Lista istoriografică (p. 23-28) crește valoric informația oferită, reunind 72 de titluri înșirate într-o periodizare interesantă : ante 1918, interbelice, între 1945-1989, respectiv după 1989. Pentru fiecare etapă istoriografică s-a aplicat, oarecum, criteriul cronologic al aparițiilor editoriale. Cei interesați regăsesc toate lucrările apropiate subiectului cărții discutate în rândurile de față și semnate de istoricul mureșean. Este vorba de 18 trimiteri bibliografice, publicate între 1997-2013.

A doua parte a volumului este cea mai consistentă, fiind alcătuită din trei capitole. Primul, intitulat „Sigiliul cu stemă al Ținutului Secuiesc” (p. 29-46), reface traseul istoric al sigiliului „națiunii” secuiești care, pe parcursul secolelor XV-XIX, a cunoscut două faze distincte. Pentru secolele XV-XVI sunt evidențiate informațiile sporadice cu privire la vechiul sigiliu secuiesc. O prezentare detaliată se face sigiliului confecționat în anul 1659, în baza unei hotărâri dietale. În câmpul vechiului sigiliu erau gravate tradiționalele simboluri ale secuilor: un braț armat, ținând în mână o sabie cu o inimă și un cap de urs străpunse, iar pe cel nou, soarele și semiluna. Acest ultim sigiliu a fost folosit – împreună cu sigiliul comunității comitatelor și cu cel al comunității sașilor – până în anul 1867, pentru autentificarea hotărârilor dietale ale Transilvaniei. Sub titlul „Sigiliile scaunelor secuiești” (p. 47-130) este trecută în revistă evoluția folosirii instrumentelor sigilare de autentificare a actelor emise de instituțiile administrative, judecătorești, bisericesti, școlare și industriale (ale breslelor) din același areal geografic. Sigiliile utilizate de cele cinci scaune secuiești – Arieș, Ciuc-Giugeu, Casin, Mureș, Trei Scaune și Odorhei – se bucură de o descriere amplă. În prezentare se pot urmări demersurile făcute de solicitanți, pentru obținerea dreptului de folosire a sigiliului autentic cu stemă, acordat printr-o scrisoare privilegială a Curții de la Viena, respectiv evoluția practicii de folosire a instrumentelor de autentificare a actelor, până la începutul secolului al 20-lea.

Un subcapitol aparte este dedicat sigiliilor aparținând orașelor din Ținutul Secuiesc. Din cele zece orașe, unul – Țirgu-Mureșul – avea, începând din anul 1616, rang de oraș liber regesc, celelalte fiind târguri. Urbea Țirgu-Mureș folosea sigiliu autentic din secolul al XVI-lea, iar Odorheiu Secuiesc din veacul al XVII-lea. Restul târgurilor au adoptat această practică în a doua parte a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor. Sigiliile orășenești, deși au fost mai des reînnoite, și-au păstrat, continuu, emblemele tradiționale. Alt subcapitol urmărește situația „sigilografică” din comunitățile sătești. Până în ajunul revoluției din 1848–1849, acestea foloseau doar sigiliile personale ale notarilor comunali. Până în anul 1846 doar câteva așezări rurale aveau sigilii sătești cu stemă; ele se răspândesc masiv, în tot teritoriul Ținutului Secuiesc, între anii 1846–1848. În emblemele sigilare domină vechea (sabia ridicată) sau noua stemă (soarele și semiluna) a secuilor. În volum sunt prezentate peste două sute de astfel de sigilii comunale, grupate pe scaune, și în cadrul acestora, în ordine alfabetică.

Deosebit de interesantă este variata colecție de sigilii aparținând instituțiilor ecleziastice locale (protopopești și parohiale), grupate pe culte: romano-catolic, greco-catolic, ortodox, reformat și unitarian. Particularitatea acestora se remarcă prin diversitatea imaginilor gravate pe câmpurile sigilare. La romano-catolici, greco-catolici și unitarieni domină scene biblice, la ortodocși și reformați, edificii bisericesti.

Firese, celor de mai sus le urmează sigiliile acelor unități școlare care, până în a doua parte a secolului al XIX-lea, foloseau astfel de instrumente autentificatoare proprii. Numărul lor redus, întrucât numai școlile secundare uzau de această practică, crește importanța depistării și prezentării lor. Este vorba de patru instituții de învățământ romano-catolice (Odorheiu Secuiesc, Șumuleu Ciuc, Tîrgu-Mureș și Canta - înglobată în orașul Tîrgu-Secuiesc) și două reformate (Tîrgu-Mureș și Odorheiu Secuiesc).

Breslele din același teritoriu, cunoscute pentru obiectele de uz casnic și de altă natură realizate de membrii lor, dar și pentru grija întru apărarea drepturilor dobândite, foloseau, de timpuriu, însemne proprii, gravate pe sigilii, prin care autentificau înscrisurile emise. O bună parte a acestor sigilii datează încă din secolul al XVII-lea, fiind reînnoite la începutul veacului al XIX-lea. Autorul le urmărește evoluția în timp și descrie, în detaliu, însemnele existente în câmpurile sigilare.

Capitolul „Descrierea sigiliilor” (p. 131-287) ne oferă informații consistente despre denumirea instituției, anul confecționării matricei sigilare, ori anul documentului pe care se află amprenta sigilară reprodușă, locul de păstrare, forma și mărimea, simbolurile și legendele, pentru fiecare caz în parte.

Albumul de la sfârșitul cărții, alcătuit din 144 de „tabele”, conține 150 de reproduceri sigilare color, dintre care 130 sunt matrice sigilare, cinci sunt steme desenate, alte șapte sunt sigilii reproduse prin desene color, respectiv 17 în alb-negru, în rest, amprente sigilare în ceară roșie, timbrate sau în fum. Calitatea excepțională a imaginilor permite privitorului să-și confirme singur că cele citite sunt conforme cu realitatea depistată în arhivele cercetate de autor. Acestea din urmă pot fi cunoscute din lista specială dedicată lor (p. 300-303), numărând în jurul a 100 de fonduri documentare din Ardeal și Ungaria.

Pentru facilitarea lecturii, este pus la dispoziția cititorului un indice toponimic și antroponimic (p. 305-314). Ampla bibliografie (p. 287-299) reconfirmă, dacă mai era nevoie, seriozitatea acestui demers publicistic. Cele două rezumate, în limba română, respectiv engleză, contribuie la accesarea conținutului de către necunoscătorii limbii maghiare care s-a afla „față în față” cu prezentul volum.

Nu putem să nu remarcăm, ca de fiecare dată, respectul față de cititor al autorului, prin calitatea excepțională a condițiilor grafice asigurate apariției editoriale de față. Este și aceasta o dovadă a înaltului profesionalism, a exigenței maxime manifestate față de percepția vizuală, și nu numai de conținut, a celor care își vor pune să răsfoiască, cel puțin, această carte.

Milandolina-Beatrice DOBOZI

Pál-Antal Sándor

Történelmi szimbólumaink
Székelyföldi
pecsétek

Virgil Coman, Stoica Lascu, Constantin Cheramidoglu, Marian Moșneagu, Vasile Reghintovschi, Angela Pop, Radu Cornescu, Campania militară a României din 1913. O istorie în imagini, documente și mărturii de epocă / Romania's military campaign in 1913. A history in images, documents and epoch testimonials (București, Editura Etnologică, 2013), 299 p. ISBN 978-973-8920-56-9

Războaiele balcanice din 1912-1913 au reprezentat pentru popoarele sud-dunărene sfârșitul acțiunilor militare și politico-diplomatice pentru eliberarea de sub autoritatea otomană, materializate prin trasarea unor noi frontiere, în baza Tratatului de pace parafat la București în 28 iulie/10 august 1913. În același timp, au fost îndeplinite o serie de obiective țintite de unii conducători politici din arealul balcanic, chiar din secolul al XIX-lea, care, din păcate, nu au ținut seama de mozaicul multietnic, urmările lor având efecte nedorite chiar și astăzi.

Apărută la un secol de la desfășurarea evenimentelor, pentru a readuce în memorie activitatea militarilor români în vara anului 1913 pe câmpurile de luptă din Bulgaria, cât și pentru a evidenția rolul de arbitru al României în Balcani, lucrarea pune în valoare, în primul rând, imaginile de epocă aflate în patrimoniul Arhivelor Naționale ale României și al Serviciului Istoric al Armatei, în colecții ale membrilor Asociației Filateliștilor „Tomis” Constanța”, dar și în colecția particulară a domnului Fl. Buta.

Aceasta mai cuprinde câteva studii, bazate, în primul rând, pe documente de arhivă și mărturii de epocă, pentru a reliefa contribuția forțelor terestre, aeriene și navale române în acest conflict balcanic, o serie de aprecieri și impresii ale câtorva participanți români pe frontul din Bulgaria, maniera în care presa internațională a prezentat evenimentele, iar în final câteva date despre modul în care a fost reflectată Campania militară a României din 1913 în cărți poștale ilustrate ale vremii.

Studiile poartă semnătura unor autori consacrați din Constanța: Virgil Coman, *Mărturii documentare privind Campania militară a României din 1913/Documents about Romania's military campaign in 1913* (pp. 9-55); Marian Moșneagu, *Marina Militară Română în campania din Bulgaria (1913)/The Romanian Navy in the campaign in Bulgaria (1913)* (pp. 57-71); Vasile Reghintovschi, *Participarea aviației române la Campania militară din anul 1913/ Romanian Air Force participation in the Military Campaign in 1913* (pp. 73-93); Stoica Lascu, *Campania din Bulgaria (1913). Aprecieri și impresii ale unor participanți români/The campaign in Bulgaria (1913). Opinions and impression expressed by Romanian participants* (pp. 95-173); Constantin Cheramidoglu, *Acțiunea României în Balcani, în viziunea presei străine/1913. Romania's action in the Balkans seen by the foreign press* (pp. 175-209); Angela Pop, *România și al Doilea Război Balcanic (1913). Percepții americane/Romania and the Second Balkan war (1913). American observations*

(pp. 211-231); Radu Cornescu, *Campania militară a României din Balcani (1913) reflectată în cărți poștale ilustrate ale vremii/Romania's military campaign in the Balkans (1913) reflected in picture postcards of the time* (233-241). Notele bibliografice de la final (pp. 249-297) certifică, o dată în plus, nivelul științific al lucrării.

Pentru a fi cunoscute și celor interesați din afara granițelor României, textele au fost traduse integral în limba engleză de către Corina Apostoleanu.

După cum se precizează în *Introducere*, care poartă semnătura lui Virgil Coman, coordonatorul acestui demers științific, cartea se adresează, pe de o parte, publicului larg, iar, pe de altă parte, specialiștilor „fiind evitată erudiția exagerată, cât și simplificarea excesivă”, urmărindu-se, pe cât posibil, echilibrul, cu scopul de a-i mulțumi atât pe cunoscători, dar și pe cei dornici de a se iniția în istoria conflictului balcanic din perioada premergătoare izbucnirii Marelui Război.

Liviu BOAR

**Virgil Coman (coord.), Dobrogea în Arhivele românești (1597-1989).
 Profesorului Stoica Lascu la 60 de ani (București, Editura Etnologică, 2013),
 1065 p. ISBN 978-973-8920-61-3**

La finele anului 2013 a văzut lumina tiparului o ediție de documente, de mare valoare, care privește spațiul cuprins între Dunăre și Marea Neagră, ce completează lista contribuțiilor pe această temă apărute anterior. După cum se precizează în *Introducere*, acest proiect editorial a fost inițiat, la începutul anului 2011, de arhiviștii conștanțeni coordonați de Șeful Serviciului Județean Constanța al Arhivelor Naționale, Dr. Virgil Coman, pentru a marca șase decenii de la înființarea unor structuri județene ale Arhivelor Naționale, inclusiv cea de la Constanța, dar în mod special pentru a-l omagia pe profesorul Stoica Lascu, unul dintre universitarii tomitani care s-au aplecat asupra cercetării Istoriei Dobrogei, la împlinirea a 60 de ani.

Volumul cuprinde un număr de 413 documente, cele mai multe inedite, dar și 12 imagini (cărți poștale și fotografii), din patrimoniul Arhivelor Naționale ale României și al structurilor sale județene (mai puțin cele din Harghita și Sălaj – n.ns.), cel al Diviziei Arhive Diplomatice, Serviciului Istoric al Armatei și Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Practic, este vorba despre o serie de documente referitoare la Dobrogea, identificate de unii arhiviști care își desfășoară activitatea în instituțiile amintite mai sus, în fondurile și colecțiile arhivistice pe care le gestionează, colaționate și transmise spre publicare Serviciului Județean Constanța al Arhivelor Naționale.

În ceea ce privește structura, lucrarea respectă normele în vigoare, după cum urmează: *Introducere* (pp. 5-8)/*Foreword* (pp. 9-12); *Notă asupra ediției* (pp. 13-14)/*Comment about the edition* (pp. 15-16); *Lista documentelor* (pp. 17-37)/*List of documents* (pp. 38-59), *Documente* (pp. 60-994), *Ilustrații* (pp. 995-1000), *Indice antroponimic* (pp. 1001-1026), *Indice toponimic* (pp. 1027-1044). La final a fost adugată o *Notă biobibliografică Stoica Lascu* (pp. 1045-1061) și *Lista editorilor* (pp. 1062-1064).

Dacă cele mai multe mărturii arhivistice sunt în limba română, volumul mai cuprinde și alte câteva scrise în limbi și paleografii precum: turco-osmană, chirilică, greacă, magiară, germană, franceză și engleză, care, după caz, au fost transliterate, transcrise și traduse.

Din punctul de vedere al perioadei în care au fost emise, cele mai multe documente datează din anii 1878-1989, dar sunt și alte câteva mai vechi, începând cu 1597. Prezentate cronologic și precedate de un rezumat, acestea surprind procese istorice cu implicații asupra teritoriului cuprins între Dunăre și Marea Neagră, o serie de aspecte din viața culturală, social-economică și politică, evenimente deosebite ș.a.

Ne-au reținut atenția, la o primă lecturare, în mod special, mărturiile arhivistice care prezintă: momentele sărbătorești din 1878, când Dobrogea a fost reintegrată României; măsurile susținute de guvernanți pe linia dezvotării acestui spațiu, dar și pentru așezarea și împroprietărirea unor familii de români, inclusiv

din Transilvania; realitățile economice, sociale, culturale și edilitare din județele Constanța și Tulcea de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea văzute prin prisma unor rapoarte ale prefectilor celor două județe; procesul de împrăștiere în Dobrogea, inclusiv în județele Caliacra și Durostor, din perioada interbelică; festivitățile dedicate aniversării Semicentenarului reînegrării Dobrogei la România organizate în toamna anului 1928; situația evacuațiilor din Dobrogea de Sud (Cadrilater), ca urmare a aplicării prevederilor Tratatului de la Craiova din 7 septembrie 1940; aspecte din activitatea organizațiilor P.C.R./P.M.R. din județele Constanța și Tulcea în perioada 1946-1950; unele studii și rapoarte privind sistematizarea și dezvoltarea localităților din Dobrogea în deceniile cinci și șase ale secolului trecut; dările de seamă asupra activității comitetelor județene Constanța și Tulcea ale P.C.R. în perioada 1984-1989, cât și hotărârile conferințelor celor două organizații județene ale P.C.R. din 11 noiembrie 1989; unele informații referitoare la activitatea minorităților, respectiv a cultelor din Dobrogea ș.a.

Valoarea științifică a lucrării este reliefată și de indicii antroponimici și toponimici, întocmiți de Nicoleta Grigore, indispensabili pentru un demers istoriografic de acest gen.

În mod cert, această ediție de documente reprezintă o bogată sursă de informații pentru cercetarea științifică, utilă tuturor celor care doresc să cunoască într-un mod cât mai limpede aspecte mai vechi sau mai noi din Istoria Dobrogei.

Liviu BOAR

Daniel Cain, Armand Goșu, Cornel Sigmirean, Anemarie Sorescu-Marinković, Românii de lângă noi, Cu un cuvânt-înainte de Cristian David, ministru delegat pentru românii de pretutindeni (București, Editura Corint Junior, 2013), 207 p. ISBN 978-973-128-507-8

În ultimii ani, românii din vecinătatea României s-au bucurat de atenția unor specialiști din țară și de peste hotare ale căror cercetări în arhive, biblioteci și, nu în ultimul rând, chiar în locurile unde aceștia trăiesc, au văzut lumina tiparului. Lucrarea de față este rodul efortului colectiv al unor autori precum: Cornel Sigmirean, istoric, Prof. univ. dr. la Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș și director al Institutului de cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române, autor a numeroase volume, studii și articole referitoare la elitele politice și intelectuale din Transilvania și Ungaria, problematica studenților români din Transilvania, Ungaria și Slovacia ș.a.; Armand Goșu, istoric, Conf. univ. dr. la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, specialist în problemele spațiului ex-sovietic și analist al evoluțiilor politice și diplomatice din zona euro-asiatică, autor al unor cărți și articole privind politica externă a Rusiei (sec. XIX-XX), politica externă a României în vecinătatea estică și relațiile româno-ruse; Daniel Cain, istoric, cadru didactic asociat la Universitatea din București, cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, secretar al părții române în Comisia Mixtă de Istorie româno-bulgară, specialist în problematica spațiului sud-est European, autor al unor volume și studii pe această temă; Anemarie Sorescu-Marinković, folclorist și etnolingvist, cercetător științific gr. III la Institutul de Balcanologie al Academiei Sârbe de Științe și Arte din Belgrad, cu preocupări privind limba, folclorul și identitatea comunităților românofone din afara granițelor, migrațiile și interferențele lingvistice în Balcani, multilingvismul, autoare a unui volum, dar și a unor studii și articole în aceste direcții de cercetare.

Cartea cuprinde un *Cuvânt-înainte* (pp.7-8) al ministrului delegat pentru românii de pretutindeni, Cristian David, urmat de nouă capitole, în care sunt surprinse aspecte din viața românilor din Albania, Bulgaria, Croația, Grecia, Republica Macedonia, Republica Moldova, Serbia, Ucraina și Ungaria, prin intermediul unor ilustrații extrem de sugestive, a căror selecție este realizată cu minuțiozitate.

Pentru a-l introduce pe cititor în temă, în fiecare capitol sunt prezentate o serie de informații generale din trecut, dar și din zilele noastre, despre conașionalii noștri din vecinătatea României.

Primele cinci capitole, respectiv *Românii din Albania* (pp. 9-26), *Românii din Bulgaria* (pp. 27-48), *Românii din Croația* (pp. 49-60), *Românii din Grecia* (pp. 61-76) și *Românii din Macedonia* (pp. 77-92) sunt elaborate de Daniel Cain, autorul punând în valoare un număr important de fotografii din patrimoniul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Bibliotecii Academiei Române, colecții particulare, dar și câteva ilustrații mai recente.

Capitolele șase și opt intitulate *Românii din Republica Moldova* (pp. 93-132) și *Românii din Ucraina* (161-184) poartă semnătura lui Armand Goșu, care, la rândul său, fructifică o serie de fotografii și cărți poștale ilustrate din patrimoniul

Arhivelor Naționale Istorice Centrale, și cel al Bibliotecii Academiei Române, dar și câteva din colecții particulare.

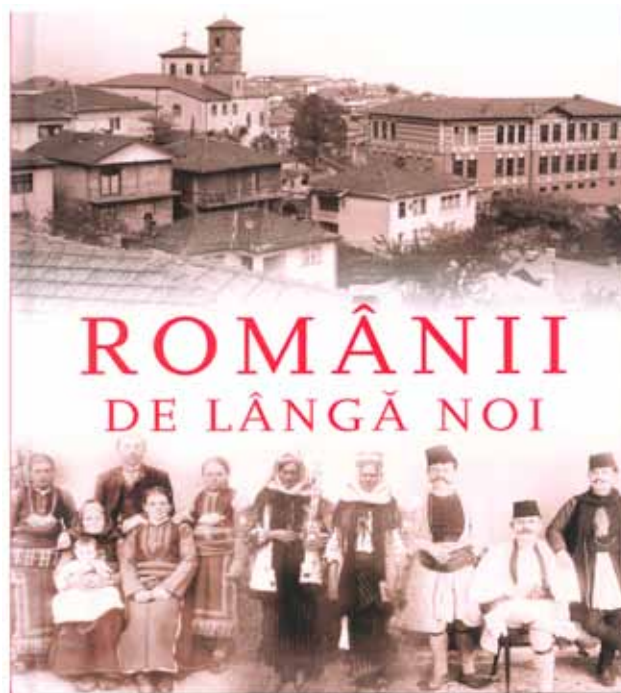
Anemarie Sorescu-Marinković tratează, în capitolul șapte, *Românii din Serbia* (133-160), mai exact *Românii din Voivodina – Vladimirovaț (Petrovasâla)* (pp. 139-147), *Românii din Timoc – Tanda* (148-157) și *Rudarii – Plajane, cătunul Orașie* (158-160). Imaginile prezentate de autoare provin din colecții particulare, cele mai multe fiind realizate în ultimii ani, însă, alături de acestea, sunt și câteva din secolul trecut, la fel de sugestive.

Capitolul nouă, *Românii din Ungaria* (pp. 185-207), elaborat de Cornel Sigmirean este structurat în cinci subcapitole, respectiv *Estimări statistice* (pp. 187-191), *Biserica și comunitate* (pp. 192-198), *Școala la românii din Ungaria* (pp. 199-202), *Cultură și societate* (pp. 203-205), *Presă și politică* (p. 206). Autorul a pus în valoare, în primul rând fotografii recente dar și altele din Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

La finalul lucrării este prezentată și o scurtă *Bibliografie orientativă* (p. 207), ce însumează 17 cărți apărute între 1895-2013.

Fără îndoială, un demers editorial de genul acesta este util și necesar, dacă avem în vedere faptul că încă mai sunt de scos la lumină informații despre românii din vecinătatea României, care necesită a fi cunoscuți mai bine, nu numai de specialiști, ci și de publicul larg. În același timp, noua contribuție istoriografică reprezintă, în opinia noastră, o lectură plăcută pentru toți cei pasionați de istoria românilor de lângă noi.

Virgil COMAN

NICOLAE ȚIRIPAN, „PROTOPOPIATUL CĂLĂRAȘI. RĂDĂCINI ÎN ISTORIE ȘI ÎN VEȘNICIE. MONOGRAFIE – ALBUM”, EDITURA EPISCOPIEI SLOBOZIEI ȘI CĂLĂRAȘILOR, 2013, 511 p.

Lucrare impresionantă, atât ca informație conținută, cât și ca volum și calitate grafică, „**Protopopiatul Călărași: rădăcini în istorie și în veșnicie**”, este „rod al unei ample lucrări de cercetare a domnului Nicolae Țiripan, director al Direcției Județene a Arhivelor Naționale”, după cum subliniază în “Cuvânt înainte” P.S. Vincențiu, episcopul Sloboziei și Călărașilor. Din colectivul redacțional mai fac parte preot Manuel Rusu – consilier cultural și preot dr. Cristi Gavrilă, ambii de la Episcopia Sloboziei și Călărașilor, care s-au îngrijit de punerea în pagină și tipărirea lucrării, protopop Ramon Eugen Ilie, care a asigurat partea financiară necesară tipăririi, și Florin Rădulescu pentru partea fotografică.

Ideea realizării acestei lucrări s-a născut în anul 2003, atunci când Protopopiatul Călărași a aniversat 170 de ani de existență, ocazie pentru care a fost realizat un scurt istoric al acestei instituții bisericești, de către același autor

Cuvântul înainte, în care episcopul Sloboziei și Călărașilor, Prea Sfințitul Părinte Vincențiu, dă Binecuvântarea acestei „cărți de vizită”, cum frumos o numește, conține un mesaj evlavios, de laudă, la adresa celor care au muncit la acest volum: „În contextul aniversării a două decenii de la înființarea Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, Protopopiatul Călărași, prin protopopul și preoții săi, își onorează o promisiune. Desigur că toate manifestările culturale organizate până acum de Protopopiatul Călărași, concerte, expoziții de icoane și tablouri religioase, cercuri pastoral-misionare și catehetice, conferința pastorală din luna iunie a acestui an și multe altele își au rolul lor, întipăririndu-se adânc în conștiința celor care au participat, într-un fel sau altul, la reușita lor. Lipsea, însă, din acest peisaj, o monografie detaliată, o certificare dăltuită în slove a rolului deosebit pe care l-a avut și îl are Ortodoxia, încă de la începuturi.”

Apărută la Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, cu subtitlul „1993 – 2013. Slujire și dăruire. Două decenii de misiune creștină în Episcopia Sloboziei și Călărașilor”, volumul completează cu succes istoria locală, deschizând calea către descoperirea, din punct de vedere documentar, a vieții creștine de pe aceste meleaguri, întregind, astfel, istoria noastră națională. Așa cum sugerează și titlul, lucrarea a fost editată cu prilejul aniversării a 20 de ani de la înființarea Episcopiei Sloboziei și Călărașilor și s-a bucurat nu numai de binecuvântarea, ci și de sprijinul P.S.S. Vincențiu, episcopul eparhiei.

Lucrarea se deschide cu un scurt istoric al Protopopiatului Călărași, care face trecerea către cele trei mari capitole, cuprinzând istoricul celor 57 de lăcașuri de cult păstorite de această instituție.

Primul capitol este dedicat bisericilor din municipiul Călărași, 16 la număr. Lecturând acest prim capitol, cititorul face cunoștință cu o lume deosebit de

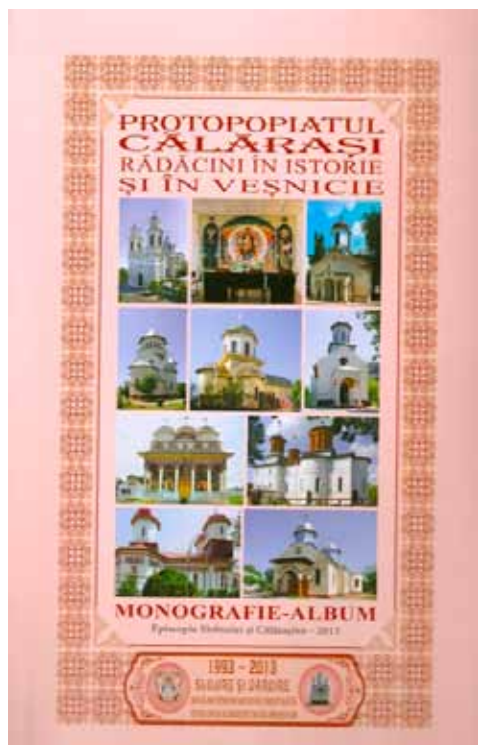
frumoasă, încărcată de istorie și tradiție, unde frazele, încărcate de amănunte inedite despre istoria locală, se împletesc cu imagini edificatoare ale fiecărui lăcaș de cult prezentat. Calitatea grafică, deosebită, a lucrării accentuează mesajul transmis de autori. Prezentarea fiecărei biserici reunește date privind localizarea edificiului în context geografic și istoric, sursa de finanțare, pisană sfântului locaș de cult, evoluția în timp, autorii picturilor și semnificația documentară a reprezentărilor de figuri de domnitori și enoriași, care și-au adus contribuția la ridicarea bisericii, descrieri ale interioarelor, restaurări ale picturilor sau ale locașului, lucrări de reparații sau construcții ulterioare, situația parohiei de la înființare până în prezent, evenimente deosebite înregistrate de-a lungul timpului, preoții care au slujit în parohie și de cine este păstorită în prezent. Edificatoare sunt numeroasele imagini ce însoțesc textul, fotografiile realizate de Florin Rădulescu, profesionist, care adaugă acestei lucrări și calitatea de Album monografic.

Capitolul al doilea cuprinde prezentări și imagini ale celor 41 de biserici ale parohiilor rurale din cadrul Protopopiatului Călărași. Sunt editate adevărate pagini de istorie scrisă și ilustrată. Nu lipsesc nici aici date privind înființarea fiecărei parohii, slujitorii lăcașului de cult, caracterul picturii și descrierea edificiului. Calitatea fotografiilor prezentate este dată și de încărcătura istorică a obiectelor și picturilor conținute, multe dintre ele fiind obiecte de patrimoniu.

Ultimul capitol este dedicat mănăstirilor aflate în Protopopiatul Călărași. Este vorba despre Mănăstirea Radu Negru, Mănăstirea Libertatea și Mănăstirea Coslogeni, edificii emblematice, care reunes, în sânul lor, tainice trăiri evlavioase ale celor ce și-au dedicat, total, viața celor sfinte. Se remarcă, de departe, puterea cuvintelor despre Crucea de leac de la Coslogeni, în jurul căreia a luat ființă Mănăstirea cu hramul „Izvorul Tămăduirii”. În paginile dedicate descrierii, sunt cuprinse legende ale *Crucii de leac*, puncte de vedere ale diferiților curioși, mai mult sau mai puțin avizați, date, impresii, studii și concluzii, toate constituindu-se în pagini al căror mister urmează a fi descifrat de posteritate.

Aparatul critic numără 1179 note, ce fac trimiteri la documente de arhivă, lucrări, cercetări istorice și științifice, autori, publicații, periodice. Nimic nu este afirmat în mod gratuit, nici o concluzie nu este lăsată neacoperită de cercetări aprofundate. Au fost cercetate documente existente în fondurile deținute de Arhivele Naționale din Călărași, Ialomița, Constanța, precum și lucrări de specialitate editate și publicate de specialiști, dar și de mitropoliile și episcopiile în jurisdicția cărora s-a aflat de-a lungul timpului Protopopiatul Călărași. Reunirea cercetărilor în peste 500 de pagini format A4 invită la descoperirea istoriei, într-o lucrare cu greutate, la propriu și la figurat, care și-a făcut debutul pe covorul roșu al Istoriei.

Nicoleta Luiza ILIE

Misia

Misia Exemplele

Misia Exemplele

Misia Pate

**Centrul European de Studii Covasna - Harghita, Despărțământul Central
Județean Mureș al ASTREI, PROFESIONIȘTII NOȘTRI 12,
LAZĂR LĂDARIU LA 75 DE ANI
CĂRTURAR ȘI PATRIOT ROMÂN, Ediție îngrijită de Dr. Florin Bengean
și Dr. Ioan Lăcătușu, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2014¹**

Cu sufletele pline de lumină și de bucurie, omagiem pe unul dintre cei mai mari poeți români contemporani și în același timp unul dintre marii oameni de cultură și de vibrantă trăire românească din spațiul românesc, în special transilvănean, domnul LAZĂR LĂDARIU, cu prilejul împlinirii a 75 de ani de viață. Folosind acest prilej, îi aducem prinosul nostru de cinstire și de prețuire, împreună cu simțămintele noastre de nețărmurită dragoste, mulțumind totodată Părintelui ceresc – care toate le orânduiește spre bine și poartă de grijă tuturor – că l-a învrednicit să ajungă până la această culme de viață, din care mai mult de o jumătate de veac a închinat-o slujirii devotate neamului românesc și credinței noastre strămoșești. La împlinirea acestei respectabile vârste, se cuvine să aducem un mare elogiu și cuvânt de apreciere pentru pilduitoarele înfăptuiri ale distinsului cărturar ardelean Lazăr Lădariu, potrivit îndemnului Sfântului Apostol Pavel, care zice: „Să aveți luare aminte pentru cei ce se ostenesc între voi, pentru cei ce vă cârmuiesc întru Domnul și bine vă sfătuiesc, și pentru munca lor să-i socotiți vrednici de prisoselnică dragoste”(I Tes. 5,12-13).

În urmă cu câțiva ani, în cadrul unei activități a Despărțământului Central Județean Mureș al Astrei, desfășurată în sala festivă a Colegiului Național „Alexandru Papiu Ilarian” din Tîrgu-Mureș, manifestare la care cunoscutul cărturar Lazăr Lădariu a fost ales din nou în funcția de președinte a Astrei mureșene, subsemnatul, am făcut o propunere, ca atunci când Lazăr Lădariu va împlini frumoasa și respectabila vârstă de 75 de ani, să-i aducem un prinos de recunoștință prin apariția unui volum pe care să îl dedicăm în întregime. După aceea, în discuțiile personale pe care le-am avut cu domnia sa, acesta cu modestia care îi este recunoscută, spunea că nu dorește onoruri, laude și alte asemenea lucruri. Însă, cu perseverență, am insistat pe această idee, afirmând că omul atât de implicat în viața cetății, Lazăr Lădariu, merită cu prisosință ca să i se dedice un volum la ceas aniversar, la împlinirea a 75 de ani de viață. După ce l-am convins pe domnia sa de necesitatea apariției acestei cărți, am

¹ Această recenzie a fost publicată în „Cuvântul Liber”, Tîrgu-Mureș, 28 martie 2014, p. 4.

făcut publică ideea editării unui volum dedicat distinsului nostru cărturar și prieten, Lazăr Lădariu.

Această idee a demarat în forță în iulie 2013, când ne-am hotărât să redactăm o adresă pe care să o trimitem tuturor celor care vor dori să-și aducă contribuția la realizarea acestui autentic act de cultură destinat să reprezinte încă o recunoaștere publică a meritelor publicistului, poetului, reprezentantului societății civile, liderului de opinie și omului politic Lazăr Lădariu. De comun acord, am convenit ca întreaga acțiune, să se desfășoare sub egida Astrei.

În acest moment a sosit o propunere extrem de interesantă din partea Centrului European de Studii Covasna-Harghita, respectiv din partea editurii Eurocarpatica din Sfântu-Gheorghe, ca acest volum să apară în colecția „Profesioniștii noștri”, din cadrul acestei edituri, în parteneriat cu Despărțământul Central Județean Mureș al Astrei, propunere însușită și de cel căruia îi este dedicat prezentul volum omagial.

Concret, din partea Centrului European de Studii Covasna-Harghita, propunerea a venit de la Î.P.S. Ioan Selejan, Arhiepiscopul Covasnei și Harghitei, sub înaltul patronaj al căruia se derulează întreaga colecție Profesioniștii Noștri, și de la distinsul nostru prieten, cărturar și „apostol” al neamului românesc, dr. Ioan Lăcătușu.

Colecția Profesioniștii Noștri este una de nivel național, și își propune să elogieze marile personalități ale neamului românesc, marii intelectuali și marii luptători pe baricada adevărului și a dreptății. Aș aminti aici doar de ultimele două volume apărute, înaintea celui de față, astfel volumul 10 din colecție este dedicat domnului prof. univ. dr. Corneliu-Mihail Lungu, fostul director general al Arhivelor Naționale a României, volumul 11 este dedicat ilustrului istoric dr. Gelu Neamțu, de la Institutul „George Bariț” din Cluj-Napoca, aparținător al Academiei Române. Și iată, Dumnezeu a rânduit ca volumul 12 din această frumoasă colecție să fie dedicat domnului Lazăr Lădariu. Am marea bucurie și satisfacție de a fi nașul acestei cărți, pe care am „botezat-o” cu titlul: **Lazăr Lădariu la 75 de ani. Cărturar și Patriot Român.** Sunt cuvinte mari, cuvinte frumoase, care întruchipează pe deplin întreaga viață, activitate și operă a distinsului și iubitului nostru prieten și colaborator, Lazăr Lădariu, pe care îl numesc *părintele culturii mureșene*.

Se cuvine să evidențiem modul în care a fost receptat apelul nostru de a solicita colaborări pentru acest volum. De pretutindeni au venit cuvinte de apreciere la adresa acestei idei, colaboratorii au fost încântați de oportunitatea oferită, ca fiecare dintre ei, și cu toții împreună, să participe la acest moment aniversar din viața colegului, prietenului și Omului de aleasă trăire românească, Lazăr Lădariu.

Structural, volumul dedicat domnului Lazăr Lădariu păstrează forma celor de dinainte. Volumul se deschide cu un mesaj de suflet și de simțire românească,

respectiv un cuvânt de binecuvântare din partea Î.P.S. Ioan, Arhiepiscopul Covasnei și Harghitei. Urmează apoi mesajul dedicat domnului Lazăr Lădariu de către domnul Ciprian Dobre, președintele Consiliului Județean Mureș, apoi mesajul domnului doctor Dorin Florea, primarul municipiului Tîrgu-Mureș, de asemenea dedicat domnului Lazăr Lădariu, apoi este prefața semnată de cei doi îngrijitori ai volumului, Florin Bengean și Ioan Lăcătușu, după care lucrarea își urmează cursul ei, fiind împărțită în patru mari capitole.

Primul capitol este dedicat mesajelor și cuvintelor de suflet, pe care colaboratorii acestui volum le-au adresat distinsului cărturar mureșean Lazăr Lădariu, cu ocazia împlinirii respectabilei vârste de 75 de ani, mesaje cuprinse în volum, în ordinea alfabetică a autorilor. Mărturisesc că am fost primul om care am citit aceste mesaje venite de pretutindeni, și am constatat încă o dată, dacă mai era cazul, că domnul Lazăr Lădariu este în primul rând extrem de iubit și în același timp apreciat, respectat, și chiar venerat de către toți cei care i-au trimis gânduri de suflet cu ocazia acestui măreț ceas aniversar.

Capitolul al doilea este intitulat: Lazăr Lădariu Scriitorul și Opera, și conține în prima sa parte biografia cărturarului Lazăr Lădariu, precum și bibliografia domniei sale, numeroasele premii și distincții pe care le-a primit de-a lungul timpului. Menționăm faptul că este vorba de o bibliografie selectivă, întrucât este practic aproape imposibil de inventariat întreaga operă a publicistului și scriitorului Lazăr Lădariu, operă de dimensiuni impresionante și de mare valoare pentru cultura română. Tot în cadrul acestui capitol sunt redate referințe critice la adresa operei domnului Lazăr Lădariu, apoi sunt cuprinse mai multe cronici literare, unde distinși oameni de cultură analizează și elogiază prin minunate cuvinte apreciative, opera cărturarului Lazăr Lădariu.

Întrucât volumul de față este unul omagial-științific, capitolul al treilea este dedicat unor studii cu caracter științific, purtând semnătura unor distinși oameni de cultură: profesori, istorici, cercetători, arhiviști, muzeografi, preoți, sociologi, publiciști, studii cu caracter interdisciplinar, care prin tematica lor, acoperă domeniile de interes care l-au preocupat pe omul de cultură Lazăr Lădariu, în decursul îndelungatei și prolifici sale activități cărturărești.

Capitolul al patrulea este cel mai emoționant. Este intitulat foarte sugestiv: Arhiva sentimentală, aici este locul emoțiilor, amintirilor, nostalgiilor, toate acestea concretizate în volum prin numeroasele ilustrații inserate aici. Și în acest caz, menționăm că am făcut o amplă selecție, prin introducerea în acest volum, doar a fotografiilor care redau cronologic cele mai importante momente din viața și activitatea lui Lazăr Lădariu pusă în slujba adevărului, a binelui public și a promovării interesului național. De asemenea, tot aici sunt cuprinse o parte

din copertile scanate ale cărților domnului Lazăr Lădariu, precum și o selecție din autografele pe care domnia sa le-a primit de-a lungul timpului pe cărțile unor iluștrii intelectuali români. Volumul cuprinde în partea sa de final și o listă a tuturor autorilor, colaboratori ai acestui volum, un rezumat în limba engleză și o listă a volumelor apărute până în prezent în colecția Profesiunii Noștri.

Mulțumim tuturor celor peste 100 de colaboratori ai prezentului volum, mai precis 108, distinși oameni de cultură, din întreg spațiul românesc: profesori universitari, istorici, arhiviști, cercetători, preoți, filologi, sociologi, primari, foști și actuali parlamentari, ziariști ș.a. care au răspuns invitației noastre pentru ca împreună să conturăm portretul de profesionist al cărturarului și patriotului Lazăr Lădariu. Printre cei care aduc cuvinte de apreciere la adresa domniei sale și contribuie cu studii, în paginile volumului de față, se numără importante personalități din județul Mureș: Tîrgu-Mureș, Reghin, Luduș, Sighișoara, Tîrnăveni, Sărmaș, Deda, precum și din alte părți ale țării: București, Ploiești, Cluj-Napoca, Sfîntu-Gheorghe, Oradea, Baia Mare, Toplița, Miercurea Ciuc, Sibiu ș.a. Reiese clar de aici faptul că domnul Lazăr Lădariu este o personalitate de nivel național.

Prin pana acestor personalități este conturată dimensiunea operei cărturarului Lazăr Lădariu, precum și trăsăturile esențiale ale vastei sale personalități. În acest sens, sunt deosebit de sugestive titlurile mesajelor adresate Omului, cărturarului și patriotului Lazăr Lădariu.

În acest volum sunt cuprinse cuvinte memorabile adresate unui „om între oameni”, care vorbesc convingător despre popularitatea de care se bucură distinsul nostru prieten Lazăr Lădariu, din partea tuturor celor care îl cunosc. Omul Lazăr Lădariu impresionează prin omenia sa, prin trăsături precum statornicie, consecvență, echilibru, solidaritate, generozitate, sinceritate, franchețe ș.a.

De asemenea domnia sa se remarcă prin opera literară, atât de sugestiv și convingător prezentată în paginile acestui volum omagial. Poezia sa, alături de cea a lui Grigore Vieru și Adrian Păunescu, face parte dintr-un capitol distinct al literaturii românești contemporane. Domnul Lazăr Lădariu este creator de literatură română, prin opera sa face parte din acea mare galerie de cărturari care fac mereu nenumărate și însemnate daruri limbii române literare.

De-a lungul vieții sale, Lazăr Lădariu a slujit cu mult sârg neamul românesc și credința strămoșească. Atât în calitate de poet, scriitor, ziarist, publicist, cât și de parlamentar, consilier județean, lider al societății civile, domnia sa s-a dovedit a fi un bun român, un apărător al valorilor naționale și a celor religios-morale și spirituale ale credinței strămoșești.

Luptător pe baricada adevărului, pentru cauza apărării verticalității și demnității naționale, Lazăr Lădariu manifestă un adevărat cult pentru marile

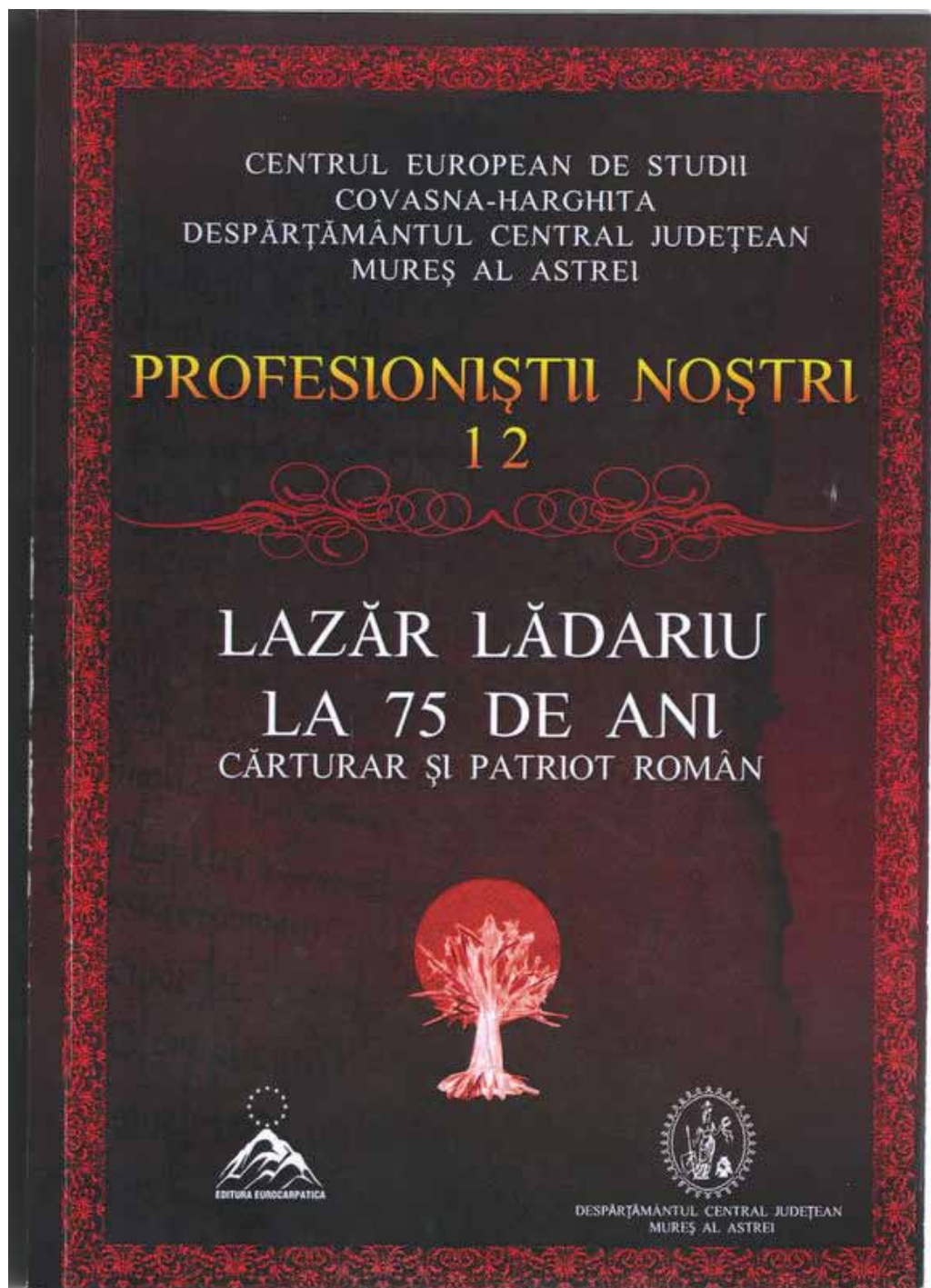
personalități ale neamului românesc, fiind, în același timp, un adversar redutabil al politicianismului, complicităților, concesiilor, trădărilor și un critic necruțător al promotorilor ideologiei nostalgice, neorevizioniste și antiromânești. Bineînțeles, o personalitate de asemenea anvergură, cu o prezență în spațiul public local, regional și național, de peste o jumătate de secol, nu putea să nu aibă și neprieteni sau adversari. Dar și existența acestora vorbește convingător despre valoarea celui omagiat. Peste ani, despre profesionalismul și dăruirea cărturarului și patriotului Lazăr Lădariu vor vorbi faptele sale ziditoare, puse în slujba binelui public și al dăinurii românești pe pământul sfânt al Transilvaniei.

Mulțumim bunului Dumnezeu că ne-a dat putere să ducem la bun sfârșit acest gând, acest vis, de a-l omagia pe cărturarul Lazăr Lădariu prin acest volum colectiv. Mulțumesc sincer tuturor celor care au pus umărul la apariția acestui volum. O echipă întreagă a muncit și le mulțumesc tuturor. Mulțumesc Î.P.S. Ioan Selejan și domnului dr. Ioan Lăcătușu pentru minunata colaborare pe care am avut-o și de data aceasta. Mulțumesc domnului Liviu Boar jr. pentru minunata copertă pe care a realizat-o pentru acest volum, rezumatul în limba engleză fiind făcut de Viorica Macrina Lazăr, pentru tehoredactare mulțumesc doamnei Ana Varo și domnului Nicolae Băciuț, și bine-nțeleș mulțumesc doamnei Mariana Cristescu pentru implicarea domniei sale la reușita acestui proiect, pentru foarte importante sfaturi, păreri și gânduri ale domniei sale. Mulțumesc din inimă, încă o dată, tuturor celor care au răspuns invitației noastre de a colabora la reușita acestui proiect de mare anvergură.

Odată cu felicitările noastre, cu prilejul împlinirii a 75 de ani de viață, urez domnului Lazăr Lădariu ca Bunul Dumnezeu să reverse asupra domniei sale toate darurile Sale cele bogate, să-i binecuvânteze din belșug strădaniile de viitor și să-i înmulțească anii până la adânci bătrânețe, cu sănătate și cu aceeași vigoare sufletească și trupească de care s-a bucurat întotdeauna, ca să fie și de acum înainte tot atât de folositor culturii române și neamului nostru românesc, ca astfel să poată adăuga noi lauri la cununa atât de bogată în vrednicii care-i încununează activitatea de până acum.

Domnule Lazăr Lădariu, acum, la acest măreț ceas aniversar, vă rugăm să primiți acest dar al nostru, însoțit de dragostea noastră fierbinte ce v-o purtăm, de cele mai călduroase sentimente de respect, admirație, prietenie și recunoștință. La mulți ani fericiți și binecuvântați!

Florin BENGHEAN

Maria Vertan, Sigiliile târgurilor și localităților rurale din Banatul istoric (1760-1919), Editura DAVID PRESS PRINT, Timișoara, 2014, 371 p.

Recent a apărut cartea “Sigiliile târgurilor și localităților rurale din Banatul istoric (1760-1919)” realizată de Maria Vertan. Cartea este o reluare mult mai dezvoltată a catalogului intitulat „Sigilii de sate, comune și târguri din Banatul istoric sec. XVIII-XIX“ editat în anul 2006. De această dată lucrarea cuprinde un număr mult mai mare de tipuri de sigilii (1845 față de 698) deoarece perioada cercetată a fost prelungită până în anul 1919 și, totodată, pentru că au fost cercetate în plus fonduri și colecții de documente și matrice sigilare (în total 156), aflate la Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, la Serviciul Arhivelor Naționale județul Timiș, la Muzeul Banatului și la Episcopia romano-catolică de Timișoara. Acest lucru a permis identificarea multor sigilii cu câteva decenii mai vechi decât cele prezentate în amintitul catalog.

După o scurtă prefață elaborată de Crișu Dascălu, cartea începe cu o introducere a autoarei, urmată pe 73 pagini de un studiu compus din 6 capitole referitoare la: cercetarea românească privind sigiliile localităților rurale, primele sigilii sătești bănățene (perioada imperială), evoluția sigiliilor în perioadele 1779-1849, 1849-1860 (perioada neoabsolutistă) și 1861-1919, precum și importanța sigiliilor ca izvoare istorice, la care se adaugă partea de concluzii. Urmează 106 pagini cuprinzând catalogul sigiliilor ilustrate în carte, în care cele 1845 sigilii sunt evidențiate în ordinea alfabetică a localităților emitente, precizându-se date esențiale privind câmpul matricei sigilare (dimensiunile câmpului și modul de gravare a acestuia – incizie sau excizie), precum și conținutul legendei în limba adoptată de emitentul sigiliului – întregit acolo unde cuvinte din legendă sunt prescurtate –, urmat de traducerea în limba română a acesteia. De asemenea, este precizat anul sau perioada pentru care a fost identificat pe documente fiecare tip de sigiliu, precum și cota fiecărei impresiuni sau matrice sigilare. După catalogul sigiliilor urmează lista fondurilor și cea a colecțiilor arhivistice cercetate, lista bibliografică selectivă și lista abrevierilor folosite în textul lucrării și se încheie cu ultima parte importantă a lucrării și anume ilustrațiile color ale celor 1845 impresiuni și matrice sigilare, numerotate în ordinea stabilită în catalog. Precizăm că 288 sigilii aparțin unor localități aflate astăzi în Serbia și 6 unor localități din Ungaria.

Cartea este, ca mod de abordare, un gen nou de lucrare. Autoarea nu a avut în vedere prezentarea laturii heraldice a sigiliilor, considerând că descrierea amănunțită a unui număr atât de mare de sigilii ar fi extins mult lucrarea, fără vreun beneficiu important pentru cititor. A avut în vedere însă evoluția sigiliilor în context istoric și punerea lor în evidență ca izvoare istorice. De aceea a precizat perioada de folosire a fiecărui tip de sigiliu, atât cât au permis documentele cercetate. Cititorul poate

parcurge, prin studiul și cu ajutorul sigiliilor prezentate, istoria Banatului pe durata a aproape un secol și jumătate.

Autoarea cărții a avut posibilitățile specifice profesiei de arhivist de a investiga o cantitate considerabilă de documente în vederea depistării unui număr impresionant de sigilii. Starea instrumentelor de evidență a documentelor și a colecțiilor de matrice sigilare, ca și reglementările accesului la documente prin sălile de studiu ale Arhivelor Naționale fac practic imposibilă realizarea unei astfel de lucrări de către cercetători din afara acestei instituții. De aceea considerăm că această carte care este, ca dimensiuni, unicat în bibliografia de specialitate din România și nu numai, este un valoros instrument de lucru. Dar din păcate numărul de exemplare tipărit este foarte mic – 100.

Autoarea a folosit pentru întocmirea studiului documente inedite, realizând implicit o istorie a organizării teritorial-administrative a Banatului istoric, istorie parțial abordată în istoriografia Banatului. Analizând cu atenție atât emblemele sau stemele sigilare cât și legendele sigiliilor, autoarea a ajuns la concluzii importante privind reflectarea evenimentelor și proceselor politice și administrative în domeniul sfragistic. A scos în evidență, de exemplu, succesiunea limbilor oficiale folosite de administrația locală bănățeană, dar și excepțiile pe acest plan pentru unele zone ale provinciei, precum Zona Graniței Militare sau districtele Direcției Montanistice Bănățene. De asemenea, autoarea a scos în evidență aspirațiile de autonomie etnică ale multor localități românești din Banat, prin folosirea limbii române în redactarea legendelor sigilare, în ciuda reglementărilor guvernamentale privind folosirea limbii oficiale (alta decât limba română) într-o etapă sau alta.

Coroborând legendele și însemnele tuturor sigiliilor, a putut stabili, măcar cu ușoară aproximație, anul intrării în uz a unor sigilii nedatate. În acest fel a dat o valoare documentară deosebită sigiliilor respective, oferind o informație prețioasă pentru istoria localităților emitente ale sigiliilor.

Reușind să depisteze și să pună în evidență pentru multe localități bănățene toate sau aproape toate tipurile de sigilii pe care acestea le-au adoptat, autoarea a semnalat existența unei continuități a însemnelor sigilare pentru multe localități, dar și schimbarea acestor însemne în unele cazuri, schimbare motivată de un anume eveniment din viața localității. Printre sigiliile cuprinse în carte există și sigilii ale multor localități care astăzi nu mai există, fie că au fost înglobate altora, fie că au dispărut definitiv. Despre unele din aceste localități precum: Freudenthal, Dreiffenthal, Recașu German, Vöröscsarda, Zsigmondháza ș.a. se cunosc mai puține date, ori sigiliile lor vin să le ateste existența ca localități bine organizate la un moment dat. Fenomenul înființării prin colonizare a unor sate de către cultivatori de tutun este, de asemenea, subliniat de autoare prin evidențierea atât a însemnelor sigilare specifice cât și a legendelor cu conținut adecvat.

În concluzie, cartea de față bine documentată este utilă atât pentru istorici cât

și pentru iubitorii de istorie, deoarece sigiliile prezentate, prin emblemele lor, oferă imagini autentice ale vieții bănățenilor de-a lungul unei perioade însemnate din istoria lor și transmit informații cu privire la specificul fiecărei localități.

Augustin MUREȘAN

BIBLIOTECA
M A R I E
31

MARIA VERTAN

**SIGILIILE TÂRGURILOR ȘI LOCALITĂȚILOR
RURALE DIN BANATUL ISTORIC
(1760-1919)**

În colecția *Bibliotheca Banatica* au apărut:

- 17 T. Vuia, *Le Banat (Timișana) / Banatul (Timișana)*
- 21 *** *Inventarul arhivistic al registrelor parohiale de stare civilă din județele Caraș-Severin și Timiș*
- 23 Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*
- 24 Vali Corduneanu, *Evoluția presei timișorene în primii ani postbelici*
- 25 *** *Inventarul arhivistic al registrelor parohiale de stare civilă din județele Caraș-Severin și Timiș (ediția a II-a)*
- 26 Aurel Cosma, *Pictura românească din Banat de la origine până azi*
- 27 George C. Bogdan, *Din istoria culturală a Banatului, I. Articole din „Reșita” (1935-1940)*
- 28 Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, *Contribuții la istoria ecleziastică a Banatului*
- 29 Leonhard Böhm, *Locuitorii Banatului*
- 30 Aurel Cosma Jr., *Correspondență*
- 31 Pavel Jumanca, *Amintiri - Anii tinereții*
- 32 Dr. Berkeszi Istvan, *Istoria tipografiei și a presei timișorene*
- 33 Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, *Contribuții la istoria ecleziastică a Banatului* (ediția a II-a)
- 34 Leonhard Böhm, *Locuitorii Banatului* (ediția a II-a), *hâțve*
- 35 Ion B. Mureșanu, *Din trecutul slovei bănățene (1500 - 1700)*
- 36 Ioan David, *Presă românească din Banat* (ediția a II-a)
- 37 Ioan David, *Presă și cultură* (ediția a II-a)
- 38 Paul Iorgovici, *Observații de limba românească*
- 39 Marcu Mihail Deleanu, *Izvoare și preocupări dialectale în Banat* (volumul 1)
- 40 Dr. Aurel Cosma - junior, *Istoria presei române din Banat*
- 41 Doina Bogdan-Dascălu, *Artă de a scrie, artă de a citi*
- 42 Marcu Mihail Deleanu, *Izvoare și preocupări dialectale în Banat* (volumul 2)
- 43 Ion Marin Almăjan, *Fascinația tinutului*
- 44 Ion Bogdan, *Scieri. Folclor bănățean. Articole. Memorialistică*
- 45 Alexandru Tietz, *Scrisori de la sălăș*
- 46 Enea Hodos, *Manual de limba română. Elemente de istorie literară*
- 47 Sever Bocu, *Problema Banatului. Români și sârbi*
- 48 István Berkeszi, *Istoria tipografiei și a presei timișorene*
- 49 Marcu Mihail Deleanu, *Literatură dialectală din Banat*
- 50 Vasile Dudaș, *Banatul în anii Primei Mari Confirații Mondiale*

ISBN 978-606-64-3076-7
9 786068 643076

DPP
David Press Print

SIGILIILE TÂRGURILOR ȘI LOCALITĂȚILOR RURALE DIN BANATUL ISTORIC (1760-1919)

M A R I E
31

Studii slătine. Anul VIII, nr. 1(14) 2014 , Editura Hoffman, Slatina, 266p

Cultura unei societăți este memoria ei, este mijlocul prin care se poate întrupa în toți și în fiecare ceea ce numim identitate națională, etnică, religioasă, profesională. Prin cultură se asigură continuitatea conștiinței colective, individul uman devine o personalitate prin culturalizare în măsura în care participă prin propria conștiință la conștiința grupului din care face parte. Cultura constituie totalitatea valorilor create de omenire, complexul care include cunoașterea, credința, arta, moravurile, legea, obiceiurile și alte capacități dobândite de om ca membru al societății, care trebuie să fie transmise din generație în generație. Acestui comandament i-au răspuns prin diverse mijloace mulți pasionați ai științei, între acestea înscriindu-se pe un loc de frunte revistele de specialitate, iar “Studii slătine”, este una dintre ele.

Această revistă apărută în orașul de pe malurile Oltului de jos nu-și datorează existența vreunei mode culturale, ci efortului câtorva minți lucide care i-au înțeles necesitatea, proiectul prinzând viață în urma a numeroase discuții și a continuat datorită aprecierilor venite din diverse colțuri ale țării și chiar din afara ei, deși au fost și unele critici, parte din ele îndreptățite. Vorbim despre o revistă de cultură, cu accent pe istorie, publicată bianual începând cu 2007 și care numără în prezent 14 volume, calitatea deosebită din punct de vedere științific datorându-se colectivului de redacție alcătuit din prof. Ion Ivașcu, prof. dr. Dan Bodea, prof. dr. Bogdan Bădițoiu și contribuției a numeroși autori, mai mult sau mai puțin consacrați.

Cadrele didactice de specialitate, oamenii pasionați de studiul istoriei, de cultură la modul general, alcătuiesc publicul țintă al acestei publicații ce dorește să promoveze cercetarea istoriei și nu numai, prin lucrări originale, întocmite după toate regulile științifice.

Semnatarii articolelor sunt profesori, istorici, arhiviști, muzeografi slătineni și din alte părți, dar și cercetători din centre academice și universitare ale țării, subiectele abordate acoperind o arie tematică diversificată, originalitatea și documentarea riguroasă fiind criteriile de bază.

Colectivul care și-a asumat realizarea acestei reviste, conștient că mulți dintre cei care au vrut să aducă în atenția tuturor rezultatele cercetărilor personale, merită recunoașterea celor din jur, s-a străduit ca în momente importante din viața acestora să le dedice câteva pagini în care, prin cuvintele prietenilor și prețuitorilor activității lor, să le fie adus un omagiu.

În felul acesta mai multe numere ale revistei au fost dedicate unor colaboratori cu merite în cercetarea științifică, între ei amintindu-i pe conf. univ.dr. G.D.Iscru, prof.dr.D. Bodea sau prof. univ.dr. C.Bușe.

Acest prim volum din anul 2014, cel de-al 14-lea din parcursul său, care totalizează 266 de pagini, este dedicat omului și arhivistului prof.dr. Bogdan Bădițoiu, șeful Arhivelor Oltului, la împlinirea vârstei de 60 de ani, motiv pentru

care în prima parte sunt redade cuvintele unora dintre cei care-l cunosc și-l apreciază (dr. Aurelia Grosu, prof. Ion Ivașcu, prof.dr. Liviu Boar, dr. Ioan Lăcătușu, conf. univ.dr. Tudor Rățoi, prof.dr. Dan Ovidiu Pintilie), precum și câteva repere din activitatea și lucrările sale.

În partea a doua sunt cuprinse douăzeci și trei de studii și articole, realizate în limba română

Într-o recenzie cu dimensiunile impuse celei de față nu putem trece în revistă toate materialele publicate, însă putem aminti articolul realizat de prof. dr. Dan Bodea și Nicu-Viorel Saftiu în care se analizează portretul împăratului roman Traian realizat de istoricul Horia Ursu, a modului în care sfera politicului și realismul anului 1971, ultimul din relativa liberalizare din cultura română socialistă, și-au pus amprenta asupra modului în care autorul l-a descris. Tot Dan Bodea, dar împreună cu Laura Elena Stroe, identifică structurile narative din epopeea “Eneida” scrisă de Vergiliu în sec.I î.Hr. (“Structuri narative în *Eneida*”), și tot el, de această dată împreună cu Nicolae Cristea și Ion Ivașcu , continuă un capitol de istorie deschis în revista “Studii slătine” cu un an înainte, dedicat valorilor instituției monarhice din România (“Monarhia din România între imagine și alternativă instituțională”).

Deosebit de interesante sunt articolele realizate de avocatul Adrian Iscru, unul dedicat primei ediții a Festivalului dacic organizat la Muzeul Național al Țăranului Român în noiembrie 2013 (“O victorie importantă a strămoșilor noștri-Festivalul dacic”), ca și cel în care sunt prezentate patru scrisori ale Papei Clement al VIII-lea către Mihai Viteazul care, deși cunoscute istoricilor din alte lucrări, permit în opinia sa o înțelegere mai bună a “strategiei” papale de susținere financiară și politică a lui Mihai Viteazul în războiul antiotoman, cu condiția trecerii sale și a neamului său la catolicism (“Patru scrisori papale către Mihai Viteazul”).

La fel de interesante sunt articolele scrise de conf.dr.G.D.Iscru, din care menționăm “Semnificația martiriului sfinților Brâncoveanu – Basaraba în retrospectiva și perspectiva istoriei”, sau abordarea personală, prin prisma experienței de istoric, a realităților contemporane în articolul “Statele Unite ale Europei - aceeași mărje cu altă pălărie”.

Se regăsesc în paginile revistei și studii de veche toponimie slătineană realizate de prof. Ilie Dumitru (“Veche toponimie slătineană”) în care se ocupă de semnificațiile unor termeni aflați în vechi documente, sau cel scris de dr. Laurențiu-Ștefan Szemkovics (“Șase documente cu sigilii de la Constantin Brâncoveanu”), privind știința auxiliară a istoriei – sigilografia, în cazul de față sigilii aplicate pe documente referitoare la Mănăstirea Brâncoveni din județul Olt. Atrag atenția, totodată, articolele publicate de prof. Ion Ivașcu ce aduce date asupra procesului de colectivizare a agriculturii (“Colectivizarea agriculturii în raionul Slatina”), prof. dr. Bogdan Bădițoiu ce-l prezintă pe Eugen N. Ionescu, tatăl celebrului dramaturg Eugen Ionescu, în calitatea sa de funcționar al statului în județul Olt și în capitala

acestui, Slatina (“Memoria arhivelor: Eugen N.Ionescu – funcționar al statului la Slatina”), sau prof. dr. Ioan Mărculeț și dr. Cătălina Mărculeț despre personalitatea geografului prof.univ.dr. Gheorghe Neamu (“Gheorghe Neamu, personalitate complexă a geografiei românești”).

Volumul cuprinde și alte materiale documentate și interesante, cum sunt cele ale prof.dr. Nicolae Cristea, (“România și Casa Regală între 1914-1927”) sau drd. Adriana Gorgos (Temporalia aut aeterna?- valorile deictice ale trecutului”), ceea ce ne face să apreciem că este la fel de valoros ca precedentele, plin de substanță, care face cinste colectivului redacțional și autorilor.

Cristina CORMAN

LISTA AUTORILOR

- BADEA IULIAN, jurist, secretar, Primăria Comunei Nadeș, președintele Asociației Secretarilor Unităților Administrativ Teritoriale din Județul Mureș, badea.iulian@yahoo.com
- BENGHEAN FLORIN, doctor în istorie, Tîrgu - Mureș, florinbenghean@yahoo.com
- BICSOK ZOLTÁN, consilier superior, Arhivele Naționale Harghita, Miercurea Ciuc, bicsokz@yahoo.com
- BOAR LIVIU, doctor în istorie, director, Arhivele Naționale Mureș, Tîrgu-Mureș, liviuboar@yahoo.com
- CHERAMIDOGLU CONSTANTIN, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naționale Constanța, ccheramidoglu@yahoo.com, 0742086620
- COMAN VIRGIL, doctor în istorie, director, Arhivele Naționale Constanța, arhgelu@yahoo.com
- CORMAN CRISTINA, consilier principal la S.J.A.N.Olt, e-mail: olt.an@mai.gov.ro
- DARLACZI TIMEA, studentă, Universitatea "Babeș - Bolyai", darlaczi.timea@gmail.com
- DOBOZI MILANDOLINA BEATRICE, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naționale Mureș, Tîrgu-Mureș, milandolinad@yahoo.com
- FENEȘAN COSTIN, doctor în istorie, fost Director general al Arhivelor Naționale, București, costinfenesan@yahoo.com
- ILIE NICOLETA LUIZA, inspector superior, Arhivele Naționale Călărași, nicoleta.ilie@yahoo.com
- MAN IOANE EUGEN, tehnician arhitect, Tîrgu-Mureș, 0265-220964
- MOLDOVAN PETER, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naționale Mureș, Tîrgu-Mureș, petru4ro@yahoo.de
- MUREȘAN AUGUSTIN, muzeograf, doctor în istorie, Arad, augmuresan@gmail.com
- NISTOR IOAN SILVIU, profesor universitar emerit, doctor în istorie, Cluj-Napoca, 0727379659
- NIȚU IONELA, consilier superior, doctorand, Arhivele Naționale Vâlcea, Rîmnicu Vâlcea, valcea.an@mai.gov.ro
- ONOFREIU ADRIAN, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naționale Bistrița Năsăud, Bistrița, adrianonofreiu@yahoo.com
- PÁL ANTAL SÁNDOR, arhivist, doctor în istorie, Tîrgu-Mureș,

membru extern al Academiei Maghiare din Budapesta, pal.antal.sandor@gmail.com

- PĂCURAR RAMONA-CARMEN, consilier superior, Arhivele Naționale Mureș, Tîrgu - Mureș, mures.an@mai.gov.ro
- PINTILIE DAN OVIDIU, doctor în istorie, director, Arhivele Naționale Argeș, Pitești, arges.an@mai.gov.ro
- RĂȚOI TUDOR, conferențiar universitar doctor, director, Arhivele Naționale Mehedinți, Turnu Severin, mehedinti.an@mai.gov.ro
- SPÂNU ALIN, doctor în istorie, cercetător, Centrul de Studii Euroatlantice, București, alinspannu@yahoo.com
- SZEMKOVICS LAURENȚIU ȘTEFAN, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naționale ale României, București, laurszem@yahoo.com
- TEȘCULĂ NICOLAE, director, Muzeul Municipal Sighișoara, doctor în istorie, nicolaetescula@yahoo.com
- OBORNI TERÉZ, doctor în istorie, Institutul de Istorie din cadrul Centrului de Cercetare de Științe Umanistice al Academiei de Științe al Ungariei; docent universitar la Universitatea “Eötvös Loránt” din Budapesta, oborni.terez@btk.mta.hu
- VLAȘIN FLORIN, consilier superior, Arhivele Naționale Bistrița Năsăud, Bistrița, bistrita.an@mai.gov.ro

**APARIȚIA ACESTEI LUCRĂRI A FOST POSIBILĂ CU GENEROSUL
SPRIJIN FINANCIAR AL URMĂTORILOR SPONSORI, CĂRORA LE
MULȚUMIM ȘI PE ACEASTĂ CALE:**

- **Consiliul Județean Mureș**
- **Primăria Tîrgu-Mureș**
- **Camera Notarilor Publici - Mureș, Președinte Valentin Dan**
- **S.C. IRUM S.A. Reghin, Director General Ing. Mircea OLTEAN**